

Knut Bäckström

Arbetarrörelsen i Sverige 1

1:a upplagan gavs ut 1958

Innehåll

Förord.....	1
1. Före organisationen.....	1
Bergshanteringen.....	1
Arbetarklassens uppkomst.....	2
Den första järnindustrin.....	2
Bruksindustrin.....	3
Manufakturindustrin.....	4
Varifrån rekryterades arbetarklassen.....	5
Kapitalistisk utveckling inom jordbruket.....	5
Den industriella utvecklingens huvuddrag.....	8
Löner och levnadskostnader.....	9
De första arbetaraktionerna.....	10
Läget för städernas arbetare.....	11
Tidsbilder och dokument:.....	13
2. Demokrater och utopister.....	14
Bourgeoisins rädsla för folkets inblandning.....	15
Växande rikedom och fattigdom.....	16
De första demokraterna.....	17
Geijers samhällssyn.....	18
Bildningscirkelarna.....	19
De första självständiga arbetarorganisationerna.....	20
Kommunistiska Manifestet utkommer på svenska 1848.....	21
Per Göttek och cabetismen.....	23
Reformsällskapet och stockholmsrevolten 1848.....	25
Den första arbetarpressen.....	27
De första arbetarföreningarna.....	30
Tidsbilder och dokument:.....	31
3. Arbetarklassen tar upp kampen.....	32
Fabriksindustrins genombrott.....	32
Massrörelser mot prisstegringar.....	34
Kompromissen om riksdagsreformen 1865.....	36
Nya, liberalt ledda arbetarföreningar.....	38
Spontana aktionsrörelser.....	39
1870-talets industriella uppsving.....	41
Växande strejkrörelse.....	41
Sundsvallsstrejken 1879.....	42
Nordiska arbetarmötet 1870.....	48
”Första svenska arbetarmötet” 1879.....	49
Tidsbilder och dokument:.....	52
4. Gnistan som tände.....	56
Byggnadsarbetarstrejken i Stockholm 1881.....	57

Internationalen och Pariskommunen.....	58
August Palm återvänder till hemlandet.....	60
Palms första föredrag i Sverige.....	61
Den socialistiska rörelsen i Tyskland.....	62
Palm startar sin stora agitationsverksamhet.....	63
Tidningen Folkviljan.....	65
Tidsbilder och dokument:.....	67
5. Arbetarrörelsen blir socialistisk.....	73
Strindberg och socialismen.....	74
Kampen mot liberalismen i arbetarrörelsen.....	75
Den nyströmska positivismen.....	76
Ett liberalt fackföreningsprogram.....	76
Det första svenska socialistiska programmet.....	77
En borgerlig associationsrörelse.....	79
Taktiken gentemot liberalerna.....	80
Läget i Socialdemokratiska klubben i Stockholm.....	80
Social-Demokraten skapas.....	81
Fackföreningarna övergår till socialismen.....	81
Tidsbilder och dokument:.....	83
6. Den nya politiska kraften.....	87
Kampen mot livsmedelstullarna.....	87
Förhållandet mellan arbetarna och bönderna.....	88
Socialisterna blir arbetarklassens politiska ledare.....	90
Schismen i Socialdemokratiska föreningen i Stockholm.....	90
Fraktionsorganet Nya Samhället.....	91
Social-Demokratens organisationsplan.....	92
Social-Demokratens program.....	93
Första skandinaviska arbetarkongressen i Göteborg 1886.....	94
Socialdemokratiska förbundet.....	95
Tidsbilder och dokument:.....	96
7. Kamp mot liberalismen i arbetarrörelsen.....	99
Hjalmar Brantings övergång till socialismen.....	100
Skärpning mellan socialister och liberaler.....	101
Brantings socialistiska programförklaring.....	102
Branting blir huvudredaktör för Social-Demokraten.....	103
Två emigranter.....	104
Den socialistiska rörelsens tyngdpunkt till Skåne.....	105
Första sydsvenska arbetarkongressen 1888.....	106
Förföljelserna mot Axel Danielsson.....	108
Tidsbilder och dokument:.....	110
8. Det socialistiska partiet konstitueras.....	113
Den socialistiska rörelsen i Skåne.....	113
Andra skandinaviska arbetarkongressen.....	114
Förberedelserna för den konstituerande partikongressen.....	116
Partiets stadgar.....	116
Kongressens taktikbeslut.....	118
För demokratisk rösträtt.....	120
Brister i partiets organisation.....	122

En misslyckad antidemokratisk attack mot partiet.....	124
Tidsbilder och dokument:.....	125
9. Den proletära internationalismen och uppgörelsen med anarkisterna	130
För vänskap med ryska folket	130
Partiets röst mot den internationella opportunisten	131
Internationalens beslut och den svenska arbetarrörelsen	133
Kamp på två fronter.....	133
Schismen mellan Branting och Palm	134
Anarkisterna i partiet.....	135
Uppgörelsen med anarkisterna på partikongressen 1891	137
Tidsbilder och dokument:.....	140
10. Partiets organisation och program.....	142
Det tyska Erfurtprogrammet.....	142
Diskussion om målsättningarna	143
Axel Danielsson 1892	145
Diskussioner om staten och klasserna	146
Tredje partikongressen 1894	147
Femte skandinaviska arbetarkongressen 1897	149
Fjärde partikongressen	150
Partiprogram antages.....	150
11. Fackföreningsrörelsens formering.....	152
Nytt uppsving för arbetarrörelsen	153
Några av nittioalets strejker	153
Segerrika lantarbetaraktioner	154
Arbeterskorna kommer med.....	155
Partiet som facklig ledning.....	156
Första initiativet till facklig landsorganisation.....	157
Frågan om obligatorisk anslutning till partiet	158
Landsorganisationens första kongress.....	159
Arbetsgivarna till motattack	161
Följderna av beslutet om obligatorisk anslutning till partiet.....	162
Andra LO-kongressen korrigerar delvis misstagen.....	163
12. I spetsen för den demokratiska kampen	164
Folkriksdagsidén lanseras	164
Den borgerliga rösträttsrörelsen	165
Kampanjen för folkriksdagen.....	166
Folkriksdagen 1893	167
Oenighet om taktiken i rösträttskampen.....	169
Arbetar partiet proklamerar storstrejk för allmän rösträtt	170
Aktionsplanen sättes i verket.....	172
De demokratiska kraven möts med polisterror	172
Den politiska storstrejken.....	173
Tidsbilder och dokument:.....	175
13. Vid en milstolpe	177
Den nya konsumentkooperationen	177
Folkets hus och Folkets parker.....	178
Kvinno-, barn- och ungdomsorganisationer.....	179
Förluster i ledningen.....	181

Branting och Bernstein.....	181
Imperialismen och arbetarrörelsen	182
Arbetarrörelsens organisationstaktik.....	184
Litteratur.....	184

Förord

Arbetarrörelsen börjar med arbetarklassen. I begynnelsen var den primitiv som arbetarklassen själv. Det var en rörelse utsatt för spontana makters spel. Drivna till förtvivlan av allt hårdare och brutalare utsugning, ständigt tyngre arbete och mindre lön för mödan, gick arbetarna till de första oorganiserade vanmäktiga aktionerna. Svåra bakslag gav dyr lärdom. Nästa gång slogs man enigare och satte sig i bättre respekt hos de kapitalistiska företagen. För varje slag lärde man något nytt. Ett stort historiskt framsteg gjordes, när den kämpande arbetarrörelsen förenades med den socialistiska idén och genom Karl Marx fick en vetenskapligt utarbetad vägledning, som förklarade den dagliga kampens sammanhang med uppnåendet av socialismens och kommunismens mål. När det arbetande folket med arbetarklassen i spetsen sedan i land efter land, med början i Ryssland 1917, lyckades varaktigt erövra makten för att börja genomföra dessa målsättningar vanns ny stor erfarenhet.

1. Före organisationen

Slaveriets produktionsförhållande, då slavägarna inte bara äger produktionsmedlen utan även producenten, det vill säga slaven, har aldrig varit förhärskande i vårt land. Icke heller den feodala livegenskapen har varit helt införd. Det existerade ett slags allmän arbetsplikt för de obesuttna klasserna. Denna var i början avsedd att säkra arbetskraft åt jordbruket och godsägarklassen, men utnyttjades sedan även för industrin, bland annat för de livs- och hälsofarliga arbetena i gruvorna. Bergshanteringen anses ha börjat på 1100-talet och hade ett uppsving under 1300-talet, men var trots detta rätt outvecklad ännu i början av 1500-talet. Långt dessförinnan hade man börjat smälta sjö- och myrmalm, ett arbete som utfördes av bönderna med synnerligen primitiva ugnar och redskap.

Bergshanteringen

Bergshanteringen drevs lång tid av bergsmännen, vilka från början samarbetade i två skift efter varandra, varför deras andelar kallades par och var förbundna med deras egen arbetsinsats samtidigt som de också hade anställda gruvsdrängar, det vill säga arbetare, eller bönder, som gjorde dagsverken i gruvan för rätten att bruka sin jord.

I sinom tid uppdelades vardera delen av paret i fyra *fjärdingar* och dessa sedermera i *fjärdeparter*. Fjärdeparten var sålunda en sextondels andel av paret.

Med tiden kom den anställda arbetskraften att bli allt större i förhållande till fjärdeparterna. De senare förvandlades så småningom från att ha varit ett uttryck för den själv arbetande bergsmannens andel i berget till att bli ett värdepapper. Andelen blev nämligen inte längre individuellt förbunden med den arbetande bergsmannen utan blev ett spekulationsobjekt, som vem som helst kunde lägga sig till med om han hade råd att spekulera. Fjärdeparterna förvandlades till ett slags "aktier" och därför ser man ibland Stora Kopparberg kallas "världens äldsta aktiebolag". Redan 1686 var endast 2/3 av fjärdepartsägarna i Stora Kopparberget brukande bergsmän.

Stora Kopparberget i Falun var ett av de första moderna gruvföretagen i vårt land. I slutet av 1400-talet var dess kopparexport större än hela Sveriges järnexport. Tidvis var kopparbrytningen i Sverige mer än hälften av hela Europas. En annan gruva som upplevde en kortvarig storhetstid var Salberget. Där inriktade man sig under 1500-talet på silverframställning. Om produktionsförhållandena i koppar- och silverhanteringen på 1500-talet skriver Eli F. Heckscher, att där bestod "en skilsmässa mellan sådana som disponerade

över dem (naturtillgångarna—kapitalet) å ena sidan och kroppsarbetarna å den andra”. ”En verklig skilsmässa mellan företagare och arbetare förelåg i alla händelser här och hade tydligen gjort det från ett tidigt stadium”, skriver han speciellt om Salberget. Ägandet har skilts från arbetet. De arbetande har berövats sina arbetsredskap.

Arbetarklassens uppkomst

Därmed hade den historiska process inletts, som Karl Marx kallar *den ursprungliga ackumuleringen*, och som han beskriver i *Kapitalet* på följande sätt: ”Den kapitalistiska produktionen ... börjar i själva verket, som vi sett, först då samma individuella kapital sysselsätter ett större antal arbetare samtidigt, då arbetsprocessen alltså utvidgar sitt omfång och levererar produkter i kvantitativt större skala. Ett större antal arbetares verksamhet samtidigt, i samma rum (eller, om man så vill, på samma arbetsfält) för produktion av samma varuslag under en och samma kapitalists kommando bildar historiskt och begreppsmässigt den kapitalistiska produktionens utgångspunkt.” Denne kapitalist kan naturligtvis vara en enskild men också en kollektiv kapitalist. Allteftersom den kapitalistiska utvecklingen fortskrider har kapitalisterna blivit allt mer kollektiva och anonyma. Särskilt bolagsformen har kommit till stor användning för att mobilisera många små kapital till stora företag.

I anslutning till det citerade skriver Marx att skråtidens hantverksmästare kan bli kapitalist, om han blott utvidgar sin verkstad och utvecklar den till en manufaktur, där flera arbetare är anställda. I andra europeiska länder var detta en vanlig väg till kapitalistisk produktion. De som ägde verktyg slog sig också samman till större lokaliteter och anställde arbetare. Ibland fanns det redan en rik handelsbourgeoisie villig att satsa kapital i den nya industriella produktionen. Vanligt var också att förhandenvarande kapital i första hand satsades på lätt industri, t. ex. textilindustri, som krävde mindre kapitalinsats och snabbare kunde ge profit. Detta är några allmänna karaktärsdrag för flera europeiska länder.

Med bourgeoisin uppstår också arbetarklassen. Därmed har bourgeoisin inte endast smitt de vapen, som skall bringa den döden, utan också frambragt de män, som skall föra detta vapen, skriver Marx och Engels i *Kommunistiska Manifestet*: ”I samma grad som bourgeoisin, dvs. kapitalet, utvecklas, i samma grad utvecklas proletariatet, de moderna arbetarnas klass.”

Den första järnindustrin

Stor betydelse hade Gustav Vasas och hans tids insatser för att bygga ut *järnhanteringen* och göra den tidsenlig. Just vid denna tid öppnade sig nya, större perspektiv för en svensk järnindustri och det gällde att utnyttja situationen. Det största järnlandet var England, men eftersom ved och träkol ännu och för övrigt ända till 1700-talets slut framförallt vid smältningen gick åt i oerhörda mängder hade England blivit i hög grad skövlat på skog. Samma var förhållandet i Västeuropas övriga järnländer. Därför vidtogs en rad åtgärder för att rationellast möjligt utnyttja de rika järnmalmstillgångarna i Sverige. Här fanns gott om skog över hela landet, medan den då kända järnmalmen var koncentrerad till Bergslagen, som går i en vid, ganska smal båge runt Stockholm. Redan till gruvbrytningen gick det åt mycket ved. Den tillgick så att man sprängde berget med vedeldar, vilket kallades ”*tillmakning*”.

Malmen såldes till hyttorna, som alltmer placerades ett stycke från gruvorna för att inte konkurrera om skogen. Så inleddes den industriella smidet, framförallt av *stångjärn*, som blev en betydande exportvara. Detta framställdes i *hammarsmedjor*, som började byggas i mitten på 1500-talet. Samtidigt började också manufaktursmidet att uppstå. Smidesindustrin placerades helst vid vattendrag på avstånd från gruvor och hyttor för att bättre kunna utnyttja skogen.

Hela denna verksamhet genomfördes med sikte på rationalisering under en centraliserad statlig ledning, varvid de största företagen favoriserades. Gustav Vasa sökte på allt sätt påverka bergsmännen i norra Bergslagen att lägga ned de många små hyttorna och gemensamt bygga en stor vid Falun.

Hantverkare och småföretagare uttränges. Bergsmännen förbjöds att smida och även bondsmederna, särskilt de som tillverkar färdigprodukter, tvingas att antingen sluta med sin verksamhet eller flytta till de nya industrierna. Detta genomfördes bland annat för att spara skog men kanske ännu mer för att från början få en kunnig arbetarstam. För den nya industrins lokalisering spelade även vattendragen en betydande roll såsom drivkraft, bland annat för blåsningen av järnet.

Hela denna verksamhet inleddes sålunda på Gustav Vasas tid i mitten på 1500-talet. Vi ser att den skiljer sig från den vanliga inledningen till industriell verksamhet i en del andra länder. Svenskarna hade ej varit verksamma i den stora internationella handeln och dragit profit till landet. Sedan vikingatågens tid hade det blåst många stormar över landet.

T o m handeln på Sverige bedrevs av utlänningar och dominerades av Hansan. Gustav Vasa anlätade dess hjälp för kampen mot danskarna, men tog sedan upp striden med den.

I Sverige började man icke med manufakturbetonad lättindustri, som krävde relativt små kapitalinsatser. Bergs- och smidesindustrin ställde större krav ifråga om *grundkapital*. Detta erhöles i viss utsträckning från svensk adel, vars makt beskurits av den danske Kristian II, bl a genom Stockholms blodbad. Den besatt emellertid ändå stora rikedomar. Dessutom utnyttjades krediter av de lübska borgarna, vilka genom Hansan tagit hem stora vinster, bl a på handeln med Sverige, och nu anade ännu större affärer. Emellertid var det kronan, det vill säga staten, som själv gjorde de största insatserna och var betydligt större långgivare och delägare i de mestadels på korporativ grund organiserade företagen än fallet var i andra länder. Kronan fick i sin tur delvis sina resurser av att den gamla katolska kyrkans stora rikedomar drogs in till staten genom *reformationen* eller övergången till den lutherska kyrkan. Adeln blickades dock med en del av bytet. Dessutom drogs betydande medel till kronan genom stora naturskatter, för vilka ingen motprestation lämnades.

Bruksindustrin

Ett nytt språng i den *ekonomiska utvecklingen* ägde rum på 1600-talet genom tillkomsten av de för Sverige karaktäristiska *bruken*. Många av dem grundades av kronan, men överläts sedan i regel på privatkapitalistiska ägare, de så kallade *hammarpatronerna*. Samtidigt övergick man till smältugnar med murade väggar, ”*de fransöske ugnarna*”, i stället för de tidigare primitiva mulltimmersugnar. Även övergången till *vallonsmide* med färskning av järnet hade icke ringa betydelse.

Sverige och Ryssland blev de största exportländerna ifråga om järn. Sveriges järnexport var 1720 fem gånger större än i början av 1600-talet. England importerade flera decennier framåt halva sitt järnbehov från Sverige, som för övrigt täckte omkring en tredjedel av världens järnförbrukning och sålunda hade nästan internationell monopolställning, vilket utnyttjades för att pressa upp priserna. Från Karl XII-krigens slut under hela 1700-talet exporterades 40 till 50 tusen ton järn per år. De kapitalistiska industriägarna profiterade på sin monopolställning, men utnyttjade icke vinsterna för att vidareutveckla den svenska järnindustrin. Istället för att utvidga produktionen, som skulle förefalla logiskt, gjorde de tvärtom. De begränsade den, så att det skulle bli möjligt att ta ut ännu högre monopolpriser och ytterligare berika sig själva. Följden blev att den svenska järnindustrin stod fullkomligt

oförberedd, när engelsmännen började praktisera *puddelprocessen* och använda koks och stenkolk för smältningen och färskningen av järnet. Trots att denna upptäckt icke kom som en överraskning, drabbades den svenska järnindustrin av en svår kris efter kriget omkring 1815. Det främsta järnlandet blev icke längre Sverige utan England, som hade gott om stenkolk. Krisen drog med sig andra grenar av näringslivet och medförde ett stort armod bland folket.

Manufakturindustrin

På 1600-talet uppstod en rad manufakturer. Denna industriform är typisk för kapitalismens första stadium i industrin och utgör ett mellanled mellan hantverket och fabriksindustrin. Hantverket har också som regel spelat en direkt roll för uppkomsten av manufakturindustrin.

Det betecknande för manufakturindustrin är att de arbetande sammanföres i större verkstäder och sättes i verksamhet med ägarens verktyg. Fabriksindustrin uppstår först när mekaniska produktionsmedel kommer till användning.

Av järnmanufakturerna, som förut berörts, var på sextonhundratalet de flesta förbundna med stormaktstidens krigföring. De kallades i allmänhet styckebruk och tillverkade gevär, kanoner, kulor o. s. v. ”Stycken har gjort honom mycket rik”, sade en av de största adelsmännen, Jakob de la Gardie, om industristormannen Louis De Geer. Sina jätteprofiter på krigsindustrin använde denne liksom många andra invandrade adelsmän till att bygga upp eller lägga under sig en mängd bruk och andra industriföretag i vårt land, Lövsta, Finspång, Holmens (Norrköping) och många andra. Berömda järnmanufakturer från 1600- och början av 1700-talen var även Polhems Stjärnsund, Huskvarna vapenfabrik och Rademachers manufaktur i Eskilstuna. Pappersbruk, glasbruk, textilmanufakturer o. s. v. började även att uppstå under denna tid. Ibland kallas de ”kvarnar”: papperskvarnar, krutkvarnar och så vidare.

Efter Karl XII-krigens krisartade återverkningar i vårt land ägnades ånyo uppmärksamhet åt frågan om industrins vidare utveckling. Under hattpartiets ledning inriktade man sig på att bygga ut manufakturindustrin i hastigt tempo, framförallt inom textilbranschen. Ännu kallas textilvarorna stundom manufakturvaror.

För manufakturindustrins utvidgning mobiliserades betydande resurser. Det vidtogs en mängd åtgärder för att skydda den mot konkurrensen av den överlägsna utländska industrin. Det infördes bland annat skyddstullar, importförbud på vissa varor, befrielse från skatt för manufakturernas ägare, extraordinära beställningar av de statliga myndigheterna och direkta statliga beviljningar, allt åtgärder som var typiska för den så kallade merkantilistiska politiken.

Manufakturindustrin hade i industristäderna till och med egna domstolar, den s. k. *hallrätten*, som både åtalade och dömde i fall som rörde manufakturernas mellanhavanden med varandra men också mellan dem och deras anställda. Det senare motiverades med att rättegångarna vid vanliga domstolar tog för lång tid i anspråk, varunder arbetarna måste vara borta från arbetsplatsen.

Olika mått och steg vidtogs för att lösa frågan om arbetskraften. Därvid gick man till väga på samma sätt som när man startade bergshanteringen. Man gjorde arbetet till ett tvångsarbete, vilket naturligtvis gick ut över arbetets kvalitet och ytterligare försvårade den svenska manufakturindustrins konkurrensförmåga. Grovspånaden och annat mindre kvalificerat arbete lades ut på fängelser, arbets-, spinn- och barnhus och en del yrkes- eller andra folkgrupper. Så beskattades till exempel krögerskorna på sina håll med att de tvingades utföra viss grovspånad åt manufakturerna. Givetvis blir både arbetets och produktens kvalitet och anseende

lidande på en sådan ordning.

En av initiativtagarna till 1700-talets nya manufakturer i Sverige var Jonas Alström, som senare adlades till *Alströmer*. Det fanns dock flera andra, som gjorde lika stora insatser, fast de inte blev så namnkunniga. Till initiativtagarna hörde också den så kallade *skeppsbroadeln* i Stockholm, som blivit förmögen på utrikeshandeln. Dessa exportörer placerade en hel del kapital i den nya manufakturindustrin. Till en del var de därvid ombud för utländska beställare, som lämnade förskott.

Varifrån rekryterades arbetarklassen

Naturligtvis var denna industriella utveckling, som vi här skisserat, av relativt obetydligt omfång. På 1500-talet utgjorde den rena landsbygdsbefolkningen ännu nio tiondelar av hela folkmängden. Städerna och Bergslagen hade sålunda endast en tiondel av befolkningen och även om denna andel fördubblades fram till artonhundratalets början, så betyder det att arbetarklassen alltjämt var mycket svag numerärt. Sveriges befolkning torde i mitten på 1500-talet ha uppgått till drygt en halv miljon, enligt Hans Forsells beräkningar. Bergslagens folkmängd på 1570-talet beräknar han till cirka 25.000 och städernas till ungefär lika mycket. Till och med av dessa utgjorde den rena arbetarklassen en ringa del. En stor del var halvbönder, småföretagare, hantverkare eller åtminstone ägare av sina egna arbetsredskap. Dessa arbetande skikt kämpade i det allra längsta för att bevara denna existens och det är typiskt att de första arbetarna i t. ex. Sala silvergruva var krigs- och andra fångar samt deporterade. Detta var en särskilt livsfarlig arbetsplats med branta schakt och täta ras. Johan III tyckte en gång att det gick för långt och beordrade att den skulle läggas ner, ty ”så länge vi brukar den mördarkulan, som så många människor är ihjälslagna uti, har vi ingen lycka”. I Salagruvan förekom för övrigt oroligheter och ”rotenskap”, som myteri då kallades, redan under denna första tid. Arbetskraft måste skaffas på annat sätt, så att de arbetande kunde åtnjuta rätten till att ta och sluta arbete och arbetsgivarna kunde antaga och avskeda efter gottfinnande.

Det rådde under denna tid arbetsplikt. Den arbetsföre, som icke hade anställning, betraktades som lösdrivare och insattes på tukthus för arbete eller togs i krigstjänst. Detta drabbade också bondens familj. *Frälsebönderna*, d. v. s. de som stod under adelns domvärjo, var bättre skyddade och blev inte i första hand uttagna till krigstjänst, varför de ansågs favoriserade och många hade inte något emot att vara frälsebönder, även om de i allmänhet levde fattigare än övriga bönder. Hårdare gick man fram bland *kronobönderna* som var statens arrendatorer, och de ”självägande” *skattebönderna* samt de jordlösa och jordfattiga. Bertil Boëthius anser det tydligt att ”de många ingreppen mot de jordlösa och otillräckligt besuttna med full avsikt gjordes till effektiva hjälpmedel för att reglera arbetsmarknaden till det större jordbrukets och de gynnade industriernas fromma. Tvångsarbets- och utskrivningsshotet samt hindren för de obesuttna att skapa sig en tryggad ställning på egen hand måste öka tillgången på tjänstsökande.” Denna utan tvivel riktiga slutsats har betydelse även vid bedömningen av senare reformer, särskilt ifråga om jordbruket.

1664 infördes en *tjänstehjonsstadga*, vilken utgjorde en sammanfattning av de föreskrifter och förordningar, som förut varit riktningsgivande. Bestämmelserna skärptes ytterligare i en ny tjänstehjonsstadga 1686, då det bestämdes att man vid mantalsskrivningar skulle kontrollera att ingen undandrog sig att ta tjänst.

Kapitalistisk utveckling inom jordbruket

Jordbruket har varit den väsentliga rekryteringskällan för industrin och arbetarklassen i vårt

land. Varje reform och förändring inom jordbruksnäringen har medverkat härtill. I Sverige blev aldrig bönderna, inte ens frälsebönderna, helt livegna. Detta torde få tillskrivas två orsaker. För det första kan det inte bestridas att bönderna i olika delar av landet visat en stark och stridbar frihetsvilja. De har av tradition gjort sin stämma hörd. För det andra har de feodala godsägarna endast under historiskt sett korta perioder haft en sådan makt att de helt dikterat landets politik. Under den andra feodala perioden i vårt land, som torde få räknas från den tid den nationella självständigheten erövrades i början av 1500-talet, har två klasser tävlat om makten. De feodala godsägarna och de kapitalistiska företagen har fört en oavbruten kamp med varandra.

Kapitalismen, som uppstår inom det gamla feodala samhällets ram, stöter där på oupphörliga hinder och skrankor. Den feodala godsägarklassen binder det dåvarande samhällets största klass, bönderna, vid jordbruket och bromsar utvecklingen av en kapitalistisk marknad, där vem som helst kan ge sig ut med egna pengar för att köpa varor efter fritt val. Arrendet för jorden betalar bonden med arbete eller produkter hos magnaten. Bondens penninginkomster är oansenliga och naturhushållningen förhärskande. Dessutom bindes arbetskraften vid jorden och feodalherren. Den mer eller mindre livegne bonden kan icke disponera sin tid så att han kan ta arbete hos någon annan. Genom skråtvånget söker hantverket i städerna att anpassa sig till denna feodala ordning och dess marknad.

Denna ordning kan inte tillfredsställa dem som vill och har resurser att skapa en industriell produktion i större skala. I sina expansionssträvanden stöter dessa på den feodala ordningens skrankor och kämpar för fri utveckling av näringslivet, fri marknad, fri tillgång på arbetskraft och upphävande av de feodala privilegierna.

I denna kamp tvingas de båda exploaterande klasserna ofta att ingå kompromisser med varandra. Detta underlättas om kungamakten, som ofta skett i Sverige, ställer sig på bourgeoisins sida. Adelsväldet var oftast till hinder för kronans och kungamaktens expansionssträvanden. Den senare ingrep därför vid skilda tillfällen mot en allt för stark adelsmakt och stödde de kapitalistiska elementen.

Ett typiskt exempel är Karl XI:s reduktion. Bland annat för att finansiera kriget hade en stor del av kronojorden avyttrats under Gustav II Adolfs regering. Genom *skatteköp* hade en del kronobönder köpt den jord de brukade av staten och blivit skattebönder. Denna möjlighet stod även öppen för andra och gynnade en kapitalistisk utveckling inom jordbruket. Snart kom emellertid denna överlåtelseform att förlora i betydelse och i stället erbjöds adeln att genom *frälseköp* överta en stor del bondejord. Detta betydde att staten fränhände sig skatterna för dessa jordbruk mot en relativt obetydlig engångssumma från godsägaren. Kristinas förmyndarregering, som handhades av den förstärkta och oerhört berikade adeln, beslöt helt enkelt att förbjuda alla skatteköp. Den ville inte öka antalet bönder och stärka bondeklassen. I stället övergick regeringen till att donera stora domäner till godsägarna utan något som helst vederlag från deras sida. Vid denna tid började godsägarna att skapa storjordbruk, såsom *säterier* samt *rå- och rörshemman*, de senare kring huvudgårdarna, d. v. s. säterierna. Över 4.000 bondehemman avhystes under denna process, och då är Skåne, Halland och Blekinge ändå inte medräknade. Om antalet underlydande bönder förut varit insignierna för rikedom och makt blev det nu mer och mer herrgårdens eller säteriets egen stordrift. Stormännens makt började räknas i tunnland i stället för i själar.

Denna utveckling medförde att tusentals människor berövades sin egendom och måste ge sig ut på arbetsmarknaden för att sälja det enda de hade kvar, nämligen sin arbetskraft. Samtidigt ökades pålagorna för de kvarvarande bönderna. I mitten på 1600-talet blev förbittringen över

detta mycket stark och bönderna fick de borgerliga och arbetande klassernas stöd för kravet på en reduktion av en del av adelsjorden och särskilt den adeln så orättmätigt tillskansat sig.

Karl XI:s *reduktion*, då cirka 30 procent av adelsjorden indrogs till kronan, lämnade säteri- gårdarna och därmed den nya stordriften inom jordbruket i stort sett intakta. Koncentrationen till storbruk påskyndades ytterligare av att många bönder blev ruinerade och deras gårdar gick under klubban. En våldsam spekulation med jord blev följd. Ytterligare bönder blev berövade sin egendom, medan de förmögnaste berikades ännu mer.

Trots detta är Karl XI:s reduktion liksom allt som vid denna tid befördade en kapitalistisk utveckling att betrakta som historiskt positiva åtgärder.

Efter reduktionen var jorden fördelad ganska lika mellan frälse-, krono- och skattejord, d. v. s. en tredjedel vardera. Kronojordens andel var till och med något större än de andra. Det kan lämpligen jämföras med fördelningen, då den nationella befrielsen ernåddes och Gustav Vasa övertog regeringen. Då ägdes nära tre femtedelar av skattebönderna, medan frälset och den katolska kyrkan hade en femtedel vardera av jorden.

Reduktionen hade heller inte satts i verket för att ge bönderna jord eller rättvisa, men den räddade dem från att sjunka ned till en helt rättslös, livegen klass, vilket skulle varit till förfång inte bara för bönderna själva utan för hela den sociala utvecklingen i vårt land.

För att få stöd för sina åtgärder vidtog den enväldige Karl XI den förutseende åtgärden att adla ett antal inflytelserika borgerliga element. I ”Svensk ståndscirkulation 1680-1950” publicerar Sten Carlsson en tabell, enligt vilken inte mindre än 489 av 641 under åren 1680 till 1727 adlade ätter med känd härkomst hade borgerliga fäder. De som skapat sig förmögenheter på handel och industri såg till att de blev adlade, vilket var så allmänt att det väckte stort uppseende, då direktör Sahlgren i Ostindiska kompaniet, en av Sveriges rikaste män vid denna tid, vägrade att mottaga adelskap. Carlsson ger exempel på klagomål av höga ämbetsmän över att alla nya förmögenheter genom adelskap dras från ”näringsståndet” till ”högfärds- och yppighetsstånden”. Dock betydde denna utveckling att en del av kampen mellan de feodala och borgerliga klasserna flyttat in i själva adelsståndet.

I ”Kapitalet” skriver Marx att de svenska stadsborgarna ”handlade helt riktigt i sitt eget intresse, när de hand i hand med sitt ekonomiska bålverk, bondebefolkningen, understödde kungarna i deras våldsamma indragningar av de kronoegendomar, som aristokratin stulit”.

Nästa stora reform, som berörde jordbruket, var *storskiftet* under andra hälften av 1700-talet, följt av det ännu mer ingripande *enskiftet*, vilket huvudsakligen genomfördes i början av 1800-talet. Tillsammans innebar dessa reformer *en revolution i det svenska jordbruket*. Storskiftet innebar att böndernas tegar slogs samman så att deras antal avsevärt minskade. Förut kunde en bonde ha ett hundratal ynkligt smala tegar spridda runt byns alla marker, vilket hindrade ett rationellt utnyttjande av jorden. Nu skulle deras antal enligt förordningen om storskifte minska till högst 8 för att möjliggöra en rationalisering av jordbruksdriften. Erfarenheten hade lärt bönderna att vara misstänksamma mot det som kom från stormännen, framförallt de adliga storagrarnas regeringar, och de saboterade reformens genomförande ett helt kvartsekel. Först efter en ny förordning blev det något av. I genomsnitt minskades tegarnas antal dock bara med hälften.

Enskiftet hade betydligt större konsekvenser. Om storbönderna förstått att sko sig på de fattiga böndernas bekostnad genom storskiftet, så gjorde de det nu i mycket större skala. Enskiftet medförde att varje bonde fick all sin jord i ett sammanhängande fält, på vilket även hans gård

skulle ligga. Detta innebar att den gamla byn sprängdes. Byns nya uppdelning genomgicks på byamöte, där en karta visades över den nya byn. Med sin bristande skolbildning kunde de fattiga bönderna inte förstå kartan och när lantmätaren efter någon tid infann sig och överförde kartans ritningar på jorden, begrep de att de blivit lurade. Men denna gång var byn inte enig om att protestera. De fattiga bönderna fick flytta ut till byns utkanter på den i regel sämre jorden, medan de mera välsituerade ordnat det så, att de fick stanna kvar i sina gamla gårdar. Resultatet blev att många tvingades att lämna byn och söka sig arbete i industrin eller att i varje fall utöka proletärerernas skara och den industriella reservarmén. Bland de kvarblivande i byn ökades å ena sidan antalet utfattiga och å andra sidan rikedom hos de burgnare. Omedelbart blev jorden billig, men när förhållandena åter stabiliserats steg den i pris och spekulanterna gjorde sig goda vinster.

Ännu efter det andra världskriget diskuterades om enskiftet kunde anses vara historiskt riktigt eller inte. Professor John Frödin hävdade i *Ekonomisk Tidskrift* 1945 och 1946 att om ej enskiftet hade genomförts, så skulle jordbruket nu ha kunnat brukas i större enheter och mekaniseras, vilket hade verkat återhållande på flykten från landsbygden.

I verkligheten innebar båda skiftena, men särskilt enskiftet, en skärpning av den kapitalistiska utvecklingen på landsbygden. Utom det för kapitalismen önskvärda att öka den industriella reservarmén skärptes den kapitalistiska differentieringen av jordbruket. Klyftan mellan fattiga och burgna blev större även i byn. Industrin fick genom storbönderna en större betalningskraftig marknad för sina produkter. Jordbruket rationaliserades så småningom och den odlade arealen tredubblades på ett halvsekel. Sålunda bidrog dessa jordskiften att befördra den kapitalistiska utvecklingen på den tid denna historiskt sett ännu är att betrakta som en progressiv företeelse. Samtidigt bidrog de också oundvikligen till att stärka den svenska arbetarklassen.

Alltjämt är jordbruket i Sverige underkastat de kapitalistiska utvecklingslagarna. Många konstlade medel har tillgripits för att hålla småbruket under armarna, men inte ens i de delar av vårt land, där enskiftet aldrig blivit infört, har det varit möjligt att, som Frödin förordar, övergå till kollektiv maskindrift eller stordrift. Detta är möjligt i större skala först i samband med övergången från kapitalismen till socialismen. Så har jordbruket i socialistiska länder kunnat läggas om till kooperativ stordrift direkt på de gamla byalagens grund.

Den industriella utvecklingens huvuddrag

Man kan i stort urskilja tre etapper i den svenska industrins utveckling fram till början av artonhundratalet.

I mitten av *femtonhundratalet* vidtages medvetna åtgärder för att skapa en industriell produktion kring bergshanteringen: järn, koppar och silver.

På *sextonhundratalet* utvecklas bruksindustrin, särskilt koncentrerad till järnmanufakturen, medan endast enstaka företag förekommer i andra branscher. Det var i mycket hög grad en produktion för de 150-åriga krigen, under vilka den svenska stormakten uppstod och gick under.

Den tredje etappen började efter Karl XII:s krig och fortsatte under *sjuttonhundratalet* till Napoleonkrigens slut eller, närmare bestämt, till den svenska borgarklassens första allvarliga politiska attack mot det feodala adelsväldet efter nederlaget i kriget mot Ryssland 1809. Under denna tid inriktade man sig i första hand på den lätta manufakturindustrins utveckling.

Städernas manufaktur fick sin högsta blomstring omkring 1760, då deras arbetarantal, enligt

en undersökning av hall- och manufakturberättelserna, uppgick till 18.000. Vid samma sekels slut hade det åter sjunkit till 10.000. Av dessa arbetare svarade textilindustrin för 14.000 respektive knappt 7.000, varav framgår att den svåra kris, som insatte 1760, värst drabbade textilproduktionen. I dessa siffror ingår inte hemarbetarna och heller inte den egentliga järnmanufakturen, det vill säga de i huvudsak på landsbygden kringstridda brukena.

Av en statistisk beräkning för år 1760 framgår att landet hade 1,84 miljoner *invånare*. Av dessa tillhörde hälften den egentliga bondebefolkningen, medan en fjärdedel utgjorde den jordlösa befolkningen på landsbygden, såsom torpare, backstusittare, inhysehjon o. s. v. Den proletära befolkning, som var knuten till bergshanteringen, uppgick till cirka 60.000, det vill säga 3,2 proc., eller lika mycket som hela hantverksbefolkningen. I sammanhanget kan nämnas att hela adelsklassen med familjer svarade för blott en halv procent och att de "ofrälse ståndspersonerna" (storbourgeoisin) endast utgjorde en och en halv procent. I städerna registrerades också ett "ringare borgerskap", det vill säga småbourgeoisie utom hantverkarna, vilket var lika stort som storbourgeoisin.

Den egentliga industriarbetarklassen kunde ännu omkring år 1800 räknas i endast några tiotusental. Dessa siffror bekräftar samtidigt att de fattiga på landsbygden utgjorde en väldig och ständigt växande arbetskraftsreserv och rekryteringskälla till industrin och arbetarklassen.

Trots detta skedde den första rekryteringen till industrin genom tvångsarbete, vilket givetvis i längden var ohållbart. För en kapitalistisk utveckling krävs det "fria" arbetare, som är "villiga" eller med andra ord tvungna att sälja sin arbetskraft därför att de icke har något annat att avyttra. Med den kapitalistiska utvecklingen följer utarmning och pauperisering, varigenom den industriella reservarmén tenderar att öka och verka lönedepressande.

Löner och levnadskostnader

Att i penningar ge en tillfredsställande bild av *arbetslönnernas* utveckling under denna tid låter sig icke göra. En del av lönen betalades som regel *in natura*. I de fall detta utgjordes av maten brukade den motsvara cirka hälften. På Gustav Vasas tid var utspisningsstaterna rikligt tilltagna. Därefter rådde emellertid ett formligt "lönestopp", vilket även var i kraft under hela sextonhundratalet, trots att arbetet förvärrades och priserna visade en stigande tendens och ibland under missväxtår steg till det dubbla på kort tid. Den svenska spannmålen blev också ständigt dyrare i förhållande till den importerade, som mestadels kom från Baltikum och Danmark. Enligt en indexserie över rågpriserna, sammanställd efter diagram i Heckschers "Sveriges ekonomiska historia", andra boken, med år 1600 lika med 100 steg dessa på följande sätt:

År	1551/60	1591/1600	1621/30o	1651/60	1701/10
Rågprisernas förändringar:	52	103	152	183	188

Först efter Karl XII:s krig skapades en ny utgångspunkt för lönerna. Därefter steg emellertid priserna ännu våldsammare än under 1600-talet. Åmarks indexserie för markegångspriserna (1752/56= "00) återgiven efter Heckschers anförda arbete ger följande siffror:

År	1738	1750	1760	1764	1774	1780	1795	1800
Markegångsprisernas förändringar	60	85	125	200	150	210	260	350

Endast då en del av arbetslönen utgjordes av naturaprestationer, såsom vid brukena, var levnadsläget uthärdligt. En föreställning om lönefluktuationen under denna tid får man av en

beräkning av lönerna vid Gimo bruk under sjuttonhundratalet. Mästarna bland smederna erhöll 1733 en årsinkomst (inklusive natura- prestationerna) på 2.250 daler kopparmynt, 1743 knappt 2.000, 1750 cirka 1.450, 1766 endast 1.250, 1773 1.120, varefter den sakta åter steg så att den 1782 var 1.230 och 1796 1.760 för att åter sjunka till 1.250 omkring år 1800. De angivna lönesiffrorna är årsmedeltalet för närmast kringliggande femårsperiod.

De första arbetaraktionerna

Hela denna tid tillämpades en medeltida lag för att hindra arbetarna från att kämpa om sina krav. Arbetsnedläggelser och sammankomster bland arbetarna räknades som *rotenskap* eller myteri och kunde straffas mycket hårt, även med livsförlust. Därför hade de första självständiga *arbetaraktionerna* här som i andra länder svårt att komma i gång. Efter dem, som nämnts från 1500-talet, börjar de första mera bekanta aktionerna på 1600-talet. Det visar sig klart att varje ny aktion på grund av vunna erfarenheter blir mera målmedveten.

1665 nedlade 8 gruvdrängar vid *Stora Kopparberget* arbetet, sedan de fått avslag på sitt krav att lönen i det nya myntet skulle återställas till den gamla lörens värde. Eftersom de bara utgjorde en liten grupp av arbetarna vid gruvan, blev de tvungna att återgå till arbetet och dömdes till 8 dagslöners böter, vilket var lindrigt i förhållande till vad lagen föreskrev. Att de anvi sades ny arbetsplats och vid vite av gatlopp ålades att icke visa sig bland sina tidigare arbetskamrater ger en anvisning om stämningen bland arbetarna. Domböckerna från denna tid talar om flera sådana aktioner, där bergsbefälet sökte försoning med arbetarna istället för att tillgripa lagens stränghet.

Den 19 maj 1679 marscherade *ett strejktåg från Avesta till Stockholm*, sedan en ny inspektor kommit missnöjets bägare att rinna över. Arbetarna fick dåliga varor i brukshandeln, i vilken de var hänvisade att köpa på kredit, och de fick ingen betesmark för sina kor. När den nye inspektoren så skärpte arbetsdisciplinen och avlöningsvillkoren, nedlade de arbetet och tågade till huvudstaden. Bergskollegiet bad dem utse en deputation och sedan gå hem igen. Under de fortsatta förhandlingarna hotade arbetarna flera gånger att på nytt lägga ned arbetet. Något åtal för myteri blev det inte heller här.

Efter arbetets slut den 11 maj 1696 genomfördes *en strejkdemonstration i Falun*. En aktionsledning sände ombud till olika arbetsplatser i gruvan och agiterade för strejk och solidaritet, begrepp som dock ännu ej vunnit burskap i språket. Dagen efter kom ingen till arbetet. Bergmästaren mottog en deputation från ett strejkmöte med ett par hundra deltagare. Han sökte en uppgörelse i godo. Efter ett par dagar började återgången, fast arbetet kom i full gång först efter över en vecka. Landshövdingen ingrep och hotade med militär, varigenom strejken splittrades. Under förhören var det ingen som angav strejkledningen, vilken ännu en tid fortsatte att hålla illegala möten, som aldrig blev avslöjade. Sedermera gick saken till kungs. Karl XI föranstaltade rättegång, vilken först efter tre år blev slutförd. Ledaren Hans Mattsson och sju andra gruvdrängar i strejkledningen dömdes till döden, men benådades av kungen till kroppsstraff.

Från år 1720 berättas om en ny "*sammanrotning*" vid *Stora Kopparberget*. I början av året samlades gruvdrängarna upprepade gånger i hundratal utanför bergmästargården och deputationer sändes till bergmästaren. I hemlighet gav sig en deputation i väg till Stockholm för att uppvakta bergskollegiet och drottningen. Även de betydligt bättre betalda hyttarbetarna började bli oroliga allteftersom inflationen minskade den kontanta löneandelens värde. Genom en allmän uppsägning ernådade de ett visst hänsynstagande till kravet om tryggad ålderdomsför-sörjning.

För att få slut på de upprepade oroligheterna bland arbetarna utfärdades en förordning 1734 om mötesförbud vid gruvan. Detta förbud utsträcktes även till bergsmännen, som nu i allt mindre utsträckning var verkliga delägare i gruvan och enbart anställda samt ofta gav uttryck för sitt missnöje med myndigheternas uppträdande.

I *det stora dalupproret 1743*, då 5.000 uppbådade bönder från Dalarna marscherade till Stockholm för att protestera mot regeringens tunga nöd- och krigspolitik, tog gruvarbetarna i Falun helhjärtat del. Arbetarna stormade bergsmagasinet, där landshövdingen höll middag, och begärde att få följa bönderna till Stockholm. Landshövdingen vågade inte att mobilisera Dalregementet emot de upproriska arbetarna och bönderna. ”Det består också av dalkarlar”, lär han ha sagt. Han inlät sig istället på förhandlingar, som ledde till att bönderna fick en anseelig mängd tobak och proviant ur Stora Kopparbergets förråd för att en del av arbetarna skulle få stanna hemma i gruvan.

Detta uppror fick liksom gruvarbetarnas kampberedskap och inbördes solidaritet betydelse i flera avseenden. För det första demonstrerades och stärktes enheten mellan arbetarna och bönderna i kampen för freden. För det andra vågade de makthavande inte heller denna gång att utnyttja de annalkande svåra tiderna för att göra bönderna rättslösa och livegna.

Även i järnmanufakturen förekom kollektiva löneaktioner. I Jönköpings och Huskvarna vapenfaktori pågick en *långvarig lönerörelse* på grund av att arbetet inskränkts och lönerna nedsatts samtidigt som priserna ökade våldsamt under pommerska kriget. När en kollektiv framställning om kompensation 1759 ej ledde till resultat, gick arbetarna i en strejk 1761, som blev ganska långvarig. Ett åtal mot arbetarna återtogs. I stället beslöt riksdagen att bevilja arbetarna en icke oansenlig summa av 25.000 daler silvermynt eller i nuvarande mynt cirka 50.000 kronor såsom kompensation för tidigare underbetalning.

Läget för städernas arbetare

Gruvornas och brukens arbetare var ett stolt släkte med långvarig erfarenhet av hur de skulle driva igenom sin vilja. Åtskilligt svårare var det för den proletariserade landsbygdsbefolkning som flytt till *manufakturerna* i städerna. Den hade brutalt ryckts ur byns gemenskap och slungats in i en massa, där all individualitet var utrotad men heller inte någon kollektiv samhörighet ännu skapad. På bruken hade härskat patriarkaliska förhållanden och särskilt smederna sökte envist hålla fast vid denna ordning, även sedan anonyma aktieägare för länge sedan efterträtt brukspatronen och ersatt honom med en disponent. Manufakturkapitalisterna hade inga sådana traditioner som i järnindustrin att ta hänsyn till. Arbetarna var för dem en anonym massa, som var nödvändig för att få tillverkat så mycket som gick att avyttra. I Sverige var det nämligen inte de gamla hantverkarna, som ställde sig i spetsen för den nya industriformen utan en relativt nyrik och till stor del nyadlad klass, vars stora flertal för övrigt var av utländsk härkomst. Därför blev utsugningen av arbetarna i manufakturerna särskilt skoningslös och brutal. Mänskliga värden trampades hänsynslöst under fötterna i den nye kung Grottes kvarn.

Detta förhållande tillspetsades ytterligare av att manufakturerna planlöst byggdes upp med i huvudsak statliga medel utan beräkning av kvalifikationer och marknad. Man värvade kvalificerad arbetskraft i utlandet. Det hade även bergshanteringen gjort på sin tid, men då befann sig den europeiska järnindustrin i en svår kris. De arbetare, som då kom till Sverige, var verkligen kvalificerade och förde med sig nya erfarenheter och nya metoder för smältning och smide, vilka blev av utomordentlig betydelse för vårt land och gav namn åt nya arbetsmetoder. Det kan erinras om *tyksmidet* och *vallonsmidet*, som blev banbrytande var på sin tid.

När det nu kom utländska vävare eller spinnare till manufakturerna i vårt land var läget ett annat. De som kom var inte längre de mest kvalificerade. Inte heller fick man de bästa råvarorna för den nya oerfarna industrin. Till planlösheten bidrog att man lade an på sidenväverier i ett sådant omfång att denna industri blev städernas näst största efter ylleindustrin. I vårt efter alla krig så utarmade land fann det svenska sidenet dålig avsättning. För aristokratin var det förresten inte fint nog, utan den klädde sig i insmugglat utländskt siden. Och siden var ingen naturlig svensk exportvara.

Så kom kraschen omkring 1760, från vilken den svenska lätta industrin inte repade sig någon gång, innan manufakturerna avlöstes av fabriksindustrin i mitten på 1800-talet och en ny tid randades.

Hälften av stadsmanufakturernas arbetare fanns i Stockholm. Av andra städer var det endast Norrköping som hade manufakturer att räkna med. Den brutala utsugningen i den nya industrin gjorde Stockholm till en av de fattigaste städer som fanns, och samtida iakttagare gör gällande att fattigdomen och eländet i Stockholm under denna tid var större än i de kontinentala storstäderna med deras beryktade slum. I slutet av 1700-talet nyinrättade fattigläkare ger fruktansvärda vittnesbörd om detta i sina tjänsterapporter. Det uruselt betalda kvinno- och barnarbetet fick stor utbredning och barnadödligheten var oerhörd. Dödligheten var över huvud taget större än nativiteten i industristäderna.

Arbetarklassen hade ännu inga organisationer och ingen medveten rörelse. De ansatser till aktionsorgan, vilka som framgått förut funnits i gruv- och järnindustrin, hade ingen motsvarighet i städernas manufakturer. Den stora franska revolutionen fick omedelbart inte något större gensvar i vårt land. Enstaka jakobinerklubbar lär ha kommit till stånd och en jakobin, författaren *Per Enbom*, författade en dram, som hette "Fabriksflickan" och som var den första skönlitterära framställningen av proletariatet i vårt land. Dramen är en realistisk bild av den iögonenfallande klasskillnaden vid denna tid, men har tyvärr inte tillräckliga konstnärliga förtjänster för att den skulle kunna bli klassisk. I dramen utslungas följande replik mot kapitalisten: "Fångars öde är drägligt och tiggares är nästan lycksaligt, då man jämför det med ert folks; ty tiggare är åtminstone fria, där de går i deras föraktade armod och de förtjänar ofta mer om dagen, utan att göra det ringaste arbete, än fabriksarbetaren med sexton timmars trälldom."

Tidens mest upplysta hade blicken fäst vid arbetarnas läge, men de hade ingen lösning att ge. Den kanske mest skarpsynte 1700-tallförfattaren var den finlandssvenske prästen *Anders Chydenius*, som i en prisskrift till Svenska Vetenskapsakademien 1763 tar upp de arbetandes armod till behandling i sitt svar på frågan: "Vad kan vara orsaken att en sådan myckenhet svenskt folk årligen utflyttar ur landet?" Chydenius fick naturligtvis inte priset. Det gick till en som såg "svaret" på frågan i "fåfänga" och "tycke för yppighet och välluster". Men Chydenius skrift har blivit livskraftigare, därför att den avslöjar klasskillnaderna. Att träla i andras arbete, skriver han, "är de lagar, som skall locka den arbetande hopen att älska fosterlandet". Det är den hopen, säger han, som "sticker var brödbit i våra munnar". Chydenius är klar över att detta inte kan fortsätta, men finner vid denna tid inte någon revolutionär utväg. Han söker liksom utopisterna en utväg i att samhället skall ge de arbetande en viss säkerhet, "en säkerhetsakt för arbetare", vilken skulle "ta vapnen ur händerna på deras förtryckare". Ingen har frågat dem om de lagar, som stiftats. "Vem har då stiftat dessa lagar? Ingen annan än husbönderna själva. När vi då eftersinnar att husbönder och tjänstehjon har ett snörrätt mot varandra i denna de len stridande intresse ... så är det ej svårt att förstå, till vilkens förmån sådana taxor slagit ut."

Som sagt, Chydenius fick inte vetenskapsakademins pris, men hans här ådagalagda åsikter kom att utöva ett inflytande, som ej får underskattas, på den närmaste tidens demokratiska föregångsmän, därför att han genomskådat klassmotsättningarna under kapitalismen.

Tidsbilder och dokument:

Arbetsplikt på 1500-talet

Detta är en av föregångarna till 1600-talets tjänstehjonsstadga. Den utfärdades på Örebro-mötet 1540 och hade till syfte att tvinga de arbetande till att ta fasta anställningar hos adeln eller i statens gruvföretag eller också bli kronobönder. Därför är arbetslönen maximerad samt biinkomster av fiske och tillfälliga arbeten förbjudna.

Först att ingen löskarl eller legodräng skall efter denna dag gå här uppå landsbygden ibland bönderna att rädda för daglön, som här mycket skett är, utan sådant löst folk skall sätta bönderna tjänst, och sig, eftersom sedvänja är i riket, städja låta uti halv- eller helårsstadga eller tjänst, eller ock att de drager uppåt kronans berg; vilken det icke gör, skall därför eftersom Sverges lag utvisar straffad bliva, dock undantagandes skraddare, skomakare, skinnare, grovsmeder och timmermän, vilka den menige allmoge icke väl umbära eller förlåta kan, och skall fogdarna, evem de tillhör, efter denna dag inga penningar eller profiler taga av sådant löst folk, uppå det, att sådana villkor må dem dess bättre förkortat bliva; vilken fogde härutöver gör, skall också tillbörligen straffad bliva.

Den andra artikel. Så skall ock ingen, varken bonde, frälseman, eller prästman giva någon legodräng om året mer än fem mark örtuger, och en sådan legodräng skall kunna bota och bygga, vad bo tillkräver. Men den legodräng, som icke färdiga kan, den skall bonden icke mer giva än fyra mark örtuger om året.

Den tredje artikel. Så skall ock ingen bonde eller andra unna eller giva någon av deras legodrängar spannmål, icke heller de där bor i skären eller annorstädes där strömmings- eller annat fiske brukas, gives deras legodrängar någon synnerlig fördel med skötarna eller notvarpen, utan håller deras drängar med sådan lön, som förr är sagt.

Den fjärde artikel. Så skall ock ingen husman, den där ko, so eller något annat boskap äger och fallen är att taga hemman och sitta för bo och bohag, efter denna dag sitta för husman inne med andra utan skall taga sig hemman och göra lika rätt för sig som andra dannemän häruti riket göra, där var och en sig efterrätta må.

Falu koppargruva 1734

Ur Carl von Linnés "Iter dalecarlium", en beskrivning av hans resa i Dalarna sommaren 1734, återges följande skildring från Falu koppargruva en dag i augusti.

Vid stadskanten låg Falu gruva, Sveriges största under, belägen.

Om aftonen, då klockan ringdes åtta, kom man tillbaka in i Falu stad, varifrån man varit borta i sex veckor och tre dagar.

Vädret i dag blåste tämmeligen starkt, himmelen var mulen och klar, med solsken och litet regn.

När man kom litet stycke från nattlägret, kändes starka svavellukten, som äntligen sågs uppstiga vid västra sidan av Falu stad och blev vid stadssidan så stark, att han nästan måste förkväva den härvid ovane.

Utur denna gruva steg upp en stadig rök, vilken med hela gruvans beskaffenhet lärde oss

förstå, att hela helvites beskrivning av theologis given att imprimera i den säkra människans förstånd, är tagen utur denna eller dylika gruvor. Aldrig har någon poet kunna beskriva Styx, Regnum Subterraneum och Plutonis eller någon theologus helvetet så faseligt, som det här synes. Ty utanför går en förgiftig, stickande svavelrök upp, som långt ikring förgifter luften, att man ej utan möda må komma dit. Denna fräter jorden, att inga örter kan växa omkring.

Nere härunder är oräkneliga mörke, av solen aldrig åskådade konkamationer med os, damm och hetta uppfyllde till 450 alnars djup under den tunga och hårda jorden. I dessa går över 1.200 solifugi, (olim) ad metalla damnati och som djävlar svarte laboranter, vilka sot och mörker omgiver med rök och os på alla sidor. Väggarne är mörke av sot, golvet slipprigt av sten, gångarne trånge, ingravne såsom av mullvader, på alla sidor av ett skarpt vitriolo veneris inkrusterade, och taken dryper av det korrosiva vitriolvattnet. Ras fruktas stadigt, utan sperans på en minuts tid av ett säkert liv, vilket vid minsta knäpp befaras och då momento citius allas liv förockte kunde, utan refugium för en av desse fördömde. Dessutom vet jag ej vad ängslighet enom påkommer neder vid porten av detta regna, eller otrolig längtan att komma upp. De här varande damnati gick nakne till medianen, havandes för munnen en ullen lapp, att rök och damm alltför hopetals ej måtte insupas. Här gavs icke rådrum få taga ett rent anddrag, svetten rant ur deras kropp som vatten ur en påse. Hur snart var icke här att gå felt ett steg, neder i de underliggande oändeliga hål, hur snart kunde icke en liten sten nedfalla på ditt huvud, hur snart kunde icke en svimning komma över den, då man gungade på de sviktande stegar, som 2 å 3 var fästade i varandra. Men huru svårt och faseligt det är, fattas aldrig arbetare, utan människorna söker med force och största iver få arbete här på det det kära brödet må vinnas och får dock ej mer än omtalat är.

Ordförklaringar: *imprimera* = inpräglade. *Konkamationer* = valv. *Solifugi, (olim) ad metalla damnati*=ljusskygga, (fordom) till gruvarbete fördömde. *Vitriolo veneris inkrusterade* = belagda med vitriol. *Korrosiva* = frätande. *Sperans* = hopp. *Momento citius* = på mindre än ett ögonblick. *Refugium* = tillflyktsort. *Regno* = rike. *Damnati* = fördömde. *Medianen* = midjan. *Force* = kraft.

2. Demokrater och utopister

Kapitalismens ekonomiska genombrott i Sverige skiljer sig föga eller inte alls från de klassiska exemplen ifråga om brutal exploatering av de arbetande klasserna. Till skillnad från de förut härskande klasserna var bourgeoisin helt med sin tid ifråga om exploatering av de arbetande. Det har redan anförts hur Marx påvisat att den svenska bourgeoisin lyckades finna stöd för sin utveckling på landsbygden, när det passade. Den befordrade en kapitalistisk utveckling på landsbygden, en skärpt differentiering mellan fattiga och burgna bönder och därmed fördjupade klassklyftor och ökad varumarknad. Denna process var intensivast i början av t800-talet. Den svenska borgarklassens kompromissande med den utlevade feodala klassen i vårt land har heller aldrig framträtt klarare än då.

Givetvis strävar bourgeoisin alltid att erövra den politiska makten. Denna övergång från en feodal ordning till en kapitalistisk utgör den *borgerliga revolutionen*. Trots att därvid endast en härskande förtryckarklass ersätter en annan, är det ingen lätt och smärtfri uppgörelse. I många länder genomfördes den huvudsakligen genom en hastig, synnerligen explosiv process, såsom t. ex. i Stora franska revolutionen vid slutet av 1700-talet. I Sverige utgjorde den en mycket långvarig process fylld av hårda strider och konvulsioner. På artonhundratalet ansåg flera politiska författare att knappast något annat land genomgått så många omvälvningar, upplopp och oroligheter som Sverige. Till dem hör den då välkände tyske Sverige-kännaren

Ernst Moritz Arndt.

C. A. Adlersparre skriver i "1809 års män" (utgiven 1849), att "få länder varit mer underkastade så täta omvälvningar som detta". Han menar att "svenska folkets hävder skulle ... kunna kallas en enda hel men ej avslutad revolutionshistoria".

Bourgeoisins rädsla för folkets inblandning

Sverige befann sig i början av 1800-talet i ett verkligt nödläge till följd av de härskande klickarnas ödesdigra politik. Kriget mot Ryssland ändade 1809 med att Finland avskildes från Sverige, vilket var en väldig politisk prestigeförlust för de politiskt styrande kretsarna. Stora franska revolutionen ställde frågan om bourgeoisins odelade maktövertagande på dagordningen i vårt som andra ekonomiskt utvecklade länder. Men det inskränkte sig här till en futtig *palatskupp* 1809, varvid en mindre tillräknelig kung avsattes och ersattes med en annan, som var veligare och villigare att "lyda råd". I det som skulle kunna ha varit åtminstone prologen till en ny tid låg ingenting stort. Tvärtom. Mycket i vårt lands historia har besjungits, dels med rätt och dels med orätt, men Karl XIII:s "revolutionära" upphöjande till konung har veterligen ingen skald besjungit.

I kompromissens anda antogs 1809 en ny regeringsform, som vederfarits äran att för närvarande kallas den äldsta i Europa. Beslutet skedde i mycket stor hast ty det var bråttom. Andlöst och ängsligt tryckte man öronen till de tjocka väggar, inom vilka kompromissen tillkom, för att inte bli överraskad av gatans parlament. Man var mycket angelägen att hålla de arbetande massorna borta från händelsernas gång. De skulle inte som i Frankrike få tillfälle att driva "revolutionen" längre än dess ledare önskade. En påminnelse om vad som kunde ha inträffat ifall massorna fått komma till tals 1809 ägde rum redan året därpå, när adelns framträdande politiker, den kosmopolitiska äventyraren Axel von Fersen mördades i kronprinsens liktåg av folk, som uppåddats att bevittna detsamma. Det gick också oroväckande rykten om jakobklubbar lite varstans i landet. Nej, hellre då en kompromiss med *l'ancien régime*. Den gamla regimens representanter var också mer än villiga till en "uppgörelse i godo" med borgerskapet. De nästan bad själva om den. Så bankrutt hade deras politik blivit.

Låter det inte som en omvändelse under galgen, när adelns talesman, friherre Silfverschiöld, yttrar sig: "Vi som är födda till privilegier bör vara de första att inse hur billigheten länge stritt mot vad lagen oss givit. Vi bör med lugn kunna övertyga oss att obilliga lagar en gång bör jämkas, vi bör vänja oss vid tanken, att det ej bör synas oss en verklig uppoffring, när vi avsäger oss rättigheter, dem vi äger till våra medborgares skada och som rättvist ådrager oss deras avund och förtrytelse."

Offret var dock inte så betungande som adelns tårar kan förleda att tro. En del av privilegierna kvarstod till förfång för bönderna. Säterijorden, som förut varit skattefri, skulle nu beskattas, men inte alls så högt som bondejorden. Överenskommelsen innebar ökade expansionsmöjligheter för bourgeoisin. Och för detta fick bönderna sitta emellan. Från bondeståndet kom också den enda oppositionen i ständerriksdagen mot kompromissen.

På nyåret 1811 uppstod i olika delar av landet allvarliga *massrörelser bland bönderna* mot Karl Johans nya utskrivning av krigsmanskap. I Skåne var jäsningen särskilt stark. Bönder och lantarbetare samlades i tusental med vapen i hand. De trängde in på herrgårdarna och krävde att godsägarna skulle åtaga sig att anskaffa det erforderliga krigsmanskapet. Flera godsägare flydde till Malmö. Infanteri, husarer och kanoner skickades mot Klågerup, som var de upproriskas centrum. Rörelsen slogs ner med stor brutalitet. Ett trettiotal bönder dödades. Mot de övriga tillgreps fruktansvärda repressalier. 20 bönder dömdes att mista högra handen,

3 dömdes genom lottning till döden, 24 fick slita spö och över hundratalet fick fängelsestraff, största delen på vatten och bröd. Ändå lyckades man inte kväva oron utan sammangaddningarna fortsatte ännu en tid.

Adelsfamiljerna hade skaffat sig allt mer rent kapitalistiska ”intressen”. Sedan länge hade de köpt in sig i industrin och handeln. De hade satsat av sina stora kapitaltillgångar och var nu med om att dela rovet. De adderade privilegier i en kolumn och profiter i en annan. Och så såg de efter vad som gav mest. Hos dessa bodde verkligen ofta ”två själar i samma kropp”.

Om i den borgerliga revolutionen, för vilken alla villkor var övermogna, det opportunistiska vankelmodet tog överhand, så tänkte man vid bestämmandet av tronföljden ”importera revolutionen”. Det hävdas att man vid riksdagen i Örebro, trots andra mera närstående och påträngande kandidater till den vakanta svenska kronprinsposten, valde kandidaten från revolutionens Frankrike, därför att man ville komma på god fot med Napoleon. En av anledningarna till detta var i sin tur de äventyrliga revanschstämmningarna mot Ryssland efter förlusten av Finland. Den kandidat en ung löjtnant funnit i Frankrike visade sig emellertid, sedan han blivit vald och installerad, vara Napoleons fiende. Och ridån gick ner för ytterligare en akt av farsen.

Växande rikedom och fattigdom

Den svåra och långvariga krisen i näringslivet fortsatte till följd av det olyckliga kriget mot Ryssland. Till manufakturindustrins förfall kom kraschen i järnindustrin, där England genom sina nya smältningstekniker inte bara gjort sig oberoende av det svenska järnet utan blivit en överlägsen konkurrent på den övriga utlandsmarknaden.

Under denna tid visar bourgeoisin en dådlöshet som är stor i sin totalitet. Dess enda synliga intresse var utsugning av arbetskraften och ökning av dess reserv. Ytterst litet nytt byggdes eller moderniserades. *Ångmaskinen* var den uppfinning, som skulle förmå att förnya industrin här som annorstädes. Det förgick dock flera årtionden innan ångkraften på allvar började komma till användning för svensk produktion.

Karl XIV Johan, som kom från ett Frankrike, där de feodala privilegierna var avskaffade, började sätta in sina krafter på att söka genomföra vissa tidsenliga reformer här i landet. Bland annat hade han tänkt sig att ständerriksdagen borde gå till historien, såsom representerande en förgångnen tid. Men efter närmare bekantskap med sin omgivning i huvudstaden lät han initiativet falla. Nödvändiga reformer kom till stånd så småningom, när de redan framtvingat sitt förverkligande i det praktiska livet. Så var det med skråtvånget som slutligen upphävdes 1846, sedan det i verkligheten inte mer existerade i någon nämnvärd omfattning.

Under tiden tilltog fattigdomen och eländet i landet. Fattigvårdsfrågan var det största socialpolitiska problemet. I byarna ökade fattigdomen, antalet backstusittare, fattighjon o. s. v. till följd av enskiftet, men de fattiga måste stanna där de var och kunde inte ta sig till städerna, där nöden var ännu mer skriande.

Folkmängden växte samtidigt oavbrutet. Från att ha varit knappt 2 miljoner, när den stora kraschen inträffade på 1760-talet, steg den till 3,5 miljoner i mitten av 1800-talet.

Å andra sidan berikar sig det som kallas ”medelklassen” i den borgerliga historiografin, d. v. s. den nya, ofrälse bourgeoisin, och kräver att alla skrankor för dess framfärd röjes undan.

Förbittringen bland folket var stor, men ännu hade den inte kunnat manifesteras.

De första demokraterna

Då randades det historiska året 1838 med att *Erik Gustaf Geijer* på nyårsdagen deklarerade att han övergav konservatismen och anslöt sig till den tidens demokratiska liberalism. Detta kunde inte undgå att göra ett starkt intryck på samtiden.

En annan konservativ politiker i första ståndet, *M. J. Crusenstolpe*, övergick också till de liberala. Än i dag beskriver han i den borgerliga historielitteraturen i nedlåtande vändningar. Alltid var han heller inte lika blixtrande kvick som i sina inlagor till kungen och Svea Hovrätt 1838, då han hotades med dödsdom för majestätsbrott. Han hade uttalat avvikande mening om en av konungen och hans rådgivare företagen utnämning, vilken dessutom råkade inträffa på en söndag. ”Således ett sabbatsbrott på köpet”, hade han kommenterat, och det togs för att vara en anklagelse mot kungen för olaglighet. Denne hade påfordrat högmålet och Crusenstolpe dömdes till tre års fängelse i Vaxholm. Crusenstolpe försvarade sig med stor tapperhet. Säkerligen var han inspirerad av kapten *Anders Lindeberg*, som 4 år tidigare dömts till döden för majestätsbrott. Lindebergs ”förseelse” var en ren bagatell. I sina envisa strävanden att få rätt att inrätta en privat teater bekämpade han det ”kongl.” teatermonopolet och skrev i ett brev till ständerriksdagens JO att detta var ”till förmån för kungen enskilt”. Lindeberg vägrade att begära nåd, som kungen ville, och utnyttjade inga chanser till att bli fri. Kungen kom i en pinsam situation och tvingades ge amnesti för politiska brott, och Lindeberg kunde lämna fängelset som en fri man.

Domen över Crusenstolpe och hans avförande till Vaxholm blev anledningen till de första inre stora massoroligheterna i Stockholms historia. De fortsatte med stor häftighet under flera dagar i juni 1838 och leddes av borgerligt demokratiska element, men pressen noterar påfallande stort deltagande från arbetarnas sida. Revoltens två dödsoffer var arbetare.

Geijers övergång till den demokratiska liberalismen samt upproret i samband med den utmanande domen över Crusenstolpe blev signaler, som det arbetande folket och dess bästa representanter lystrade till.

I nära 30 år hade den 1809 avvärjda massrevolten kunnat förhindras. Ingen kraft fanns det då, som kunde gå i spetsen för den rörelse, som skulle bryta med det politiska förfallet. Borgerskapet var dådlöst och bönderna alltför splittrade. Arbetarklassen var ännu för svag. Den saknade ledning och kamperfarenheter.

Nu brast fördämningarna. De framstegsvänliga krafterna började få tilltro till sig själva och arbetarna. De trädde fram och växte i djärvhet och styrka. 1838, ett år av svår ekonomisk kris, blev upptakten till ett betydelsefullt decennium i svensk historia.

Den omtalade nyårsdagen 1838 skrev Geijer om sitt till synes riskabla beslut att gå över till det demokratiska lägret:

”Ensam i en bräcklig farkost vågar
seglaren sig på det vida hav;
stjärnvalvet över honom lågar,
nedanför brusar hemskt hans grav.”

Två år senare var han fylld av optimism och förtröstan på de demokratiska krafterna:

”Odlaren strör i mörka mullen
fröets sådd för kommande skörd.
Däröver vandrar höstens skurar,

däröver bäddas vinterns snö.
Han gör som jag; — begraver sitt hopp;
han tror som jag på sol och vår.”

Geijers samhällssyn

Bland de första problem Geijer efter övergången till demokraterna tar sig an är *fattigvårdsfrågan*. För att förstå rikedomens rätta beskaffenhet, behöver man också studera fattigdomen, skriver den framstående dialektikern. Dess historia utgör ”den innersta historien”, folkets verkliga historia i det nuvarande samhället. ”Kapitalismens bekvämliga vila efter väl förrättat förvärv är icke mänsklighetens mål. Mot en klass som skulle våga att så anse det, kastar hopen bort sitt liv i förtvivlade uppror, vore det ock blott för att emot den betyga sitt förakt.”

Ännu skarpare fördömer han det borgerliga samhället i föreläsningarna ”Vår tids inre samhällsförhållanden” år 1844. ”Vad vi upplevat är ett oinskränktare förmögenhetens och egendomens välde än världen hittills sett. Det får icke växa till massans fördärv”, anser han.

I hans undersökningar av samhällsförhållandena får vi veta hans mening om arbetarklassen: ”*Proletären*, vars massa i det moderna samhället oupphörligt växer, protesterar mot *egendomen*; han gör det i gärning, han har begynt göra det i lära och övertygelse. Brottmålsstatistiken lämnar bevisen på det förra; kommunismen, vars enda trosartikel är fordran av egendomens gemensamhet eller likhet, ger beviset på det senare.” Själv föredrar dock Geijer ett slags socialism, närmast överensstämmande med Saint-Simons, som han studerat, och rekommenderar associationsprincipens förverkligande.

Geijer såg också hur religionen tagits i tjänst hos de reaktionära krafterna ”såsom ett döväande medel mot orättvisan”, och anser att det så använt verkligen är ett opium, såsom revolutionärerna väl insett.

Som riksdagsman hade Geijer 1840 yrkat att valordningen skulle vila på personlighetsprincipen och att varje myndig man skulle ha *personlig rösträtt*. Denna betoning var särskilt viktig eftersom alla planer som funnits och fanns på övergången från ständerriksdag till parlamentarisk riksdag byggde på förmögenhetsprincipen. I kommunala val levde denna princip kvar in på 1900-talet. I detta som andra avseenden var Geijer en modig föregångare under början av det revolutionära 1840-talet.

Geijer hade de närmast föregående åren med intresse följt den engelska chartiströrelsens stora petitionskampanj för demokratisk rösträtt och sociala reformer. I denna rörelse utgjorde arbetarklassen den fasta kärnan, även om den fick starkt stöd av de borgerliga mellanskikten. Den krävde allmän, lika, direkt och hemlig rösträtt, demokratisk fattigvårdslag, åtta timmars arbetsdag och andra reformer. Under kampanjen genomfördes väldiga massmöten med 200.000 och flera deltagare. Petitionen underskrevs av en och en kvarts miljon människor. Geijer noterar en tysk kommentar att det nu ”måste göras något för att förbättra de arbetande klassernas läge”. Det är tydligt att chartiströrelsen skyntar bakom flera av Geijers tal om oron bland de arbetande klasserna. Han hade något år levat i England och tagit starkt intryck av industrialiseringen och dess följder där.

Under 1840-talet studerade Geijer ivrigt de mest framskridna demokratiska tidskrifterna och författarna i Europa. Störst betydelse hade av allt att döma en tysk bok ”Kommunismen och socialismen i dagens Frankrike” av Lorenz von Stein, som gav en riktig framställning av Saint-Simons och Fouriers socialistiska läror. Även Engels gav Steins arbete sin uppskattning och påvisade hur det förvanskats av dem, som ville ta ledningen av den socialistiska rörelsen i

Tyskland. C. A. Hessler framhåller i sitt arbete "Geijer som politiker" att läsningen av Steins bok 1843 ledde till att Geijer klarare såg klassmotsättningarnas skärpning. Liksom Stein insåg han, att egendomsklassen måste bli konservativ. Geijer sökte att finna en syntes, en lösning på dessa motsättningar. Hessler, vilken betraktar Stein som en föregångare till Marx i sin samhällsanalys, slutar sin omfattande avhandling med följande mening: "Ödet fogade det så att Geijer gick bort året innan Karl Marx gav proletäerna i alla länder signal till en oförsonlig klasskamp." Författaren avser Kommunistiska Manifestet 1848. Man kan icke spekulera däröver, men faktum är att Geijer var mycket mottaglig för intryck från de mest avancerade kretsarna i länder, som var samhällsmässigt mera framskridna än vårt och sålunda hade betydelsefull erfarenhet att ta del av. I ett av sina sista framträdanden, i ett minnestal över Tegnér, såg han "existensens väsen" i "föryngringar av det gamla".

Bildningscirkelarna

En av de första demokratiska organisationerna i landet var *Stockholms bildningscirkel*, som bildades den 26 oktober 1845 på initiativ av skraddargesällerna *Olof Renhuldt* och *Swen Trägårdh*. De hade tagit kontakt med en av de fattigläkare, vars inrättande redan nämnts. Han hette Johan Ellmin och var en klarsynt och medkännande man, vilken genom sitt arbete blev övertygad om kapitalismens nedbrytande krafter och att dess utveckling betydde utarmning för folket. Sedan tillstånd erhållits att bilda organisationen och hålla möten, samlades man till en början i Ellmins hem. Av 12 närvarande på första mötet var hälften icke kroppsarbetare och av de övriga var 5 skraddargesällar.

För att stäcka Ellmins verksamhet och upphäva det goda inflytande han hade i Bildningscirkeln i Stockholm fick han sedermera förordnande som läkare först på Öland och sedan i Härjedalen.

De arbetande i hantverk och till och med i manufakturerna kallades i viss utsträckning ännu gesällar, trots att de fått en rent proletär ställning socialt sett. Mästaren hade under skråtiden sört för gesällernas kost och husrum. Nu hade dessa patriarkaliska förhållanden levat ut sin tid. Gesällen "frigjordes" från hantverkaren-arbetsgivaren. Han fick sin lön och när han arbetat sina 12-16 timmar fick han ta vägen vart han ville och kunde. Mest blev det krogen, sade de som beklagade att skråordningen upphört och arbetskraften "befriats" så att vem som helst kunde köpa den, men också när som helst vraka den. Med bostaden blev det i flesta fall också sämre för gesällerna. Om det för skråtiden varit utmärkande med sena äktenskap bland de arbetande, flyttade nu män och kvinnor samman mycket tidigt av praktiska orsaker och kostnadsskäl. Och allt detta fick skråvångets upphävande skulden för i de konservativa hantverkarnas uppfattning.

Bildningscirkelarna föresatte sig i början att försvara gesällernas intressen efter att skråordningen börjat att övervinnas och till och med lagligen upphävts. De ville i viss mån ersätta mästarernas "faderliga beskydd".

Stockholmscirkelns möten hölls varannan söndag, eftersom någon annan veckodag inte var lämplig på grund av arbetstidens längd.

Den ställde sig uppgiften att ge de arbetande kunskaper. Att även borgerliga element var med hade två orsaker. För det första var det en förutsättning för att kunna behålla tillståndet att fortsätta organisationen. I varje fall var det en lämplig motivering som gjorde det bekvämare för de styrande i föreningen, där även en del borgerliga element från början snärjde sig in. För det andra ville man föra samman arbetare och borgerliga, varmed i många fall menades den tidens intellektuella. De styrande i föreningen tillmätte detta den största betydelsen eftersom

klassklyftan på grund av den bristande skolundervisningen förstörde de verkliga skillnaderna mellan de arbetande och de bildade klasserna. ”En som är slagen till slant kan inte bli en riksdaler”, sade man.

Snart bildades liknande bildningscirkel på ett trettiotal platser i landet, varav en del existerade ett par årtionden. Cirkeln i Gävle arbetade ännu på åttitalet. I Göteborgscirkeln var bokhandlare Gumpert en av de ledande. Domprost Laurenius var ordförande för cirkeln i Linköping.

Bland dem som existerade längst var cirkeln i Karlskrona. En av dess ledande medlemmar på slutet var *Per Götrek*. Innan han flyttade till Karlskrona var han bokhandlare i Stockholm, där han gick in i bildningscirkeln redan under dess första verksamhetsår. Han blev sekreterare i styrelsen och var en flitig talare. Han förstod att skickligt balansera och tala i liknelser så att han icke skulle ådraga sig de juridiska myndigheternas mera handgripliga intresse. Ironin var på den tiden ett mycket effektivt vapen. Rykten spreds snabbt och vad en rolig ironisk vändning i en tidning eller ett tal skulle betyda eller vem som åsyftades blev snart allmänt bekant.

Den nye kungen, Oskar I, sökte som alltid när monarkin känner marken gunga under dess tron att spela folkkär. Från 1847 skänkte han 500 rdr om året till bildningscirkeln. Samtidigt ingick en hovtjänsteman, kammarjunkare E. M. K. Pontin i densamma och kom med i dess styrelse. Med anspelningar på kungens skänkta fortepiano kunde han påverka cirkelns verksamhet i konservativ riktning. Vid den tiden ställde en annan ledande medlem, kapten Fahnehielm, förslaget att man i stället för en vanlig styrelse skulle ha ”ämbetsmän”, vilket innebar att de skulle vara ständiga så att de icke behövde stå till omval varje år. Dessutom förlorade medlemmarna kontrollen över ledningens arbete. Ordförande var vid denna tid direktören för Dövstumsinstitutet O. E. Borg.

I cirkeln förekom nästan inga diskussioner. Ingen fick enligt den nya ordningen ställa förslag eller begära och få ordet i någon fråga. De deltagandes uppgift var att lyssna till föreläsningar om allt möjligt men minst om sociala problem. Dessutom idkade man musik och sång, ordnade oftast spritfria gillan och hade en nödhjälpskassa och ett bibliotek. När den förste bibliotekarien tillsattes hade man en bok, nämligen G. A. Agards ”Om de lägre folkklassernas upplysning”.

Ordföranden hade rätt att när som helst avbryta en talare och ta från honom ordet. Trägårdh höll det föredrag, som säges vara det första en arbetare hållit i Sverige. Han hade ålagts att skriva det i förväg. Samma gällde också ett tal av Renhuldt. Just det förhållandet, att dessa tal till skillnad från de andras var skrivna, gjorde att de blev utförligt återgivna i den radikala pressen, medan de andra endast omnämndes. Detta var naturligtvis inte avsikten från styrelsens sida och därför bestämdes snart att inga (!) tal fick vara skrivna i förväg.

Bildningscirkelarna spelade trots allt en viss roll eftersom de var de första organisationer, i vilka arbetare deltog i en större omfattning. Det förekom senare sammankomster med cirka tusen deltagare.

De första självständiga arbetarorganisationerna

En av de organisationer som bildades vid denna tid var *Typografiska föreningen* i Stockholm. Fyra aktade konstförvanter, som de då kallades, vände sig i en omsorgsfullt utformad skrivelse på våren 1846 till sina cirka zoo kolleger i huvudstaden med förhoppningen att ett fyrtiotal av dem skulle vara villiga att bli stiftare för ett yrkesbetonat sällskap. Man vände sig

därvid endast till arbetarna och icke till boktryckeriägarna. De senare betraktade det hela med stor misstro och påstod att det skulle bli ett sällskap för spel- och suporgier. I initiativtagarnas skrivelse talades om gemensamma strävanden till ett givet mål, men denna tanke är inte vidare utförd. Sällskapet bör vara ”en förening för nytta, nöje och bildning”. Till de första uppgifterna skulle höra att anställa en sånglärare och lägga grunden till ett bibliotek. Stiftarna skulle sammanskjuta pengar för detta ändamål under sommaren, och på hösten skulle den egentliga verksamheten börja.

De fyra initiativtagarna visade organisatorisk talang. De gick runt på de 20 boktryckerierna och tog upp anmälningar. Inom kort hade de 37 stiftare anmällda, vilka varje månad betalade en avgift och flera gånger höll protokollförda förberedande möten. Redan på våren hade stiftarna beslutat att organisationen skulle kallas *Typografiska föreningen* i stället för ”sällskapet” och på hösten konstituerades föreningen vid den sedvanliga ”sexan”. Frånsett ett mindre bakslag 1850 ökade medlemstalet oavbrutet under de kommande åren och föreningen hölls vid liv, vilket redan det är en bragd.

Typografiska föreningen var i början inte en fackförening i egentlig mening. Kungen och myndigheterna var så helt på arbetsgivarnas sida att de icke skulle ha tillåtit en verklig intresseorganisation och ännu var arbetarklassen för svag att kunna framträda som en självständigt kämpande klass. I Stockholm fanns det inte mer än 20.000 arbetare och då var Stockholm den dominerande industristaden.

Typografiska föreningen var emellertid den första självständiga arbetarorganisationen, som för att bevara sin självständighet i hög grad begränsade sitt verksamhetsfält. Det yttre motståndet var naturligtvis ändå stort. Stockholmskrönikören Clas Lundin har säkerligen träffat i prick när han rekonstruerar vad en av Borgerskapets femtio äldste (stadsfullmäktige) anförde för att söka hindra den första egentliga arbetarföreningen i Stockholm: ”Det där är sådant som kallas kommunism, sådant som pratas om på verkstäderna i Paris och som några gesäller nu fört hem med sig hit ... Men det tycks inte bita på konstförväntan vad jag säger. Hjälp ni till med er nya förening, gärna för mig, men det går inte, inte alls.” Man spred också skvaller om att typograferna skulle anse sig för fina att vara i samma organisation som skraddare och skomakare. Det var Bildningscirkeln man avsåg. Att arbetare bildade en egen organisation utgjorde ytterligare ett stort steg i arbetarrörelsens utveckling. Borgerskapet var inte beslutsamt nog att genast hindra bildandet. Typograferna hade redan börjat få en utpräglad kåranda, som det inte var riskfritt att utmana.

Kommunistiska Manifestet utkommer på svenska 1848

Götrek var emot Stockholms bildningscirkels nya inriktning 1847 och föreslog att medlemmarna åtminstone borde få ställa förslag, som remitteras till styrelsen och nämnden, innan de behandlades. Ordföranden ville att förslagen icke ens skulle få bekantgöras på mötet, innan styrelsen behandlat dem, och sedan skulle de ställas sist på dagordningen. Han måste dock återta sin erinran i brist på sympatier bland de närvarande.

Som protest mot den odemokratiska behandlingen lämnade en del arbetare cirkeln och sökte andra organisationer. På hösten bildades *Skandinaviska sällskapet*. Götrek var ordförande för första mötet, men sedan valdes Elamin till sällskapets ordförande. Efter en fientlig rykteskampanj om att sällskapet avsåg att åstadkomma oroligheter i Stockholm den 4 maj, måste sällskapet upplösas. Under tiden hade också ett, ev. flera *Kommunistiska sällskap* existerat. De ställde framförallt till uppgift att göra medlemmarna bekanta med kommunistiska och socialistiska strömningar i utlandet. Om dessa organisationer skriver

Claës Lundin: ”Bland de unga kroppsarbetare, som träffades hemma hos ‘notarien’ (Widstrand) hade de flesta tillbragt någon tid i Paris, t. o. m. flera år. Redan under julimonarkin, kanske mest då, hade de deltagit i hemliga sällskap och besökt kommunistiska sammankomster.”

De var givetvis en rik källa till informationer om arbetarrörelsens verksamhet i utlandet och kunde sålunda ge väsentliga bidrag till mötenas diskussioner. På detta sätt kom av allt att döma även den skrift upp till behandling, som spelat den största rollen av alla för den internationella arbetarklassens kamp. På dess omslag stod i översättning:

”Kommunistiska Partiets Manifest

Offentliggjort i februari 1848.

Proletärer i alla länder, förena er!”

Svenska gesäller hade i Paris varit medlemmar av *De rättfärdigas förbund*, vilket 1847 ombildades till Kommunisternas förbund. Det bestod till en början av tyskar, men förvandlades snart till en internationell organisation, bland vars medlemmar utom tyskar även fanns ungrare, tjecker, holländare, engelsmän, ryssar och skandinaver. På medlemskortet fanns lösenordet *”Alla folk är bröder”* på 20 olika språk. Förbundets kongress på sommaren 1847 i London beslöt att utge ett förbundsorgan under namnet *Kommunistisk Tidskrift* och i provnumrets titelvinjett finner vi för första gången den av Marx formulerade parollen: *Proletärer i alla länder, förena er!*

Tidningens ledarartikel innehåller rörelsens första program i enkla ord. ”Vi är inte pedanter”, som kivas om enskilda detaljer i det framtida samhället. ”Vi tillhör inte de kommunister, som vill vinna allt med kärlek ..., vi begriper att vår tid inte är att skämta med... Vi tillhör inte de kommunister, som redan nu profeterar evig fred, när vår motståndare överallt gör sig beredd att slåss ... Ingenstans, möjligen med undantag för England och Förenta staterna, kan vi lyckas att göra övergången till ett bättre system utan att först med våld ha erövrat våra politiska rättigheter ... Vi är inga konspiratörer, som tänker börja revolutionen på ett bestämt klockslag, men heller inte fromma lamm, som undergivet bär vårt kors.”

På förbundets andra kongress i slutet av 1847 erhöll Marx och Engels uppdraget att utarbeta ett manifest, som skulle utgöra rörelsens egentliga program. Först diskuterade man dock i tio dagar vad det skulle innehålla. Redan i slutet av februari 1848 var manifestet färdigt och tryckt, ett par veckor före de revolutionära marshändelsernas början.

Kommunistiska Manifestet, som det nu allmänt kallas, var den första systematiska utläggningen av den marxiska läran och ett kommunistiskt mönsterprogram, grundat på den däri för första gången skisserade materialistiska historieuppfattningen. Hjalmar Branting kallade det för ”den vetenskapliga socialismens födelseurkund”.

Denna skrift blev översatt till vårt språk och utgiven i broschyrform redan i slutet av 1848, samma år som den tyska originalupplagan utgavs. Någon översättare eller utgivare finns icke namngiven. Det angivna tryckeriet anlätades i allmänhet av Götrek. Ännu anses att översättning och utgivning hade ombesörjts av Per Götrek, som var synnerligen språkbegåvad. Själv förnekade han det och gjorde en antydning om adressen till utgivaren, vilken emellertid var mycket oklar. Broschyren distribuerades dock av Götreks bokhandel. I en annons därom sägs att broschyren, ”uti vilken arbetarens, de fattigas, de besinningslösa målsman, Kommunismen, säger sitt hjärtas mening åt patronerna, de rika, åt egendomsägarna, innehåller i historiskt och politiskt hänseende det märkvärdigaste manifest, som någonsin av

något parti blivit utfärdat. Det redogör fullständigt för det mäktigaste rörelsepartiets åsikter och avsikter och man har trott en översättning därav vara så mycket mer av nöden som man i vårt land till och med på vetandets höjder ända hitintills om socialismen i allmänhet och kommunismen i synnerhet visat sig äga endast orediga och irriga begrepp.” ”Broschyren bör sålunda”, heter det vidare i annonsen om Kommunistiska Manifestet, ”bli en välkommen upplysning i tidens viktigaste fråga, då det inte finns någon som inte är intresserad.”

Vem som än utfört översättningen har han på det hela taget skilt sig med heder från sin uppgift och det skulle därför inte förvåna om det utförts av eller i varje fall i samarbete med någon som hade närmare kännedom om de av Marx och Engels ledda kommunistiska grupperna i Paris, London och Bryssel. Ett mindre stycke på två meningar har dock utelämnats, säkerligen för att översättaren snabbt nog inte kunnat bli klar över dess mening och kanske ansett att de kan utelämnas i en svensk upplaga, då läsaren under dåvarande oklara samhällsförhållanden i Sverige icke skulle förstå dem. I det icke medtagna stycket talas det om bourgeoisins benägenhet att likt tidigare härskande klasser betrakta produktions- och egendomsförhållandena för eviga i stället för historiska. ”Vad ni förstår om den feodala egendomen, det vågar ni inte förstå beträffande den kapitalistiska”, avslutas stycket. I Sverige var egendomsförhållandena, som påvisats, samhälleligt sett ännu icke entydiga. Den i detta stycke bästa översättningen har utförts av Axel Danielsson och Kata Dalström. Annars kunde översättningen av vissa termer i 1848 års upplaga ha bildat skola. Översättaren inför termen bourgeois i stället för att som allt sedan dess gjorts, försöka hanka sig fram med ”borgare” eller ”bourgeois”, vilket intetdera är exakt.

Om översättningen i stort är att betrakta som en väl löst uppgift, så kan icke detsamma sägas om utgivarens utformning av broschyren. Tydligen i avsikt att broschyren inte skulle väcka för stort uppseende i hov- och poliskretsarna och bli föremål för indragning och åtal, har den maskerats med en ”knipslughet”, som starkt påminner om Per Götreks. Den presenteras under titeln ”*Kommunismens Röst*” med undertiteln ”*Förklaring av det Kommunistiska Partiet, offentliggjord i Februari 1848*”. I stället för originalets motto: ”Proletärer i alla länder, förena er!” har satts ett annat motto som lyder: ”*Folkets Röst är Guds Röst.*” Dessutom har man uteslutit manifestets stolta slutparoll, vilken som bekant är; ”*Proletärer i alla länder, förena er!*” Kommunistiska Manifestet utkom alltså på svenska utan denna paroll, som är programmets allra mest framträdande och som också blivit den internationella arbetarklassens outsläckliga ledstjärna.

I förordet till den tyska upplagan av manifestet 1872 skriver Marx och Engels att den engelska översättningen utkom 1850, den första franska kort före juniupproret 1848 samt de polska och danska kort efter den första tyska upplagan 1848. Den svenska upplagan är icke nämnd. I verkligheten är någon dansk översättning från denna tid icke känd. Det synes som om vårt språk skulle vara det tredje till vilket Kommunistiska Manifestet översattes.

Att författarnamnen saknas på broschyren hade givetvis sitt samband med, att det inte heller meddelades på de första tyska utgåvorna, dels för att ge dokumentet en officiell karaktär och dels för att dess författare levde i landsflykt under fara för nya utvisningar.

Per Götrek och cabetismen

Manifestets författare var inte okända i Sverige. Engels” arbete ”*Den arbetande klassens låge i England*” hade blivit publicerat i en serie artiklar i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning. Däremot har det ännu icke blivit utgivet i bokform i vårt land. Marx hade redan hunnit att bli den ledande kraften i den revolutionära arbetarrörelsen på kontinenten och hans namn var

säkerligen välkänt i de kommunistiska sällskapen i Stockholm.

Här i Sverige kallades de och deras anhängare för ”revolutionära republikaner, som gett sig själva namn av materialistiska kommunister”, som Per Götrek formulerade det med hörbar betoning på *materialistiska*. I sin broschyr ”*Om proletariatet och dess befrielse genom den sanna kommunismen*”, som också utgavs 1847, har Götrek närmare klargjort sin uppfattning. ”De bägge stora samhällsklasserna, bourgeoisin och proletariatet, skall i anseende till deras olika samhällsställning och intressen förr eller senare ställa sig som tvenne fientliga makter mot varandra. Striden kan ej undvikas. Den gäller samhället, den gäller mänskligheten och dess framtid.” Så är det, menar Götrek, men striden borde biläggas. Hur? ”En våldsamt omstörtning, en revolution, är oundviklig, såvida ej en reform på fredlig väg dessförinnan beredes.” Antingen är man med utgångspunkt härifrån reformvän eller också är man revolutionär. Eftersom de konservativa spjärnar mot udden, är de enligt Götrek ”revolutionära” och de, som Götrek kallar dem, ”fredligt progressiva kommunisterna” är reformvänner. Kommunisterna inser att ”proletariatets medborgarrätt i nästan alla länder på jorden våldsamt undertryckes av de egendomsägande klasserna och att härigenom en revolution våldsamt bearbetas (förberedes) av kommunisternas motståndare. Skulle härigenom det förtryckta proletariatet injagas i en revolution, så är det i sin ordning att kommunisterna då med handling, även såväl som förut med ord, försvarar proletariatets sak.”*

Per Götrek redogjorde i ett bihang till denna skrift för den franske kommunistiske utopisten Cabets paroll: ”Låtom oss gå till karlen!” Därmed menades att kommunisterna skulle emigrera till Amerika, där de fick tillstånd att starta ett ”kommunistiskt samhälle”, vilket myndigheterna inte ville gå med på i Frankrike. Götrek refererar även de tyska kommunisternas uppfattning 1847. De menar, skriver han, att det skulle vara en olycka om Europa just i en situation som då, när en ny revolutionär våg var i stigande, skulle överges av sina bästa och trognaste söner, särskilt som Europa är den världsdel som bäst ägnar sig för kommunismens första införande. Dessutom skulle Cabets följeslagare föra med sig sina fel och fördomar, fientliga element skulle bland dem utså oenighet och de ”europeiska styrelsernas spioner skall hemsöka dem, till dess man kunnat bland dem åstadkomma en fullkomlig upplösning”. Här må inskjutas att en av hans anhängare i Sverige, Frans Widstrand, vilken en tid efteråt emigrerade till Amerika, sökte upp den cabetska kolonin i Texas, men fann den upplöst av inre slitningar och svårigheter. Cabet själv hade åtalats av sina egna för bedrägeri.

I sin broschyr gör emellertid Götrek det intressanta konstaterandet att de skandinaviska kommunisterna anslutit sig till de tyska kommunisterna, som då på grund av förföljelserna i Tyskland var spridda på olika håll i världen. Uppenbart åsyftas bland annat de omtalade gesällerna i de kommunistiska sällskap, som mestadels samlades hemma hos Götrek. Bland dem var det som Kommunistiska Manifestet vann så stark anslutning att det skyndsamt blev utgivet på vårt språk.

Vid denna tid ansågs kommunismen utgöra fullständig gemenskap, vilket krävde en

* Genom ett arkivfynd i Hamburg 1968 har det kunnat fastställas att Götrek under arbetet med sin broschyr haft tillgång till ett förut okänt dokument, nämligen Engels’ förslag till program för Kommunisternas förbund. Detta dokument, som hade titeln ”Utkast till Kommunistisk trosbekännelse” och som kan sägas utgöra den första systematiska redogörelsen för den vetenskapliga kommunismen, behandlades på Kommunisternas förbunds första kongress den 2 till 9 juni 1847 i London. Kongressen beslöt att lägga utkastet till grund för förbundets fortsatta programarbete, vilket i februari 1848 resulterade i antagandet av Kommunistiska Manifestet. Götrek har, som det visar sig, översatt eller refererat flera punkter i ”trotsbekännelsen”.

genomgripande omdaning av samhället. De kända socialistiska lärorna och grupperna begränsade sig då till politiska förändringar, vilka endast omfattade vissa reformer såsom statlig kontroll över produktionsmedlen eller dess övergång i något slag av samfällad ägo. Därav framgår att socialisterna denna tid ofta byggde på kapitalisternas ”välvilja”, medan kommunismen var en verklig arbetarrörelse. Då vi vid tiden för Kommunistiska Manifestets tillkomst avgjort var av den uppfattningen, att ”arbetarnas frigörelse måste vara arbetarklassens eget verk, så kunde vi icke ett ögonblick vara i tvivel om vilket namn vi skulle välja”, skriver Engels i förordet till Manifestets tyska upplaga 1890.

— Cabet hade i september 1847 rest till London för att vinna oss för sina syften, berättar den tyske kommunisten Friedrich Lessner i sina minnen. Marx” inflytande var emellertid redan för stort. Cabet fick återvända hem utan att ha haft någon framgång med sin mission.

Cabet var icke revolutionär. Han sade, att om han hade revolutionen i sin hand skulle han kväva den. Det är också utopisternas hela dilemma, att de tror att arbetarklassens sociala fråga skall kunna lösas utan en revolutionär förändring i samhället. De tror det är möjligt att inrätta kommunistiska oaser inom det kapitalistiska samhällets ram.

Cabet emigrerade också med en grupp anhängare till Förenta staterna alldeles inför februarirevolutionen, när krisen gick mot sin tillspetsning.

Reformsällskapet och stockholmsrevolten 1848

Frankrike var ännu i mitten på 1800-talet revolutionernas land. Därifrån hämtade den revolutionära rörelsen i andra länder inspiration och erfarenhet. Dessa erfarenheter var ett viktigt element i den marxiska lärobyggnad, som nu skapades.

1848 var ett revolutionernas år. I Frankrike, Tyskland, Ungern och andra länder gick demokratins krafter till storms för folkets krav. Arbetarklassen hade gjort en väsentlig insats redan i den stora franska revolutionen 1789, men skändligen svikits under fördelningen av revolutionens frukter. Av landets 34 miljoner invånare hade 250.000 rösträtt. Revolutionen hade ändat med storbourgeoisins diktatur. Det fattades bara ett för att ge denna republik dess verkliga fulländning, skriver Marx: ”att göra parlamentsferierna permanenta och ersätta republikens motto: Liberté, égalité, fraternité (frihet, jämlikhet, broderskap), med de otvetydiga orden: Infanteri, kavalleri, artilleri!”

Nu, i *februariupproret 1848*, deltog det franska proletariatet såsom en medveten självständig kraft. Den reformistiske socialisten Louis Blanc togs in i den nya regeringen. Men den ledare som hade arbetarnas öra och kärlek, den revolutionäre kommunisten Auguste Blanqui, ”revolutionens helgon”, som i vissa stycken delade Marx” åsikter, hölls utanför regeringen. Detta väckte en stigande otålighet till liv bland arbetarna, som i juni gick till ett nytt uppror. *Juniupproret* betecknas av Marx som den väldigaste händelsen i de europeiska inbördeskrigens historia intill denna tid. Denna gång låg initiativ och ledning helt hos arbetarklassen, men den fick också kämpa ensam och blev brutalt nedslagen. Revolutionens paroller blev vålnader, som gick igen i revolutionens följande faser, som åskådligt beskrives av Marx i ”Louis Bonapartes 18:e brumaire”.

De första revolutionära händelserna i Paris väckte en våg av aktivitet och hänförelse bland de demokratiska elementen i Sverige, framförallt bland arbetarna. Även den del av den liberala bourgeoisin, som ville föra den borgerliga revolutionen till slut på ett radikalt sätt, utnyttjade situationen.

I den ånyo aktiviserade bildningscirkeln i Stockholm framträdde Trägårdh den 14 mars 1848

med ett stort tal mot arbetarnas rättslöshet och för demokratiska rösträttskrav. Det gäller principer. Nu är det egendomen och bördan som har representationsrätt. ”Ni bedrar er, om ni litar på att folket inte knotar.” Han protesterade också emot att arbetarna fick betala 2 riksdaler i skatt för rörelse, ”när de bara har den rörelse som skaparen gett dem”. Franz Sjöberg, jurist och redaktör, talade i inlindade ordalag om revolutionen och upproren, som bidraget till demokratins och jämlikhetens utbredning. Själve K. O. Wallenberg var hal som en ål. Han hade visst inte någonting emot arbetare i parlamentet, men det lät sig inte göra. Carl Jonas Love Almqvist ansåg att Reformvännernas sällskap inte bara skulle betrakta sig som ett konstitutionsutskott utan arbeta som ett nationalutskott, d. y. s. inte bara verkställa utredningar som dittills utan bli den revolutionära demokratins ledning.

Reformvännernas sällskap hade bildats redan 1844 för att arbeta för parlamentarismens genomförande. Det hade emellertid snart gått i ide. Dess ledning tillhörde nämligen ”de grå”, som Franz Sjöberg kallade den tidens opportunisterna. När nu bulletinerna i varannandagsposten från Paris bar bud om den franska upprorsrörelsen, kallades det hastigt till liv igen. Den 12 mars 1848 återupptogs Reformsällskapet av Lars Hierta, Almqvist, Lindeberg, August Blanche och ”revolutionsmannen från 1809” Carl Henrik Anckarsvärd och uttalade sig för tvåkammardag med folkvald andra kammare. Ledningen kom i händerna på ”de grå”, som var grupperade kring Hierta i Aftonbladet.

Reformsällskapet inkallade till en bankett lördagen den 18 mars på kvällen i De la Croix” salonger vid Brunkebergstorg. Tillslutningen blev stor och man kan tryggt säga att de ledande demokratiska elementen var samlade därinne. På torget utanför samlade sig också en allt större skara under kvällens lopp. De var ditkallade genom små lappar, på vilka det stod:

”5.000
medborgare
samlas i afton på Brunkebergstorg.
Leve reformen!
Allmän rösträtt!”

Den växande skaran av arbetare och proletariserade hantverksgejllar drog sig senare ned mot slottet, där högvakten hunnit förstärkas. Oskar I red ut bland folket för att tala försonande ord. Man lät honom tala, men begav sig sedan till flera kända politikernas hus och slog in portar och krossade fönster. Regeringen proklamerade utgångsförbud mellan kl 22 och 5. Upprorslagen lästes för de samlade och omedelbart därefter grep militär in med skottsälvor, varvid folket satte sig till motvärn. Båda sidor hade att notera stupade och sårade. Revolten fortsatte ännu på söndagskvällen.

Denna rörelse saknade ledning och medveten revolutionär handling. Inte ens polisen lyckades att finna någon ledare att ställa till ansvar, trots att Götrek och andra var anhängna för långvariga förhör. Enligt uppgift i Aftonbladet var ett par av de dödade förklädda, vilket skulle visa att även provokativa element uppehöll sig bland folket. Trots att de demokratiska elementen var samlade i De la Croix” salonger synes ingen kontakt ha upprättats med de samlade folkmassorna. Resultatet blev det för oorganiserade rörelser vanliga: nederlag, krossade förhoppningar och en tids stärkt reaktion. Året därpå antogs en ny skärpt lag emot uppror, medan däremot representationsreformen skulle låta vänta på sig i ytterligare nära två

årtionden.

Så var den revolutionära krisen även denna gång överstånden och de, som fruktar folkets inblandning i deras politiska spel, kunde dra andan.

Den första arbetarpressen

Bourgeoisin hade räddat sin situation genom fortsatt kompromissande med första ståndet, ridderskapet och adeln. Enligt en samtida statistik representerade detta 10.000 personer, prästeståndet 14.000, borgarståndet 66.000 och bondeståndet 2 miljoner. Dessa fyra stånd hade var sin fjärdedel av den beslutande makten och var således hänvisade till politiska kombinationer och ständiga kompromisser mellan ständerna. Det var en bekväm tillvaro för de regerande. Diskussionerna hölls inom det egna ståndet och sedan var det för ständernas talmän att kohandla. Det s. k. femte ståndet, d. y. s. övriga arbetande, representerade en befolkning på 1 miljon, men hade inga politiska rättigheter alls. Den berömde satirikern Henrik Bernhard Palmær delade upp svenska folket i två huvudklasser: *folk utanför stånd* och *folk utan förstånd*.

Arbetarna hade lidit ett nytt nederlag i stockholmsrevolten. Men slagna trupper lär bra. De lärde att det krävdes större självständighet i deras framträdande. Hösten 1849 göres försök att samla arbetarna i egna organisationer och en särskild tidningspress, som i huvudsak riktar sig till arbetarna, börjar att uppstå.

Den första av de arbetartidningar som startade 1849 var *Folkets Röst*. Den ägdes av Franz Sjöberg, som varit redaktör i sin namne Edvard Sjöbergs radikala veckotidning *Söndagsbladet* några veckor före revolten i mars 1848. *Söndagsbladet* var då den svenska tidning, som mest entusiastiskt hälsade parisupproret. I ledartiteln den 5 mars beskrives hur upprorslågan sprider sig i våldsam hast från land till land. Inom några dagar ”står Tyskland i ljusan låga; från Tyskland sträcker upprorsfacklan sitt sken över till Danmark och hertigdömena (Slesvig och Holstein) och var den sedan stannar står i vida fältet. En ny världsrevolution synes efter alla tecken stå för dörren.” Revolutionen riktar sig denna gång mot ”penningadeln” (bourgeoisin) mitt ”under dess skrik om bördsadelns envælde”. I samma nummer föreslås riksdagen uppställa följande intrikata prisfråga: ”Är det sant att adelns inflytande i riksdagen blivit knäckt genom Karl Johans tilltag att utspåda Riddarhuset med diverse borgerligt blod?”

I följande nummer, den 12 mars, fastställs att det är en arbetarrevolution, som genomföres i Paris. ”Den har gällt arbetets frigörande undan kapitalets välde, hela mänsklighetens livsfråga.” Dess proklamationer skall aldrig dö, skriver tidningen förutseende. Storpratarna i Reformsällskapet rekommenderas att övergå till handling och att ”organisera arbetet och rädda arbetarklassen från det elände varunder han suckar ...” Ännu på dagen för stockholmsrevolten jublar *Söndagsbladet* över den franska revolutionens frukter under dess första stormiga dagar.

Efter nederlaget för revolten lämnar Franz Sjöberg redaktionen för *Söndagsbladet* och tidningen blir organ för bildningscirkulärna. Den tar genast mycket energiskt avstånd från revolten i Stockholm.

I *Folkets Rösts* första nummer den 6 oktober 1849 förklarar Sjöberg: ”*Vi är kort och gott socialister*”. Närmast ansluter han sig till Louis Blanc, men det är dock fråga om en revolutionär och icke en reformistisk socialism hos Sjöberg vid denna tid. Han var den förste i vårt land, som tog initiativ till en självständig arbetarrörelse för allmän rösträtt, men samtidigt förklarade han att ”på allmän rösträtt lever verkligen ingen”. Det måste mera till. Egendomen

måste bli allmän. Han är icke emot "arbetets" (avkastningens) fördelning, men den nuvarande, då "förläggaren" (kapitalisten) tar förtjänsten, "är en himmelskriande orättvisa, som vi därför tänker bekämpa". Motståndarna kallar det att förstöra egendomen, men tänker man närmare på saken, befinnes beskyllningen vara orättvis: "Inom närvarande samhälle är nämligen större delen av befolkningen egendomslös just i följd därav att några få har allt och vi undrar därför även om inte vi, som vill skaffa något åt var, i själva verket är långt uppriktigare vänner av äganderätten än de, som vill bevara hela egendomen i händerna på en tiondedel av nationen ..." På den punkten, som senare blivit så missförstådd och krävt långa förklaringar, bland annat i Palms första socialistiska föredrag på svensk mark 1881, blev det nu en polemik med Aftonbladets utgivare Lars Hierta, som frågade om Sjöberg, som vid denna tid var ägare till Folkets Röst, ville dela dess vinst med typograferna. För Sjöberg var repliken inte svår eftersom han inte ägde tryckeriet och inte hade några anställda typografer. Om jag hade anställda arbetare "så vill jag försäkra, att jag emot dem aldrig skulle tillåta mig en sådan hjärtlöshet, som Ni ådagalade sistlidne vinter, då Ni sökte narra fattiga människor att ingå på kontrakter, varigenom de skulle blivit tvungna att i årtal arbeta å er nya sidenfabrik för — intet. Det är mig ett ovärderligt nöje att få teckna Er ödmjukaste tjänare *Franz Sjöberg*."

Det var salt i surt öga för Hierta, som tagit flickor från katolska proselytskolan till arbete i sidenfabriken mot mat, sängplats och kläder, så dåliga "att de ej ens kunde gå i kyrkan", som Folkets Röst anmärkte. Hierta hade lagt sina "förtjningsår" bakom sig, skrev Sjöberg. F. d. frihetsvännen, oppositionsmannen och folktribunen, med tiotal av Karl XIV Johan indragna tidningar bakom sig, hade "för slem vinnings skuld vänt ryggen åt sin förra bana". Denne liberal hade blivit en av tidens största och modernaste kapitalister. Han ägde Liljeholmens ljusfabrik, Barnängens sidenfabrik (i Folkets Röst hette den "Svältängen"), en spelkortsfabrik och flera andra företag och han rasade när kapitalets intressen hotades med oroande idéer bland massorna. Han var visserligen medlem av Reformsällskapet, men han var icke längre anhängare av en demokratisk rösträtt på individuell grundval utan ville att stenshusen, fabriker, hemman och annan egendom skulle ha rösträtten istället.

Mellan Sjöberg och Hierta utvecklades en allt större fiendskap, som tycktes vara rent personlig men som i själva verket hade sin grund i att Sjöberg var proletariats främste företrädare och Hierta den moderna bourgeoisins. Hierta hade en stab av trogna bulvaner, som lät sig lejas till vad som helst. En sådan förmådde en gång Folkets Rösts formellt ansvarige utgivare, som var analfabet, att sätta sitt bomärke på ett papper, som visade sig förbjuda Sjöberg att vidare ge ut sin tidning. Det tog sin tid innan saken kunde rättas till och under tiden måste Sjöberg använda ett annat namn på tidningen.

Sjöberg gav ibland igen i samma stil. Hierta var framförallt anglofil, Sjöberg förklarade att han var mer engelsk än svensk. Han engagerade med kungens välsignelse bildningscirkeln för en gruppresa till den stora industriutställningen i London 1850 och skulle naturligtvis själv vara gruppens talesman. Alldeles lagom för att hindra detta begärde en av Sjöbergs klienter vid namn Lovisa Aderman passförbud för Hierta och han tvingades stanna hemma. Sjöberg var nämligen en av de fattiga ofta anlita jurist, vilket icke minskade fiendskapen mot honom i arbetsgivarkretsar.

När Sjöberg 1852 för en attack mot norrköpingsfabrikören Philipsson satt inne en månad på Långholmen, demonstrerade arbetare flera kvällar utanför fängelset sin sympati för honom. Då han lämnade fängelset riktade han i Folkets Röst under rubriken "*Till det arbetande folket*" ett tack för den sympati, som bevisats honom. Han skriver bland annat, att de rike och mäktige icke tvekar om medlet att nedgöra dem som upplyser folket om dess rättigheter och

ivrar för deras förverkligande, och har själv inte räknat med misskund.

”Nej, redan när jag började min kamp för det arbetande och förtryckta folkets rätt, visste jag vad jag hade att vänta. Om man därför sedermera förföljt mig med rättegångar, om man genom de smutsigaste åtgärder sökt undergräva mitt ekonomiska bestånd, om man subskriberat belöningar åt en niding, som på öppet torg överfallit mig med knivhugg, om man mot all rättvisa släpat mig i fängelse och där olagligen kvarhållit mig, om penningfolkets köpta redskap och andra med dem jämgoda uslingar i deras besoldade tidningar överhopat mig med de skändligaste smädelser, de lögnaktigaste och orimligaste beskyllningar, så har ingenting av detta varit mig oväntat, ty som jag sagt: hånet, smädelsen, begabbelsen, lögnen och förföljelsen har alltid varit deras lott, som djärvt höja sin röst för frihetens och mänsklighetens heliga sak.”

Vid denna tid fick Franz Sjöberg även en hälsning från den till Amerika emigrerade tyske utopiske kommunisten Wilhelm Weitling, som tillhörde ledningen för Kommunisterarnas förbund. Han uttalar sin tillfredsställelse med att de svenska arbetarna fått en tidning som Folkets Röst.

Trots alla vidriigheter hade Sjöberg framgång med Folkets Röst. 1851 hade den en upplaga på 6.000 exemplar medan Hiertas betydligt äldre tidning Aftonbladet inte hade mer än 7.000. Utom den fräna stilen i de politiska kommentarerna kännetecknades Folkets Röst av utförliga, välskrivna och sakkunniga referat från rättegångarna mot arbetare, som var många och upprörande. Det fanns ingen annan tidning, som gav en så initierad bild av arbetarnas liv. Ofta var det skildrat av arbetarna själva. Om de ville ha offentlighet åt något vände de sig till Folkets Röst. Vidare hade tidningen en stor karikatyravdelning av skickliga träsnidare.

Hierta lade ned mycket pengar på att låta sina bulvaner starta mer eller mindre skandalbetonade veckotidningar för att söka ta livet av Folkets Röst. Men Sjöbergs tidning överlevde dem alla och efter ett par år lämnade Hierta till och med ifrån sig ledningen av Aftonbladet, därför att han tröttnat på tvekampen med Sjöberg, enligt ett brev av Fredrik Borg, som då tagit anställning i Aftonbladet.

I slutet av 1849 startades en annan demokratisk tidning, som fick namnet *Reform*. Den utgavs enligt en anteckning i Kungl. Bibliotekets exemplar ”av två (halv-förtryckta av egenkärlek?) studenter från Lund”. De båda utgivarna var Fredrik Borg och

Nils Pehrson-Nordin. Den förre var den sedermera välkände liberale politikern och tidningsmannen, som blev redaktör för Öresundsposten i Hälsingborg och tillhörde riksdagen från 1879 till 1892.

Reform hade till motto:

”Vad är penningen? – Allt. Vad bör den bli? – Intet. Vad är arbetet? – Intet. Vad bör det bli? – Allt.”

Tidningen förfäktade närmast ett slags spontanitetsuppfattning. Den menade att revolutionen och socialismen banar sig väg ”med en naturkrafts oemotståndlighet” och erövrar allt större rymder av den gamla förfallna världen. Den tar också den norske socialisten Marcus Thrane i försvar. Aftonbladet strider för bourgeoisin ”och vi för den i egentlig mening arbetande klassen”, skriver Reform och förklarar att den stiftar oenighet mellan de arbetande och ägande klasserna men Aftonbladet mellan börs- och penningararistokratin.

De första arbetarföreningarna

Att arbetarklassen inte kände sig slagen efter februarirevoltens nederlag i Stockholm visade sig ganska snart. Arbetarna tog fort intryck av den nya demokratiska pressen. De hade också tröttnat på förmynderskapet i Bildningscirkeln. Folkets Röst uttryckte saken så: ”Den jesuitiska liga, vilken under namn av Bildningscirkeln i flera år har spunnit sitt nät, har allt för länge lyckats motarbeta arbetarklassens försvar för sina rättigheter såsom människor och medborgare.” Snart efter de båda arbetartidningarnas start, vid nyåret 1849-50, bildades den första självständiga allmänna arbetarorganisationen, ännu så länge under formen och namnet av *Arbetarnas läsesällskap*.

En av de ledande i läsesällskapet var Götrek. Den 9 februari gick Franz Sjöberg in som medlem och föreslog omedelbar ombildning till *arbetarförening* efter mönster från Frankrike, Tyskland och andra länder, bland annat Norge, där Marcus Thrane startat en arbetarförening i Drammen i december 1848 och redan efter ett år fått till stånd en rörelse med omkring 5.000 medlemmar. Sjöbergs förslag blev antaget och söndagen därpå bildades föreningen, som genast antog stadgar, i vilka första paragrafen lyder: ”Föreningen har till ändamål att åstadkomma ett samband mellan den arbetande klassen inom Sverige för vinnande av förbättring i dess närvarande samhällsliga ställning och villkor, samt att för ernåendet av en sådan förbättring genom alla lagliga medel söka förskaffa även arbetarklassen rätt till delaktighet i lagstiftningen.”

Föreningen trädde nu i febril verksamhet. I mars utsändes en *Adress till arbetarna i landsorten* med uppmaning att bilda liknande arbetarföreningar i hela landet. Denna adress blev införd i den demokratiska pressen, bl a Folkets Röst, Reform, Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning, Örebro Tidning, Eskilstuna Allehanda och Nya Skånska Correspondenten.

I maj fick man tillstånd att hålla ett offentligt agitationsmöte, vid vilket Götrek, Borg och Pehrson-Nordin talade. Det är tydligt att de besvärliga förhandlingarna för att få tillstånd för mötet hade satt sin prägel på talen, som är tämligen försiktigt hållna. Götrek har lämnat cabetismen och ägnat sig åt en religiös ”socialism”. Borg blev anhållen och åtalad för hädelse enligt en paragraf som stadgade dödsstraff. När åklagaren inte lyckades att mobilisera några vittnesmål för sin anklagelse från någon mötesdeltagare prutade han straffkravet till 100 dalers böter. Domen blev frikännande.

Pehrson-Nordin uppehöll sig vid de nya samhällslärorens teorier och visade att både kommunismen och socialismen utgår från samma sats: ”Du skall älska din nästa såsom dig själv”, heter det i Reformers referat från mötet. Socialismen ville, sade han, *fri religionsutövning* så att var och en må kunna bruka sitt förnuft, *allmän uppfostran* så att den ene skall få lära lika mycket som den andre, *allmän rösträtt* så att alla får avge sin röst i statens angelägenheter, *föreningsrätt* för att dra så stor vinst av arbetet som möjligt, *värnplikt* för att slippa de kostbara stående arméerna samt *understöd åt gamla och sjuka*.

Reform upphörde utkomma på våren 1850, men Folkets Röst kunde meddela att ”en ny tidning i socialdemokratisk anda snart väntas utkomma”. Det var Demokraten, som utkom en kort tid under mottot: ”*Den som icke är med mig, är emot mig.*”

Nya arbetarföreningar bildades i Göteborg, Malmö, Lund och ännu ett par platser, men blev icke långlivade. Även stockholmsföreningen kämpade med svårigheter, särskilt sedan Hiertas folk kunnat tillvälla sig ledningen. De närmaste åren förekom endast sporadiska framträdanden utan större betydelse.

Den revolutionära vågen hade lagt sig nere på kontinenten. Även i Tyskland blev det tillfälligt ebb i den marxistiska arbetarrörelsen. Detta återverkade på förhållandena även i vårt land. Organisationernas handlingsfrihet blev allt snävare, polisuppsikten rigorösare och arbetarföreningarnas medlemmar trakasserades oftare. En del av de ledande sökte anpassa sig i det längsta till myndigheternas önsknings, men många gav upp.

När de nya Hiertasignalerna hissades i stockholmsföreningen blev Sjöberg faktiskt utdriven ur organisationen, några emigrerade och Götrek flyttade till Karlskrona.

I det läget måste arbetarrörelsen söka sig nya former och kampmetoder och den gjorde det till och med mycket snart.

Tidsbilder och dokument:

Järnbäraren

August Blanche har gjort flera fina skildringar av stockholmsarbetare, strumpvävare, hyrkuskar, sjåare och andra. Sjåarna var hamnarbetare och hade fått sitt namn av att de mesta tiden stod på kajen och spanade efter om något fartyg skulle komma. Det kallas på tyska schauen och därav blev sjåare. De hade en mycket osäker inkomst, men var stolta över sitt yrke, berättar Blanche. Det yrke, som fängslade Blanche mest, var dock järnbärarens, som han även i dramats och novellens form prisat för styrka, rättrådighet och sammanhållning. Det var den första yrkeskår i Stockholm, som genomförde en självständig strejkaktion, vilket skedde det revolutionära året 1830, då den franska arbetarklassen gjorde den utslagsgivande insatsen för att i revolutionärt uppror störta den reaktionära polignacregimen. Här återger vi Blanchés skildring av denna yrkeskår.

Järnbärarna, sysselsatta med att vid Stockholms järnvåg mellan klockan sex och halv ett förmiddagen och från klockan tre till nio eftermiddagen, vår-, sommar- och hösttiderna, ut- och inväga järn, bildar ett slags tjänstemannaklass, fördelad i elva rotar, med var sin rotmästare, som vald inom roten har femton man under sig. Vi anförde att de är tjänstemän, och det på den grund att varje järnbärare av Stockholms stads Drätselkommission erhåller fullmakt på sin befattning. Det är alltid god tillgång på sökande till ifrågavarande tjänst, ty en järnbärare, som är flitig och härdad ut med sitt tunga arbete, kan under de årstider, då farleden är öppen, förtjäna ända till fyra å fem riksdaler riksmünt om dagen, utom de sportler han kan bereda sig genom den så kallade "skålverkningen", bestående i sådant arbete, varigenom järn flyttas från den ena "Posten" till den andra inom "Vågen". Den sökande måste, innan han varder antagen, underkasta sig vissa så kallade prövoveckor i vågen, och genomgår han dessa med oskadade lemmar, blir han vederbörligen konstituerad järnbärare. Mången tröttnar dock under dessa prövoveckor och träder självmant ur kandidaternas led. De första dagarna är naturligtvis de värsta, innan skinnet på den axel, som uppbär järnstången, blivit avnött och ett nytt av tjockare beredning kommit istället. Över järnbärarna står en så kallad ålderman, en tjänsteman, förordnad av Drätselkommissionen.

Järnbärarna bär järnet över ena axeln på en järnbeslagen lapp av läder, och de ombyter aldrig axel, varigenom kroppen blir något snedvriden, så att man vid första ögonkastet på en järnbärare kan säga, vilkendera axel han uppoffrat åt tjänsten.

Det faller av sig självt att ett så tungt yrke skall på längden vara menligt för hälsan, enär bröstet genom den starka tryckningen hårt angripes. Också hinner högst få någon högre ålder. Dock träffar man en och annan av dem, vilkas skuldror ej förr svikta, än när årens oemotståndliga börda förenat sin skeppundsvikt med järnets.

I allmänhet är järnbärarna ett fromt och beskedligt folk. De håller ett vaksamt öga på varandra, och begår någon, vilket likväl sällan händer, något snedsprång av oärlighet, ansättes han därför hårt av sina kamrater och måste omvända och bättra sig, såframt han ej vill bli ut- och invänd av järnhårda händer. De är gudfruktiga och går varje söndag i kyrkan, vid vilka och dylika tillfällen de utmärker sig för fina, snygga kläder och ett städat uppförande. De ogifta, som vanligtvis flitigt besöker krogarna, har sällan någon behållning av sin arbetsförtjänst, ty allt skall gå åt i brännvin. De gifta däremot står sig mycket väl och besökes dagligen av sina hustrur, som medför matsäckar åt sina män, vilka således ej behöver lämna "vågen" förrän om aftnarna, då var och en går hem till sitt för att njuta den behövliga vilan. Deras föda är stadig och består till det mesta av kött och fläsk.

Om vintrarna, då "vågen" icke mera erbjuder någon sysselsättning och arbetsförtjänst, går de merendels i arbete hos bryggare, varande alltid mycket eftersökta och anlitade. En järnbärare, som är det minsta mån om sig, kan således ganska gott bärga sig jämte de sina och även för framtiden ha en sparpeng, tillräcklig för beredande av en bekymmersfri ålderdom.

3. Arbetarklassen tar upp kampen

I början av 1850-talet rådde det ekonomiskt uppsving i de industriellt utvecklade länderna i Europa. Detta kom väl till pass för den ekonomiska utvecklingen i vårt land. Här hade man nu funnit metoder, som gjorde det möjligt för järnhanteringen att konkurrera med det engelska järnet. Genom puddlingsmetoden kunde engelsmännen använda sitt stenkolk för att få fram ett billigt järn. Sverige hade inget stenkolk och trots att puddlingsprocessen var bekant i nära 100 år, innan den på allvar började användas, hade intet gjorts för att förbereda någon motåtgärd. Nu hade man emellertid med framgång börjat använda en lancashiremetod med träkolsblästring, som visserligen blev dyrare men järnet blev kvalitativt sett så mycket bättre att det ändå i viss utsträckning kunde konkurrera med det engelska.

Fabriksindustrins genombrott

Inom den övriga industrin började nu ångkraften att användas på allvar, varmed industrin gick över från manufaktur- till fabriksindustri. Detta var en viktig vändning i vårt lands ekonomiska utveckling. Det utgjorde grunden för en efter dåtida mått snabb utveckling av olika industrigrenar.

Allra störst betydelse skulle ångkraften få för skogsförädlingen. Ångsågarna spelade samma roll för *Norrlands industrialisering* som den mekaniska vävstolen för den engelska industrins utveckling. Kronan hade bara ett par årtionden tidigare varit ägare till de oändliga skogarna i Norrland. Så hade den sålt dem till de burgnare bönderna, som i huvudsak använde dem till betesmarker och värderade dem därefter. Svenska och utländska spekulanter kunde därför vid tiden för den ångdrivna sågverksindustrins genombrott förvärva avverkningsrätt, vanligast på 50 år, för orimligt låga priser. Bönderna nöjde sig med de spottstyvvar som bjöds därför att skogen för dem inte hade något större värde utan mest hindrade betet. Detta var den första kapitalistiska koloniseringen av Norrland.

Dessa nya produktivkrafter och marknader kunde utnyttjas därför att den gamla tidens feodala skrankor blivit i huvudsak likviderade. Skråtvånget var upphävt och hantverket hade inga möjligheter att konkurrera om arbetskraften. Nu var det inte längre någon tvekan om vem som segrat: hantverket eller industrin. Redan nu började hantverkarnas och småföretagarnas proletarisering och förvandling från producenter till reparatörer eller i varje fall ett bihang till storindustrin. Böndernas klassuppdelning hade fortsatt och jordbruket kunde leverera

obegränsad proletariserad arbetskraft till industrin.

Genom förordningarna om skråtvångets upphävande och rätten att bygga industriföretag även utanför städerna och Bergslagen, vilket tidigare inte varit tillåtet, hade ”*näringsfrihet*” upprättats för den, som hade eller kunde mobilisera kapital.

Genom den förbättrade konjunkturen blev livet för de arbetande drägligare, åtminstone i Stockholm. Staden moderniserades. Gasljus blev allmänt. Man började anlägga trottoarer och rännstenar.

Det blev efter allt som förevarit lättare för arbetarna att vinna löneförbättringar. Oftast skedde det ännu genom att man slutade hos den som betalade dåligt och tog arbete hos den som betalade bättre eller hade bättre anseende som arbetsgivare. I ett brukssamhälle som var uppbyggt kring en arbetsplats var dock en sådan omflyttning nästan omöjlig. Vid järnbruken levde de gamla traditionerna envist kvar och de moderna kapitalisterna och bolagen måste ta hänsyn till detta. De var nu också mer än någonsin beroende av sin gamla arbetarstam, när konkurrensen hårdnat och man måste konkurrera med kvalitet mera än med priser. Det gällde att bevara det svenska järnets höga anseende i det nya läget. Det kunde man bara med den gamla kvalificerade arbetarstammen.

Även annan industri började nu att placeras utanför städerna, där arbets- och drivkraften blev billigare. Där hade man inte de gamla traditionerna vid bruken att falla tillbaka på och den riktiga uppfattningen om motsatsförhållandet mellan ägare och arbetare börjar att klarna för de senare. Längre fram kommer detta att i stor skala kunna bestyrkas särskilt i den norrländska arbetarrörelsen, t. ex i samband med Sundsvallsstrejken 1879.

Detta befordrades också av att företagsägarna i allmänhet inte sände de smidigaste utan de brutalaste driftsledarna till de avsidis liggande fabrikerna.

Ett belysande exempel är det så kallade upproret 1850 vid Gustavsbergs porslinsfabrik utanför Stockholm. Hit hade man sänt en ny styresman, som hette Gentele och som genast började att styra med hård hand. För att bättre kunna kontrollera arbetarna byggde han ett plank kring fabriken. Arbetarna fann detta utmanande och lyfte av porten. Då Gentele visade sig uppstod det ett tumult, varvid Gentele, enligt Folkets Rösts beskrivning, ”blev kringpiskad och de uppbragta arbetarna ryckte av honom håret, ävensom han då mistade en del av sitt långa skägg”. Den omedelbara anledningen till tumultet var att Gentele hotat med att dra av to procent på arbetarnas löner tills de uppgivit vem som gjort åverkan på inhägnaden. En del arbetare avskedades och det skrevs in i deras betyg att vederbörande blivit ”skild från tjänsten för mer eller mindre delaktighet i upproret”. Det visade sig, att driftsledningen träffat överenskommelse med Rörstrands porslinsfabrik i Stockholm, att man där inte skulle anställa någon av de avskedade gustavsbergsarbetarna. Bland dem var förövrigt också en arbetare som rått Genteles hembiträde att vända sig till Franz Sjöberg i Folkets Röst för att få råd och hjälp, vilket visar arbetsgivarnas rädsla för arbetarpressen.

Det är karaktäristiskt för uppfattningen om sådana aktioners betydelse att den i landet blev bekant under beteckningen *Gustavsbergsupproret*.

Bland övriga i pressen omtalade aktioner från 1850-talet kan nämnas en murarstrejk i Kristinehamn 1855, varvid alla strejkande avskedades och arbetare från andra orter värvades. I Malmö strejkade timmermännen, 156 personer, för löneförhöjning och tågade i samlad trupp genom staden.

I Falu gruva lade arbetarna i november 1855 ned arbetet en dag för att få kompensation för att

de tvingats betala högre priser för det arbetsmateriel de själva måste hålla sig med: krut, borr, hackor o. s. v. De fick genast upprättelse. År 1857 förekom nya strejker i Falun, 1856 strejkade gruvarbetarna i Stora Bispsberg för högre löner.

Massrörelser mot prisstegringar

Åren 1853 till 1855 utvecklades en stor *arbetarrörelse mot de stigande livsmedelspriserna*, vilka var särskilt kännbara beträffande bröd och potatis. På grund av Krimkriget stoppades spannmålsimporten. Godsägarna och spannmålsuppköparna ville utnyttja situationen för export till de höjda världsmarknadspriserna. På initiativ av bildningscirklarna och arbetarföreningarna, vars ledare i allmänhet var nykterhetsvänner, riktades uppmärksamheten på den florerande "husbehovsbränningen". Den som nu mer än andra gick i spetsen för kampen mot densamma var Franz Sjöberg. Hösten 1853 publicerade Folkets Röst en mängd petitioner från olika delar av landet för minskad brännvinsproduktion. Bland platser, där tillslutningen blev särskilt stor, kan nämnas Malmö, ett flertal orter i Blekinge, Hälsingborg, Kristianstad, Halmstad, Norrköping, Örebro, Uppsala och Gävle. En deputation från Kalmar till kungen företrädde inte mindre än 18.000 petitionärer.

Denna petitionskampanj blev samtidigt en verksam agitation för en stor aktionsrörelse. På torget i Karlshamn samlades en höstdag 1853 en skara på hundratals arbetare, som marscherade till Asarum. I denna trakt var särskilt många brännerier och den kallades därför "livsvattnets dal". Demonstranterna släckte fyren under brännvinspannorna utmed sin väg. Liknande aktioner genomfördes av arbetarna i Norrköping och Sölvesborg. Fiskarna i Hasslö och Mjällby tågade ut till brännerierna beväpnade med käppar och påkar. Lands- och häradshövdingarna förehöll dem genom prästen i Mjällby det "olagliga" i deras uppträdande, men åtog sig samtidigt att framföra deras synpunkter till bränneriägarna.

Till följd av denna rörelse tvingades regeringen slutligen att företa en skenmanöver. Brännvinsbränningen skulle inskränkas till tre månader i pannor av föreskrivna mått. Folkets Röst förklarade drastiskt att om denna förordning för husbehovsbränning skall efterlevas "så är det klart att såväl män som kvinnor, från hufvudern till minsta barnet måste gå fulla från morgon till kväll". "Ett helt folks billiga förväntan har blivit gäckad", var tidningens slutsats.

Följderna kunde inte heller utebli. De som spekulerade i spannmålsexport utnyttjade hämningslöst läget och matbristen blev allt svårare bland arbetarna. 1855 blev läget prekärt. Redan på sommaren saknades det bröd i arbetarhemmen. Det kom till demonstrationer på många håll och särskilt i hamnstäderna, de så kallade *brödroligheterna*. 1.600 arbetare i Norrköping krävde hos borgmästaren att de främmande spannmålsuppköparna skulle fördrivas från staden. I Visby vägrade hamnarbetarna att lasta spannmål i fartygen. Landshövdingen läste upprorslagen för dem, men till svar tågade ett hundratal arbetare till torget och drev bort spannmålsuppköparna, varefter de tillkämpade sig rätt att köpa den utbudna säden till det pris de själva bestämde. Även i Uppsala läste borgmästaren upprorslagen för en demonstration, varefter deltagarna slog in fönstren hos sprithandlaren. I Kalmar, där rörelsen tidigare varit stark, lovades demonstrationen att mera spannmål skulle anskaffas. Liknande demonstrationer ägde rum i Borås, Västerås, Halmstad och andra städer.

Allvarligast blev denna rörelse i *Jönköping*. Den 25 september på kvällen marscherade en arbetarmassa till en spannmålshandlares hus medförande bila och block. Dagen efter låg arbetet stilla i staden medan ständiga rörelser förekom på gatorna. Borgmästaren, som redan rekviderat militär, kallade in två arbetare för att förhöra dem. I stället kom ett 60-tal, som framlade de arbetandes krav på förbud mot bränningen. Mot kvällen skärptes

demonstrationerna mot spannmålshandlare, kronomagasin och myndigheter. Det sammankallade borgerskapet tillkallade demonstrationernas ledare och läste upprorslagen för dem. Efteråt samlades demonstranterna på nytt och begav sig ut till häradshövding Fricks lantställe i Dunkahallaström, där han hade ett ångbränneri. Här tillstötte ett arbetartåg från Huskvarna. En del av den tillkallade militären visade sig vara placerad där. Arbetarna gick till angrepp, varefter flertalet militärer måste föras till sjukhus. På hemvägen uppstod demonstrationer vid rådhuset i Jönköping för frigivning av fyra anhållna arbetare. Ny militär rekvirerades till följande dag. Då hade emellertid arbetarna infunnit sig på sina arbetsplatser och återupptagit arbetet. I stället uppstod häftiga demonstrationer mot bränneriägare och myndigheter i Huskvarna, Gränna och Växjö.

Flera omedelbara resultat nåddes av aktionerna. Häradshövding Frick minskade sin brännvinsproduktion från 800 till 300 kannor per dag, vilket var det minsta tillåtna enligt bränneriförordningen. Priserna på livsmedel sänktes och tillräckligt med spannmål anskaffades. Senare tog myndigheterna hämnd och dömde inte mindre än ett femtiotal arbetare till fängelsestraff mellan ett halvt och åtta år.

Dessa massomfattande aktioner gav den svenska arbetarklassen betydelsefulla erfarenheter. En rad lokala framgångar för kraven vanns. Spannmål anskaffades och priserna sänktes för att lugna folket. Peter Wieselgren, som de borgerliga ”arbetarvännerna” gång på gång mobiliserade för att söka lugna arbetarna och som dessutom var känd som nykterhetsman, utsände ett ”öppet brev till Sveriges övriga höga brödkonsumterande arbetare”, där han fördömde aktionerna och gav arbetarna den enda rekommendationen ”att undergräva brännerierna — (tankestrecket är Wieselgrens) genom att aldrig avnäma deras vara”.

Arbetarnas aktioner var så mycket betydelsefullare som ett av de bland folk i allmänhet gångbaraste argumenten mot högre löner var påståendet att arbetarna hängav sig åt dryckenskap. Som vanligt blandade man ihop arbetarna med trasproletariatet. Med sin långa arbetstid i ett arbete, som redan började kräva en viss yrkesanspanning, hemfaller arbetarna icke lika lätt åt fylleriet som andra folkskikt. Trots det var alkoholismen vid denna tid verkligen mycket allvarlig. Under första delen av 1800-talet beräknas den genomsnittliga brännvinskonsumtionen tidvis ha uppgått till 50 liter per år och person. Ju större och medvetnare arbetarklassen blivit, desto mindre har också alkoholkonsumtionen varit. De skildrade aktionerna mot brännvinsbränningen skulle rikta uppmärksamheten på detta förhållande.

Den moderna borgerliga klassen var också helt på det klara med hur vådliga sådana aktioner var för dess herravälde. Aftonbladet betecknade rörelsen som ”kommunismen i dess råaste, nakna och vedervärdigaste skepnad”. Den demokratiska landskronatidningen Nya Correspondenten replikerade lakoniskt: ”Man är alltid kommunist, när hungersnöden står för dörren.”

Den ledande själen i denna rörelse var Franz Sjöberg. Genom att i Folkets Röst ge stor offentlighet åt petitionsrörelsen blev denna en verkningsfull agitation för de därpå följande aktionerna. Han gav också rörelsen dess paroller: *Stoppa brännvinsbränningen och exportförbud på spannmål*. På grund av rörelsens omfattning kunde regeringen, hur godsägarvänlig den än var, icke nonchalera kraven. Husbehovsbränningen ”maximerades” till — 5.000 liter om året per hushåll. Till och med exportförbud förordnades, dock först sedan hamnarna frusit till. Som redan påvisats uppnåddes lokalt vissa väsentliga framgångar för de ställda kraven.

Kompromissen om riksdagsreformen 1865

Ständerriksdagen hade allt för länge överlevat sig själv. ”Här fattas visa beslut”, tyckte satirikern Henrik Bernhard Palmer att det skulle stå som inskrift över portalen till riksdagshuset. Den politiska överbyggnaden motsvarade inte längre landets ekonomiska samhällsbas. Till och med Tegnér skrev:

”Evig t kan ej bli det gamla.
Ej kan vanans nötta läxa
evigt repas upp igen,
vad förmulnat är skall ramla,
och det nya, friska, växa
upp utur förstörelsen.”

Även om adelsståndet visade sig allt villigare till kompromisser i de flesta frågor ryckte dock kravet på en riksdagsreform alltmera i förgrunden. Storbourgeoisin ville en rösträtt baserad på egendom, vilket inte tillfredsställde landets demokratiska krafter. I spetsen för dessa visade sig redan nu arbetarklassen vid sidan om bönderna. Arbetarna kämpade inom Reformsällskapen för allmän rösträtt på individuell grundval. Skandinaviska sällskapet hade redan 1848 föreslagit en representationsreform ”grundad på allas lika rätt”. Sällskapet manade arbetarna att var på sin ort genomföra överläggningar om denna fråga, i vilken ”vi icke vilja inför tronen nedlägga någon underdånig petition”. Vi bönfäller icke om rättvisa, utan kräver vår rätt, var sällskapets resoluta inställning.

Det borgerligt ledda Reformsällskapet i Stockholm vägrade att ta befattning med arbetarnas krav. Däremot antog Närkes Reformförening i Örebro ett förslag av Franz Sjöberg att inkalla en nationalförsamling eller folkriksdag för att behandla rösträttskravet. Sådana *folkriksdagar* hölls i Örebro 1849, 1850 och 1853. Redan den första folkriksdagen tog klar ställning mot regeringens och de borgerligas förslag och ställde sitt eget självständiga förslag, som gick ut på 1) att valrätt skall tillhöra varje svensk man, som fyllt 21 år och minst ett år varit mantals-skriven i kretsen, samt 2) att principen en man och en röst skall vara gällande.

När det revolutionära 1840-talet gått till ända var det inte möjligt att bygga ut den demokratiska rörelsen för allmän rösträtt. När därför ständerriksdagen föll som en maskstungen frukt var det bara fråga om vad som skulle komma i stället. Inte heller nu vågade bourgeoisin att ställa frågan till folkets avgörande. Till intet pris var den beredd att föra ut frågan utanför ständerriksdagen. Och i denna var prästernas stånd emot varje ändring. De representerade endast en halv promille av folket, men hade i ständerriksdagen en fjärdedel av det politiska avgörandet. Detta var en kvarleva från den nästan bortglömda tid, då prästståndet representerade landets hela intelligentsia.

Till riksdagen 1865/66 hade regeringschefen, justitiestatsminister *Louis De Geer*, utarbetat ett förslag om införande av parlamentarisk riksdag. De Geer tillhörde topparna både i börds- och börsaristokratin. Hans släkt ägde ett flertal industriföretag vid sidan av sina jorddomäner. Det behövdes sålunda inte särskilt stor självövertvinnelse för honom att gå på storbourgeoisins linje. Rösträtt till andra kammaren skulle tillerkännas dem, som ägde en till minst 1.000 kronor taxerad förmögenhet, på långtidskontrakt arrenderade jordbruksfastigheter taxerade till minst 6.000 kronor eller var taxerade till minst 800 kronors årsinkomst, allt i den tidens kronvärde. Det överväldigande flertalet arbetare, småbönder, småföretagare, tjänstemän och intellektuella fick ej rösträtt. Till första kammaren skulle valen bli indirekta enligt en graderad röstskala, som gav en rik flera röster och en fattig ingen.

Bönderna och de borgerliga accepterade genast förslaget, de förra därför att deras stånd inte hade möjlighet att i ständerriksdagen få igenom något bättre. Prästeståndet beslöt i strid mot författningen att bordlägga frågan tills adelsståndet fattat sin slutliga ståndpunkt så att man med säkerhet visste hur vinden skulle blåsa. I adelsståndet, vars ställningstagande sålunda blev avgörande, fortsatte diskussionen i fyra dagar. Det hölls långa tal för och emot. Bland inläggen på avslagslinjen var det mest dramatiska ett jungfrutal av Curry Treffenberg. Det berättas att när han efter fyra dagar fick ordet i debatten hoppade han upp på bänken i det "ärevördiga" riddarhuset, tog tag med ena handen om en lyktstolpe och skakade den så lyktan skallrade, slog den andra handen ihopknuten upp mot det höga takvalvet, stirrade med ögon, som inget såg, och började med hög, skälvande stämma, som inte sade något vettigt: "Man måste göra våld på sig för att inte låta känslorna ta överhand över förståndet..." Sådan var stämningen bland fienderna till varje framsteg och sådan var mannen som bourgeoisin satte att nedkämpa den stora sundsvallsstrejken 1879.

Under tiden förhandlingarna fortskred på riddarhuset packades folkmassan utanför på torget allt större och tätare. Därinne ökade spänningen och på fjärde dagen ströps debatten trots att många anmälda talare återstod. Detta gjordes medan det ännu var dager, därför att man var mörkrädd och osäker på utgången. Ett avslag under den mörka delen av dygnet, medan Riddarhustorget var fullt av folk, vågade man inte ta risken av.

De Geers förslag blev antaget i adelsståndet med 361 röster mot 294 och prästeståndet fann det rådligast att acceptera det oundvikliga på samma sätt som en gång biskop Brask. "Av fruktan för seger" vågade ingen av prästerna begära votering. Ärkebiskopen förklarade också att "fruktan och straff är icke oförtjänta". Adelsståndet ansträngde sig att bättre hålla på värdigheten vid avtåget från historiens arena. Det stoltserade med att påstå sig ha vunnit den svåraste av alla segrar, nämligen segern över sig själv.

När det hela var över trädde den ende i viss mån arbetarvalde riksdagsmannen, den populära stockholmsförfattaren August Blanche* ut till folket på torget och höll ett andlöst avlyssnat tal. Han lär ha sagt att om den nya riksdagsreformen inte blivit antagen, så skulle det ha flutit blod på torget i det ögonblick han talade.

Hade en revolt mot reaktionens krafter varit möjlig vid denna tid? Det var naturligtvis inte utan orsak som de makthavande kretsarna, framförallt adeln och storbourgeoisin, var så ängsliga för att massorna skulle få göra sin stämma hörd under dessa skickelsediga dagar, när man var tvungen att slopa den gamla ständerordningen. Demokratins krafter hade lärt mycket av 1848 och arbetarklassens strider i mitten på 1850-talet. Sedan några år hade *skarpskytterörelsen* vuxit ut och fått 40.000 aktiva medlemmar. Dem var de makthavande nu rädda för. Där hade de demokratiska elementen samlats och tränat sig i att sikta rätt i mer än ett hänseende. Skarpskytterörelsen hade de arbetandes och andra demokratiska krafter stöd. När Stockholms första arbetarförening upplöstes, beslöt den att donera sina tillgångar till skarpskytterörelsen. Detta skedde till och med till priset av att arbetarföreningens eget barn, arbetarföreningen "Enighet och Frihet", blev arvlös. Arbetarklassen saknade emellertid totalt en politisk ledning vid denna tid.

Stämningen hade varit både enhetlig och starkt upphetsad bland folket. Reservanterna i adelsståndet mot den nya reformen fick t. ex inte sitt förslag tryckt i Stockholm utan måste låta trycka det i Uppsala.

* Blanche var arbetarföreningens kandidat 1859 och valdes med högsta röstetalet: 6.254 röster. Lars Hierta fick 4.879.

Nu lugnades folket av att en ny reform antagits. Valen skulle bli allmänna och som regel till formen mera demokratiska än de förut varit i varje särskilt stånd. Med omfattande gatuprocessioner, skålar och krossade fönster firades segern över ständerriksdagen. ”Alla var liksom rusiga av glädje”, skriver Emil Svensén, ”miljonären och daglönarna omfamnade varandra, och man hängav sig åt de vildaste utbrott av en segerfröjd, vars orsak väl mängden ej rätt förstod.”

Miljonären hade naturligtvis större förutsättningar att förstå vad som egentligen ägt rum. Daglönarna liksom arbetarna överhuvudtaget förstod det hela först senare. Och då tog de på nytt upp kampen för demokrati.

Riksdagsreformen innebar att *den borgerliga revolutionen* förts till slut. Två år tidigare hade de sista ekonomiska förutsättningarna skapats för detta genom att de kvarstående begränsningarna för kapitalets ekonomiska handlingsfrihet upphävts. All kapitalistisk företagsamhet hade nu fria händer i stad som på land. Handeln på utlandet frigavs och de skrankor, som funnits för lanthandeln, upphävdes. För utvecklingen av produktivkrafterna fanns inte längre några juridiska hinder. Givetvis måste detta få sina politiska konsekvenser.

I 1840-talets demokratiska rörelse var det liberalerna som ledde. Att även Lars Hierta betecknade sig liberal förändrar inte bilden i stort. Därefter hade storbourgeoisin tagit hand om liberalismen. Nu ville till och med De Geer beteckna sig som liberal.

Av 1840-talets liberaler hade en del likt Fredrik Borg slutits i Hiertas famn och andra som Borgs vän, författaren C. W. Bergman, vilken för övrigt kallade sig ”Sveriges ende proudhonist”,* passiverats och övergått till lugnare näringar. De övriga var för svaga och desorganiserade för att vinna inflytande över det politiska skeendet utan massornas hjälp och samtidigt hade de icke djärvheten att vända sig till massorna för att få deras medverkan. De hade isolerat sig från arbetarna, som ville gå betydligt längre än de själva. Därför blev den borgerliga revolutionen i Sverige en *revolution från ovan* liksom i Tyskland vid samma tid. Men om den tyska revolutionen under Otto von Bismarcks ledning genomförts med en viss storslagenhet i planerna blev det här en senkommen, simpel kohandel, i vilken agrarkapitalet, vars mening dock föga intresserade de förhandlande parterna, skulle komma att ta hem den kanske största vinsten. Vad som åstadkoms var att bourgeoisin tog hela den politiska makten i sina händer och upprättade sin egen odelade klassdiktatur.

Nya, liberalt ledda arbetarföreningar

De första arbetarföreningarna nedlades på 1850-talet utan att ha fått någon större utbredning. Därmed blev den svenska arbetarklassen utan självständiga organisationer. Och bildningscirkelarna isolerade sig alltmera från arbetarna.

Ett nytt slag av arbetarföreningar började att uppstå på 1860-talet. De var emellertid inte några klassorganisationer utan organisationer som behandlade arbetarproblem. De hade genomgående liberala ledningar. I hög grad var det den ”grå” aftenbladsliberalismen som svävade över vattnet, men i föreningarna samlade sig också ett flertal av den demokratiska kultur-eliten. I arbetarföreningarna fanns såväl arbetsgivare, hos vilka arbetarna strejkat, som fabriks- och hantverksarbetare.

* Proudhon var den franska anarkismens lärofader. Marx polemiserade mot Proudhon i Filosofins elände och karakteriserade honom såsom småbourgeoisins ideolog och icke proletariats. — C. W. Bergman bekämpade kommunismen, särskilt i sitt arbete ”*Den sociala frågan*”. Som proudhonist bekände han sig till ”egendomens ideella förstöring genom logiken”, d. v. s. dess reella bevarande.

De nya arbetarföreningarnas ledare bemödade sig att begränsa organisationernas verksamhet till allmänbildande och rent praktiska uppgifter, upphöjda över klasskampen och arbetarnas allmänna ekonomiska bekymmer. Utgivningen av broschyrer och tidningar var ganska omfattande. I början sökte de inrikta arbetarna på att bilda "associationer". Någon fast linje för associationernas organisation och ledning fanns inte. En mängd olika synpunkter fördes till torgs. Vad som avsågs var ett slags Kooperation för produktion, distribution, försäkringsväsende, banker o. s. v. Mönstren hämtades framförallt från England, som den svenska bourgeoisin över huvud taget betraktade som mönsterlandet. Rochdaleexperimentet var det på modet att tala om. Likaså studerade man i arbetarföreningarna den tyske liberala ekonomen Schulze-Delitzschs skrifter om associationsrörelsen, mot vilka Lassalle redan vid denna tid tagit upp kampen. Associationer var i själva verket hantverkets paroll för anpassning till de kapitalistiska förhållandena med sin skärpta konkurrens.

Föreningarna bekymrade sig betydligt mindre om arbetarnas ställning såsom arbetare än om den fritid, som tolv- till femton-timmarsarbetsdagen gav dem. Arbetarnas nykterhet och sedlighet var sammankomsternas mest behandlade tema.

Arbetarföreningarna saknade central ledning. Det första svenska mötet med dem hölls inte förrän 1879. Under det första årtiondet betraktades *Sällskapet för Arbetarföreningars befrämjande* såsom något slags självkorad ledning för verksamheten i hela landet. Bland de aktiva medlemmarna i detta sällskap finner man belysande nog förläggare Bonnier, friherre Bonde, kommandör Adlersparre, tryckeriägaren Rudolf Wall, som startade Dagens Nyheter vid denna tid, Aftonbladsredaktören Sohlman och affärsmannen Ditzinger.

Den första arbetarföreningen bildades i Norrköping 1860 och förde i början en mycket livaktig verksamhet. Redan under de första åren lyckades det denna förening att bygga ett eget föreningshus, som ännu består. Först 1866 bildades arbetarföreningar i Stockholm och Göteborg, och därefter började föreningar bildas i alla större städer.

De ivriga försöken i föreningarna att överbrygga de växande motsättningarna mellan arbetarna och borgarklassen var naturligtvis fruktlösa. Samtidigt ledde de till att allt mer odemokratiska metoder tillämpades emot dem, som ville tala om arbetarnas verkliga intressen och angelägenheter.

Spontana aktionsrörelser

Det fanns emellertid också en annan, en äkta arbetarrörelse under dessa årtionden. Den saknade organisation och ledning, men den gav uttryck åt arbetarnas egna uppfattningar i långt högre grad och långt hörbarare än de liberalt ledda arbetarföreningarna. Det var arbetarklassens spontana kamprörelse, som visserligen hade genomgått en nedgång sedan 1855 års massomfattande aktioner, men aldrig kunde förkvävas. Även utan ledning eller mot en ledning, som söker hindra arbetarklassens rörelsefrihet, finner arbetarna uttryck för sin oövervinnliga motsättning till de kapitalistiska företagen och de myndigheter, som står i de senares tjänst. Så länge kapitalismen består kan motsättningen mellan dessa båda klasser inte annat än skärpas. Och det finns ingen annan väg till dess övervinnande än den revolutionära vägen, det vill säga att den kapitalistiska klassen avskaffas och ett nytt socialistiskt samhälle införes under arbetarklassens ledning. Till denna insikt hade man ännu inte kommit och därför var arbetarrörelsen prisgiven åt antingen borgerliga ledare eller åt de spontana elementen. Den saknade en vägledande teori, en ledande politisk organisation, det vill säga partiet. Den hade inte någon vetenskaplig strategi, visste inte sin rörelses vadan och varthän. Arbetarrörelsen hade ännu inte förenats med den vetenskapliga socialismen.

Klasskampen kan dock inte nedläggas. Under de första åren efter 1855 var de mera explosiva utbrotten av dessa motsättningar endast sporadiska. Eftersom de flesta aktionerna helt naturligt var bristfälligt organiserade och ledda, förde de i början ofta inte till omedelbar framgång, men de flesta gav dock väsentliga lärdomar. Till de intressantaste för sin tid hör varvsarbetarstrejken i Stockholm 1856, varvid de strejkande ingick till myndigheterna med en skrivelse, där de alla förklarade sig lika ansvariga och skyldiga, sedan två av deras kamrater fått hårda straff för strejken. Redan i strejkens början hade man förstått att vidtaga nya, aktiva metoder för att dra alla varvens arbetare med i strejken, vilken riktade sig emot arbetsgivarnas lönesänkningar. Arbetsgivarna sökte vid denna tid att ta tillbaka en del av de löneförhöjningar arbetarna vunnit i början av 1850-talet.

I samband med en strejk 1864 i Nyköpings valsverk kom det till häftiga oroligheter i staden. Militär tillkallades och ett lokalt borgerligt "hemvärn" på 150 man formerades för att nedkämpa strejken.

1867 och 1868 rådde det svår *hungersnöd* i landet, vilket fick hastigt stigande levnadskostnader till följd. Eftersom svälten förorsakats av missväxt och sålunda ansågs ha en naturlig förklaring blev det icke massaktioner mot svältpolitiken på samma sätt som på 1850-talet. Läget var emellertid mycket spänt och militär låg i beredskap om rörelserna från 1855 skulle upprepas.

Efter hungersnöden fortsatte ekonomisk kris och arbetslöshet. Arbetsgivarna utnyttjade situationen att dekretera lönesänkningar trots att brödpriserna stigit. Värst var situationen i de större städerna. 1869 blev framför allt i Stockholm ett stridens år för arbetarna. Man sökte att lugna stämningen med olika filantropiska företag, basarer, auktioner, privata matutdelningar o. s. v. Detta kunde inte förebygga desperata aktioner i stort antal, vilka dock till följd av bristande organisation mestadels blev utan framgång. I Stockholm förekom dock mera avancerade arbetarstrider än förut. I juli strejkade murarna tre dagar mot lönereducering och lyckades förhindra den. Efter några dagar bildade de sin första yrkesorganisation, *Stockholms murarförening*, vilken kan betecknas som en fackförening. Även andra yrkesgrupper sökte följa exemplet, fast organisationerna fick kort varaktighet. I Stockholm förekom även strejker bland timmermännen och brädgårdsarbetarna.

Det är vid denna tid som ordet *strejk* på allvar börjar komma till användning. Det hade kommit från England och stavades därför också i Sverige till en början "strike".

Även bland de arbetande bönderna steg kampviljan vid denna tid. Särskild betydelse hade den första allvarliga aktionen mot det efterblivna dagsverkssystemet genom de "*Tullbergska striderna*".

De förutvarande frälsebönderna hade nu förlorat allt skydd de förut haft, t. ex. från att tas ut i krigstjänst, och den befrielse de åtnjutit från en del pålagor. De hade bara kvar den hårda hoveriskyldigheten, som mest bestod i arbete åt godsägaren mot att de fick bruka en torva för egen del. De hade emellertid inte någon spannmål att sälja vanliga höstar och när det blev missväxt led de hungersnöd liksom övriga arbetande. De hade nu blivit de fattigaste bönderna med den osäkraste ställningen. De såg också hur kronobönderna i samband med övergången till den borgerliga ordningen fått friköpa sin jord och bli självägande bönder.

En självlärd byadvokat, Samuel Tullberg, hade genom ivriga studier av gamla handlingar kommit till uppfattningen att torpen skulle vara "reducerade", det vill säga indragna till kronan. Det uppstod då en rörelse i Malmöhus län för att torparna liksom kronobönderna skulle få rätt att friköpa sina små gårdar. En massinlaga gjordes till regeringen och det erhållna

diariebeviset för att brevet mottagits av kommerskollegium togs till intäkt för att upphöra med att göra dagsverken hos godsägarna. Denna rörelse, som ägde rum åren 1867-1869, vann respekt och det lyckades inte att mobilisera till några allvarligare angrepp på bönderna, naturligtvis mest beroende på att dagsverksskyldigheten var en kvarleva från feodaltiden och inte motsvarade det kapitalistiska systemets intressen. Därför gick det också relativt lätt att tvinga godsägarna att gå med på att övergå till vanliga arrendekontrakt i de berörda socknarna, fast torparsystemet länge levde kvar i andra delar av landet.

1870-talets industriella uppsving

Under 1870-talet skedde en fortsatt aktivering av arbetarklassen i vårt land. Årtiondet inleddes med några år av ekonomisk blomstring, som gav arbetarna mer arbete men som också ökade priserna utan att lönerna följde med.

I en skrift utgiven av Sveriges Industriförbund 1926 skrev E. Huss om 1870-talets uppsving: ”Gamla svenska industrier, såsom t. ex. textilindustrin, undergick då stark utveckling. Men även helt nya fabrikationsgrenar tillkom under denna tid. Då infaller de första uppväxtåren för cellulosaindustrin ... Då anlades även den första cementfabriken i Lomma, den första superfosfatfabriken vid Gäddviken utanför Stockholm och den första skofabriken i Vänersborg. Även om dessa sistnämnda tillverkningsgrenar faller under senare tid, tillhör de nu nämnda fabrikererna alltså de ledande företagen inom respektive branscher. Från 1870-talet daterar sig också tillkomsten av de sedermera inom den exporterande verkstadsindustrin så betydande företagen Separator och L. M. Ericsson. Likaså har man att från samma tid räkna det egentliga uppsvinget av den smidesindustri, som vunnit rykte under namnet eskilstunaindustrin.”

Det ekonomiska uppsvinget, som framförallt hängde samman med större efterfrågan av varor på den europeiska marknaden, åtföljdes av ett hastigt uppsving för järnmalmsexporten. Sveriges största järnmalmsförekomster hade inte kunnat utnyttjas i nämnvärd omfattning på grund av att malmen innehöll för mycket fosfor. Medan fosfor i den vanliga styckemalmen i Sverige endast uppgick till några få promille, innehöll malmen i Grängesberg och Norrbotten mellan 1 och 1,5 procent, vilket var ett svårt handikapp på världsmarknaden, och i Sverige blev den nästan inte alls använd. Till denna tid hade man endast fraktat små partier norrbottensmalm med ackja söderut för provsmältningar. Nu hade upptäckten av thomasprocessen gjort det möjligt att med fördel utnyttja fosforrik malm och detta använde sig framförallt tyskarna av, då de efter tysk-franska kriget strävade efter att snabbt bygga ut sin tunga industri. Grängesbergsmalmen fick genast stor avsättning och det stora järnvägsbygget till norrbottensgruvorna påbörjades.

Inom träindustrin inleddes likaså ett revolutionerande skede.

Ännu befann sig sågverksindustrin i en stigande utveckling, men farhågorna för dess stagnering började göra sig gällande. På 1870-talet började pappersmasseindustrin att uppstå och den undergick en synnerligen snabb utveckling. Den hade många fördelar. Den kräver virke av mindre dimensioner än sågverksindustrin. Liksom järnmalmsbrytningen kräver den också relativt mindre arbetskraft än annan industri, exempelvis sågverksindustrin.

Växande strejkrörelse

Den ekonomiska krisen inträffade dock redan i mitten på årtiondet. Om arbetarna först sent, om än inte utan framgång, tog upp kampen för att få de under uppsvinget stegrade priserna kompenserade, så visade sig arbetsgivarna så mycket snabbare att söka utnyttja krisen till att avskeda arbetare och sänka lönerna. Under detta årtionde förekom därför ett ökat antal

strejker för ekonomiska krav. Under de första åren var de sålunda mest offensiva, men blev övervägande defensiva från mitten av sjuttioalet.

Typisk för de första lönestriderna under högkonjunkturen var strejken vid tobaksfabriken i Västerås i maj 1872. Arbetarna lämnade arbetet och genomförde en strejkdemonstration genom staden. De krävde lönehöjning, förkortning av arbetsdagen, som var 11 timmar, och rätt att komma till och från arbetsplatsen när de ville. Arbetsgivaren gick snart med på lönehöjning, men krävde att han skulle få sätta in det på bank för arbetarna. Detta gick de inte med på och lönehöjningen blev sedan genomförd utan reservationer.

Samma år tillkämpade sig de mellan sex- och sjuhundra varvsarbetarna i Göteborg en förbättring genom strejk och året därpå följde stadens ett par hundra hamnarbetare exemplet med samma resultat. Stockholms cirka 800 bagare genomdrev seger för sina krav i en strejk 1873.

Bland de *första defensiva strejkerna*, sedan arbetsgivarna övergått till offensiv, var striden vid *brädgårdarna i Gävle 1875*. Arbetarna gick i strejk, därför att arbetsgivarna dekreterade 10 procents lönesänkning, så snart krisen satte in. Arbetarna lyckades förmå hundratals arbetslösa, som hämtades från andra orter, framförallt Korsnäs, att återvända hem. De lokala myndigheterna tillkallade militär, under vars beskydd de upptog förhandlingar med arbetsgivarna. Under trycket av demonstrationer med 1.500 deltagande arbetare retirerade arbetsgivarna och hälften av lönesänkningen återvanns. Delsegern inspirerade arbetarna även på andra orter i Gävleborg att följa exemplet. Brädgårdsarbetaren Kristoffer Johansson gjordes av klassjusticen ansvarig för vad domstolen kallade "ett folkuppror" och dömdes till 6 månaders fängelse.

Sundsvallsstrejken 1879

Mot slutet av 1870-talet började strejkerna att bli utan framgång och även allt färre. Detta medförde att arbetsgivarna blev mer och mer utmanande i sina krav. Särskilt var detta fallet i den norrländska träindustrin. I *Sundsvallsdistriktet*, där ett flertal sågverk var koncentrerade, hade arbetsgivarna utnyttjat den långvariga lågkonjunkturen till att steg för steg pressa ned lönerna. På vintern 1878/79 var läget prekärt. Lönen var vanligen inte mer än 1:50 och 2 kronor om dagen, vilket var otillräckligt för en ensamstående att leva av. Familjerna led verklig nöd.

Den liberale publicisten Isidor Kjellberg skriver i sin tidning *Östgöten*: "Har sågverksarbetarnas levnadssätt förut, då inkomsten kunde uppgå till 8 kronor dagligen, utmärkts för slöseri och vällevnad, så är det så mycket mera indraget nu. Att döma därav, att även hos den sämst avlönade, kaffepannan alltid står till reds, har de svårt att avsäga sig den 'välgörande kaffetåren', vilket torde till stor del komma sig därav att tillgång på mjölk är ytterst inskränkt. Kaffet — mycket svagt hos de flesta — får ersätta den bristen. Detta bör den, som är hågad att tala om slöseri härvidlag, lägga märke till. Många har förargat sig över att se sågverksarbetarna 'med cigarr i mun'. Här må därför omtalas att, då jag önskade hos en handlande vid ett sågverk köpa en cigarr, upplyste han om att sådana varor icke på länge funnits i hans bod: 'Arbetarna frågar nu för tiden icke därefter. De som älskar att röka, brukar numera endast karduanstobak, och få är även dessa.' "

Sågverksägarna fick av riksdagen en nödhjälp på 3 miljoner kronor för att sågtimmerpriserna sjunkit, men arbetarna fick mot mångas förväntan ingenting av detta. Flera ansvariga för beslutet angav som skäl arbetarnas prekära läge. På våren var det vanligt att lönerna åter höjdes något, då säsongen började. Våren 1879 vägrade emellertid sågverksägarna att gå med på detta. Vinterlönerna skulle bibehållas även på sommaren.

Litteratören Ernst Beckman, biskopens son, hade gjort en undersökning av arbetarnas levnadsstandard och kommit till resultatet att medlemmarna i en familj på 5 personer kunde ha 18 1/2 öre om dagen att leva av, medan fångarnas dagskost var, oräknat tillagningen, fastställd till 25 1/2 öre. För att komma upp till fångarnas levnadsstandard skulle en sådan familjefader behöva ungefär fördubblad lön. Och då var det många arbetare, vars förtjänster var betydligt lägre. Det kan tilläggas att arbetarna i allmänhet inte satte tro till meddelandena om att sågverksindustrins läge skulle vara så dåligt, eftersom träpatronerna och deras anhang i distriktet inför allas ögon levde ett högt liv och inte avstod från något. ”Vad är väl ett mödosamt trälände för bröd från vaggan till graven annat än slaveri?” skrev den demokratiska publicisten K. P. Arnoldson i en broschyr om Sundsvallsstrejken: ”I överflödens hem — sådana trivs ofta gott mitt ibland bittra försakelser och nöd — oroar man sig vanligen icke med dylika frågor.” Till och med ägarna till de mindre sågverken följde med i svängen och litade på att släkten Dickson, som ägde Svartviks sågverk och var den störste i deras krets, stod kungen mycket nära och skulle utverka nya statslån till industrin i Sundsvallsdistriktet.

Tremiljonersbevillningen hälsades av sågverkspatronerna med en lysande bankett på hotell Knaust. Därifrån blev det känt att arbetarna inte skulle få något av ”nödhjälpen” och måndagen den 26 maj 1879 började arbetarna lämna arbetsplatserna vid en del sågar. Detta blev en startsignal, och morgonen därpå var man beredd på vad som skulle hända. Arbetarna i Essvik tågade med en svensk flagga i täten mot Sundsvall och förmådde arbetarna vid de passerade Kubikenborgs och Mons ångsågar att följa med. Tåget fortsatte genom staden till Heffners och Ortvik, där sågverksarbetarna anslöt sig. Därefter tågade man ännu en gång genom stadens centrum österut, heter det i middagstidningarna. De strejkande, som nu räknade tusen man, vände tillbaka till den från Skottland invandrade släkten Dicksons sågverk i Svartvik och fick med sig arbetarna där.

I de flesta rapporter om strejken talar man om krogarnas stängning, som om detta vore en av de viktigaste vidtagna försiktighetsåtgärderna från myndigheternas sida. Denna åtgärd hade emellertid tillkommit efter arbetarnas egen medverkan och kontroll. Vad arbetsgivarsidan och staten företog sig var av helt annat slag. I staden utsändes stärkta polispatruller. Skarpskytte- och brandkåreerna varskoddes.

I Härnösand hade landshövding Curry Treffenberg alarmerats redan på måndagseftermiddagen, när arbetarna började att framföra sina krav till patronerna. På tisdagsmorgonen telegraferade han till civilministern: ”Jag reser ofördröjligen till Sundsvall åtföljd av så stor artilleristyrka med befäl, som kan åstadkommas”. På eftermiddagen när strejkdemonstrationen lämnade Svartvik inträffade landshövdingen med extrabåt i Sundsvall åtföljd av 22 artillerister.

Treffenberg hade av allt att döma åtnjutit en viss respekt. En del vill förklara det med att han var en ståtlig man. Mer låg väl i hans böjelse för dramatiska effekter. Och nog må det erkännas att det måste mycket dristighet till att träda fram som han gjorde med arbetsgivarnas uppgifter i notesboken. Sålunda hälsades landshövdingen mycket artigt vid detta som senare tillfällen, när han kom till arbetarna, men när han i talet skulle redogöra för arbetarnas betalning blev det genast protester. ”Enligt uppgifter kan arbetarna här tjäna 3 kronor om dagen”, sade han och mötte svaret: ”Nej!” som av en talkör. ”... och utan ansträngning 2:50”, prutade han genast, men möttes med ännu kraftigare protester. När han sedan förde in talet på att det var orätt att tvinga folk med i strejken, blev protesterna ännu enhetligare. ”Ingen är tvingad. Ingen är lockad”, ropade de i kör, och när en arbetare bad mötet att de som deltagit av fri vilja skulle räcka upp en hand blev det en enda skog av händer. Landshövdingen bad

dem i alla fall att sluta strejken och gå tillbaka till sina arbetsplatser, så skulle intet ont vederfaras dem. I en sak gjorde de landshövdingen genast till viljes, och det var när han manade dem att kasta bort sina käppar och påkar, som irriterade honom.

— Dem kan vi kasta, ropade arbetarna och verkstälde genast det spontana beslutet.

Landshövdingen manade arbetarna att utse en förhandlingsdelegation. När landshövdingen slutat, togs ordet av en bland de främst stående arbetarna. Det var Isak Boström från Vapelnäs, som påvisade att landshövdingens löneuppgifter var oriktiga. Endast ett fåtal kan tjäna 3 kronor om dagen, de flesta når inte upp till mer än 1:25 och 1:50, men många kommer inte upp till mer än 75 eller 88 öre. Landshövdingen vågade inte bestrida Boströms uppgifter inför arbetarna, men försäkrade att om arbetarna bara gick tillbaka skulle de senare få högre löner, när tiderna blev bättre. Då trädde en annan arbetare fram och replikerade:

”För arbetarna sänkes inkomsterna, men de andra får behålla vad de har. Deras kalas minskar inte.”

Arbetarna, som saknade organisation, kände ett starkt behov av sammanhållning. Skulle strejken lyckas var det nödvändigt att ingen svek och började arbeta igen, innan alla enats därom. Framförallt ville de skydda sig mot repressalier. Därför marscherade de strejkande upp till Stadsberget och slog läger där. De lär då ha varit något över 2.000 man. Dagen efter växte strejken ytterligare och omfattade sammanlagt 4.000 arbetare vid 18 sågverk. Dessutom hade, dels av solidaritet och dels för att komma med i löneaktionen, arbetarna på en del arbetsplatser i staden nedlagt arbetet. Bland dem var även 150 arbetare vid vattenledningsverket. De senare återgick sedan de övriga strejkande anmodat dem att göra det, och ett ramaskri fastnade bokstavligen i halsen på strejkens och arbetarnas fiender.

Den 28 maj skulle förhandlingarna upptas med landshövding Treffenberg. Arbetarna sände 22 delegater från olika arbetsplatser. När landshövdingen ville skriva upp deras namn, meddelades endast delegationsordföranden Isak Boströms, medan de andra vägrade att uppge det för att de inte skulle prickas av arbetsgivarna. ”Medlaren” Treffenberg fick svälja även denna anklagelse att vara sågverkspatronernas agent. Alfred Kempe drar i broschyren ”Den stora strejken” den riktiga slutsatsen, att delegaternas vägran att uppge namnen inte kan betraktas som personlig feghet, helst som en sådan taktik beslutats på ett av strejkmötena. Just de ledande bland arbetarna visade nämligen vid flera tillfällen ett mod, som endast kan förekomma bland arbetarmassor, gripna av en enhällig beslutsamhet att föra sin sak till seger.

För att stödja förhandlingsdelegationen genomfördes en ny, ännu större strejkdemonstration genom staden och i samband därmed upprättades ett nytt läger på Skarpskytteslätten. Samtidigt som förhandlingarna förbereddes begärde Treffenberg ständigt mer militär hos regeringen. Minbåten Ran och sex kanonbåtar med tre kompanier från Göta livgarde avgick från Stockholm denna dag och 400 man indelt manskap var på väg från Hälsinge regemente, vilket allt nogsamt gjorts bekant för arbetarna.

Vid förhandlingarnas början framställde arbetarnas delegation följande krav: i) att föregående års sommarlöner skulle tillämpas, d. v. s. omkring 2 kronor om dagen; 2) att arbetsgivarna icke skulle få bedriva efterforskningar efter strejkens upphovsmän eller straffa dem, samt 3) att Sundsvall skulle rensas från krogar, eller om detta inte kunde uppnås, att de i varje fall hålles stängda på söndagarna.

Utan att lova någonting konkret mobiliserade Treffenberg alla sina dramatiska talanger för att prata omkull, övertyga och dupera arbetarnas delegater. Ingen kan heller förvånas över

beskrivningen att arbetarnas delegater verkade bortkomna vid sidan om landshövdingen. A andra sidan lät de sig inte imponeras av hans konster och enträgna avslag, utan de begärde att han skulle förelägga deras krav inför arbetsgivarna. Därmed slöt förhandlingarna för dagen.

När arbetarnas delegation återvände till strejklägret avlämnade de rapport. Mötet vidhöll sina krav och beslöt att nu göra direkta hänvändelser till varje företagare för sig. Motsvarande skrivelser uppsattes och översändes. Bland arbetsgivarna började livliga diskussioner, men deras handlingsfrihet var bunden av landshövdingen och regeringen, som inte tillät några eftergifter för arbetarna. Landshövdingen gav ultimatum att arbetet skulle återupptas senast under fredagen.

När fredagens möte hölls i Skarpskyttelägret var inte mindre än 6.000 arbetare tillstädes. Ännu fler sågverk, brädgårdar och andra arbetsplatser hade anslutit sig till strejken och ännu flera fanor var uppställda. Största intresset — största glädjen hos arbetarna och största illviljan hos motståndarna — samlades kring Sundsvalls byggnadsarbetares nya fana, som var röd. Landshövdingen lär vid åsynen av denna fana för första gången ha uttalat sitt sedermera ofta upprepade skrämselrop: ”Internationalen är häri”, d. v. s. Första internationalen, som bourgeoisin ännu flera år efter dess upplösning sökte skrämja politiskt indifferentia människor med. Liksom i våra dagar den nedlagda Tredje internationalen sammanbindes med den ryska Oktoberrevolutionen sattes Första internationalen i samband med den krossade Pariskommunen.

De strejkande var uppställda i fyrkant på planen, när Treffenberg anlände och höll ett stort tal, i vilket han på sitt manér ömsom hotade, ömsom framställde sig som arbetarnas vän. Ja, han aktade inte för rov att bland dessa djupt och uppriktigt religiösa människor framställa sig som ingen mindre än Guds utsände. Gud stod på arbetsgivarnas sida och arbetarna var ”oemotsägligen den part, som borde vika för att den har emot sig Guds lag, Samhällets lag och Sedelagen. Guds lag fordrar att man skall vara all mänsklig ordning underdånig.” Därefter hotade han i för ändamålet avpassade ord med svältspöket och med den redan anlända militären. Enligt Post- och Inrikes Tidningars referat sade denne ”utsände”: ”Nästa gång jag träder bland eder, kommer jag ej ensam, utan omgiven av en stab av polismän och i spetsen för krigsmännens bajonetter.”

Treffenbergs tal hade dock inte bragt de strejkande ur balans. När Treffenbergs respit gick ut klockan 6 på fredagen hade inte en enda man infunnit sig på arbetsplatserna. Han gav nu en ny frist över pingsten, som blev en svår prövning för de strejkande.

Under tiden arbetade Treffenberg och arbetsgivarna på andra fronter. De ställde butiksägarna i motsättning till de strejkande. Ett fult trick som dock misslyckades, var att ledningen för nykterhetsrörelsen lät sig tubbas att utfärda ett upprop, vari den tog avstånd från strejken. Nykterhetsföreningarna hade såsom sådana inte så stor anslutning från arbetarnas sida, men den sak de skulle verka för hade stor betydelse under strejken. Det förstod motståndarsidan mycket väl och drev igenom uppropet. Själva nykterhetssaken var det man ville ha komprometterad i arbetarnas ögon. Samtidigt öppnades i smyg en krog, men arbetarnas strejkvakter hindrade tillströmning. Till allt annat kom att helgen blev regnig och kall och lägerlivet blev mycket provande.

Tisdagen den 3 juni blev avgörande. Myndigheterna hade rekvirerat ny arbetskraft från andra distrikt. Till Finland hade man sänt ett värvningsfartyg, men de flesta finländarna återvände genast, därför att de inte ville vara osolidariska mot de svenska arbetarna. James Dickson & Co hade tagit ut vräkningsdom, som naturligtvis genast beviljades av landshövdingeämbetet

och vräkningarna började på tisdagen. Klockan halv två slog militären en ring kring strejklägret på Skarpskyttesläkten. Treffenberg höll ännu ett tal, som denna gång saknade det tidigare skådespeleriet. Nu var han enbart statens hämnare och meddelade villkoren: — Omedelbart återgång en för en, i annat fall häktning och straff.

För alla eventualiteters skull hade myndigheterna tvingat Skarpskytteföreningen att emot sin egen vilja uppsäga de strejkande till omedelbart avlägsnande från lägret. Därför antecknades arbetarna en för en genast efter mötet för att arresteras eller släppas ur militärkordongen, sedan de förbundit sig att återgå till sina arbetsplatser. Den först uppropade arbetsplatsen var Svartvik.

Dessförinnan hade dock ett för arbetarnas mod betecknande intermezzo ägt rum. Treffenberg hade i sitt tal sagt att han hört att en arbetare skulle ha yttrat: ”Är det i dag som landshövdingen ämnar färga våra sulor med blod?”

”Den niding som sagt något sådant”, fortsatte landshövdingen, ”skall ej våga att här träda fram, han döljer sig i de mörka gömslen jag talat om”. Med det senare menade Treffenberg det tal han fört om ljusskygga gestalter, som skulle ha hållit till i lägrets närhet och förlett arbetarna. Då som i senare tid var detta tomma skrämselförsök. Så fort landshövdingen avslutat sitt strafftal framträdde till allmän och inte minst landshövdingens förbluffelse en religiös arbetare, O. D. Eriksson, och förklarade att det var han som sagt de ord Treffenberg anfört och att han nu inte hade anledning att ta tillbaka något. Han betecknades som lösdrivare och häktades omedelbart, men blev senare frikänd.

Sålunda återupptogs arbetet utan att några bestämda resultat uppnåts. Stämningen var dock sådan att landshövdingen fortsatte att rekvirera flera militära förband.

Att det blev en villkorslös uppgivning av kampen berodde givetvis främst på att arbetarna inte hade en facklig organisation. Senare uppgifter tyder dock på att en allmän höjning av de lägsta lönerna företogs under sommaren, men arbetarnas motståndare hade redan då lärt sig att söka dölja för arbetarna att lönehöjningarna i själva verket var ett resultat av strejken. Lönehöjningar på upp till 50 procent är kända.

Treffenberg måste lämna länet efter några månader och utnämndes istället till landshövding i Kopparberg, där vi på nytt kommer att träffa honom i samband med gruvarbetarstrejken i Grängesberg 1890.

I den officiella rapporten av Treffenberg om konflikten framhålles att kvinnorna spelade en mycket aktiv roll, ett förhållande som, enligt Treffenberg, ”för eftertanken erbjuder ett rikt ämne till de mest nedslående betraktelser”. Han återger berättelser om hur ”kvinnorna vid många sågverk använt hela sitt inflytande över männen och sönerna för att förmå dem till deltagande uti och uthållighet med strejken”. För Alfred Kempe har en gammal sågverksarbetarhustru från Njurunda berättat, att ”kvinnorna inte på långt när som männen var angripna av den religiösa ‘pesten’ — hon sade pesten — på orten. De var därigenom mera vidsynta och ‘fria’ — hon sade så - och kunde därför verka oberoende av bromsande krafter. Deras strävan var att få ett rikligare bröd tillmätt för familjen i synnerhet för barnen — och hade inte männen gjort slag i saken den 26 maj, skulle säkerligen kvinnorna gjort det.”

De religiösas inflytande har redan berörts. Det förekom kollektiva aftonböner i lägret, vilket f. ö. högeligen förargade landshövdingen och övriga motståndare. I Sundsvall fanns det 4 frikyrkor med var sin präst. Arbetsgivarna och deras anhang var inte religiösa och ännu hade den klassen inte funnit det motiverat att stödja en del kyrkor för att förvillia arbetarna. Därför

måste de 4 prästerna söka sin bärgning hos folket, som nu var i strejk för bättre inkomster. Det är därför inte så märkligt, att de höll sig samman med de strejkande och inte likt en del andra kårer lät sig luras att bli slagträn mot strejken.

Sundsvallsstrejkens betydelse för den svenska arbetarrörelsens utveckling är väldig. Den visade en enastående enighet redan innan ännu en facklig organisation bildats bland dessa arbetare. Flera försök gjordes att söka åstadkomma förklaringar till att arbetarna i dessa trakter skulle vara särskilt predestinerade för dylika aktioner. De var till största delen invandrade. En stor del hade kommit från Värmland och Västerbotten närmaste tiden efter sågverksindustrins genombrott. I en sådan situation betalar nämligen kapitalisterna en något högre lön för att dra arbetskraft till sig. Efter den svenska arbetarklassens långvariga och tappra strider hade tvångsmobilisering av arbetskraft blivit omöjlig. Den högre betalningen räknas som en del av kapitalinsatsen, som de alltså är inriktade på att snarast ta tillbaka, bland annat genom lönesänkningar.

Kamptaktiken under strejken var påverkad av att arbetarklassen i detta distrikt inte hade organisation eller central ledning. De arbetare som tog initiativet till arbetsnedläggelsen tågade till de övriga arbetsplatserna för att få sina kolleger med sig i strejken. Denna synnerligen aktiva aktionstaktik användes för övrigt även sedan fackliga organisationer började att uppstå, t. ex. i den stora byggnadsarbetarstrejken i Stockholm 1881. Det måste emellertid ha rått enighet i sundsvallsdistriktet om att tidpunkten var lämplig. Säkert förklaras detta av att isen just gått upp och skeppningarna skulle börja. Då ansåg man det lämpligt att slå till. Dessutom hade det just blivit klart, att arbetarna inte skulle få tillbaka sina sommarlöner och att de inte skulle få något med av statsanslaget till sågverken.

Stadsfiskal S. V. Hellman i Sundsvall omvittnar i en rapport till landshövdingen, att "sundsvallsbornas sympatier var allmänt för de strejkande arbetarna". Därför såg det i nära två månader efter strejken ut som om myndigheterna inte skulle försöka sig på några repressalier mot arbetarna. Den härskande borgarklassen hade annars redan då för vana att förfölja en retirande motståndare in i det sista. Under de sista dagarna i juli företogs emellertid plötsligen tiotal arresteringar, bland annat av den arbetare som tydligen av en tillfällighet valdes att stå i spetsen för förhandlingarna, den 28-årige eldaren Isak Boström från Vapelnäs. Han och hans kamrater fick sitta i häkte i sju veckor, men släpptes sedan allesammans. Det enda domstolarna förmådde att utdöma var två små bötesstraff. Arbetsgivarväldet fann lagarna ofullständiga.

Trots nederlaget blev Sundsvallsstrejken inledningen till en rad strejker i den norrländska träindustrin. I Hudiksvall följde man taktiken med demonstrationer. Man slog läger på Håsta udde och åstadkom även här god kontakt med de religiösa. För att fullständiga kopian tillkallade landshövding Asker militär, som skyndade till undsättning, och drev strejken till nederlag.

Vidare förekom strejker i Forssa, Iggesund, Bergvik, Söderhamn, Sandarne, Skutskär och andra träindustriorter.

Oscar Dickson, medlem av den bekanta skotska storkapitalistiska familjen, besökte släktens industrier även i Gävleborg och konstaterade att därvarande länsstyrelse inte utmärktes för samma stridsduglighet som i Västernorrland, även om viljan var lika god på båda ställena.

Under utvecklingen av dessa strider kände arbetarklassen ett allt starkare behov av en landsomfattande, organiserad arbetarrörelse. Den svenska arbetarrörelsen saknade ledning, en ledande organisation och även ledande personligheter. Den hade emellertid kamperfarenhet,

sammanhållning, oförvägenhet och en obändig energi. Jämsides med de ekonomiska kravens växande aktualitet ökade även insikten om nödvändigheten att kämpa för demokratiska rättigheter.

Nordiska arbetarmötet 1870

De enda organisationer för arbetare som på 1870-talet hade någon utbredning i landet var ännu arbetarföreningarna. De fyllde inte på något sätt måttet som kämpande arbetarorganisationer. De ersatte på intet sätt fackföreningar eller andra klassorganisationer, men i dem fanns det dels ett proletärt inslag och dels demokratiska liberaler, som förstod att det var framstegsfientlig politik, att arbetarklassen fortfarande skulle vara i stort sett rättslös.

I längden gick det därför inte att neka politiken tillträde till arbetarföreningarna. Det isoleringsmaterial som utestänger progressiva idéer kan inte uppfinnas. Där arbetare samlades var det oundvikligt att talet kom på frånvaron av demokratiska rättigheter. Ånyo börjar kravet på allmän rösträtt att ställas.

Redan 1865 hade Norrköpings arbetarförening rest tanken på ett allmänt svenskt arbetarmöte. Till de förut nämnda självkorade ledarnas bekymmer fick detta krav allt större anslutning. Det hade uppstått ett femtiotal arbetarföreningar i landet och behovet av en sammankomst var självfallet djupt känt. 1868 manövrerade man bort det genom att anordna en utflykt med danskt deltagande från södra Sverige till Stockholm. I utflykten deltog över 750 resenärer och vid en kollation i Humlegårdsparken samtalades det livligt om önskan av ett arbetarmöte. På en enkät anordnad av det svenska sällskapet för "Arbetarföreningars befrämjande" inkom svar från 32 föreningar, av vilka 31 uttalade sig för möte, 29 ville ha det senast sommaren 1870 och 27 ville ha det i Stockholm. Nu kunde kravet ej längre blankt avvisas.

Sällskapets styrelse inbjöd till Stockholm sommaren 1870, dock icke till ett svenskt arbetarmöte, utan *Det första nordiska arbetarmötet*. Från Sverige närvar 104. ombud och 375 andra deltagare från 36 föreningar, från Norge kom 18 ombud och 18 andra från 8 föreningar och från Danmark 9 ombud och 5 andra från 55 föreningar, av vilka 50 dock var underorganisationer till Köpenhamns Arbejderforening. Man hade beslutat att inbjuda även motsvarande finländska organisationer, men hade inte kunnat spåra upp några sådana.

Redan första dagordningsfrågan avslöjade skarpa motsättningar. Frågan löd: "Vilka åtgärder må anses erforderliga och lämpliga till förbättrande av den arbetande klassens ställning och villkor?" Det förberedande organets inledning visade endast att man inte blivit enig om någon ståndpunkt. Därefter heter det i den officiella redogörelsen för mötet: "En vidlyftig, delvis varm diskussion, vilken nu följde, omfattade endast frågan om den politiska och kommunala rösträtten borde göras till föremål för mötets överläggningar och, i sådant fall, vilka ändringar borde påyrkas." Kyrkoherde Ekdahl, som representerade stockholmsföreningen "För folkets väl", framlade ett av denna och folkmöten i Katrineholm och på Lidingö antaget förslag till rösträttsreform samt föreslog att mötet skulle ge det sin anslutning. Han blev avbruten av ordföranden, advokatfiskal Ljungberg, som mycket enträget anbefalldes att frågan icke skulle tas upp till behandling. När ordföranden icke vann gehör kom göteborgsredaktören Axel Krook till hans undsättning med den klipska uträkningen att mötet var nordiskt och inte ägnat att behandla rent svenska problem. "Bättre vore", sade han, "att taga i övervägande, huru åt arbetaren må kunna anskaffas kapital, och huru han må kunna vinna en någorlunda självständig ekonomisk ställning, än att jaga efter politiska idealer, vilket kunde ådraga mötet åtlöje." När han här avbröts av "livliga rop", anmärkte han att "denna högljudda meningsskiljaktighet" bäst utvisade att rösträttsfrågan icke kunde med fördel behandlas vid

mötet. Ett flertal talare krävde att frågan skulle upptas till behandling och uttalade sig *för* rösträtt åt arbetarna. Några yrkade att frågan icke skulle upptas till behandling, men det var i huvudsak danska och norska ombud. De berördes inte direkt av frågan om rösträtten i Sverige, vartill kom att vallagarna var betydligt mera demokratiska i både Norge och Danmark. En dansk deltagare föreslog att mötet skulle uttala sig i princip för rösträtt åt arbetarna och sedan övergå till dagordningen, enligt dansk parlamentarisk praxis. Men inte ens en sådan lösning tilltalade de svenska "arbetadedarna" och diskussionen fortsatte hela dagen, trots flera fåfänga försök att avbryta den. När det var dags, att enligt arbetsordningen avsluta dagens sammanträde, återstod ännu flera anmälda talare, som ej kommit till orda, men frågan togs ej mera upp. Och så kunde man fara på en lugnare utflykt till Institutet för Dövstumma och Blinda.

"Med anledning av den under föregående allmänna sammanträden vunna erfarenhet", som det heter i redogörelsen för mötet, föreslog kommissarie G. Lybeck från Sölvesborg dagen efter att varje förslag, som i fortsättningen önskades framställt, skulle inlämnas skriftligen i förväg till ordföranden. Och sedan kunde man övergå till att behandla bildning och upplysning, nykterhet och sedlighet, uppfostran av arbetarnas barn samt olika slag av associationer. Om de senare blev diskussionerna mycket vidlyftiga alltifrån frågan om förbrukningsföreningar till folkbanker, pantbanker, tillverkningsföreningar, råämnesföreningar, sjukkassor och ett slags kollektiv brandförsäkring med premierabatt. Dessa organisationer fick emellertid inte någon större utbredning bland de svenska arbetarna.

Intressantare var de politiska diskussionerna i den mån de förekom. På dagordningen stod frågan: "Kan arbetsinställelser vara för arbetarna och landets näringsverksamhet gagneliga?" Majoriteten besvarade frågan med nej. En norsk redaktör från Bergen sökte förgäves i svaret få in en mening om att arbetsnedläggelse kunde vara ett tillåtet medel att rätta missförhållanden mellan arbetare och arbetsgivare beträffande lön och arbetstid. Behandlingen av förhållandena i allmänhet mellan arbetare och arbetsgivare utnyttjades för samförståndspropaganda samtidigt som det konstaterades att förhållandena i Sverige vore allt annat än goda. Danska och norska talare konstaterade att klassmotsättningarna i deras länder var betydligt lindrigare än i Sverige.

"Första svenska arbetarmötet" 1879

Första nordiska arbetarmötet var av allt att döma tillkommet för att i varje fall tills vidare avvärja kravet på ett svenskt arbetarmöte, på vilket det inte vore lätt att avvisa behandling av den svenska arbetarklassens intressefrågor. Det "första nordiska arbetarmötet" tillsatte en kommitté för att sammankalla ett nytt möte i Köpenhamn 1873, men det hördes aldrig något livstecken från densamma och något andra "nordiskt arbetarmöte" kom aldrig till stånd. En av anledningarna därtill var säkerligen att den socialistiska arbetarrörelsen började att växa sig stark i Danmark och tog loven av den gamla liberalt ledda arbetarrörelsen där.

Så mycket starkare växte därför kravet på ett svenskt arbetarmöte. Nästan hela 1870-talet förgick dock utan att något gjordes åt saken. I maj 1878 kom det dock, på krav av arbetarmedlemmar, till ett beslut i Stockholms arbetarförening att frågan skulle tas upp till behandling på nästa möte. Till detta skulle det förgå ytterligare 4 månader och på nyåret utsändes slutligen ett cirkulär till övriga arbetarföreningar i landet med en förfrågan om de önskade ett svenskt arbetarmöte på sommaren 1879. Man trodde sig då ha inväntat en tidpunkt, då det skulle bli lättast att genomföra landsmötet utan skärpta diskussioner och motsättningar. Av 57 svar var 53 positiva och nästan alla ansåg att det borde hållas i

Stockholm. Så blev det inkallat till juli 1879. Inalles anlände omkring 250 ombud från ett 80-tal arbetarföreningar till mötet.

Allt hade gjorts för att förebygga överraskningar för de liberala ledarna. En kupp tillgreps för att få riksdagsman Hagerman vald till ordförande för landsmötet, trots att han strax förut avsatts från ordförandeposten i Stockholms arbetarförening på grund av "hans öppet visade fjäsk för dem på höjderna", som Isidor Kjellberg skrev i östgöten. Det gällde framförallt kungen. Genom att motkandidaterna blev flera kunde Hagerman väljas av en minoritet. Liksom det nordiska arbetarmötet blev även detta uppdelat i tre "avdelningar", som hade att förbereda svar på de i förväg uppställda frågorna. Den brännbaraste frågan var följande: "Vad har vi oss bekant om orsakerna till strejker, socialistiska, kommunistiska och nihilistiska rörelser i andra länder? Har vi av dessa företeelser något att lära, hoppas eller frukta, med särskild hänsyn till förhållandet hos oss mellan arbetsgivare och arbetstagare samt våra näringsförfattningar?"

Diskussionen skulle således få gälla strejker i *andra* länder. Nu hade emellertid den stora Sundsvallsstrejken ägt rum, sedan mötet inkallats och strax innan det hölls, vilket givetvis var till förfång för motståndarna till en kämpande arbetarrörelse. Det är betecknande för mötets sammansättning att Sundsvalls arbetarförening inte sänt någon representant för sågverksarbetarna men däremot en fabriker, hos vilken arbetarna hade strejkat. Han var inte oväntat emot strejker och åberopades som ett åsyna argument av strejkernas motståndare under diskussionen i arbetarmötets "andra avdelning". Diskussionen inleddes emellertid av ett annat ombud från Sundsvall, fil. dr. H. O. Hintze, som ansåg att sundsvallsortens arbetare kämpat för en rättvis sak. Med honom instämde ombudet för Typografiska föreningen i Stockholm, konstförvant A. T. Cedergren, som även föreslog att mötet i en resolution skulle ogilla militärens ingripande. Särskilt i början av diskussionen försvarade de flesta talarna strejktaktiken och speciellt Sundsvallsstrejken. Mötets sekreterare J. Lindbeck, vilken Kjellberg betecknar som en av mötets "sorgligaste företeelser", ingrep nu på tydligt uppdrag av mötesledningen och protesterade mot att diskussionen i stället för att hålla sig till ämnet, som var "strejker i *främmande* länder", nästan bara berörde en enda händelse, nämligen Sundsvallsstrejken, som inte alls skulle behandlas. Han protesterade också mot att "avdelningens" ordförande, demokraten Julius Mankell, inte tagit ordet från dem som "utkastat beskyllningar mot myndigheterna".

En sådan tolerans som Mankell visade däremot inte Hagerman som ordförande på det allmänna sammanträdet. Han klubbade hänsynslöst ned dem som talade om Sundsvallsstrejken eller kritiserade myndigheterna. Detta drabbade bl. a. Cedergren och Kjellberg. Efter att ha sagt: "Att med bajonetternas hjälp ..." blev den senare under allmänt tumult fråntagen ordet.

Anton Nyström, som var referent på mötet för "andra avdelningen", förklarade dock korrekt, att i dess förberedande diskussion "fanns ingen som försvarade myndigheterna". Nyström föredrog också det förslag till uttalande han själv fått antaget i avdelningen och vilket Hagerman "med tungt hjärta" klubbade som antaget av hela mötet. Det hette däri:

"1) Fredliga arbetsinställelser eller strejker kan icke anses oberättigade eller olagliga, men avlöper, om de icke är särdeles väl förberedda och anordnade, vanligtvis vida mer till arbetarnas skada än gagn."

"Under vädjan till mötet mot honom, som från ordförandeposten ville styra enväldigt", skriver Kjellberg att det lyckades honom och Cedergren att få framställt förslag om ogillande av att

militär dragits in i sundsvallskonflikten. När det begärdes votering och röstades med olikfärgade kort klubbade emellertid Hagerman för avslag, innan någon hunnit att beräkna utgången. Vid bedömningen av dessa beslut måste man hålla i minnet att endast omkring hälften av deltagarna på arbetarmötet var arbetare av vilka dessutom de flesta ännu var för otränade att polemisera med borgerliga intellektuella.

I fortsättningen av Nyströms antagna förslag hette det: ”2) Av andra lands socialistiska, kommunistiska och nihilistiska rörelser, grundade på förkastliga nationalekonomiska läror ..., torde vi f. n. varken i politiskt eller socialt hänseende ha något att frukta eller hoppas i Sverige.” Redan här lyser sålunda Nyströms fientlighet mot socialismens lära fram.

Bland andra frågor som det första svenska arbetarmötet behandlade var *rösträttsfrågan*. Även i denna fråga blev Isidor Kjellberg under stort larm fräntagen ordet, när han berömde Sundsvalls arbetare för att de visat att Sveriges arbetare var mogna för den allmänna rösträtten. ”Skulle socialister och nihilister intränga i landet, lär det böra dateras från den dag, då landshövding Treffenberg med bajonetternas tillhjälp sprängde den sundsvallska strejken, en fredlig arbetsinställelse, och sålunda sådde bitterhet mot samhälle och stat i många tusenden arbetares sinnen ...” Allt detta fick dock icke sägas på arbetarmötet, utan meningen är efteråt fullbordad i Kjellbergs tidning. Hagerman avbröt sammanträdet för dagen, när protesterna mot hans sätt att sköta klubban inte ville lägga sig.

Bland talarna i rösträttsfrågan uppträdde plötsligt en av Lantmannapartiets främsta och mest reaktionära ledare Liss Olof Larsson, som naturligtvis inte hade något att göra på ett arbetarmöte, men släppts in av mötets konservativa ledning. Hans tal var enligt ett vittne ”varken bättre eller sämre än en brännvinsadvokats” och bestod av malplacerade raljerier med arbetarföreningarna.

Vid sidan om de liberala arbetarföreningarna förekommer det sporadiskt att arbetarna själva bildar organisationer av vilka en del har fackföreningskaraktär. Typografiska föreningen i Stockholm blir en fackförening i egentlig mening och sluter 1872 sitt och över huvud den svenska arbetarklassens första kollektivavtal med arbetsgivarna. Arbetsgivarorganisationen ”Boktryckarsocieteten” hade därmed godkänt föreningen som förhandlingspartner och representant för arbetarna och detta bidrog naturligtvis att ställa frågan om bildandet av fackliga organisationer på dagordningen. En av de varaktigaste på 1870-talet var Maskinarbetarföreningen i Stockholm. De flesta fick dock en mycket kortvarig existens, därför att de saknade ledningar, som hade mod och erfarenhet att ställa sig i spetsen för kampen om arbetarnas intressen.

Ännu under hela 1870-talet hade arbetarföreningarna och den övriga arbetarrörelsen i Sverige en liberal ledning. Den rymde folk av mycket olika uppfattningar och böjelser. Bland dem fanns det uppenbara, direkta agenter för de kapitalistiska företagens klass. De kan bäst exemplifieras med Första svenska arbetarmötets ordförande, smedmästaren Henrik Hagerman, som satte sitt anseende i Stockholms arbetarförening på spel i sina bemödanden att vara de härskande kretsarna till lags, och mötets sekreterare Johan Lindbeck, som varit skollärare men sedan blivit stadsbud i Stockholm och en smilande ”mädchen för alles” åt de kapitalistiska makthavarna. Det är typiskt att den andre valde sekreteraren, den demokratiske, senare berömde skolmannen Emil

Hammarlund vägrade att godkänna Lindbecks egenmäktiga och ensidiga utformning av protokollet, varefter den senare ändå gav ut det.

I denna rörelse fanns också personer med en ärlig demokratisk uppfattning, vilka vid denna

tid hyste en uppriktig medkänsla för arbetarna i deras rättslösa situation och stödde deras krav. Utom Emil Hammarlund kan nämnas sådana som Julius Mankell, Isidor Kjellberg samt än så länge Anton Nyström och Fredrik Borg och andra.

Alla sina brister och svagheter till trots bidrog denna rörelse ännu under 1870-talet att höja arbetarnas självaktning och ge dem erfarenhet av samhörighetens betydelse.

De ledande i arbetarföreningarna ställde emellertid inga perspektiv, som gick utom ramen för det kapitalistiska samhällets förhållanden. Följaktligen ville de också anpassa arbetarnas krav så att de icke råkade i konflikt med de kapitalistiska samhällslagarna. Den liberala arbetarrörelsens huvuduppgift var att avleda arbetarna från klasskampen. Många slags åsikter tolererades i arbetarföreningarna. Endast revolutionära, marxistiska åsikter var portförbjudna. Marxismen blev ett spöke också i arbetarföreningarna. Detta ledde logiskt till att de liberala arbetarföreningarna och de idéer, som odlades i dessa, inte endast blev efterblivna utan direkt fientliga så snart en socialistisk arbetarrörelse börjar att uppstå. Den liberala ledda arbetarrörelsen förvandlades till en antisocialistisk kamprörelse, på vilken den härskande borgarklassen ställer bestämda förväntningar och stigande krav.

Tidsbilder och dokument:

Bolagens skogsstölder

Norrlandsförfattaren Olof Högborgs roman "Baggbölingar" skildrar storbolagens utplundring av Norrland på 1860-talet. Här återger vi ett avsnitt om skogsstölder, denna gång hos kronan själv. Även här står Dicksonsläkten i centrum. Högborg ger skildringen under rubriken "Vilda tjuvnadsrykten".

Skattesagan och 60-talet hade redan upplevat åren tre och ett halvt. I aftonskuggat toddylag på loftburen till en gul gård å strandsluttning mot öster satt två ruffiga patroner, gäst och värd.

Framför dem låg den solbelysta fjärden, de två älvarnes utloppsfjärd, hägnad av blå himmel med strömoln, vida omsluten av uppstigande barrskogsvallar. Som skärm mot havet där öster tjänstgjorde den skogshärjade, brädgårdskantade ön, oredigt belamrad med herrgårdar, nerflottade brädupplag, stugor, småkåkar och täppor i ovärdad massa. Blott en tre fyra skutor matade nu sina svarta hål med trä ur prämarerna, ty avsättningen trycktes åter av krisen som punktligt återkom vart tionde år med låga dagspenningar och välkomna tillfällen att uppföra nya sågverk billigt. I själva verket hade krisen byggt större delen av alla synliga industrianläggningar med splitter nytt uppslag. Därborta över fastlandets brädstaplar i grumligt soldis stänkade ulliga moln ur höga, glittrande stolpar, såg gästen på stället förvånad. Han gick för kaptan Fäldin, en snygg, skäggmyndig, belåten och självsäker karl kring 50-åren men utan många märken av dem, ty han var en rik man, vars fattiga tankeliv lämnat sömn och matsmältning i ständig ro och minst av allt besvärats av naggande självkritik.

"Vad det blänker av stolparna där? Och sådan rök ur dem?" anmärkte han.

"Hå, d'är ju bara dessa välsignade ångsågsskorstenar ... av bleckrör förstås. Ett tokeri av dessa inflyttade norskar", lät värden, patron Skalin, så skrapande hest.

"Jaså, ångsågar? Huru går det då?" undrade Fäldin.

"Hä, tänka sig såga sönder en ordentlig stock med kraften ur en stor kokgryta!" bortslog Skalin med sitt skrap. "Måste ju ha dem i gång med spakar, vet jag. Så att inte är tocke' där nån framtid, inte."

”Men det blev fart med ångbåtarna likväl!”

”Jaha, det ingen kunde tro, men inte för att den här ohyran har nån bättre framtid för det, inte. Ja skål nu då, bror Fäldin!” uppfordrade värden som torrt näverskräp i en tunna, där han rultade i skogsstövlar och skinnväst, förträad och förspäckad, ett levande lik omkring en stackars fången själ.

Bäst Jonke Fäldin satt där med en timmerflotte för ögonen, rann honom äntligen i minnet dessa dagars hiskeliga tjuvnadsrykten, som något inpå vårvintern hade kommit uppifrån Västerbotten och Lappmarken, om gränslösa timmerstölder å kronans skogar, allt under en fördränkande störtflod av historier och tydningar åt alla möjliga och omöjliga håll.

”Huru kan det ha sig nu med deras förgrymmade tjuverier där nordåt?” undrade han.

”Ja säg det”, skrapade toddy-värden. ”En tid har det ju låtit som kronan rent av skulle vara utstulen på all skog hon äger både där och här och överallt. Den ene säger, att tjuvarna ha ingått ett stort kompani, som ingen får bukt med, för det skulle inte vara annat än storkarlar allihop. Den andre påstår, att d’är våldsamt motstånd mot kronobetjäningen och jägeriet med skarpa skott och spakar i högsta hugg, om tocke där kan vara nå’n sanning. Konstigt att ännu inte nå’n tidning nämmt ett ord!”

”Det var ju ett besynnerligt namn på dem?”

”Skogstjuvarna? Hm, jag minns inte rätt huru det var. Rabbgölingar? Nej, det var visst gabbgölingar?”

”Vad är det för slag?”

”Det lär vara efter Rabbgöle eller Gabbgöle, ett sågverk å Dicksonsherrarna vid Ume-älven.”

”Och så skulle de storkarlarna vara med som de allra värsta, om tocke’ där kan vara nå’n sanning?”

”Kostar veta, efter allt som pratas nu. D’är nog snart ingen av oss som går fri, ska’ jag säga för bror. I alla fall kan då jag inte förstå, varför Oscar Dickson, som sitter med en så mäktig firma och är så go’aktig mot kommuner och skolor, skulle behöva vara så tjuvsnål, inte.”

”Jamen, inte är han då go’aktig att betala skogen!”

”Nenej, fick väl så fritt vara! Hocken vill inte ha skogen för lite’ och ingenting! Det vill jag och bror och allihop!”

”Nenej, si det kan ingen säga om Olof Wijk åtminstone.”

”Fick väl så fritt vara, men nu hör jag dem säga lite’ var, som ä’ nå’n smula framstående och ha något förstånd, att inte skulle Dickson riskera sig i tocke’ där, han som var husvärd åt kungen, då han for förbi här som kronprins och har varit ute på jakt med honom och alla andra utmärkelser. Neej då, si de’ kan en då knappast tro!”

”Nånå, det kan väl vara det”, tyckte också Fäldin.

Se där de vilsna stänk, vari Skalins-gården vid de två älvarnas utloppsfjärd nåddes från vida fjärran där nord bakom åsar och älvar av en vittutseende sak, som innebar mycket ont men, genom livsmakternas blida omvandlingsförmåga, även skulle medföra åtskillig framtidsnytta, när dagar och år hunnit läggas till det fullbordade.

Timmerdalen

I sin roman "Timmerdalen" tecknar Martin Koch följande bakgrund till Sundsvallsstrejken.

Det är inte endast bönder som lever i Timmerdalen. De trängas bort så småningom, i deras ställe kommer herremän, och kring herremännen samlas massor av det fattigaste arbetsfolket, utan egendom och utan rätt.

Dessa människor av en ny tid skakades fram av revolutionen, då bondefolket utrotades med hjälp av blanka pengar, brännvin och falska gudsord, så som infödingarna alltid förgöres, när moderlandets herrar far fram som rövare i kolonins jungfruland.

Hur ett sådant jungfruland suges ut och ödelägges av snikna lycksökare, hur infödingarna göres till slavar under främlingars lydno, hur tjuvar stjäla och pöser över i drummelfröjd, sedan tjuvgodset väl är bärgat — den synen är sig alltid lik, varhelst människor finner nya marker där de kan så guld för att skörda guldet tusenfaldigt.

I Timmerdalen gick det till på samma sätt som i alla andra koloniländer runt hela jordens ring, lycksökarna kom, penningslöddret kom, en ny tid kom med nya egendomsägare och nya herrar, nya egendomslösa och nya slavar.

Det var revolutionen.

Bönderna sålde sina skogar eller tvingades sälja med lock och pock, de sålde sin jord eller tvingades sälja; med pengar, med bedrägeri eller med öppen stöld gick de nya herrarna fram, jorden lades i ödesmål eller brukades motvilligt av livegna arrendatorer. De fordom fria, självägande bondemännen blev proletärer, arbetade i skogarna åt bolagen, fick pengar i nävarna, och en ny kultur som var mycket fin, de söp som herrar.

Det fanns inte så usel handling i världen, att den inte här kunde göras. Och bönderna föll för varje frestelse.

För en tallrik silverpengar såldes fädernas verk, ibland för en stor sup. Den som fick femtio hundra kronor för gården var så rik, att femtusen lät fattigt i hans öron, han ville inte sitta på trästol längre, han köpte sockertoppar, högg spetsarna och satt på bara sockret bland sina gäster. Så fin var han. Champagnevin drack han, sedan blev även han ett fattighjon.

Fanns någon bonde, som ändå inte ville sälja, tvingades han med lag eller våld. Han blev fälld som en överårig fura, när bolaget ville åt egendomen hans.

Skogarna härjades, därifrån kom välsignelsen och därifrån kom förbannelsen. Timret började gunga i allt större massor utför älvarna, vattenfallen drev små sågar, plank och bräder flottades i vattnet vidare ner till kusten.

Tjuvarna stal i kapp, och den värste tjuven blev mest hedrad. Det stulna gick i arv, och barnen blev än mer hedrade, de var mycket finare än föräldrarna. Av lymlars och drumliga uppkomlingars säd växte granna plantor. Om dessa släkten kan man nyttja många ord; även åtskilliga goda, sedan man valt med urskillning bland patrascket. Man kan till deras ära stapla ord på ord av alla slag, i botten ska nog ändå alltid ligga det stora ordet tjuv. Människorna är inte annorlunda.

Löst folk strömmade till från alla håll, här kunde många få arbete och mat.

Att vara inföding blev en skam, att vara söder ifrån kommen blev en heder, ty därifrån kom guldet, som såddes ut med fulla händer och spred elände och fördärv ända upp till de fattigaste fjällsocknarna. De som något ägde köpte mer av de andra, stal vad de kunde komma

över och flyttade sedan som herrar till kustlandet. De fattiga måste stanna hemma och ensamma bära sin fattigdom och sin hjälplöshet.

I älvarna slogs flottningsskarnerna på rullande timmer, den starkaste bärgade sitt och kom fortast fram. Folk från skilda bolag drabbade samman med härskri och dråpslag, segrarna rusade vidare över vilda vatten; om stockar och stammar var huggna i egna skogar eller i andras eller i kronans, det kinkade inte. Namnet Baggböle steg som en tindrande stjärna över tjuvarnas vida land, den stora svenska kolonin Norrland.

Men tiderna blev så småningom sådana, att en viss ärlighet gav större vinst än stöld, då blev människorna genast vänner av en sådan ärlighet. Starka händer ordnade rörelsen, gränser bestämdes, flottleder byggdes och lades under lags lydning.

Vattenfallens sågverk blev för små, nya byggdes som drevs med ånga, de lades vid kusten. Skorstena steg mot höjden allt flera, den svarta stenkolsröken bredde ut sig allt tyngre över Timmerdalen.

De gamla plankorna från vattensågarna drev ännu utför älven och staplades upp i högar vid älvmyningarna, men de var gråa: vattensjuka och undermåliga, köparnas ögon vändes hellre mot ångsågarnas skinande färskas bräder, som inte behövde flottas i vatten från verken utan kunde föras hart när rakt från ramar och klingor ombord på skeppen, som väntade i alla hamnar och vikar för att lastas och gå ut till all världen, mest till Englands numera fria handel.

Tiderna var goda, om det är gott för människan att äta mycken och fet mat och att dricka många och starka drycker. Men de var onda, om det är ont för människan att leva som ett djur. Klädda i rikemans kläder eller i fattiga paltor, djur var de ändock de allra flesta, från dem som krälade på botten till dem som kråmade sig på toppen. De fattiga bands så hårt vid herrarna, att de inte kunde röra sig själva, men de fick äta kött och dricka brännvin, mer begärde de inte av livet ännu.

År 1874 kunde ett gott bolag för sina sågade trävaror få ett genomsnittspris av 165 kronor. I Antwerpen samma år gick tertia furuplank 3 x 9 upp till 350 francs, furubattens 2½ x 7 betalades lika högt.

Av sådana siffror kommer stor kulturglädje i hemlandet.

Men nästa år sjönk genomsnittspriset till 122 kronor, och i Antwerpen noterades tertia furuplank till 3 x 9 så lågt som 320 francs. Battens fick ett försmädligt läge, bara 290 francs.

Det kom grums i kulturglädjen, man storknade och fnös av häpnad därhemma.

Nästa år blev siffrorna alldeles galna — 113 kronor 25 öre! — 290 francs! — 267 francs!

Kulturglädjen låg ett stycke bakom flötet. Timmerdalen blev ett bakrusets kvalfulla hemvist.

Siffrorna blev mindre och mindre. Stenkolsröken ur ångsågarnas skorstenar hemma i Timmerdalen syntes breda ut sig allt svartare och tyngre, och mörkret blev hemskt. Vad skulle nu ske? Vem skulle betala all denna glädje?

Siffrorna sjönk. Höga herrar sjönk. I allas hjärtan värkte ångesten. Runtomkring i mörkret exploderade fallisemangerna.

Siffrorna sjönk stadigt.

År 1878 var genomsnittspriset nere i 60 kronor och 23 öre. Från Antwerpen fräste telegrafan: 275 francs för plank! 230 francs för battens!

Krisen var nattsvart. Vilken vinter för fattiga och rika! Värst dock för alla de små, som var så hårt fastbundna vid herrarna, att de inte kunde röra sig själva — och nu fick de ändå varken kött eller brännvin!

Vid sågarna var de fast anställda arbetarna ett fåtal. Den stora mängden bestod av daglönare, som togs in om våren, när skeppningen började. Under sommaren arbetades med hårdspända senor för att förtjänsten skulle kunna räcka till att bärga livet under den kommande arbetslösa tiden.

Under sommaren 1878 gick det rent eländigt, arbetslönen var lägst i krona 25 öre, högst och för ett fåtal 3 kronor 50 öre om dagen. När hösten kom, var arbetarna lika fattiga, när vintern kom var de utarmade, hur skulle de kunna leva till våren?

Man kan det omöjliga, när man ännu får hoppas. Men under tiden växer skulden i handelsboden, den måste betalas när våren kommer med nytt arbete och nytt liv.

Så gick vintern, det blev ett nytt år, ett förbannelsens år, dess tal ristades med outplånliga tecken i tusen fattiga hjärtan, år 1879.

Om våren skulle arbetet börja, men lönerna, som bjöds av bolagen spred jämmer och fasa; högst och för ett fåtal arbetare 2 kronor 50 öre, lägst go öre för en hel dag, tolv timmars knog.

Skulderna från vintern skulle betalas, livet och styrkan hållas uppe under sommaren, pengar skulle läggas undan till nästa vinter.

Det går inte.

Inte får man säga: det går inte. Det måste naturligtvis gå. Det är ju fråga om dräggen, traspacket, de raa lymlarna vid sågar och brädstaplar. Visst går det! Sånt där patrisk behöver väl inte — — —

Men det går ändå inte.

Underligt att det inte går! Är det trots? Det är något som lever i den där svarta, smutsiga massan, det är något som rör sig och reser sig upp — och ändå var de bundna så fast.

Tiderna är bistra. Högre löner kan man nu inte betala.

Efter den första jämmern kom tystnaden. Arbetarna försökte i alla fall. Stenkolsröken bolmade tjock och svart, i mörkret låg en hemsk och farlig tystnad. Maskineriet gick ännu — det darrade en smula — det högg fast — det stannade.

Det gick inte längre i Timmerdalen.

4. Gnistan som tände

Efter det hastiga uppflammandet i slutet av 1840-talet dröjde det över trettio år innan socialismens idéer ånyo fann spridning hos vårt lands arbetarklass. Denna gång blev det varaktigt och skapade grundvalen för ett mäktigt uppsving av den svenska arbetarrörelsen.

Under *de ekonomiska uppsvingsåren i början av 1870-talet* hade den nya industrin i högre grad än tidigare koncentrerats till de större städerna och nya industridistrikt. Detta medförde hastigt ökad inflyttning till städer och industriorter från de outtömliga reserverna på landsbygden. Den ekonomiska kris, som satte in i mitten av samma decennium, blev mycket envis och förvärrades av att de spekulationer, som låg bakom de många industribyggena, hade varit alltför äventyrliga och löst grundade.

Under den ekonomiska krisen blev arbetslösheten omfattande.

Emigrationen, framförallt till Amerika, sköt ny fart och blev på 1880-talet större än under något annat årtionde i vårt lands historia. Den uppgick på dessa tio år till nära 400.000 personer och den årliga utvandringen kan endast jämföras med emigrationen under de svåra hungeråren i slutet av 1860-talet. 1880 emigrerade 42.000, vilket medförde en nettominskning av folkmängden, något som sedan dess inte ägt rum. Ännu 1881 och 1882 fortsatte emigrationen från Sverige att stiga och uppgick sistnämnda år till över 50.000 personer.

I denna situation fick sundsvallsarbetarnas exempel 1879 en elektrifierande verkan. De första ansatserna till ekonomiska kamporganisationer företages, men får endast sporadisk betydelse.

Byggnadsarbetarstrejken i Stockholm 1881

På sommaren 1881 genomförde byggnadsarbetarna i Stockholm en *lönerörelse* under synnerligen svåra förhållanden. Klockan 6 på morgonen den 11 juni samlades cirka 500 stenarbetare vid Lilljans port. Efter ett kort möte gick de till Lilla Värtan och fick med sig arbetarna vid hamnbygget. Därifrån följde de järnvägsspåret till Karlberg och fick med anläggningsarbetarna vid järnvägen. Nu var de t.000 man, som delade upp sig för att få med arbetarna vid olika arbetsplatser i staden och sedan samlades till nytt möte på Lilljans. Murarna och mellan sju- och åttahundra sten- och anläggningsarbetare på andra håll, såsom Stadsgården, Skeppsbron och Huvudsta stenhuggeri, anslöt sig. Någon dag senare tillkom också träfabrikernas arbetare.

Taktiken hade man lärt sig av sundsvallsarbetarna. Svårigheterna ökades av att inte bara arbetarna utan även arbetsgivarna var oorganiserade. De senare var dessutom synnerligen splittrade över hela staden. Strejkmöten hölls som regel i brist på lokal och lokalhyra under bar himmel på Lilljans, och i den valda strejkkommitténs redogörelser för strejken berättas att t. ex. strejkmötet den 13 juni räknade cirka 4.000 deltagare, varibland sågs ”snobbar, detektiver, dagdrivare, arbetsgivare, arbetare och andra”. Ibland delade man upp sig på olika yrken och höll möten på olika delar av Lilljansslätten, då man lättare kunde kontrollera vilka som deltog. Kraven gick ut på 30 till 35 procents höjning av grundlönen, 25 procents höjning av ackorden samt begränsning av arbetstiden till 10 timmar i stället för de vanliga 12 till 14 timmarna. Ett avtalsförslag upprättades och trycktes i 300 exemplar för att det skulle räcka att dela ut till alla berörda arbetsgivare. Sammanlagt deltog mellan 5 och 6 tusen arbetare i aktionerna. Dr Anton Nyström anlätades som arbetarnas ombud i förhandlingarna, vilka drog ut över sommaren och inte gav det resultat arbetarna räknat med. En ny strejkvåg satte därför in i augusti och fortsatte hos en del arbetsgivare ända in i oktober månad.

Anton Nyström var naturligtvis inte en strejkledare. I-Ian hade gjort sig känd som ledare i Arbetarföreningen och arbetarna ansåg sig böra kunna räkna på hans hjälp i förhandlingarna. Vad som vanns under strejken var framförallt arbetstidsförkortning, vilket för övrigt arbetarna själva betraktade som det viktigaste kravet.

Det förekom flera andra strejker vid denna tid, men den stockholmska ”utearbetarstrejken”, som den i början kallades, var den svåraste och kanske mest belysande för den tid som började i och med 1880-talet. Arbetarna övergick trots den omfattande arbetslösheten från passivstrejker till offensiva strejker för förbättringar. Arbetarna vid hamnbygget i Halmstad tillkämpade sig genom strejk en lönehöjning samma sommar, sedan brädgårdsarbetarna i hamnområdet ”gått med för sällskaps skull”, som det hette. Klassolidariteten var redan utvecklad, men begreppet var ännu inte allmänt känt.

Arbetarklassen höll på att skaffa sig respekt. Sundsvallsstrejken

hade visat en enastående enig kampvilja bland arbetarna, vilken inte var att leka med. Stockholmsstrejken 1881 hade därtill givit prov på en seg uthållighet utan motstycke. Erfarenheterna av Sundsvallsstrejken och ännu mer av Stockholmsstrejken visade arbetarna att den fackliga organisationen var ett outhärligt vapen i arbetarklassens kamp.

I den situationen blev de liberala arbetarföreningarnas ledare tvungna att mer eller mindre helhjärtat uppge kampen mot arbetarnas krav på organisations- och kampfrihet. Nyström propagerade från denna tid för fackföreningar, dock främst i de hantverksmässiga yrkena, men däremot inte inom de större industriföretagen, som ju mestadels låg i inflytelserika kapitalisters händer.

Den tidens största kulturpersonligheter ställde sig på den kämpande arbetarklassens sida. Som exempel kan nämnas polarforskarna S. A. Andrée och Adolf Nordenskiöld. Den sistnämnde, som av Strindberg kallades ”Sveriges störste man”, förklarade i riksdagen 1882, att strejkerna ”är ett nödvändigt medel för arbetarna att kunna tillkämpa sig en rättvis andel i den vinst, som industrin lämnar”. Han förklarade också att den första åtgärd som borde vidtas vore att ge arbetarna rösträtt.

Sundsvallsstrejkens år skrev August Strindberg ”Röda rummet”. Där säger snickaren på Söders höjder i Stockholm till välgörenhetsfruntimren:

”Det har smällt på kungarna nu i ett par hundra år, men nu har vi upptäckt att det inte är deras fel; nästa gång smäller det på alla sysslösa som lever på andras arbete; då ska ni få se på satan ... Jag försäkrar er, mina damer, att det här redan är olidligt. Och det kommer en dag då det blir än värre, men då, då kommer vi ner från Vita Bergen, från Skinnarviksbergen, från Tyskbagarbergen, och vi kommer med ett stort dån som ett vattenfall, och vi ska begära igen våra sängar. Begära? Nej, ta! och ni ska få ligga på hyvelbänkar, som jag har fått, och ni ska få äta potatis, så att era magar ska stå som trumskinn, alldeles som om ni gått igenom vattenprovet som vi ...”

Internationalen och Pariskommunen

Under det ekonomiska uppsvinget i början av 1850-talet hade den revolutionära marxistiska arbetarrörelsen trängts tillbaka på kontinenten. Kontrarevolutionen fick övertaget. Engels påvisade 1885, att den europeiska revolutionen på 1800-talet genomgick regelbundna förfallsperioder på 15 till 18 år. En av dem sträckte sig från den revolutionära anstormningen 1848-1852 till 1870, Pariskommunens tid. Inom Kommunisternas förbund tappade snart de flesta tron på arbetarklassens ledande revolutionära roll, den bärande idén i Kommunistiska Manifestet.

Marx och Engels försatt dock inte någon tid, när det gällde att förbereda sig för ett nytt uppsving av rörelsen, trots att de flesta av de förut ledande kommunisterna blivit avfallingar och framförallt dragit anhängarna från London med sig i borgerligt revolutionsdrömmeri. ”Vem blir förvånad över det?” undrade Engels stillsamt. Marx ägnade sig i oslitligt kamratskap med Engels under de första åren efter revolutionen 1848-1852 åt uppgiften att ytterligare utarbeta den vetenskapliga socialismens lära, särskilt ifråga om den dialektiska materialismen och den politiska ekonomin.

Marx ställde sig i spetsen för skapandet av den första arbetarinternationalen. *Internationella arbetarassociationen* konstituerades på ett möte i London den 28 september 1864. Marx hade hela tiden den verkliga ledningen av Internationalen i sin hand. Alla proklamationer utfärdade

av dess generalråd var författade av Marx, från Inauguraladressen 1864 till Manifestet om inbördeskriget i Frankrike 1871.

Den revolutionära vågen kulminerade denna gång med att Paris' arbetare i september 1870 störtade monarkin och i mars året därpå upprättade Pariskommunen. Det var första gången i världshistorien, som arbetarklassen tagit ledningen av statsmakten i egna händer.

Kommunen begynte omedelbart att genomföra ett flertal reformer, som arbetarna krävt. Den stående hären upplöstes och i stället beväpnades folket. Den skandaliserade sedlighetspolisen avskaffades, skolan skildes från kyrkan och kyrkan från staten, nattarbetet i bagerierna upphävdes, pantbankerna likviderades och så vidare. Den franska bourgeoisins regering hade flytt till Versailles. Den låg i krig med Bismarcks Tyskland, men när arbetarna tog makten i Paris begick bourgeoisin nationellt förräderi inte endast genom att nedlägga vapnen för de belägrande preussarnas fötter, utan den engagerade dem till att direkt delta i nedkämpandet av Kommunen. Paris' arbetare visade en enastående heroism i försvaret av sin stad, men blev skoningslöst nedkämpade, därför att de var alltför isolerade från det övriga Frankrike och framförallt från det outhärliga stödet av de franska bönderna.

Det var marxismen som segrade i Pariskommunens praktiska politik. Endast bland "radikala" borgerliga grupper dröjde de gamla halvanarkistiska idéerna kvar.

Pariskommunen hade en oerhörd betydelse för den internationella arbetarrörelsen. Den ställde i blixtbelysning en stor industristad, ett världscentrum, medan den revolutionära arbetarklassen där några korta ögonblick fick visa vad den bar i skölden. Bourgeoisin blev uppskrämd och slog i blindo överallt, där den trodde sig se själen i revolutionen, och framförallt på Internationalen. För landshövding Treffenberg spökade Internationalen, när Sundsvalls byggnadsarbetare kom med sin röda fana till strejkmötet på Skarpskytteslätten i maj 1879.

I vårt land hade ett stort uppsving för den svenska industrin inletts, när Kommunen upprättades av Paris' arbetare. Däri torde man få söka en av anledningarna till att Kommunens och Internationalens idéer inte fick samma tillslutning i Sverige som i en del andra länder. Ibsen erkände utan större själsvårda att hans "förträffliga statsteori eller riktigare icke-statsteori" hade krossats av Pariskommunen. Han fann i Kommunen en sund kärna och förutsade att den nog skulle återuppstå i ny skepnad.

I Danmark bildades 1871 en sektion av Internationalen under Louis Pios ledning. Dess organ var tidningen *Socialisten*, vilken en kort tid i början av 1872 trycktes i Malmö. Under denna tid uppger en borgerlig malmötidning, Malmö Nya Allehanda, att det där skulle ha bildats en avdelning av Internationalen med bekanta ledare, av vilka "den ene gjort sig känd för sina till ytterlighet röda åsikter". Hur det förhåller sig i verkligheten har inte kunnat fastställas. *Socialisten* skriver emellertid samtidigt, att bildandet av en sektion av Internationalen i Malmö "skulle vara den lättaste sak i världen, om vi ville göra oss lite besvär med den saken". Troligtvis ville den socialisträdda malmötidningen genom sin notis söka stoppa tryckningen av Pios tidning i Sverige.

Till följd av Pariskommunens fall kom Internationalen i ett ohållbart läge. Den kom, som Engels skriver, "i förgrunden för Europas historia i ett ögonblick, då dess möjlighet till framgångsrik, praktisk handling överallt avskurits". På sin kongress i Haag 1872 beslöt den därför på Marx' förslag att flytta sin centrala ledning till New York. Där fick den en icke ringa betydelse för utvecklingen av en socialistisk rörelse i Förenta staterna, men upphörde faktiskt att vara en internationell organisation och blev officiellt upplöst 1876.

August Palm återvänder till hemlandet

En av medlemmarna i den danska sektionen av Internationalen var den svenske skraddaren August Palm, som skulle bli den förste att på nytt introducera de socialistiska idéerna i vårt land.

August Palm föddes den 5 februari 1849 i Skabersjö, där hans fader varit skollärare, men avskedats för att han påtagit sig försvaret av hoveribönder, när de blivit utsatta för grevens olagliga husaga.

När August Palm var 10 år gammal kom han i skraddarlära och 20-årig begav han sig till Danmark och Tyskland. Efter ett par års kringflackande liv som skraddargesäll enligt tidens sed beslöt han sig för att bli bofast i Haderslev i det då tyska Nordslesvig. Palm anger två skäl till sitt beslut. Dels fann han här sin trogna livskamrat Johanna och dels kom det socialdemokratiska agitatorer från Hamburg och bildade en socialdemokratisk organisation, till vilken Palm anslöt sig. Såsom medlem av det socialistiska Tyska arbetarpartiet ”fick jag något att leva för, och jag förstod att jag även hade förpliktelser att göra mig värdig att arbeta därför”, skriver han i sina memoarer *Ur en agitators liv*.

Av det frö en anonym cigarrarbetare från Hamburg sått i Haderslev skulle växa en frisk planta. Den nybildade organisationen kom framförallt att spela en betydelsefull roll för att förbrödra de tyska och danska arbetarna just i denna nationalhatets brännpunkt, där slagsmål mellan chauvinistiskt upphetsade tyskar och danskar vid denna tid var vanliga. Hertigdömena Schleswig och Holstein hade länge varit ett konfliktämne, vars lösning komplicerades av att Schleswig ansågs vara ett gammalt danskt län och Holstein hade anslutits till Tyska förbundet. Befolkningen var delad: i norr mest danskar och i söder mest tyskar. Administrativt och ekonomiskt utgjorde hertigdömena en från Danmark skild enhet, vilken då hade naturligare och närmare förbindelse med Tyskland. Därför var Marx liksom de tyska demokraterna emot de danska strävandena att annektera hertigdömena. Marx ställde här, liksom hans lärjungar alltid gjort, klassfrågan över den nationella frågan.

På 1860-talet genomdrev Bismarck Schleswigs anslutning till Tyskland. Detta var den aktuella bakgrunden till de nationella strider, som Palm upplevde. Han var med om att kollektivt möta de tyska chauvinisterna med Socialistmarschen sjungen på både tyska och danska.

Från gatuslagsmålen slapp Palm ganska lindrigt undan, men 1877 blev han plötsligt utvisad ur Tyskland för att han deltagit i den framgångsrika kampanjen för att välja in en tysk cigarrarbetare från Hamburgs förstad Altona i den tyska riksdagen. Med många för en socialistisk kämpe värdefulla erfarenheter i ränseln förpassades Palm över gränsen till Danmark en kall vinterdag. I Köpenhamn talade han några dagar senare på ett socialistiskt möte om sin utvisning, vilket ledde till trakasserier från Köpenhamnspolisens sida. Palm slog sig då ned i en liten dansk landsortsstad, Storeheddinge, där han bildade en socialdemokratisk förening med nya trakasserier som följd. Även om han trivdes med det danska folket och dess kynne, tröttnade han på förföljelserna och beslöt 1881 att flytta till Sverige. Genom en dansk tidningsnotis hade han fått uppfattningen att socialismen fått fäste i hemlandet. Hitkommen upptäckte han att det var ett fullständigt misstag. Bland annat för att söka motverka konkurrensen med svensk oorganiserad arbetskraft hade de danska socialisterna medverkat till bildandet av några fackföreningar för tobaksarbetare och handskmakare i skånestäderna under 1870-talet, men även dessa hade upphört ett par år innan Palm flyttade till Malmö. Efter några veckors vistelse i Malmö beslöt han att själv söka grunda en socialistisk rörelse i Sverige. På

eget initiativ utlyste han det första socialistiska mötet i Sverige till Gustav Adolfsdagen den 6 november 1881 på Hotell Stockholm i Malmö.

Palms första föredrag i Sverige

Palms föredrag bar titeln: ”Vad vill socialdemokraterna?” Han polemiserade däri mot de vanföreställningar om socialismen, som han ansåg utbredda. Huvudsakligen var det samma vanföreställningar mot vilka de tyska socialdemokraterna stred i sitt land. ”Vad säger motståndarna om oss? Jo, de säger att vi vill dela, att vi icke vill respektera egendomsrätten, att vi vill upphäva äktenskapet och införa den fria kärleken och kvinnogemenskap, att vi förnekar fosterlandskärleken, att vi vill ha bort all religion och så vidare.” Det kan hända att en del av dessa fientliga påståenden ännu inte hade hunnit bli importerade till Sverige, men de skulle dock bli det och länge leva kvar.

Talaren bemötte de oriktiga påståendena med god effekt. Manuskriptet till talet har återfunnits och ger belägg för att vår förste socialistiske agitator var både beläst och slagfärdig.

— Vi vill inte dela, men vi vill förbjuda kapitalisterna att dela så, att de tar det mesta själva och delar med sig till arbetarna, så att de i lyckligaste fall kan leva någotsånär. Socialdemokraterna vill att arbetarna skall ha allt överskottet av sitt arbete.

— Vi vill respektera äganderätten, men när den är till hinders för mänskligheten vill vi ha bort den. Vi vill lagligt skydd för arbetarens enda egendom, nämligen hans arbetskraft.

— Det är en av storborgarnas och deras tidningars lögner om oss, att vi vill upphäva äktenskapet och införa den fria kärleken, men detta är det fräckaste, ty det finns inga, som hyllar den fria kärleken så mycket som storborgarna. Vi vill att äktenskapen skall vara byggda på kärlek.

— Vi socialdemokrater förnekar inte fosterlandskärleken. Nej, också vi älskar fäderneslandet, kanhända högre än de som burit ut detta rykte om oss. över kärleken till fäderneslandet sätter vi kärleken till hela mänskligheten, men är det inte ädlare och skönare att älska hela världen än att inskränka sin kärlek till en liten fläck, som statsmän efter behag kan inskränka eller utvidga. Därför är socialdemokraterna mot den nationalstolthet, som föder nationalhat.

— Man säger om oss socialdemokrater, att vi inte vill ha någon religion, men vi vill att religionen skall vara vad den är, nämligen en hjärtesak, och vi vill inte att staten skall blanda sig i den. Vi vill att kyrka och stat skall skiljas åt. Låt religionen bli fri, så blir det mer sanning i den och det blir mindre förättna präster.

Det främsta rådet Palm gav arbetarna var att bilda organisationer. Han citerade därvid de profetiska orden av den bekante tyske vetenskapsmannen och demokraten Johann Jacoby, som efter Pariskommunen anslöt sig till socialismen: ”Bildandet av den minsta arbetarförening skall för framtidens kulturhistoriska skriftställare bli av större betydelse än slaget vid Sadowa.” Det senare var det avgörande slaget i kriget mellan preussarna och österrikarna 1866.

Förutom att bilda organisationer, uppmanade Palm arbetarna att utnyttja alla tillfällen att delta i det politiska livet, att upprätta arbetartidningar och att kraftigt agitera för allmän rösträtt.

Detta var det första socialistiska framträdandet i vårt land på cirka 30 år. Om rörelsen i slutet av 1840-talet till stor del hämtat sina inspirationer från det revolutionära Frankrike, så hade Palm fått med sig sina erfarenheter och inspirationer från den

tyska arbetarrörelsen, som nu blivit den internationellt mest avancerade. Det var erfarenheter, som gått honom i blodet, inte bara direkt när han deltog i den tyska arbetarrörelsen utan kanske ännu mer indirekt under hans år i Danmark. Liksom all annan dansk framstegsrörelse var också arbetarrörelsen där starkt influerad av motsvarande tyska rörelse.

Att Palm lärt av de tyska socialisterna visar sig inte minst i uppläggningsen av hans tal. Det är dock inte riktigt, när det görs gällande att endast en tysk broschyr skulle vara dess förebild. Som framgån av referatet var talets uppläggningsen välberäknad. Först av allt gällde det att slå tillbaka de mest utbredda vanföreställningarna om socialismen och sedan ställa de första uppgifterna för en socialistisk rörelse i vårt land. Denna uppläggningsen var Palms verk.

De tyska arbetarledarna sysslade i allmänhet i sina föredrag också med spridda vanföreställningar om socialismen. Talangfullt gisslade de påståendena, att socialismen innebär att allt skall delas och att kvinnogemenskap skall införas. Den tyska skrift, som vid denna tid bäst går till rätta med dessa två vanföreställningar, är *Wilhelm Brackes broschyr* med den ironiska titeln "*Ned med socialdemokraterna!*", vilken var mycket populär och spreds i väldiga upplagor i Tyskland. Palm kände den väl och publicerade senare några avsnitt ur den i sin tidning *Folkviljan*. Från denna broschyr har han även lånat en beskrivning om hur det skulle gå, ifall man skulle dela en järnväg så att alla finge en bit var.

De två nämnda vanföreställningarna om socialismen behandlades emellertid knappast mindre slagkraftigt i det betydelsefulla tal *Wilhelm Liebknecht* höll i Crimmitschau 1871, och som sedan spreds under titeln "*Från försvar till angrepp!*". I detta tal torde Palm också ha hämtat det ovan anförda citatet av Jacoby, vilket både inleder och avslutar Liebknechts tal. Det utgavs på svenska 1886 i Axel Danielssons översättning under titeln "*Angrepp och försvar*".

Frågan om arbetarklassens fosterlandskärlek och den proletära internationalismen liksom frågan om religionen och arbetarklassen besvarade Palm framförallt på grundval av sina egna direkta erfarenheter från arbetarrörelsen i Schleswig och Danmark.

I en mening, som återspeglar osäkerhet, behandlar Palm frågan om arbetarklassens sociala målsättningar och tycks därvid söka ge uttryck för Lassalles "statssocialistiska" uppfattning, som till slut ledde denne till reformism och opportunist. Palm säger i sitt föredrag: "Socialdemokraterna vill att arbetarna skall ha allt överskottet av sitt arbete, men det får de inte förrän den fria konkurrensen blir avskaffad och staten ordnar arbetet, antingen genom att övertaga produktionen eller genom att ordna lån åt arbetarassociationerna, vilket blir lätt för staten att göra." Med "den fria konkurrensen" avses den kapitalistiska ordningen.

Den socialistiska rörelsen i Tyskland

Ferdinand Lassalle var en framträdande ledare i den tyska socialistiska rörelsen och hade enligt Marx den "odödliga förtjänsten" av dess uppståndelse som massrörelse. Han var inte bara en glänsande folktalare utan en modig och viljestark arbetarledare. Han insåg det nödvändiga i, att den tyska arbetarklassen skapade sin egen självständiga politiska organisation, och tog ledningen av detta pionjärbete. 1862 reste han till London och rådgjorde med Marx om bildandet av en sådan organisation, vilken sedan kom till stånd året därpå och kallades *Allmänna tyska arbetarföreningen*. Eduard Bernstein påvisar i sin Lassallebiografi att det var emot Marx" inrådan som Lassalle sedan inledde sin kampanj för att en "fri" stat skulle uppnås genom allmän rösträtt och att denna stat skulle stödja produktionsföreningarna i stor omfattning. Detta utgör Lassalles väg bort från den revolutionära socialismen. Fortsättningen på den vägen var att han kom under inflytande av Bismarck. Detta antyddes många gånger av Marx och Lenin, men först 1928 blev de

dokument kända som bevisade att deras påståenden var riktiga. De hittade dokumenten visade att det funnits en personlig kontakt mellan Lassalle och Bismarck, vilket var en av förklaringarna till Lassalles avfall till reformismen och opportunisten. Marx hade i "Louis Bonapartes 18 brumaire" istället kommit till slutsatsen att arbetarklassen i sin revolution inte helt enkelt kan överta det gamla statsmaskineriet utan måste likvidera det och skapa ett nytt.

Wilhelm Bracke var med i Allmänna tyska arbetarföreningen. Han genomskådade dock tidigt den utveckling Lassalle genomgick och tog tillsammans med *August Bebel* och *Wilhelm Liebknecht* initiativet till den kongress i *Eisenach* 1869 där *Socialdemokratiska arbetarpartiet* bildades. Detta parti, som också kallades eisenacharna, antog ett program i huvudsak författat av Bebel och byggt på Internationalens, d. v. s. marxismens, grundsatser. Genom detta parti slår bland annat beteckningen socialdemokrater tills vidare igenom i den internationella arbetarrörelse, som ideologiskt grupperade sig kring de tyska marxisterna. Häri finns förklaringen till att de socialistiska partierna i bl. a. Skandinavien och Tyskland i början kom att bära det socialdemokratiska namnet.

Bland eisenacharna ansågs Bracke vara den som stod Marx närmast. Även Bebel underhöll en livlig korrespondens med Marx och Engels. Liebknecht hade kommit under Marx" inflytande redan i början av 1850-talet i London. Inte desto mindre kom det som en överraskning för Marx, när eisenachpartiet förenade sig med det lassalleanska partiet på *kongressen i Gotha 1875*. Orsaken till detta steg får naturligtvis sökas i arbetarnas ständiga strävan till enhet, inte bara i den ekonomiska kampen utan också i den politiska och sociala. Eisenachpartiet hade haft en vacker framgång men dock inte förmått att överflygla lassalleanerna, trots att de senare förlorat sin ledande själ, när Lassalle dödades i en duell 1864. I Gotha antog det nya Tyska arbetarpartiet ett program, i vilket marxisterna i den tyska arbetarrörelsen gjort mycket stora politiska eftergifter för lassalleanerna. Programmet utsattes också för en hård kritik av Marx och Engels, dels i skriften "*Till kritiken av Gothaprogrammet*" och dels i brev till de gamla eisenacharna.

Marx" huvudinvändning var att de tyska marxisterna till en början icke borde göra principiella eftergifter bara för enandets skull, utan man skulle nöjt sig med enhet i handling om det man verkligen kunde bli enig.

Bracke förklarade sig vara enig med Marx" kritik av det antagna programmet. Emellertid blev denna kritik inte allmänt känd förrän 1891, därför att man i Tyskland inte ville riva upp en strid på grund av det känsliga läge i vilket arbetarrörelsen befann sig under den bismarckska regimens och "socialistlagens" tid. Därför låg Gothaprogrammet till grund för de program, som i början antogs för den svenska liksom för den danska arbetarrörelsen. I Danmark var det s. k. *Gimleprogrammet*, vilket antogs på partiets första kongress i Gimle 1876, en nästan ordagrann översättning av Gothaprogrammet. På denna väg kan man spåra hur Palm delvis kommit under det lassalleanska inflytande, vilket sedan successivt bortopererades. Den socialistiska propagandan i Sverige fick dock redan under den första tiden alltmera en marxistisk karaktär.

Palm startar sin stora agitationsverksamhet

Det första talet på sitt hemlands jord lade Palm efter allt att döma sedan till grund för många av sina otaliga agitationsföredrag, vilka som regel hölls på rak arm med kvicka inlägg anpassade för situationen. Även motståndarna erkänner hans charm som talare, och de danska orden och vändningarna i hans tal tycktes endast ha gjort dem mera intresseväckande. I sin skrift "*Mäster Palm*" erinrar E. W. Möller att det skämtats mycket om den "halte skraddaren",

hans upprepade ”hvis” och otaliga danismer, men han fick alltid en avslutning på talet, som gick hem hos publiken. Att hans inflytande gick djupt, visade sig bland annat av att ”ett flertal av hans lärjungar, födda stockholmare, i sin rika fraseologi upptagit just dessa mästarsens språkliga abnormiteter”, skriver Möller.

Efter det första talet i Malmö var de borgerliga tidningsmännen, som på den tiden ännu i viss utsträckning fick ha självständiga uppfattningar, positivt överraskade. Nya Skånes redaktör förstod att den socialism Palm förfäktade hade framtiden för sig bland industrins och jordens arbetare i Skåne: ”... ser vi icke allt för illa blir den agitator, som i söndags förkunnade ett nytt evangelium, icke så obetydlig som man vid första påseende kan förmoda.” I Framåt gav J. B. Westenius, densamme som i dansk press falskeligen utpekats som socialist före Palms hemresa, ett gott betyg åt Palm som talare.

Isen var bruten och Palm ordnade flera nya föredrag i Malmö under de närmaste veckorna. Om första mötet varit besökt av relativt få arbetare, blev anslutningen från deras sida i fortsättningen allt större. På ett av dessa första möten tillsattes en agitationskommitté med Palm som primus motor. Den påtog sig uppgiften att sprida socialistiska idéer ut över hela landet och det var på denna kommittés uppdrag Palm företog sin första djärva agitationsresa, under vilken Stockholm och Göteborg besöktes.

I *Stockholm* visade det sig i början omöjligt för Palm att få hyra någon lokal till ett socialistiskt föredrag. På något över en månad hade August Palm blivit ett så känt namn i Sverige, att man visste med vem man hade att göra. Han var socialist och han var farlig för de makthavande, därför att folket lyssnade till honom.

Den liberala Arbetarföreningen i Stockholm nekade honom att hyra dess lokal. Slutligen gick ägaren till Mosebacke nöjesetablissemang med på att hyra ut sin stora salong söndagen före jul och mottog hyran i förskott. Han utsattes emellertid för så starka påtryckningar från högre ort att mötet i sista stund inställdes. Den talrikt utanför samlade publiken släpptes inte in. När utsikterna att få hyra annan lokal helt måste skrinläggas, beslöt Palm att utlysa ett möte på Lilljansslätten. *Så hölls Palms första socialistiska föredrag i Stockholm under bar himmel annandag jul 1881.* Enligt pressen deltog över 1.000 personer i det två timmar långa mötet med diskussion, trots att temperaturen låg några grader under nollstrecket.

Efter ett misslyckat försök att få hyra lokal i Uppsala styrde Palm kosan till *Göteborg*, där han hade turen att på 14 dagar få hyra en lokal i Pustervik, rymmande 400 personer. Visserligen tvingade myndigheterna husägaren att stänga lokalen några dagar för att vända gångjärnen på dörrarna så att de gick utåt i stället för inåt, vilket de gjort så länge lokalen tjänstgjort som metodistkyrka. Palm genomförde dock sina möten i januari 1882 för överfulla hus.

På den tiden behövde man icke erhålla myndigheternas tillstånd för att anordna möten och demonstrationer. Om det fanns någon som upplät lokal eller mark för mötet, hade polismyndigheterna endast att ta emot anmälan därom. De hade ingen rätt att hindra eller förbjuda möten såsom sedermera blivit förhållandet. Palm tillägnade sig också allt större fyndighet i att genomföra möten, även då de maktägande vidtog alla åtgärder för att söka hindra dem. I Arboga talade han en gång från en eka i ån till de arbetare, som ”promenerade” på kajen. De som ledde attackerna mot hans möten fick under arbetarnas jubel ofta en sådan tilltvålning av Palm att de snart lomade iväg. Så skedde till exempel i Sölvesborg, där drygt hälften av stadens befolkning deltog i mötet och åsåg stadsfiskalens avtåg från arenan. När en lokal i Malmö, där Palm dock höll möten mycket ofta, inte räckte till för alla som kom, beslöt mötet att flytta ut i parken, trots att termometern visade 4 minusgrader. Till ett möte i Malmö

sommaren 1882, skött av danska socialdemokrater, kom mellan 5 och 6 tusen personer och på Heden i Göteborg talade Palm i början av sin verksamhet för 5.000.

Det fanns sålunda ett påtagligt stort intresse för socialismen vid den tid Palm kom till Sverige. Man kan utan vidare tala om ett nytt uppsving för den allmänna arbetarrörelsen, som till denna tid saknat ledning.

Så startade den väldiga agitationsverksamhet, som Palm under de närmaste åren bedrev över hela landet och som skulle ge honom den obestridda äran av att vara socialismens banbrytare i vårt land. Axel Danielsson drog sig icke för att i en artikel i Social-Demokraten 1888 kalla honom ”en av den internationella socialismens mäktigaste och populäraste agitatorer. ett mellanting mellan lejon och demon”.

I allmänhet organiserade Palm sina mötesturnéer själv. På större platser stannade han flera dagar och ordnade serier av möten. Verksamheten ekonomiserade han genom försäljning av Folkviljan, senare även broschyrer samt insamlingar. Ännu länge skulle det förekomma att socialdemokratiska agitatorer begav sig ut på omfattande mötesturnéer, som de själva organiserade och ekonomiserade på samma sätt som Palm. Sådana möten annonserades då också i den arrangerande talarens namn.

Tidningen Folkviljan

På Palms initiativ tillkom tidningen *Folkviljan*, vars första nummer utgavs den 4 mars 1882. Utgivningen blev oregelbunden. Tidvis utkom den varje vecka, men på grund av ekonomiska svårigheter lades den vid olika tillfällen ned. Ibland var *Folkviljan* endast en liten 2-sidig lapp. Skräddare Palm kallade den då ”enradig”. Sommaren 1883 utkom några nummer av tidningen i Stockholm, medan Palm bekämpade den smithska ringrörelsen. Under hösten 1883 utkom endast enstaka nummer, med vilka Palm bekostade agitationen.

I mars 1884 återupptogs tidningen ånyo. De första numren trycktes då i Köpenhamn. Palm fick ett ganska betydande ekonomiskt stöd från Danmark. För ändamålet bildades i Köpenhamn *Föreningen för socialismens utbredning i Sverige*, vilken bestod av köpenhamns-svenskar och danska socialdemokrater. Namnet ändrades sedan till *Föreningen för socialismens främjande i Sverige*. Föreningen sammansköt medel till Palms agitationsverksamhet och framförallt till *Folkviljan*s utgivning. I ett av de första nummer, som trycktes i Köpenhamn, skriver Palm: ”Det danska arbetarpartiet har skaffat mig det nödiga kapitalet och därigenom satt mig istånd att fortfarande kämpa för den sak, som jag satt mig till mål, nämligen arbetarnas organisation och sammanslutning till ett självständigt politiskt parti.”

I Danmark visades ett stort intresse för arbetet på att bygga ut en socialistisk arbetarrörelse i vårt land. I viss mån berodde det på att en del av den överflödiga arbetskraften i Sverige vid denna tid sökte sig till Danmark och där ibland lät sig lockas till osolidariskt handlingsätt mot danska arbetare, därför att de icke nåtts av den socialistiska propagandan och fostrats till solidaritet över gränserna.

I maj 1884 övertogs *Folkviljan* av Skandinaviska tobaksarbetarförbundet i Malmö och därmed inställdes stödet från Danmark. Förbundet var lika oerfaret ifråga om tidningsutgivning som Palm hade varit i början och detta gav anledning till en del personliga kontroverser. De ledande i organisationen krävde efter en tid, att Palm till dem skulle överlämna utgivningsbeviset, vilket han vägrade. Han förklarade att han endast kom att överlämna beviset, d. y. s. bestämmanderätten över tidningen, till ett socialdemokratiskt arbetarparti, när ett sådant blivit bildat. Vidare krävde de nya ägarna, att hela den tryckta upplagan skulle

redovisas med fullt lösnummerpris på 5 öre. Detta skapade nya irritationsmoment. Tidningens omkostnader hade också ökat genom att korkskäraren *Henrik Menander*, "Arbetets söners" berömde diktare, anställdes som redaktionssekreterare och kassör.

I slutet av 1884 uppstod svårigheter med att få tidningen tryckt. För den skull uppsattes ett eget litet tryckeri, på vilket tidningen började tryckas från nyåret 1885. Efter några veckor bar emellertid de, som hjälpt Palm med tryckeriet, plötsligt en natt bort hela inredningen och omöjliggjorde tidningens vidare utgivning därifrån. Sedan ett nummer tryckts i Köpenhamn var tidningens saga tills vidare all. Nedläggandet skedde efter ett möte i Köpenhamn med Föreningen för socialismens främjande i Sverige, på vilket beslöts att Palm för framtiden skulle förlägga centrum för sin verksamhet till Stockholm. Palm flyttade dit med sin familj på försommaren 1885.

"O, vad jag älskade den tidningen och vad det kändes svårt att lägga ned densamma", skrev Palm om Folkviljan. "En moder kan säkert inte älska sitt barn mera än jag älskade denna ofta lilla tidningslapp — för den skulle jag kunna offra allt eller bli allt."

"Någon förening bildades inte i början och det var säkert ett fel", skriver Palm i sina memoarer. Den bristande organisationen var en av svagheterna i hans verksamhet. När han behövde stöd för sin verksamhet vädjade han i allmänhet till offentliga möten. Därmed fortsatte för övrigt inte bara Palm utan också hans efterföljare ända in på 1860-talet. Så beslutades det på offentliga möten att insamla pengar till Folkviljan, att sända ut Palm på turnéer, att välja agitationskommittéer i Malmö och Stockholm o. s. v.

På ett offentligt möte i april 1882 anordnat av *Allmänna svenska arbetarföreningen* i Almbäckens salonger i Malmö beslutades att inbjuda till *Allmän arbetarkongress* i juli samma år för att bilda *ett allmänt svenskt arbetarförbund*. Någon sådan kongress kom inte till stånd. På hösten 1882 förklarades den nämnda Allmänna svenska arbetarföreningen ombildad till *Socialdemokratiska arbetarpartiet* och Folkviljan utkom med beteckningen "Organ för Socialdemokratiska arbetarpartiet i Sverige" i vinjetten. Glidningen i namnfrågan har ett visst intresse, eftersom det första namnet, som redan framgått, motsvarade namnet på det lassalleanska tyska partiet, medan det senare var en översättning av eisenacharnas partinamn. Namnbytena bekräftar att organisationen saknade stabilitet och egentligen utgjorde en cirkel grupperad kring Palm. Den sistnämnda organisationen, Socialdemokratiska arbetarpartiet, var det Palms avsikt att utveckla till en central organisation med anslutna sektioner på tio medlemmar vardera. Men inte ens detta kunde åstadkommas, emedan det saknades kadrer att ta hand om ledningen av sektionerna. Det visar vilken utomordentligt liten medlemsbas Palm hade att operera med under de första åren i Sverige.

Ute i landet stannade det i början vid personliga kontakter. Palms första kontakt i Stockholm var gelbgjutare Wilhelm Ahlund, som kände socialismen från sin utlandsvistelse. Den första kontakten i Göteborg var skräddaren C. M. Heurlin, författare till *Socialismens katekes*, vilken i slutet av åttiotalet upplevt tio upplagor i rad. Vidare fick Palm pekuniärt och annat stöd av svenska socialister i utlandet, bl. a. veteranen A. Westerberg, "gubben", i New York och skräddaren C. Palmgren i Paris, som var svenskt ombud på internationella kongresser. I ett brev från den socialdemokratiska sektionen i Chicago kallades Palm "den svenska socialdemokratins arkitekt".

Tidsbilder och dokument:

Den stora agitationsresan

Ur August Palms memoarer Ur en agitators liv, utgivna 1904, återger vi ett avsnitt om hans stora landsomfattande agitationsresa 1883. Trots att det finns åtskilliga mera spännande och målande avsnitt i denna bok har vi valt detta för att det ger en god föreställning om den miljö, i vilken han verkade, och om honom själv i framgångens och motgångens stunder, när han är den stora, modiga folktribunen i kamp mot den övermäktiga härskarklassens lömska tjänstehjon och när han är den lille mannen som för ett ögonblick drar sig undan människorna för att meditera över sin personliga ställning.

Det var i början av april 1883 jag började den stora agitationsresan, som utan det minsta avbrott räckte ända till september och varunder jag besökte så gott som alla städerna och de större orterna i södra och mellersta Sverige. Jag hade därunder många duster att bestå med dumdryga kommunalordförander, bondpatroner, kronofogdar, länsmän och deras fjärdingsmän, vilkas uppträdande mot mig ofta var av den beskaffenhet, att det ett gott stycke överskred laglighetens gränser. På mig, som har sinne för humor, verkade det rent av löjeväckande och skrattretande när exempelvis — som då ofta skedde — en kronolänsman eller kronofogde och ibland båda på en gång, uppsträckta i full uniform och med Sveriges rikets lag under armen, åtföljda av en liten eskort av ”ordningens” lägre upprätthållare, marscherade upp på mötena, intog en synnerligen bemärkt ställning bland mötesdeltagarna och begärligt slök vart ord, som kom ur min mun.

Det var en syn att se mina åhörare för varje kraftuttryck och varje begäbbelse, som utslungades mot det bestående systemet. De vände sina blickar mot ordningens och rättvisans handhavare, där dessa stod, vridande och vändande sig likt ormar i myrstack, med ett uttryck, som ville de säga: ”Är det sant vad han säger, eftersom ni icke i lagens namn uppträder och lägger vantarna på den förmätne, som vågar angripa och håna såväl den lag som det system, ni är satta att försvara?”

Den reskassa jag hade var icke stor och förråden i hemmet ej heller stora, men jag hade gott hopp och en orubblig tro på att jag skulle lyckas. Jag hade pengar tillgodo hos åtskilliga kommissionärer ute i landsorten för oredovisade tidningar, visserligen inte stora summor, men i min dåvarande belägenhet byggde jag ganska mycket på detta. Men flera av mina kommissionärer var fattiga satar, lika fattiga som jag själv och det var mycket litet jag erhöll av mitt tillgodohavande, då jag på ort och ställe uppvaktade mina gäldenärer. Det fick gå ändå, fastän det också gick därefter.

Jag hade låtit trycka socialdemokratins program i 500 exemplar och tog dessutom en försvarlig packe gamla ”folkviljor” med mig. På tidningarna och programmen levde jag i sex månader och betalade mina resor samt födde min familj. Det senare vågar jag dock knappast tänka på, ty den fick mest svälta sig fram den sommaren. Det var brottsligt av mig, jag vet det — men det tillhör nu det förgångna och väl är det.

Vid de möten som hölls under bar himmel togs varken inträdesavgift eller insamlades bidrag. Jag endast sålde Folkviljan och program efteråt. Men då folk strömmade till i stora skaror — vem ville icke den tiden se och höra socialisten Palm! — gick såväl tidningar som program åt som smör för sol. Folkviljan kostade, då den utgavs i Malmö, 5 öre per exemplar, men på mötena erhöll jag med uppräcka händer 10 öre för t. o. m. gamla och solkiga nummer. Jag var glad över att jag hade så stort lager, ty genom att sälja detta där jag drog fram kunde jag uppehålla mig som agitator en längre tid.

Sedan jag hållit några möten på skilda orter i Skåne, blev Blekinge den provins jag först besökte. Jag följde nämligen kusten uppåt och en vacker aprildag gjorde jag mitt intåg i Karlshamn. Där uppsökte jag först några partivänner, bl. a. Folkviljans kommissionär på platsen, en nu avliden mössmakare, och sedan började mötena och det möten med piff uti.

De hölls i en större restaurantlokal inför fulla hus och mycket livlig stämning. Till sist blev dock påtryckningen från vederbörandes sida så stark att det sista mötet som annonserats blev förbjudet. Jag skaffade mig visserligen annan lokal, men denna var otillräcklig för de många åhörarna, vadan tillhörande gård även måste anlitas.

Till sist måste jag ge mig i väg av brist på lokal, sedan dock först en liten förening bildats. Denna upphörde efter en liten tid liksom nästan alla nybildade föreningar på den tiden, dels av brist på duglig ledning och dels emedan medlemmarne eller de som stod i spetsen icke hade nerver att hålla stånd mot allt det barocka, som tidningsskrivarna i sina avisor, prästerna från predikstolarna och läsarekolportörerna och godtemplarna i bönehusen serverade mot socialismen och ”den förryckte socialisten Palm”.

I Karlshamn har jag en gång haft stadshotellets stora sal åt mig upplåten och dessutom åtnjutit fritt vivre å hotellet under mitt vistande i staden. Det var en lustig historia, som väl förjänar att i förbigående berättas. Efter min första sejour kom jag en tur tillbaka till Karlshamn och gjorde ett tillfälligt besök å stadshotellet. Källarmästaren och hans kära hälft hade kommit på kant med pamparna i staden och skulle lämna hotellet i andra händer. För att förarga storgubbarne erbjöd källarmästaren mig att hålla ett föredrag i festivitetsalen utan någon hyra. Naturligtvis mottog jag det välkomna anbudet och mötet gick av stapeln till stor grämselse för vederbörande.

I Karlskrona höll jag en del möten som väckte uppmärksamhet, icke minst därför att läroverkets ungdom försökte genom oväsen och allehanda ofog störa dem. Då stadsfiskalen, som var närvarande, icke inskred, utan stod helt lugn och endast skrattade åt de unga lym-larna, ansåg jag mig förpliktad att från talarstolen förehålla stadsfiskalen vad hans plikt bjöd honom och det på ett så kraftigt sätt, att lugn inträdde i församlingen. Därefter framträdde en aktad fabrikör och påvisade för de illa uppfostrade ynglingarna det opassande i deras uppträdande.

Stadsfiskalen — inom parentes sagt en person med mycket dåligt rykte — kände sig naturligtvis mycket illa berörd av dessa offentliga skrapor och ett par dagar efteråt betalade han fem kronor åt en av stadens tvetydiga existenser för att denne skulle ge mig ett ordentligt kok stryk. Av en tillfällighet hade en person kommit att åhöra överläggningen mellan stadsfiskalen och hans stallbroder samt sett då femman överlämnades.

Jag undslapp som genom ett underverk attentatet — en spark var det hela — men min vän cigarrarbetaren, som varnat mig, fick i stället uppbära vad som varit ämnat åt mig.

Medan jag uppehöll mig i Karlskrona, gick jag en f. m. ut för att bese Lyckeby. Sedan jag ett par timmars tid tagit platsen med dess industriella anläggningar och bördiga omgivningar i betraktande, kom jag att passera förbi tingshuset, där för tillfället hölls ting. Jag fick lust att som åhörare bevista en blekingsk häradsrätts procedur för att se, huru kungl. m:ts domare och bondlänsmän uppförde sig vid målens handläggning mot parterna. Jag klev alltså in och bänkade mig. Jag hade icke länge uppehållit mig i rättslokalen, förrän jag lade märke till att det var ”someting rotten”. Sålunda uppträdde åklagaren, en bondlänsman, både brutalt och partiskt mot en del såväl vittnen som parter i målen. Särskilt lade jag märke till att han duade allt simpelt allmogefolk, medan storbönder och herremän nämndes vid namn eller ock

”herrn”. Då jag avlägsnade mig, påpekade jag för några i förrummet stående bönder det orätta i ett dylikt bemötande, menande att de icke skulle vara så flata att låta sig nöja med dylikt översitteri. En bredbent bonde, som jag sedan fick veta var nämndeman, yttrade, att det borde jag säga till länsman, och jag svarade att det var jag icke rädd för. Samtalet fortsattes och innan jag visste ordet av, kom länsmannen ut och nämndemannen yttrade med ett försmädligt grin, i det han pekade på mig: ”Där står han.”

Länsmannen kom nu bort till mig och frågade, vad jag ville. Jag får tillstå, att jag blev litet konfys för ögonblicket och svarade, att jag icke ville honom något. Länsmannen vände sig om och såg frågande på nämndemannen. ”Sa’ han inte, att han ville säga länsman nåed?” frågade denne mig och åter såg jag hans och även de övrigas försmädliga grin. Jag svarade därför, att jag icke hade sänt bud efter länsmannen, utan endast för de i förrummet stående uttalat min förvåning över att länsmannen duade de fattige bland de rättssökande samt över den partiskhet, jag för övrigt iakttagit under den tid, jag varit i rättssalen.

Nu ska’ ni tro, att det blev livat, länsmannen tittade först en stund på mig helt förbluffad, i det han lät ögonen glida upp och ned över min person. Sedan begynte han ilska till, visa tänder som en ilsken hund, öppnade sin mun och väste ut mellan tänderna:

— Vem är ni som vågar störa mig under rättsförhandlingarna?

Jag upprepade vad jag förut sagt, att jag icke sänt bud efter honom, men han blev allt häftigare och oförskämdare, ville ovillkorligen veta vem jag var, varifrån jag var, samt om jag hade några legitimationspapper på mig osv.

Bönderna blev helt förskräckta och kröp in i hörnen och runt kring väggarna. Jag höll i början på att tappa bort kuraget, vilket gjorde att länsmannen blev ännu mer hänsynslös. Till sist tänkte jag: det må vara hänt, här skall valsas.

Jag upplyste honom om att jag egentligen var turist, som reste för mitt nöjes skull, men som, för att förena det nyttiga med det nöjsamma, även studerade huru länsmän och övriga dithörande myndighetspersoner behandlade folket för att sedan publicera det, samt att han, om han ovillkorligen närmare ville ha reda på min person, kunde infinna sig på ett möte, som skulle hållas påföljande dagen i Karlskrona.

Därmed vände jag honom ryggen och gick, och innan jag hunnit ut ur förrummet, försvann länsmannen med fart in i rättssalen, i det han mumlade något mellan tänderna om ”kringflackande uppviglare”, varigenom jag förstod att jag nu var känd av den herrn.

Några blekingsbönder kom ut och skyndade efter mig. När de upphunnit mig, gav de sig genast i samtal med mig, deras anleten sken av förtjusning och den ene yttrade, sedan han lagt in en väldig mullbänk och betraktat mig med en viss respekt: ”Han är allt en riktig kar han, som inte var rädd för länsman.”

Att jag ägnade dem en kort stund, varunder jag fortsatte den ”uppvigling”, som jag i rättsförmaket begynt mot länsmannen bland dessa allmogemän, behöver jag väl icke tillägga. Så slöt min dag i Lyckeby.

I Kalmar hölls flera möten. Där hade för övrigt redan 1882 bildats en socialistisk förening. Att det gått så fort i Kalmar berodde på, att vid cigarrfabriken Fama — sedermera nedlagd — arbetade en del cigarrarbetare, som förut vistats i Tyskland och Danmark och därifrån kände socialismen. Snart kom även kakelugnsmakarna med och ett ganska energiskt agitationsarbete bedrevs av den visserligen lilla, men entusiastiska skaran, till stor förargelse för de styrande, i

vars ledband stadens kälkborgare troget traskade.

Från Kalmar har jag många angenäma minnen från striderna under den första tiden. Mötena var mycket livliga och mer än en av ”gubbarne” måste å dessa bita i gräset, vilka segrar sedan i den trängre partikretsen firades med en bågare samtidigt med att de på mötena inträffade roliga episoderna diskuterades.

Myndigheterna brydde sig icke om att ingripa på mötena, förmodligen därför att det var en offentlig hemlighet att cigarrarbetarna och en del av kakelugnsmakarna var mina meningsvänner, vadan jag icke stod ensam, vilket i sin ordning ingav respekt.

Mötena var således fredliga, om jag undantager ett, som en afton hölls på den s. k. betäckta vägen, nuvarande Sveaplan, å vilket det gick tämligen hett till. Det gällde den Smithska ringrörelsen. En trio, bestående av en skraddarmästare, en litograf och en hattmakare, ställde till spektakel och då de häri uppmuntrades av ingen mindre än den ditkommenderade överkonstapeln, blev de allt hänsynslösare, trots protesterna från den till flera hundra personer uppgående åhörarskaran.

I samma ögonblick jag märkte att intet annat hjälpte än att ta fatt med hårdhandskarna, började själva överkonstapeln ställa till skandal, vadan hela mötet upplöstes i fullständigt virrvarr. Då många av mina vänner trodde att jag skulle bli överfallen eller polisen lägga embargo på min person, eskorterades jag av en stor folkmassa till Ludvig Anderssons bostad på Fiskaregatan, där jag jämte några intimare vänner diskuterade aftonens händelser och hade mycket roligt åt vad som inträffat.

Men detta möte var av en viss betydelse, ty det väckte upp en del förut slöa och liknöjda, tack vare polisens taktlöshet och dumhet. Det är icke den enda gången jag har skäl att vara tacksam för det handtag polisen lämnat mig.

Det var härliga tider och av de på den tiden verksamma partivännerna deltar ännu kakelugnsmakaren S. A. Andersson och hans kamrat I. Ljungdahl med liv och lust i arbetarklassens frigörelsearbete. Cigarrarbetare Ludvig Andersson, vilken även var en bland de första som bröt mark för idéerna, dog för ett par år sedan och handskmakare Olsson är nu välbeställd fabrikör i staden, men är likväl densamma som i forna dagar då det gäller idéerna, fastän han numera icke aktivt deltar i rörelsen.

Det har kommit andra krafter, som tagit fast i kvasten, varmed det gamla samhällsskräpet skall bortsoapas.

Till Oskarshamn kom jag lagom för att arrangera möten såväl pingstdagen som annandag pingst. De hölls i den härliga stadsparken intill sommarrestaurangen Alphyddan. Jag vet icke vad som farit i borgmästare och magistrat, som icke utfärdade förbud mot att hålla mötena där.

Mötena var naturligtvis talrikt besökta och slog så an på allmänheten att en förening bildades, i vilken över hundra personer inskrev sig. Bland de inskrivna befann sig även ett par poliskonstaplar, av vilka en vid namn Åstrand invaldes i styrelsen.

Föreningens liv blev naturligtvis icke långvarigt, ty sedan jag rest och tidningarna börjat med sina vanliga lögner, skrämde de flesta bort därifrån. Därtill kom även att stadsfiskalen i Oskarshamn infann sig på mötena och höll vackra tal om det omöjliga i att realisera socialismen samt varnade faderligt arbetarna från att sluta sig till densamma.

Trots det myckna mullvadsarbetet och det öppna motståndet mot föreningen, levde den dock

några månader, men så avskedades poliskonstapel Åstrand och reste, om jag ej missminner mig, till Amerika. Ett par andra, som under den tid föreningen bestod utvecklade mycken energi, nämligen Joh. Ek och J. Lundberg, blev också utätna och tröttnade till sist.

I Oskarshamn hade jag ett roligt äventyr, som jag här vill berätta. Vid mötena blev jag bl. a. tillfälligt bekant med en skomakarmästare. På honom slog mitt föredrag så an, att han uttalade sina stora sympatier för de åsikter jag framhållit samt inbjöd mig att komma till honom följande dag, tredje dag pingst, för att spisa frukost. Jag blev förhindrad att komma den utsatta dagen, ty det var en hel del göra med att sätta styrelsen för den dagen förut bildade arbetarklubben in i arbetet osv. Men på onsdagen kom jag att erinra mig den vänliga inbjudningen och traskade i väg till skomakaren.

Utanför butiksdörren stod min skomakare med spannummen om halsen och talade med en annan person. Jag gick fram till honom och framförde min ursäkt för att jag icke haft tillfälle att infinna mig dagen förut. Jag hade inte väl öppnat munnen förrän jag överöstes med en störtskur av de grövsta okvädingsord, det svenska språket innehåller. Jag stod som ett levande frågetecken, men fick snart förklaringen till skomakarens upprörda sinnesstämning. Hans gesäller hade nämligen dagen förut begärt löneförhöjning och då han icke velat gå in härpå, hade de helt enkelt etablerat strejk.

Det fanns ju på den tiden ingen organisation eller ens begrepp om dylik, och skomakarnas strejk var tydligen en av dessa då ofta förekommande måndagsstrejker, som iscensattes efter ett par ”frukostnubbar” — då eftertanken flugit sin kos — och i regeln slutade efter en eller högst två dagar, omväxlande med seger eller nederlag för arbetarna, men oftast med det sistnämnda.

Nu trodde skomakaren att det var jag som var skulden till att strejkdjävulen farit i hans gesäller och det hjälpte ej att jag på heder och samvete försäkrade honom, att jag inte ens visste mig ha talat med hans gesäller och allraminst om någon strejk. Men att tala reson med en skomakarmästare, då hans gesäller håller på att strejka, märkte jag snart vara omöjligt, vadan jag tog min mats ur skolan och gick min väg. Men frukosten hade jag fått, ehuru i en helt annan form än jag tänkt mig.

Från Oskarshamn bar det iväg till Jönköping. Det var min andra invasion på den platsen. Då jag kom till dåvarande borgmästaren, Axel Printzensköld, en gammal, arg tvärvigg, som hade reumatism eller annat fanstyg i kroppen, så att han knappast kunde röra sig, för att anmäla ett möte, behagade han att vara i mycket dåligt humör. Sålunda kastade han min anmälan tillbaka till mig utan att ens se på den, i det han förklarade att han gav f-n både mig och mina möten, vilka jag kunde hålla var jag behagade. Tillika gav han mig det vänliga rådet att sätta mig upp på skräddarbordet igen och därigenom befria alla hyggliga människor — varibland han naturligtvis räknade sig själv — från att få läsa annat i tidningarna än om mina galenskaper.

Jag tog min anmälan och gick, men stannade utanför och inväntade en person, som varit inne hos borgmästaren samtidigt med mig. När han kom ut, gav jag mig i samtal med honom, tog reda på hans namn och adress samt gick så åstad och annonserade möte å den stora öppna platen vid elementarläroverket, för övrigt den bästa och centralaste mötes platsen i hela residenstaden. Vederbörande baxnade av förskräckelse, när de fick läsa annonserna och anslagen om möte på den platsen, en polis kom löpande med andan i halsen efter mig på gatan och bad att jag skulle komma in till stadsfiskalen på polisvaktkontoret ty han ville tala med mig. Jag följde med ditin och den herrn sökte göra begripligt för mig att antingen vore jag galen eller också den mest oförskämnda varelse, som fanns i hela kristenheten, som utlyste

möte mitt i stan. Jag svarade, som sant var, att borgmästaren förklarat, att jag fick hålla mina möten var f-n jag ville samt att jag i anledning av detta löfte — för vilket jag bad stadsfiskalen frambära mitt tack till borgmästaren— hade varit ute och sett på stan, men inte funnit någon plats mera lämplig än den jag utsett och att jag naturligtvis icke ville underlåta att begagna mig av borgmästarens godhet. Hans ord hade jag för övrigt vittne på och komme att vid behov använda mig därav.

Nu skulle jag önska att läsarna kunnat se f-n, — nej, jag menar stadsfiskalen. Han rasade värre än aktieinnehavarna i ett bekant skojarbolag, när de kom underfund med att aktiernas värde var lika med noll, och försäkrade i alla avgrundsandars namn att mötet på den av mig annonserade platsen aldrig skulle få hållas.

Jag gav tusan stadsfiskalen, gick och vid den utsatta mötestiden höll jag mötet på den bestämda platsen från en provisorisk talarestol, bestående av en trälår. Mycket folk var församlat, några poliser höll sig på lämpligt avstånd, det såg ut som de smått skämdes. Stadsfiskalen var som bortblåst; han satt under hela mötestiden, hörde jag sedan sägas, på en bättre krog och svor ve och förbannelse över dumma borgmästare och oförskämda skräddare, varunder han naturligtvis särskilt inbegrep min värderade person.

I Örebro bildades även en förening. Den gick icke sönder, om den också hade många svårigheter att bekämpa. Ty även där fanns cigarrarbetare, vilka kände socialismen från utlandet och som höll rörelsen uppe.

At en cigarrarbetare, som bar namnet Tilly, hade tidningarna mycket roligt, emedan han bar samma namn som den från trettioåriga kriget bekante fältherren. Han deltog mycket livligt i mötena och då han ofta var ordförande vid dessa, menade tidningarna, skämtsamt nog, att nu kunde jag vara glad som fått min Tilly, ty nu var det han som skulle göra't.

Samma dag jag ämnade fara från Örebro till Köping för att bearbeta marken där, erhöll jag brev hemifrån. Jag hade flera dagar med otålighet och ängslan väntat detsamma. Nu kom det och bragte mig den länge väntade nyheten att min hustru fött vårt sjätte barn.

Jag vågar knappast tänka tillbaka på de miserabla ekonomiska förhållanden, vari jag då befann mig. Jag sände naturligtvis hem så mycket jag kunde undvara varje vecka, men detta kunde icke bli mycket, ty mina inkomster utgjordes huvudsakligen av gamla "Folkviljor" som jag försålde på mötena. På detta levde jag under hela denna tid, bekostade mina resor och underhållet av hustru och sex barn. Jag levde hederligt, ty jag varken bedrog eller lånade och de få kronor jag erhöll extra, kom från för rörelsen intresserade.

Men så levde jag också därefter. Allting är relativt här i världen och så även fattigdomen. Min fattigdom hade nu nått sin yttersta höjdpunkt.

Jag visste förut vad brevet innehöll, men vågade knappast läsa detsamma. Det måste dock ske och det andades den djupaste förtvivlan. Familjeförsörjare med hustru och fem barn och att icke kunna fylla sina förpliktelser mot dem och — så därtill en ny förpliktelse mot den sistkomne!

Förtvivlan grep mig, jag gick bort till den lummiga stadsparken, sökte upp en undangömd bänk och försjönk i dystra tankar. Skulle jag hals över huvud resa hem och börja arbeta i mitt yrke; kasta politik och socialdemokrati över bord samt endast ägna mig åt min familj? Men att få arbete vid denna tid, det var midsommar och säsongen således förbi, var icke så lätt, nästan omöjligt.

Jag hade lovat min hustru att om jag ej lyckades samla arbetarna under denna resa, skulle jag upphöra med agitationen, vi skulle flytta tillbaka till Danmark och åter söka skaffa oss ett nätt, trevligt hem. Hon hade å sin sida lovat att söka hålla ut så gott hon kunde.

Efter långt funderande var mitt beslut fattat. Jag skulle fortsätta. Det hade ju gått bra hitintills, massor av folk strömmade ju till mötena och tidningarna kunde icke borteskamortera det faktum, att massorna med jublande bifall emottog de idéer som av mig framfördes. Den som satt sig ett mål före måste vara beredd att bära även de svåraste offer. Skam åt den som fegt kryper undan. Alltså framåt, framåt!

Så slöt denna min hårda strid med mig själv och jag skyndade att skriva ett brev till min hustru, vari jag sökte trösta henne så gott sig göra lät och erinrade henne om vår överenskommelse. Jag avsånde brevet och medsände alla de penningar jag hade i min ägo utom 35 öre och pengar till järnvägsbiljetten till Köping, dit jag reste med eftermiddagståget. Jag hade aldrig varit där och hur jag skulle klara mig visste jag inte, men jag tänkte för mig själv, att där möjligen fanns en pantbank, till vilken jag kunde vända mig. Jag medförde nämligen en snygg sommaröverrock och till denna satte jag min lit. Men jag blev mycket snopen, då jag, efter att på ett kafé ha frågat efter närmaste pantbank, erhöll den upplysningen, att någon dylik icke existerade i staden. Jag kan icke neka till, att denna upplysning verkade som en kalldusch på mig, men jag hör lyckligtvis till det slags människor, att ju större svårigheter som upptornar sig för mig, desto större energi och uppfinningsförmåga utvecklar jag. Och jag redde mig också den gången, oaktat Köping då icke hunnit så långt i utveckling, att den hade någon de fattiges bank eller pantlåneinrättning.

Jag höll ett par tre mycket besökta möten i Karlbergsparken och mina gamla "Folkviljor" och småskrifter rönt en strykande avsättning. Jag hoppas att jag den gången sådde de första fröna till arbetarrörelsen även på denna plats.

Den lilla pigga mälärstaden har jag besökt många gånger sedan och där hållit möten, men endast en gång har jag varit nödsakad att *taga* mig plats.

Det var den gången jag erövrade Kanonberget, beläget invid staden. Där höll jag en sommar-afton ett möte, som var besökt av flera hundra personer, diteskorterad och bevakad av hela stadens utkommenderade polisstyrka. Det var på den tiden, då borgmästaren, f. d. riksdagsmannen Schenström förde kommandot som ordningens överste vaktare på platsen.

Den sommaren höll jag under månaderna april—september mera än 150 möten i södra och mellersta Sverige. Att omnämna dem alla skulle verka alltför tröttande och jag har därför endast tagit ur högen de, som stått livligast för mitt minne.

Tack vare tidningarnas reklamer behövde jag aldrig vara rädd att bli utan åhörare. Och jag kan utan skryt säga, att jag korn, såg och segrade i så måtto, att de djupa lagren av befolkningen tilljublade mig sitt bifall, då jag framförde de socialistiska idéerna, trots vissa tidningars ilska tjut och högljudda varningsrop. Några tidningar refererade mina föredrag, utan förvrängning, men gudarne ska" veta att de flesta gjorde vad de kunde för att förhåna och förlöjliga både mig och mina tal.

5. Arbetarrörelsen blir socialistisk

Hösten 1885 besökte den tyske socialdemokratiske ledaren Georg von Vollmar Sverige. Ännu vid denna tid var han politiskt påverkad av Marx och skulle först senare definitivt flytta över till yttersta högerkanten i den tyska socialdemokratien. Hans besök var privat. Hans ärende var

att gifta sig med dottern till en grosshandlare Kjellberg i Göteborg, vilken bland annat ägde Kramfors sågverk. I den tyska arbetarrörelsen blev Vollmar sedan kallad ”miljonären”.

Vollmar blev anmodad att tala för Träarbetarfackföreningen i Stockholm och påstod därvid bland annat att varje ny rörelse genomgick tre begynnelsestadier: förtigandets, förlöjligandets och bekämpandets.

Sedan Hjalmar Branting efter ett kort medlemskap på vintern 1884/85 i Socialdemokratiska klubben slutgiltigt övergick till den socialistiska rörelsen hösten 1886 och genast blivit en av dess ledare, sade han med hänvisning till Vollmars uttalande, att den nya rörelsen i Sverige lämnat förlöjligandets tid bakom sig och nalkades bekämpandets. Detta är att ge Palms första tid en oriktig stämpel, som allt för mycket kommit att präglade den senare bedömningen. Väl ingick en icke ringa del humor i Palms arsenal, men ännu mer humor och slagfärdighet, som jämte hans erfarenhet från den marxistiska arbetarrörelsen i Tyskland färgade hans ihärdiga agitationsverksamhet. Av alla företrädare för nya idéer i vårt land har Palm säkert varit den som fick kämpa hårdast och den rörelse han skapade blev sannerligen tagen på allvar. Någon förtigandets period kunde den socialistiska rörelsen i Sverige inte heller sägas ha genomgått, efter det Palm började sin agitation.

Framgångarna för den socialistiska rörelsen kom inte med en gång. På grund av förföljelserna blev de organisatoriska resultaten av agitationsturnéerna oftast icke bestående. Men arbetarnas kampvilja växte med varje år och både arbetarklassen och socialismen tillvann sig en ständigt ökad respekt under de följande åren. Framförallt kom 1885 att beteckna ett märkesår av den största betydelse för den socialistiska arbetarrörelsen. Då skapades den första socialistiska tidningen i Stockholm och då fick den liberala arbetarrörelsen det första grundskottet.

Strindberg och socialismen

1885 skrev August Strindberg det berömda förordet till ”Utopier i verkligheten”:

”Vad är samhälle? En exploatering. I överklass, de exploaterande, och underklass, de exploaterade, ligger samhällets hemlighet.

Däri ligger även källan till urartningen. De tärande försvagas av för litet arbete och de närande av för mycket.

Underklassen har hittills sprängt sig i sin fåfänga ävlan att stiga till överklass. Nu vill den istället avskaffa en tärande överklass och nu är den på rätta vägen.

— — — När man säger sig vilja bekämpa socialismen, så utsäger man en lika stor dumhet som om man skulle vilja säga sig bekämpa politiken. Det är nonsens helt enkelt.”

Strindbergs explosiva ställningstagande för socialismen hade en väldig betydelse. Som framgår av citatet var hans syn på socialismen utopistisk och deterministisk. Strindberg var starkt påverkad av den svenske kommunistiske utopisten *Nils Herman Quiding*, en rådmän i Malmö, som under 1850-talet fullbordat ett nog så märkligt arbete ”*Slutlikvid med Sveriges rikes lag*”, vilket utgavs under pseudonymen ”Nils Nilsson, arbetskarl”. Det kom från trycket i början av 1870-talet. Quiding har däri avslöjat klassmotsättningarna i det kapitalistiska samhället och riktigt uppfattat det privata ägandet och tillägnandet som orsaken till underklassens elände, överklassens förfälskning av livet, kvinnokönets förslavande, kriget, brottsligheten och lögnens utbredning. I stället för detta uppställer han en kommunistisk framtidsvision, som lånat penseldrag från skickligare framställare av ett framtidssamhälle, framför allt från den franske utopisten Fourier.

Vid Quidings bortgång 1886 ägnades han en runa i *Social-Demokraten* av Hjalmar Branting, som ”hälsar den gamle, som ledd av kärlek till rättvisa och sanning, icke skydde att söka sanningen i den så förkättrade kommunismen ...” Quidings styrka låg dock i avslöjandet av förhållandena under kapitalismen, och av detta tog Strindberg mycket starkt intryck. Termerna ”överklass” och ”underklass” har Strindberg lånat hos Quiding och han skulle komma att bruka dem flera gånger.

Strindbergs överdrivna determinism skiner också igenom i det anförda citatet. Socialismen skulle komma som en naturkraft. Det är meningslöst att bekämpa den. Denna uppfattning leder till underskattning av den medvetna kampen för socialismen. En sådan uppfattning var Strindberg inte ensam om.

Egentligen hade August Palms verksamhet som agitator och väckare, särskilt under åren före det stora genombrottet 1885, effektivt dementerat sådana fatalistiska uppfattningar. Början av 1880-talet var en sådan period, då de objektiva förutsättningarna för att de socialistiska idéerna skulle slå rot bland massorna var mycket stora. Men i sådana situationer och först i sådana situationer får de personliga subjektiva faktorerna avgörande betydelse. Till en segers förutsättningar hör också den energi, som utvecklas av de människor, som är medvetna om vad striden gäller.

Kampen mot liberalismen i arbetarrörelsen

Det mest utmärkande för August Palm var hans okuvliga energi, som gjorde att han kunde tappa flera slag utan att ge striden förlorad.

Så fort August Palm lämnat Stockholm efter sitt första lyckade strandhugg där under julhelgen 1881 började de liberala arbetarledarna med Anton Nyström i spetsen sin infama motattack. Nyström var alltid ovillig att diskutera med Palm. Nu lät han Palms offentliga diskussionsmöten gå sig förbi utan att delta. Dagen efter det Palm rest till Göteborg för att erövra ny mark åt socialismen, utlystes möte i Stockholm med Nyström som talare. Från detta möte utfärdades en paroll om bildandet av ett ”*allmänt arbetarförbund*”, vars främsta uppgift skulle bli att bekämpa socialismen och kommunismen.

Vid detta möte kastade Nyström första gången ut påståendet att socialismen i allt för hög grad var en ”magfråga” i stället för en ”kulturfråga”. Naturligtvis blev Nyström hela den borgerliga pressens gullgosse för sin kamp mot socialismen. Det fanns ingen socialistisk tidning och heller ingen annan tidning uppläts för Palm. Han hade inte chansen att svara annat än på sina möten i den lilla göteborgska f. d. metodistkyrkan i Pustervik. Om den nyströmska motattackens första verkan för den gryende socialistiska rörelsen får man en föreställning, genom att den agitationskommitté för socialismens spridning i Sverige, som Palm fått till stånd i Malmö före härjningståget till Stockholm och Göteborg i slutet av 1881, tappade koncepterna och beslöt att utesluta sin initiativtagare. Palm måste skyndsamt lämna Göteborg för att resa hem och få rätsida på den första lilla socialistiska härd han organiserat i Sverige.

Först när *Social-Demokraten* startades 1885 fick Palm tillfälle att gå en omgång med Nyström i ”magfrågan”. ”Det har nu en gång kommit så långt”, skrev *Social-Demokraten*, ”att ‘magfrågan’, den fråga, huruvida av hundra magar de åttio skall få någonting med eller om de tjugo skall sluka allt, blivit den största av alla. Det har kommit så långt, att man på allvar börjar övertänka, om överflöd och svält längre skall tillåtas bredvid varandra, eller om man skall lägga plus till minus och försöka att få talet att gå ihop så långt att det är tu tal om kapitalist-vampyrerna längre skall tillåtas att suga arbetets svett och blod, för att därmed fylla sina stinna magsäckar.”

Efter den första motgången i Malmö i början av 1882 tog Palm nya tag, varvid han alltmer kom i närkamp med de liberala arbetarledarna. Det skulle sedan uppstå diskussion om huruvida denna taktik var riktig. Skulle man inte i stället söka samarbete med dessa element, som skilde sig från övriga borgerliga politiker därigenom att de var mera demokratiska till sin inställning.

Palm antog alltmer de liberalas utmaningar och gav dem deras beskärda del. Han var inte emot samarbete med dem. Tvärtom gav han dem sitt stöd vid tillfällena, då det hade någon betydelse, såsom i allmänna val, men han krävde att det skulle ske på grundvalen av bestämda politiska program och plattformar. För att samarbeta i bestämda fall måste man dock känna varandra och varandras inställningar. Ur splittringen i den ryska arbetarrörelsen drog Lenin slutsatsen att man först måste dra upp gränserna mellan varandra, innan man övergår till förening. Man måste känna vad som skiljer, innan enandet kan börja.

Den nyströmska positivismen

Den liberala arbetarrörelsen, som förut haft sina förtjänster och gjort en nyttig insats för att höja arbetarnas, dock främst hantverksarbetarnas ekonomiska och andliga nivå, förvandlades i och med den socialistiska arbetarrörelsens uppkomst i vårt land till en reaktionär rörelse som såg sin första och främsta uppgift i att bekämpa socialismen. Det är betecknande att just de som förut med sympati sett på arbetarnas allmänna strävan till upplysning och ett ljusare liv, nu lade ner den största energin på att bekämpa de nya idéerna.

Emot socialismen och kommunismen ställde dr Anton Nyström *positivismen*. Detta var en synnerligen förrädisk filosofisk skola, som stiftats av fransmannen Auguste Comte och fått sitt namn av att den, som Nyström formulerade det, ”avhåller sig från fantasier över oåtkomliga ämnen” och endast erkänner åsikter vilka bygger på ”fullt vetenskapliga och positiva bevis”. Så erkände läran de ädla känslor, som utmärker kommunismen, men ansåg att arbetarna skulle ”föredraga klara och verkliga begrepp, som medför en fredlig och varaktig verksamhet” (Comte). Positivismen sade sig kämpa med ”moraliska” medel i motsats till kommunismens politiska kamp. Därför bygger den sin lära på ”att i intet industriellt arbete verksamhet kan försiggå utan bibehållande av den gamla organisationen med kapitalister och arbetare”. Kapitalismen skulle sålunda inte avskaffas, utan man skulle ”fordra sann mänsklighet hos kapitalisterna”, det vill säga vänlighet av vargar. Allt eftersom tiden fortskred och den socialistiska rörelsen vann nya framgångar ändrade Nyström skylt och kallade 1885 sin lära för ”positivistisk socialism”. Men ”vi vill vara reformatorer, ej revolutionärer”, lydde en av Nyströms huvudteser. Den liberala arbetarrörelsen representerade också sin tids reformism i arbetarrörelsen.

Marxismens klassiker bekämpade positivismen såsom en borgerlig filosofi. Marx tyckte att den ”gjorde ett ynkligt intryck” och Lenin karaktäriserade den senare som ”helt igenom borgerligt kvacksalveri.”

Såsom sådant bekämpades den också av de svenska socialdemokraterna. Den kritik, som riktades mot dr Nyström, drabbade givetvis den liberala arbetarföreningsrörelse, för vilken han stod i spetsen, och även det på hans initiativ 1880 startade Arbetareinstitutet i Stockholm.

Ett liberalt fackföreningsprogram

I början av 1880-talet sökte de liberala arbetarledarna skapa en fackföreningsrörelse för att förekomma socialdemokraterna. Anton Nyström hade på anmodan av arbetarna fört deras förhandlingar under 1881 års stora strejkrörelse i Stockholm. Den mars 1882 publicerades ett

av Nyström författat *program för den dåvarande fackföreningsrörelsen*. Det hade följande lydelse:

”Föreningen söker ordna den industriella ekonomin, tillse såväl yrkets som arbetarnas och arbetsgivarnas intressen, förskaffa arbetarna en bättre inkomst än den som flertalet ännu åtnjuter, befrämja yrkesskickligheten, verka för anskaffande av sunda verkstäder och sunda och praktiska arbetsmetoder, åvägbringa pensionskassor och understödskassor, utverka understöd för kroppsskador genom arbetet, förebygga, om möjligt, genom sin mellankomst arbetsbrist och strejker samt väcka hågen för inhämtande av allmänbildning och vid alla tillfällen främja nykterhet.”

Detta var den första programmatiska proklamationen för en liberal arbetarrörelse i vårt land och Palm förstod att det var nödvändigt att väpna den socialistiska rörelsen i kampen mot det borgerliga inflytandet över arbetarna.

Programmet stod nämligen inte på någon punkt i strid med det kapitalistiska arbetsgivarsamhällets intressen utan hade helt och hållet anpassats till detta. Det var i själva verket en plattform för kamp mot den socialistiska rörelsen.

Det första svenska socialistiska programmet

Den 11 november samma år publiceras *den svenska socialistiska rörelsens första principprogram*. Dess författare var August Palm. Offentliggörandet skedde i ett tillfälligt utgivet nummer av Folkviljan.

Tydligt är att det under de vidsträckta turnéerna och de ofta livliga diskussionsmötena, som Palm genomförde runt hela landet, blev ett allt starkare behov att äga ett entydigt dokument, som angav den svenska rörelsens riktlinjer och målsättningar. Redan i sitt vardande behövde rörelsen ett program till vägledning för verksamheten. Ytterligare aktualiserades detta naturligtvis av att den liberala arbetarrörelsen fått ett program.

Till förebild för sitt program tog Palm de dåvarande socialistiska partiprogrammen i Tyskland och Danmark. Det tyska Gothaprogrammet var resultatet av en kompromiss mellan lassalleanerna och marxisterna vid partisammanslagningen 1875 och det danska var nästan likalydande. Dess konstruktion följdes också av Palm, men på en del punkter har företagits ändringar, som är av intresse, särskilt som Marx” och Engels” kritik av Gothaprogrammet först långt senare blev bekant.

Redan i den första meningen har Palm företagit en omarbetning av innehållet. Medan det i de tyska och danska programmen hette att ”arbetet är all rikedom och all kulturs källa ...”, lyder det svenska programmets formulering: ”Arbetet är den egentliga källan till all rikedom och kultur, och bör hela vinsten därav tillfalla dem som arbetar.” Palm har tydligen förstått det oriktiga i den tyska formuleringen, men icke kommit ur dess trollkrets och hjälpt sig ur dilemmat med omskrivningen att det är fråga om den ”egentliga” källan. I sak blir det dock inte bättre, eftersom den egentliga källan till rikedom, d. v. s. bruksvärdet, är naturen, medan arbetet tillför det nytt värde, av vilket kapitalisten tar en del, nämligen mervärdet. Detta klargjordes några år senare i en annan svensk socialists broschyr, ”Karl Marx” värdeteori” av Atterdag Wermelin, där författaren dock samtidigt framhåller att man måste fatta den kritiserade programformuleringen efter dess anda och icke efter bokstaven. Att en del av det värde, som skapas genom arbetet, tages av andra än dem som arbetar, nämligen av dem som äger kapitalet, utgör grunden för de oöverbärliga, ständigt ökade klassmotsättningarna i det kapitalistiska samhället.

I programmet förklaras att kapitalisterna har monopol på arbetsmedlen. Därav har emellertid ännu inte dragits slutsatsen, att arbetarna således inte har något annat än sin arbetskraft att avyttra. Detta förklarar att det återstår en del oklarheter ifråga om fördelningen av arbetsprodukten. Den senare har ett högre värde än den arbetskraft som åtgått till dess framställning. I det kapitalistiska samhället tillägnar sig kapitalet denna mellanskillnad. En del därav går åt till ersättning för förbrukade arbetsmedel, investering i nya produktionsmedel, reservmedel för oförutsedda produktionsavbrott, gemensamma behov ifråga om skolning, hälsovård och andra sociala utgifter. Dessa utgifter kan och kommer icke att försvinna under socialismen, men de arbetande kommer att förvalta dem med egna organ och kapitalisternas andel försvinner helt. Sålunda är det icke arbetet, som behöver befrias, utan arbetskraftens bärare, arbetarklassen, och dess befrielse måste vara arbetarklassens eget verk, som det heter i Kommunistiska Manifestet och i Internationalens stadga. Ett par år senare skulle Palm och hans kamrater bli helt klara över detta.

I Gotha- och Gimleprogrammen heter det att gentemot arbetarklassen är ”alla andra klasser en enda reaktionär massa”. Denna tes är oriktig. För det första är till och med borgarklassen revolutionär i förhållande till den feodala klassen, så länge den senare ännu har makten i sina händer. För det andra blir mellanskikten, som det sägs i Kommunistiska Manifestet, ”revolutionära med hänsyn till sin förestående övergång till proletariatet”.

Erfarenheten hade övertygat Palm att Gothaprogrammets tes inte var riktig. Även om han alltid främst riktade sig till arbetarna, ansåg han att de arbetande klasserna måste hålla ihop. Följaktligen undvek Palm denna formulering.

Likaså uteslöt han den lassalleanska huvudfrasen i Gothaprogrammet om ”den järnhårda lönelagen”, som innebär att lönen i genomsnitt inte kan överskrida ett visst maximum, därför att det alltid finns för mycket arbetare. Denna tes står likaledes i motsättning till marxismen, enligt vilken de lagar som reglerar arbetslönen är mycket elastiska och rymmer goda möjligheter för arbetarna att tillkämpa sig löneförbättringar. För Palm var det inte svårt att förstå att även denna tes ur Gothaprogrammet var felaktig och endast kunde utöva en bromsande inverkan på de arbetandes kampvilja.

Vid tiden för programförfattandet hade Palm ännu inte tillägnat sig den marxistiska uppfattningen om staten och har därför översatt en del av Gothaprogrammets förvirrade teser på detta område. Bland annat har han tagit med kravet på statsunderstödda produktionsföreningar, som skulle stå under det arbetande folkets kontroll, vilket givetvis var ett orealistiskt krav.

En brist i det svenska programmet är att det underlåter att ta klar ställning till frågan om produktionsmedlens övergång i samhällets och folkets ägo. Detta beror antagligen på att man ville söka undvika irriterande missförstånd med småföretagarna inom industri och jordbruk, vilkas stöd Palm var inriktad på att vinna. Frågan om den politiska revolutionen och arbetarklassens statsmakt är över huvud taget icke behandlad i programmet. En annan brist i programmet, som det delade med sina förebilder, var att det just i den förhandenvarande situationen inte klargjorde fackföreningarnas roll som arbetarklassens mest utpräglade klassorganisationer.

Märkligare är det att Palm använt begreppet ”stånd” om arbetarklassen. Det är hämtat direkt från Lassalles broschyr ”Arbetarprogram”, men hade sedermera rättats i den socialistiska litteraturen. Till och med i Gothaprogrammet talas endast om arbetarklassen, medan danskarna i något fall översatt detta begrepp med ”arbetarståndet”. Palm hade emellertid tidigare i sin

propaganda använt sig av ”klass”, som är det sociala begreppet, medan ”stånd” var ett politiskt begrepp.

Såväl de i det socialdemokratiska programmet upptagna principkraven som dess politiska dagskrav är utarbetade med omsorg och inte helt enkelt översatta även om de kommer i stort sett i samma ordning som i förebilderna. Principkraven går ut på en genomgripande demokratisering genom allmän rösträtt, allmän folkbeväpning, yttrandefrihet och skolreform. I senare upplagor ändrades det första dagskravet om progressiv arvsskatt till progressiv skatt över huvud taget. I en paragraf, som det icke finns motsvarighet till i de tyska och danska mönstren, fordras att politiska fångar skiljes från kriminella, att lösdrivarlagen, som riktade sig mot arbetarnas ekonomiska kamp, upphäves och att cellfängelsesystemet avskaffas. Vidare kräves föreningsrätt, normalarbetsdag, förbud mot barnarbete, sanitär kontroll och viss socialvård.

Trots sina brister var det ett socialistiskt program, som var tillräckligt klart för att användas som politisk plattform för August Palms omfattande agitationsverksamhet under de första åren.

En borgerlig associationsrörelse

Trots alla svårigheter och vidrigheter hade Palm god framgång med den socialistiska agitationen. De liberala arbetarledarna greps av oro och vidtog sina dispositioner.

Särskilt skärptes förhållandet mellan socialister och liberaler under den smithska ringrörelsen i Stockholm. De liberalas strävanden att skapa en s. k. associationsrörelse, som kunde ställas upp emot den socialistiska rörelsen, hade inte haft någon framgång att tala om ända fram till åttitalets början. Då skjuter denna rörelse plötsligt en nästan explosionsartad fart. På ett par år hade den i Stockholm fått cirka 20.000 medlemmar, av vilka dock endast en tiondel betalade någon inträdesavgift. I landsorten fick den icke någon större spridning.

Den egentliga anledningen till rörelsen var att brännvinskungen L. O. Smith, som ägde Reymersholmsfabriken, inte erhöll leveranserna till utskänkningsbolaget i Stockholm. För den skull lade han upp en stor konkurrensplan med sikte på att få stöd av huvudstadens arbetande invånare. Han forslade kunderna gratis med ångbåt till sina brännvinsfabriker, eftersom han inte själv fick sälja i staden. Samtidigt startade han ett slags konsumentkooperativ rörelse, som utom billigare sprit också skulle ordna billigare mat genom försäljning och ångköksbespisning. Vidare skulle rörelsen, som nu kallades ”Arbetarnas Ring”, ta hand om de flesta uppgifter den liberala arbetarrörelsen ställt sig: arbetsförmedling, sparkasseverksamhet, bildningsarbete o. s. v.

Smith, som i sin rörelse ”såg en motvikt mot den socialistiska propagandan”, lyckades att värva några kända fackföreningsmän att ställa sig i spetsen för densamma.

På sommaren 1883, när Palm en tid vistades i Stockholm, tog han upp kampen mot den smithska ringrörelsen genom möten och några extranummer av tidningen Folkviljan. Visserligen hade Smith stor framgång med sin brännvinsförsäljning, ända upp till 25.000 personer lär en dag ha följt med hans ångbåtar för att köpa brännvin, men den övriga delen av rörelsen fick föga framgång och den stora planen sprack. ”Jag smickrar mig med att Åhlund och jag icke så litet bidrog till att den smithska ringrörelsen blev så grundligt nedgjord”, skriver Palm, som också ger en osminkad bild av det elände, som följde den smithska brännvinsreklamen i spåren. Palm gjorde därmed bland annat en väsentlig insats för nykterheten samtidigt som godtemplarna på flera håll bekämpade den socialistiska rörelsen

och, såsom i Göteborg, även förbjöd sina medlemmar att besöka Palms möten. Den liberala arbetarrörelsen tillfogades ett hårt slag genom brännvinskungens nederlag.

Taktiken gentemot liberalerna

Nya perspektiv öppnades för den socialistiska rörelsen. Redan sommaren 1883 bildades genom Palms medverkan en socialistisk organisation i Stockholm vid namn: *Sveriges självständigt förenade arbetare*. Den blev dock kortlivad.

I augusti 1884 bildades en ny organisation, som kallades Socialdemokratiska klubben. Under en genomresa från Norrland besökte Palm denna organisation och deltog i en överläggning om taktiken inför de förestående riksdagsvalen. Palm var för samverkan med nykterhetsvänner och ringmedlemmar om det skedde på grundvalen av ett gemensamt valprogram upptagande bland annat allmän rösträtt för män och kvinnor samt progressiv beskattning. I Malmö hade ett sådant program formellt inte kunnat åstadkommas, men 2 av de liberala kandidaterna redogjorde på den socialdemokratiska föreningens möte för sina synpunkter på de viktigaste problemen, varvid de förklarade sig vara för allmän rösträtt. Efter detta erhöll de socialdemokraternas stöd i valet. I Stockholm röstade socialdemokraterna utan villkor på Adolf Hedin, som tillhörde de demokratiska liberalerna, men förordade endast en minskning av inkomststrecket i allmänna val till fyra eller fem hundra kronor. Denna taktik ansåg Palm vara oriktig och kritiserade den i Folkviljan. Detta föranledde en insändare till tidningen i oktober 1884 av *Hjalmar Branting*, som då var medarbetare i K. P. Arnoldsons liberala tidning *Tiden*. Branting försäkrar, att Hedin ”ännu så länge hör till dem, som bäst kan gagna Sveriges arbetare”. Till slut riktar han följande vädjan till Palm: ”Viljen I lyssna till ett råd från en socialismen uppriktigt tillgiven man, vilken önskar den av Eder i allmänhet så väl och kraftigt ledda rörelsen all framgång, så stöten ej onödigtvis bort ifrån Eder dem, med vilka I ännu länge kunnen arbeta samman och vilka medvetet eller omedvetet bereder vägen för framtidens segrande socialism.” Palm ger en kort, avvisande replik, som går ut på att skillnaden är ”hårfin” mellan Sveriges liberaler och reaktionära.

Läget i Socialdemokratiska klubben i Stockholm

Hjalmar Branting var medlem av Socialdemokratiska klubben en kort tid under vintern 1884/85, men lämnade den på våren, då han övertog *Tiden* i egen regi.

När Palm flyttade till Stockholm i juni 1885 var Branting sålunda ej längre medlem i Socialdemokratiska klubben. Bland dess medlemmar fanns dock två andra medarbetare i *Tiden*, Gottfried Peterson och Gunnar Hægerstolpe, och där fanns även Georg Lundström, den kända signaturen Jörgen i boulevardtidningen *Figaro*. Bland dem fanns också dr A. F. Åkerberg, som förfäktade en närmast kristligt utopistisk socialism, skådespelaren Emil Hillberg och Fredrik Sterky.

Efter att inte utan motstånd ha fått till stånd ett par offentliga opinionsmöten, det ena mot den nya värnpliktslagen och det andra riktat mot de liberala, for Palm på turné till Norrland för att vid återkomsten i augusti finna att intet förändrats i klubben. ”Varje måndagsafton satt ett tjugu- eller trettiotal personer i klubben och upplyste varandra”, skriver han. På olika sätt sökte han besegra den sekteristiska inställningen och vända organisationens blickar utåt.

Om denna första period i klubbens historia skriver John Lindgren: ”Trots den socialdemokratiska etiketten erinrade Socialdemokratiska klubben i sitt tidigare skede till struktur och innehåll rätt väl om de liberala arbetarföreningarna. Å ena sidan en politiskt och socialt intresserad, men osjälvständig och desorienterad arbetarmajoritet; å andra sidan en

ledande klick ur de s. k. bildade klasserna.”

Palm föreslog att några offentliga möten skulle ordnas och att man skulle starta en socialistisk tidning. Förslagen väckte oro i denna klick. Offentliga möten kunde gå an, men en tidning ville de ej vara med om. De främsta motståndarna till tidningsförslaget var de nämnda medarbetarna i Brantings tidning *Tiden*, Peterson och Hægerstolpe, som tillsammans med en del andra ansåg att någon annan arbetartidning än den inte kunde behövas. Palm föreslog då att klubben skulle undersöka om Branting vore villig att i fortsättningen utge *Tiden* som en officiellt socialistisk tidning. Klubben antog förslaget, men Branting ställde sig avvisande. Förberedelserna för en socialistisk tidning fortsattes och för ändamålet bildades Socialdemokratiska tidningsföreningen.

Social-Demokraten skapas

Genom en annons i tidningen *Tiden* den 14 september kallades Socialdemokratiska tidningsföreningen till möte för att besluta ”vartill de 108 kr., som för närvarande finns i kassan, skall användas”. Mötet beslöt att försöksvis ge ut ett provnummer, vilket utkom den 25 september 1885 under namnet *Social-Demokraten*. Av vilken anledning man icke återupplivade *Folkviljan*, som rekommenderats av den danska stödföreningen för socialismens främjande i Sverige, när Palms flyttning till Stockholm beslöts, är icke bekant.

Det första provnumret av *Social-Demokraten* utkom i två med varandra helt identiska upplagor, därför att man inte hade råd att lösa ut en tillräckligt stor upplaga på en gång från tryckeriet. Sammanlagt spreds tidningen i 5.000 exemplar, som mestadels såldes av Socialdemokratiska klubbens medlemmar. Efter ett andra provnummer började *Social-Demokraten* den 13 november att utkomma regelbundet som veckotidning.

Social-Demokraten redigerades av Palm. För språkputs och korrekturläsning hade Palm till första provnumret hjälp av studenten Axel Lundeberg. Till det andra numret medverkade Atterdag Wermelin och därefter blev Axel Danielsson hans närmaste medhjälpare för tidningen. Till de första medarbetarna hörde också Fredrik Sterky. Med dessa dugliga medarbetare blev tidningen ett skarpeggat vapen i den socialistiska arbetarrörelsens kamp och bidrog till dess snabba framgång under de närmaste månaderna. Det var mycket tack vare den nya tidningen, som Stockholms arbetare inte bara väsentligt stärkte sina fackliga organisationer utan också rensade dess ledning från liberala element.

Redan i sin anmälan riktade sig tidningen inte bara till arbetarna som är ”samhällets talrikaste klass” utan också till ”de mindre närings- och yrkesidkarna samt de lägst avlönade ämbetsmännen, kort sagt alla de som i mer eller mindre mån för sin existens är beroende av det nuvarande samhällets stödjepelare: kapitalmakten. Alla dessa har gemensamma intressen och ett gemensamt mål att arbeta för, nämligen arbetets frigörelse från kapitalmakten.”

Fackföreningarna övergår till socialismen

Under Palms ledning ägnade sig Socialdemokratiska klubben åt fackföreningarna i Stockholm. Dessa hade 1883 förenat sig till ett representantskap, som kallades *Fackföreningarnas centralkommitté*. De valda ombuden var i allmänhet liberalt inställda arbetare, vilket satte sin prägel på det av centralkommittén antagna programmet. Enligt detta var det centralkommitténs uppgift ”att förena de olika yrkenas utövare till ett verkligt starkt arbetarparti med syfte att enigt verka för genomförandet av sådana reformer, som är nödvändiga för en på förnuftsensliga grunder ordnad samhällsutveckling, att sätta sig i förbindelse med liknande kommittéer i in- och utlandet, att anordna arbetarmöten, vilka förmedelst diskussioner och

föredrag är ägnade att utreda och klargöra de viktigaste samhällsfrågorna, samt att befordra spridning av sant frisinna skrifter”.

Under den smithska ringrörelsen och sviterna därefter förde Fackföreningarnas centralkommitté en tynande tillvaro. De liberala ledarna var inte intresserade av en aktiv facklig rörelse och tyckte det var lugnast, så länge arbetarna inte visade för stort fackligt intresse.

I diskussionerna mellan liberaler och socialister var de förra anhängare av en arbetarrörelse av engelsk typ. Dem tilltalade en politiskt passiv arbetarrörelse, som begränsade sina perspektiv till det fackligt-ekonomiska området. Detta gjorde dem till anhängare av tradeunionismen såsom motvikt till den socialistiska arbetarrörelsen, vilken framförallt byggde på de tyska marxisternas erfarenhet.

Redan på våren 1885 kunde en viss aktivisering märkas i huvudstadens fackliga rörelse. Rudolf Walls tidning Dagens Nyheter vidtog vissa mått och steg för att bli centralkommitténs språkrör. En av de fackföreningsmän, som genast tog tjuren vid hornen, var tapetsseraren *Erik Nordman*. Han hade tillhört ledningen för ringrörelsen, men närmade sig nu socialismen och blev en av Palms nära medarbetare. Han efterlyste anledningen till det plötsligt uppkomna intresset för arbetarklassen hos Dagens Nyheter och antydde sambandet med att Tiden samma dag, den 8 april, övertogs av Branting. En månad senare föreslog C. G. T. Wickman från träarbetarfackföreningen, att Tiden skulle stödjas såsom organ för arbetarna och fackföreningarna. Förslaget bifölls med förbehållet att Tiden skulle betraktas som centralkommitténs organ och publicera dess meddelanden, vilket Branting gick med på.

Den 9 september väcktes två viktiga förslag på den fackliga centralkommitténs sammanträde. Cigarrarbetaren C. A. Johnsson, som året förut varit den egentlige initiativtagaren till Socialdemokratiska klubben, föreslog att det skulle utarbetas ”*ett mera radikalt program för den svenska arbetarrörelsen.*” Förslaget blev antaget och en programkommitté valdes. Bland de valda finner vi förslagsställaren, Erik Nordman och tunnbindaren J. M. Engström. Enligt en senare upplysning i Social-Demokraten hyste alla kommitterade socialistiska åsikter.

Det andra förslaget ställdes av C. G. T. Wickman och gick ut på initiativ till en skandinavisk fackföreningskongress 1886, vilken också kom till stånd och blev av utomordentlig betydelse för den svenska arbetarrörelsens utveckling i socialistisk riktning.

Särskilt beslutet i programfrågan gav anledning till livliga politiska diskussioner i fackföreningarna hela hösten. Dessa tilldrog sig stort intresse bland arbetarna. Både liberaler och socialdemokrater vidtog sina mått och steg i kampen om centralkommitténs majoritet. Fackföreningarna valde nu så många ombud till centralkommittén, som de stadgemässigt hade rätt till, vilket de förut inte varit så noga med. Antalet fackföreningar, som i början av året endast varit 8 med 11 ombud i centralkommittén, steg under året till 21 med sammanlagt 41 ombud.

När det nya programmet, efter synnerligen omfattande diskussioner i fackföreningarna och en hård kamp mot de liberala, slutligen antogs i maj månad 1886 hade de socialistiska arbetarna segrat. I ingressen förklaras att ”Sveriges fackföreningar genom enig samverkan och ömsesidigt bistånd vill söka att skydda arbetarna mot arbetsgivarnas förtryck och despotism samt steg för steg tillkämpa alla samhällsmedlemmar fulla mänskliga och medborgerliga rättigheter”. Programmets ekonomiska och politiska krav överensstämde i huvudsak med

Socialdemokratiska föreningens program.*

På nyåret fick centralkommitténs styrelse socialdemokratisk majoritet. Till ordförande valdes J. M. Engström och bland de övriga styrelseledamöterna återfinns Erik Nordman och C. G. T. Wickman. Hela den gamla liberala styrelsen slogs ut. Bland de utslagna var också de liberalas primus motor för kampen mot socialisterna i fackföreningarna, gjutaren O. Larsson, som allmänt kallades Ångköksolle för sin befattning med brännvinskungens ringrörelse. Han skulle snart bli herostratiskt ryktbar för att han spelade bort en frihandelsmajoritet i riksdagen till anhängarna av prisfördyrande tullar.

I augusti och september 1885 övertog Palm ledningen av Socialdemokratiska klubben i Stockholm. I slutet av oktober döptes den om till Socialdemokratiska föreningen. Det var mer än ett namnbyte. I själva verket hade organisationen på några korta höstmånader förvandlats från en inåtriktad diskussionscirkel till en utåtriktad organisation, som inte bara genomförde stora massmöten och började utge en socialistisk tidning utan också allt bättre förberedde sig för rollen att bli de arbetandes verkliga ledare i de politiska och ekonomiska aktionerna.

Detta gjorde 1885 till ett betydelsefullt genombrottsår för den socialistiska rörelsen i vårt land, enkannerligen i Stockholm.

Tidsbilder och dokument:

Det första socialistiska programmet

I ett extranummer av Folkviljan 1882 publicerades följande program, författat av August Palm.

Arbetet är den egentliga källan till all rikedom och kultur, och bör hela vinsten därav tillfalla den som arbetar.

I det nuvarande samhället är arbetsmedlen kapitalisternas monopol. Arbetarståndets beroende ställning under dem, som under år-

tusenden har bemäktigat sig behållningen av arbetet, är orsaken till all den nöd och det elände, som fortfarande tynger arbetarna, samhällets nyttigaste medlemmar. För att befria arbetarståndet från detta beroende, fordras att överskottet av all arbetsproduktion bliver gemensam egendom, som står till förfogande för alla medlemmar i samhället, så att rena överskottet tillfaller envar arbetare och fördelas på ett rättmätigt sätt. Det måste vara arbetarståndets uppgift att befria arbetet från beroendet av alla de reaktionära element, som i det nuvarande samhället står som styrande över arbetarna.

* Den socialdemokratiska föreningens program utgjorde en omredigering av det förut refererade palmska programmet för den socialdemokratiska arbetarrörelsen i Sverige. Tidningen Tiden upplyser den 9 februari 1885 att Socialdemokratiska klubben på möte två dagar tidigare "antog för sin del ett förslag till omredigering av det socialdemokratiska arbetarpartiets program". Programmet blev emellertid inte publicerat i Tiden utan spreds först mot slutet av året och avtrycktes i Social-Demokraten den 5 februari året därpå. I en uppsats i Marxsällskapets minnesskrift 1926 uppger Rickard Lindström med hänvisning till en minnesuppgift av A. H. Janhekt att Palm och Nordman skulle ha varit de ansvariga för programrevisionen, som enligt denna källa skulle vara företagen på hösten 1885.

Då Tidens tidsuppgift naturligtvis är riktig, har John Lindgren med rätta hävdatt att varken Palm eller Nordman kan ha deltagit i programberedningen vid denna tid, när Palm som bäst kämpade i Malmö för att hålla Folkviljan ovan vattnet och Nordman i varje fall inte tillhörde de ledande i Socialdemokratiska klubben. Janhekts upplysningar hänför sig troligen till det program som Fackföreningarnas centralkommitté antog, till vilket sålunda även Palm skulle ha dragit sitt strå.

Utgående från dessa grundprinciper strävar det svenska socialdemokratiska arbetarpartiet med alla till buds stående lagliga medel efter:

En fri stat och ett socialdemokratiskt samhälle.

Avskaffandet av lönarbetssystemet samt varje slag av utpressning i vilken form den än må uppträda.

Upphävandet av alla sociala och politiska företräden.

Det socialdemokratiska partiet arbetar närmast i nationell anda, men övertygat om arbetarrörelsens internationella karaktär, är det redoboget att offra allt för att medverka till införandet av Frihet, Jämlikhet och Broderskap bland alla nationer.

Det svenska socialdemokratiska arbetarpartiet fordrar, i och för begynnandet av lösningen av den sociala frågan, inrättandet av produktionsföreningar med statsunderstöd under det arbetande folkets omedelbara kontroll.

Produktionsföreningarna för industri och jordbruk bör inrättas på det sätt, att den socialistiska organisationen kan uppstå av gemensamhetsarbetet.

Det socialdemokratiska arbetarpartiet uppställer som grundprinciper för statens bestånd:

1. Allmän, lika och direkt valrätt med slutna sedlar för envar medlem i staten, såväl man och kvinna, som fyllt 21 år, till alla stats- och kommunala ämbeten. Valdag bör utsättas på söndag eller helgdag.
2. Direkt lagstiftning genom folkets ombud, avskaffandet av tvåkammerssystemet.
3. Avskaffandet av den stående hären, införandet av allmän folkbevärning.
4. Upphävandet av alla lagar och förordningar, som lägger band på det tryckta fria ordet samt på församlings- och föreningsfrihet ävensom avskaffandet av alla sådana institutioner, som har till syftemål att hindra ett folk från att tillkännagiva sina tankar i ord och skrift. 5. Organiserandet av allmänt folkupplysningsinstitut, allmän lika obligatorisk skolundervisning, statens fullkomliga skiljande från kyrkan, religionen bör vara en privatsak.

Det svenska socialdemokratiska arbetarpartiet fordrar under det nuvarande kapitalistiska herraväldet:

1. Införande av arvsskatt med stigande skala, avskaffande av alla sådana indirekta skatter, som trycker massan av folket.
2. Rättsligt bistånd i förekommande fall för var och en medborgare.
3. Avskaffande av cellfängelsesystemet, åtskillnad mellan politiska och så kallade enkla förbrytare samt upphävande av förordningen angående lösdrivares och försvarslösa behandling, enär densamma visat sig vara — t. ex. vid utbrottet av en strejk — ett medel i händerna på de maktägande varigenom de försökt att "hålla massorna i tygeln".
4. Oinskränkt föreningsrätt.
5. Införande av en normalarbetsdag.
6. Förbud mot barns användande till arbete i sådana fabriker där deras hälsa kan äventyras.
7. Sanitetskontroll över arbetarbostäder ävensom enahanda tillsyn över fabriks- och hantverkstäder av ämbetsmän, valda av arbetarna.

8. Fullständig rätt för arbetarna att utan regeringens inblandning förvalta sjuk- och understöds-kassor.

9. Staten bör på ett humant sätt draga försorg för sjuka och gamla arbetsinvalider.

Socialdemokratiska klubbens program

Det av Socialdemokratiska klubben (senare föreningen) i Stockholm i februari 1885 antagna programmets politiska del:

Arbetet är källan till all rikedom och all kultur, och hela vinsten därav bör sålunda tillfalla dem som arbetar.

I det nuvarande samhället är arbetsmedlen monopol för en viss klass, för kapitalisterna. Att arbetsklassen hålles i beroende av dessa är den yttersta grunden till eländet och förtrycket i alla former. Det socialdemokratiska arbetarpartiets mål är därför att avskaffa det nuvarande produktionsättet (lönesystemet), och låta arbetsmedlen, det nuvarande privatkapitalet, övergå till att bli samhällets gemensamma egendom, det enda sättet att tillförsäkra arbetaren full ersättning för hans arbete. Som första steg i denna riktning fordrar partiet bildandet av produktionsföreningar med statsunderstöd, under arbetarnas verksamma kontroll, och tillräckligt stor skala, för att kunna med framgång upptaga tävlan med den storkapitalistiska produktionen.

Socialismens yttersta mål kan ingalunda med ett slag förverkligas. Men socialismen bör heller icke vara blott en teori, en spekulering över det framtida samhällets sannolika organisation, utan den bör vara en levande verklighet, den bör sysselsätta sig med arbetarklassens faktiska strävanden, dess närvarande behov, dess dagliga strider mot dem, som monopoliserat samhällets kapital och därmed på samma gång den sociala och politiska makten i samhället.

Kampen för arbetarklassens befrielse från dess närvarande, fria människor ovärdiga, ställning är icke en kamp för nya klassprivilegier och företrädesrättigheter, utan för allas lika rättigheter och lika plikter och för avskaffande av allt klassherravälde.

Arbetets frigörelse måste vara arbetarklassens eget verk, och politisk frihet är den oundgängliga förutsättningen därför. Endast ett fullt demokratiskt samhälle kan sålunda giva ekonomisk liksom politisk frihet. Skall arbetarklassen något kunna uträtta för sin frigörelse kräves emellertid ovillkorligen och framför allt enighet och en fast sammanslutning. Först och främst är av nöden att arbetarna och arbeterskorna inom varje yrke sluter sig samman i fackföreningar. Vidare måste samtliga dessa föreningar sammansluta sig till ett svenskt socialdemokratiskt parti, som med kraft kan hävda det svenska arbetande folkets rättigheter.

Arbetarfrågan är emellertid varken lokal eller nationell, utan internationell. På grund härav skall det svenska socialdemokratiska arbetarpartiet, ehuru det närmast har sin verksamhetskrets inom Sverige, i medvetande om arbetarrörelsens internationella karaktär, sträva att uppfylla alla de plikter, som åligger de svenska arbetarna mot deras bröder av andra nationer. Mänsklighetens allmänna broderskap står även för oss såsom framtidsmål.

För detta mänsklighetens allmänna broderskap är kriget och den väpnade freden ett av de förnämsta hindren. En av det svenska socialdemokratiska arbetarpartiets uppgifter måste därför bli att verka för införandet av ett ordnat rättstillstånd nationerna emellan i stället för det närvarande rättslöshetstillståndet. Arbetarpartiet ansluter sig sålunda i allt till freds- och skiljedomsföreningens grundsats. Såsom en förberedelse till dessa grundsatsers fulla förverkligande betraktar det de mindre staternas, och särskilt, vad oss angår, de skandinaviska ländernas neutralisering.

Stockholmsfackföreningarnas program 1886

Sedan Fackföreningarnas centralkommitté valt en socialistisk ledning antogs i maj 1886 följande program för Stockholms fackföreningar:

Utgående från den grundsatsen, att arbetsvinsten bör tillfalla dem som arbetar och att alla samhällsmedlemmar bör ha lika skyldigheter och rättigheter, vill Sveriges fackföreningar genom enig samverkan och ömsesidigt bistånd söka att skydda arbetarna mot arbetsgivarnas förtryck och despotism, samt steg för steg tillkämpa alla samhällsmedlemmar fulla mänskliga och medborgerliga rättigheter.

Såsom början till en rättvisare fördelning av arbetet och arbetsvinsten samt av de medborgerliga skyldigheterna och rättigheterna fordrar Sveriges fackföreningar:

I ekonomiskt hänseende:

1. Förkortning av arbetstiden till högst i o timmar per dag. Förbud för söndags-, helgdags- och nattarbete, utom i särskilda, av lag bestämda undantagsfall.
2. Sunda och med hänsyn till arbetarnas säkerhet till liv och hälsa ändamålsenligt inrättade arbetslokaler samt tillsyn däröver av tillsyningsmän, valda av arbetare.
3. Obligatorisk olycksfalls-, sjukdoms- och ålderdomsförsäkring genom bidrag av staten och arbetsgivarna. Särskilt skadestånd av arbetsgivaren, om olycksfall eller sjukdom inträffar genom hans försumlighet att som sig bort trygga arbetarnas liv och hälsa. På grund av här omnämnda försäkring må intet intrång ske på de försäkrades mänskliga och medborgerliga rättigheter.
4. Förbud mot uthyrande av fångar åt enskilda arbetsgivare eller bolag.
5. Skiljedomsjurys tillsättande i sådana tvistefrågor, som kan uppstå mellan arbetsgivare och arbetstagare, så att strejker kan i möjligaste mån undvikas. Utbryter emellertid strejk, må sådan icke våldsamt av myndigheterna undertryckas, såvida de strejkande icke brukar våld.
6. Statsanslagets höjande för understöd åt arbetare, som i utlandet vill inhämta ökad skicklighet i sina respektive yrken.
7. Allmänna uppfostringsanstalter för medellösa barn, i förening med fackskolor.
8. Statsunderstöd åt produktionsföreningar medelst lån på billiga villkor.

I medborgerligt hänseende:

1. Allmän och lika rösträtt vid alla politiska och kommunala val åt alla myndiga och välfrejdade samhällsmedlemmar. Valbarhet vid fyllda 25 år. Valens förrättande på söndagar.
2. Avskaffande av de indirekta skatterna. Införande av direkt och progressiv inkomst- och arvskatt. Flera terminer för skatternas erläggande.
3. Obligatorisk kostnadsfri och för alla, utan hänsyn till stånd eller kön, gemensam folkskoleundervisning, vilken bör drivas därefter, att den ger en verklig allmän medborgerlig bildning. Kostnadsfria fortsättningsskolor och studiekurser i olika ämnen och av olika omfattning och beskaffenhet för skilda anlag och intressen.
4. Fullständig religionsfrihet, kyrkans skiljande från stat och skola.
5. Kostnadsfri och offentlig rättsskipning. Införande av jurydomstolar. Strafflagens omarbetande i humanare riktning. Tjänstehjons- och lösdrirestadgornas upphävande.

6. Införande av enkammarssystem och allmän folkomröstning.
7. Avskaffande av den stående hären och införande av allmän folkbeväpning — milisarmé — så länge fullständig avvapning anses olämplig. Krigslagarnas suspenderande under fredstid. Upphävande av konungens rätt att förklara krig. Anslutning till de internationella fredssträvandena.

6. Den nya politiska kraften

Den ekonomiska stagnationen fortsatte ännu i mitten på 1880-talet, då läget ytterligare skärptes av kris även inom jordbruket. Storagrarnas i lantmannapartiet krävde allt högljuddare högre tullar på importspannmålen. Då de gick i allians med industrikapitalet, som ville ha högre importtullar på industrivaror, hotade en allmän varufördyring.

Spannmålstullar var ingen hjälp för småbruket, helst som det vid denna tid redan börjat övergå till övervägande boskapsskötsel och annan animalieproduktion. Inte ens de medelstora jordbrukens ägare fick någon vinst av höga tullar. De hade dessutom rösträtt och var företrädare i lantmannapartiet, där deras främste representant, den gamle partiledaren och bondehövdingen Carl Ifvarsson, var för frihandel. Godsägarna tog storböndernas representanter och andra tullvänner med sig ut ur lantmannapartiet och bildade ett nytt, protektionistiskt parti. Så uppstod det nya politiska konstellationer i mitten på 1880-talet. Huvudstriden kom under ett par år att stå för och emot tullar. Hela arbetarrörelsen var emot tullar på de viktigaste livsmedlen. Axel Danielsson klargjorde att ställningstagandet till tullar inte är en principfråga, som är avgjord en gång för alla. Ett socialistiskt arbetarparti kan vara för eller emot sådana, men i denna tullstrid var arbetarna mot tullar.

Kampen mot livsmedelstullarna

Mot svälttullarna! var parollen för den socialistiska arbetarrörelsens första demonstration i Sverige. Den ägde rum i Stockholm den 7 februari 1886 och leddes av Palm. Mellan tio- och femtontusen människor marscherade först till det hus på Norr, där den demokratiska riksdagsmannen Julius Mankell bodde. En deputation överlämnade till honom en protestresolution, som han ombads att bekantgöra under riksdagens behandling av tullfrågan. Det berättas att den gamle Mankell blev mycket rörd för det visade förtroendet och kom ned på gatan för att i ett kort tal försäkra att han skulle vidarebefordra resolutionen till rätt adress. Därefter fortsatte demonstrationen till en annan riksdagsman, Rickard Gustafsson på Söder, vilken även lovade framföra arbetarnas mening i riksdagen.

Två veckor senare genomfördes ett stort möte i Malmö, vars deltagarantal uppskattades till 20.000. Även i andra delar av landet genomfördes massmanifestationer på arbetarorganisationernas initiativ.

Tullfrågan blev mycket segsliten och åstadkom många nya skarpa motsättningar. Extra nyval till andra kammaren hade gett frihandelsmajoritet. Särskilt häftig blev kampanjen inför de ordinarie andrakammarvalen 1887. I Stockholm fick frihandelsvännerna majoritet liksom i hela den nya riksdagen sammanlagt. De reaktionära protektionisterna rasade och förberedde sig för nya extraval. Vid undersökningen av de valda upptäckte de emellertid, att en av de nya liberala riksdagsmännen, ångköksföreståndare Olof Larsson, häftade för en flera år gammal kommunal skatteskuld på ss kronor och 58 öre. Hans val förklarades ogiltigt. Men inte nog därmed, alla de 22 valda frihandelsvännernas mandat i Stockholm kasserades och 22 tullvänner förklarades i stället ”valda”, vilket med en gång skapade övervikt i riksdagen för protektionisterna. Spannmålstullarna infördes skyndsammast och sedan kom i snabb takt

industritullarna, vilket allt bidrog att skapa dyrtid för arbetarna, som redan förut led av lågkonjunkturen.

Det är förklarligt att de antiparlamentariska stämningarna i arbetarrörelsen tilltog, vilket skulle få vissa konsekvenser.

Förhållandet mellan arbetarna och bönderna

En olycklig följd av denna upphetsande politiska strid var att förhållandet mellan arbetarna och bönderna försämrades. Tidigare hade relationerna mellan dessa klasser varit goda. Kontakterna hade varit nära. Industrins arbetare hade nyligen kommit från bondebefolkningen och en stor del av den mindre och medelstora industrin var utspridd på landsbygden. Förståelsen och solidariteten mellan de båda stora arbetande klasserna i vårt land hade därför varit god.

Hur gott förhållandet mellan bönder och arbetare varit, återspeglas bland annat i ett tal av en av böndernas främste ledare i lantmannapartiet, Sven Nilsson i Österslöv. För att förmå bönderna att bli med på ökade militära anslag sökte storkapitalisterna i industri och jordbruk 1870 att skrämman med att det skulle komma att behövas stärkt militär mot "det stora samhällslager, vilket icke här är representerat och som står under det s. k. strecket", d. v. s. arbetarna vars stora flertal inte hade rösträtt och som de styrande betraktade som den "inre fienden". På detta svarade Nilsson i österslöv:

"Jag har begärt ordet för att bemöta några yttranden av åtskilliga talare, som sökt hota oss med samhällsklasserna under det så kallade strecket. Vi allmogens söner känner dock allt för väl dessa klasser, för att man skulle med dem kunna skrämman oss. Ett sådant hot är alldeles overksam emot oss, vi som ätit deras torra bröd, delat deras hårda läger, vet vad de önskar och känner alla deras farhågor och förhoppningar; det kan icke bli någon farlig söndring mellan oss och dem. För min del är jag, om herrarna som hotar med dem så vill, gärna med om att flytta dessa klasser över strecket; låt oss höja dem och samhället skall därigenom icke löpa någon fara, ty det finns bland dessa samhällets lägre klasser mera sunt omdöme och mera rättskänsla, än man måhända förmodar, och säkert är att man bland dem ofta träffar mera heder och rättsskaffenhet, än man stundom finner hos de högt uppsatta."

Det var detta goda samförstånd mellan arbetarna och bondemassan, som storbourgeoisin och de reaktionära krafterna i landet ville ha ett slut på. Ännu levde i folkmun berättelserna om hur bönderna i öppen strid avvisat anslag mot deras frihet av ämbetsmännen, bakom vilka de härskande godsägar- och kapitalistklasserna stod. Då hade bönderna stött sig på arbetarna emot herrarna.

I riksdagsreformen 1865 hade De Geer och övriga "högt uppsatta" räknat fel på bönderna. Genom tillodlingar och ägoförstoringar skulle mellanbönderna lättare komma upp till förnögenhetsstrecket eller arrendestrecket än vad småföretagarna i industrin kunde. Bönderna i det genast efter reformen liberalt oppositionella lantmannapartiet blev en parlamentspolitisk kraft, som inte kunde negligeras. Denna bondefraktion leddes av erfarna representanter för landets burgnare och medelstora bönder, men när de kom till riksdagarna blev de trots allt små vid sidan av "de store": godsägare, storkapitalister och deras ämbetsmän. Då blev det som "ölandskungen" A. P. Danielsson en gång sade: "När småbönder ger sig in på storpolitik blir de lurade." Det blev också den gode Danielsson i tullfrågan. Förut hade aristokratin klarat av bönderna med kompromisser och successiva eftergifter för deras främsta krav, som gick ut på att få grundskatten på jorden avskaffad, att likvidera indelningsverket, som gjorde att militärbördan i huvudsak lades på bönderna, och sedan denna ordning upphävts, att hålla nere kostnaderna för militären och den statliga byråkratin. Det var vad de stora hade att bolla med i

sina korridorssamtal med riksdagsbönderna i två årtionden.

Då hade en allt större och medvetnare arbetarklass kommit in i bilden. Dess stora flertal hade ej rösträtt men den hade trots allt funnit medel och metoder att göra sin stämma hörd.

Sundsvall 1879, byggstrejken i Stockholm 1881 och så socialismen, som gav arbetarklassen ledning och perspektiv för kampen, åstadkom då mera kallsvett hos storbourgeoisin än vad man nu oftast föreställer sig.

Så kom då tullfrågan på tapeten. Spannmålsskördarna täckte inte landets konsumtion. Den amerikanska och ryska importspannmålen var billigare än den svenska varit och den kunde erhållas i hur stora kvantiteter som helst. Det svenska fläsket räckte heller inte till och bland de arbetande i norrlandskylan blev det feta, billiga amerikanska fläsket snart ett efterfrågat födoämne. Storaragrarna krävde tullar och fick en stor del av riksdagsbönderna, bland andra nämnde A. P. Danielsson, med på saken. Idén hade man fått från Tyskland, där en långvarig tullstrid hade genomförts och för övrigt kommenterats av Marx på principiellt samma sätt som hos oss av Axel Danielsson.

Carl Ifvarsson stod fast som frihandelsvän, men han stod inför sitt slut och hade inte längre samma makt i lantmannapartiet som förut. Många, allt för många bönder drogs med som i en psykos för högre tullar, och räknade först senare efter hur dyrt samgåendet med storkapitalisterna skulle bli för dem. ”Då var det”, skrev den demokratiska publicisten Viktor Larsson i Hallandsposten, ”som det en gång så frisinna bondepartiet * glömde de vackra orden: ‘arbetarna är kött av vårt kött’ och ingick med sina gamla fiender och förtryckare ett pactum turpe †, som höljde dess namn med skam för evärdliga tider och blev ingressen till ett av de mörkaste kapitlen i vårt lands historia.”

En annan av de stora demokratiska liberala publicister Sverige haft, Valfrid Spångberg, skrev något senare om hur storbourgeoisin lurade bönderna: ”Man allierade sig med dem, icke för att skaffa dem bättre betalt för deras produkter och sålunda lindra deras betryck, utan för att få det protektionistiska systemet igenom. Man behövde dem också för att klarera härordningen. Och nu vill man ha deras hjälp för att stuka arbetarna. Men några förmåner är man inte längre hågad att ge dem.”

Splittring mellan arbetare och bönder blev det ödesdiga resultatet av den nya tullpolitiken. Från första början stod arbetarklassen som en man mot ”svälttullarna”. Den nämnda demonstrationen i Stockholm blev inledningen till en rad protestmöten i landsorten. Genom blamagen med Ångköksolles debetsedel var de liberala arbetarledarna ur spelet såsom ledare för denna kampanj, hur upprörande fräckt de reaktionära exekutiva myndigheterna än burit sig åt. Demonstrationerna mot svälttullarna leddes av de socialdemokratiska föreningarna och socialdemokraterna betraktades som arbetarklassens obestridda ledare i denna viktiga strid, den första rikspolitiska fäktning, i vilken en enig arbetarklass trädde fram på arenan.

I tidningen Social-Demokraten intogs en helt riktig ståndpunkt till bönderna. I de politiska artiklarna utskildes storbönderna omsorgsfullt från småbönderna. Storbönderna var arbetarklassens motståndare i denna fråga. Med småbönderna gällde det att få samverkan. Men Social-Demokratens hela upplaga var i kampanjens början 3.000 exemplar, och trots att den under kampanjens första 2-3 månader steg till 5.000, hade den inte tillräcklig genomslagskraft för att politiskt styra en så viktig kampanj. Allt för mycket kom oviljan bland

* Lantmannapartiet.

† Pactum turpe = neslig uppgörelse

arbetarna i allmänhet att adresseras till hela bondeklassen. Storbourgeoisin, som alltid vill splittra de arbetande klasserna, lyckades att slå en kil mellan arbetarna och bönderna, vilket de ända sedan riksdagsreformens genomförande eftersträvat. Splittringen mellan de två arbetande huvudklasserna skulle få långvariga konsekvenser.

Socialisterna blir arbetarklassens politiska ledare

Genom ledningen av den utomparlamentariska aktionsrörelsen mot livsmedelstullarna vann den socialistiska rörelsen allt större auktoritet bland arbetarna. Socialdemokratiska föreningen blev den politiska ledaren för Stockholms arbetare. Den övertog ansvaret för tidningen Social-Demokraten från tidningsföreningen, som var en självständig organisation och därför inte hade tillräcklig auktoritet. Socialdemokratiska föreningen valde en "fackförenings-agitationskommitté", vilken utförde ett stort arbete. Den utmanade de liberala arbetarledarna till ett offentligt diskussionsmöte i april 1886, men dessa vägrade antaga utmaningen. Mötet antog en resolution, vari liberalismen betecknas som en överklassens rörelse, emedan den inte vill frigöra arbetarna från kapitalförtrycket. Därefter tog den socialdemokratiska kommittén itu med att organisera nya fackföreningar i fack efter fack. Liknande aktivering av de socialdemokratiska organisationernas verksamhet förekom även i Malmö, Göteborg och andra städer.

Under denna framgångens tid hade det seglat upp en schism i Socialdemokratiska föreningen. Den bottnade i politiska och även ideologiska motsättningar inom föreningen. Palm hade som ledare för demonstrationen mot svälttullarna åter stärkt sitt inflytande. Social-Demokraten var den enda arbetartidningen. Hjalmar Brantings tidning Tiden hade strax efter nyårsskiftet nedlagts i brist på läsare, trots att den officiellt lyckats bli proklamerad som organ för Fackföreningarnas centralkommitté, medan dessa ännu hade liberal ledning. De som ville ha en arbetartidning tog Social-Demokraten, som visserligen var mindre men hade en friskare ton och gav arbetarna vägledning och perspektiv i deras kamp.

På Palms initiativ hade Axel Danielsson dragits till Social-Demokratens redaktion. Danielsson var en ung student, som kommit från de mellansvenska bruksarbetarna och livnärde sig som litteratör i Stockholm. Han hade under studietiden haft kontakt med de socialistiska idéerna men icke med själva rörelsen, innan Palm genom en bekant till sin hustru sökte upp honom. Den talang och de djupa kunskaper, som på mycket kort tid skulle göra Danielsson till den svenska socialistiska rörelsens genom tiderna kanske allra största propagandist och organisatör kan spåras från Social-Demokratens första tid. En objektiv granskare måste beundra hans överlägsenhet ifråga om att göra Palms i och för sig spirituella men illa formulerade kommentarer till njutbar läsning. För varje nummer märks också Danielssons stil alltmer i tidningens viktigaste artiklar.

Schismen i Socialdemokratiska föreningen i Stockholm

Strax efter Tidens nedläggning uppträdde i Socialdemokratiska föreningen kritik mot Social-Demokratens redigering. Tidningen beskylldes bland annat för att föra ett grovt språk. Troligen avses därmed att den redaktionellt följde en revolutionär marxistisk linje, medan Fredrik Sterky i januari 1886 av opåvisbar anledning förklarar att socialdemokratin icke är revolutionär. Den har "städse framhållit den lagliga vägen", vilken han föreställde sig så, att när de allt färre ägarna producerar så mycket att de icke-ägande ej kan köpa det producerade, övertar staten produktionsmedlen, alltså en gengångarvariant av statssocialismen. Även om Sterky senare mognade till betydligt mera avancerade och riktigare ståndpunkter, har denna erinran sin betydelse, eftersom Sterky nu var den synlige bakblåsaren till den uppseglande

splittringen.

Fredrik Sterky var son till en rik godsägare med ej ringa finansiella intressen i industrin och startade efter sina examina en lovande ämbetsmannabana, men bröt med allt detta och anslöt sig till den socialistiska rörelsen, där han nedlade ett hängivet och uppoffrande arbete, tills han i förtid gick bort liksom Danielsson och nästan samtidigt med honom. Ifråga om ärligt tjänande fanns såvitt det är bekant med undantag för nedan anförda intermezzo intet att anmärka mot Sterky, vilket må sägas med anledning av den begripliga men överdrivna miss-tänksamhet Palm under en kort tid hyste mot "överklassen". Palm hade av stor erfarenhet lärt sig att vara vaksam. Redan i sin första agitationskommitté i Stockholm 1881 hade han fått med två polisagenter, som han och Åhlund med beundransvärd förslagenhet avslöjade och oskadliggjorde. Den ene var för övrigt förre nihilisten A. M. W. Manhem.

I början av 1886 organiserade Sterky en faktisk fraktion inom Socialdemokratiska föreningen. På ett möte i mars med föreningen tillsattes en "kommitté för pressens övervakande", som genom Social-Demokraten vände sig till offentligheten för att samla material, tydligt avsett för kritik mot redaktionen. I kommittén satt Sterky, Hinke Bergegren och A. F. Åkerberg, vilka alla tre var oense med redaktionen. Denna tog dock in kommitténs beslut som officiella dokument.

Den 27 april valdes föreningens styrelse genom omröstning. Till ordförande valdes J. M. Engström med 63 röster och till redaktör A. Palm med Ios röster. De övriga i styrelsen efter omröstningen blev Sterky, Åkerberg, Nordman, Danielsson, E. G. Beckman, Rasmus Hansen och J. F. Rylander. På ett senare möte valdes Beckman till tidningens expeditör med 57 röster mot 42, vilka tillföll den av Sterky föreslagne J. M. Engström. Detta val skall ha gått Sterky djupt till sinnes.

Den 23 maj invigdes Socialdemokratiska föreningens första röda fana med en mycket lyckad procession från Stadsgården till Liljeholmen, där en värdig högtidlighet ägde rum. Natten innan hade Sterkys fraktion försökt genomföra en kupp i tidningens ledning. Tvärtemot de nyligen företagna valen krävde Sterky att Engström skulle bli tidningens redaktör. Sterky skulle i så fall skänka 500 kr och bli oavlönad redaktionssekreterare. Dessutom skulle Åkerberg och Bergegren bli medarbetare utan betalning och Branting förklarades vara beredd att medarbeta på samma villkor. Socialdemokratiska föreningen avslog Sterkys förslag med 60 röster mot 42. Klockan hade då hunnit att bli halv två på natten.

På morgonen före faninvigningen höll den sterkyska fraktionen möte i vilket ett tjugotal personer deltog. Enligt en tidigare uppgjord plan skulle de vid detta möte ha bildat en tidningsförening, som fraktionen förut haft i tankarna. Nu hade Socialdemokratiska föreningen slagit spelet över ända för dem, och de fattade i desperation beslutet att starta en ny tidning.

Fraktionsorganet Nya Samhället

Fraktionskampens logiska slut blev att de fronderande bildade en självständig organisation, *Socialdemokratiska samfundet*, som började utge veckotidningen *Nya Samhället*. Det är inte utan intresse att konstatera att man i den liberala arbetarrörelsen vid samma tid laborerade med benämningen "samfund" som beteckning på den riksorganisation man avsåg att bilda.

Socialdemokratiska föreningen kallades till extra möte den 25 maj och beslöt att för stadgebrott utesluta Sterky, Bergegren, Åkerberg, Engström och Wermelin. Den sistnämnde återvände inom några dagar till Socialdemokratiska föreningen. I Nya Samhället blev Hjalmar Branting, som inte tillhört Socialdemokratiska föreningen sedan Palm kom till Stockholm, en

av de fasta medarbetarna och han gick in i samfundet som medlem.

Splittringen blev även ur den synpunkten olycklig att det uppstod en konstlad motsättning mellan arbetare och intellektuella i de socialistiska leden. Med undantag för Engström var de uteslutna intellektuella, vilka oftast kallades ”intelligensare”, ett ord som uttryckte förakt, därför att detta var ett smädenamn på den aristokratiska oppositionen mot lantmannapartiet i riksdagen omedelbart efter riksdagsreformen 1865. De som där inte tillhörde det som liberalt betraktade nya lantmannapartiet och egentligen inte hade något eget parti kallades ”intelligensarna” och blev faktiskt tvingade att ganska snart bilda ett riksdagsparti, som kallade sig ”centern”, för att söka skaka av sig den efterhängsna benämningen. Inte minst Palm skulle senare ofta komma att använda benämningen ”intelligensare”, vilket säkert har sin naturliga, psykologiska förklaring. Men det bidrog att fördjupa klyftan mellan arbetare och intellektuella och öka föraktet för överlöparna. Det gick till sådana överdrifter att den unge Danielsson en afton tog Nordman med sig till Gustav Adolfs torg för att denne skulle vara vittne till hur hans sönderrivna studentbetyg skingrades för himmelens vindar.

För Nya Samhället blev Engström den nominelle redaktören. Så gott som alla ledarartiklar skrevs emellertid av Åkerberg.

Dr A. F. Åkerberg kallas ibland Sveriges förste socialdemokrat. Han hade bekant sig till socialismen ännu innan Palm återbördats till fosterjorden. Men det var inte den vetenskapliga socialismen Åkerberg förfäktade, utan i själva verket en utopisk avart. ”Det är icke människorna som skall föra en kamp om tillvaron mot varandra”, predikade han exempelvis i sin skrift ”Nutidssamhället” några år senare. ”Det är mänskligheten som med förenade krafter skall bevara och utvidga sitt herravälde över naturen ... Det är en stor och sann tanke. Men den kan ej förverkligas på materialismens ståndpunkt... Självskhetens herravälde kan endast därigenom brytas att religionen får bli en makt i själarna. Just detta är dock vad våra socialister minst av allt vill veta av.”

Denne Åkerberg var alltså den politiske ledarskribenten i Nya Samhället. När hans artiklar icke var religiöst utopiska var de i varje fall reformistiska. De såg bort ifrån klasständpunkten i stället för att lägga den till grund för betraktelsesättet.

I Nya Samhället den 12 juni offentliggör Socialdemokratiska samfundet en organisationsplan, som är reformistisk och som sedan tyvärr blev vägledande för det socialdemokratiska partiet på nittioalet. Båda gångerna har organisationsplanen Sterkys signatur. Fackföreningarnas centralkommitté i Stockholm skulle vara en rent facklig ledning men borde dessutom tillsammans med ombud för socialdemokratiska föreningar bilda ett socialdemokratiskt förbund, som skulle fylla partiets roll. Svagheten med denna organisationsform skulle senare visa sig. Framförallt innebar den en underskattning av den politiska organisationens ledande roll.

Social-Demokratens organisationsplan

Tidningen Social-Demokraten gjorde under denna sommar nya framgångar. Formatet förstorades. Innehållet förbättrades. Upplagan steg. Socialdemokratiska föreningen utförde ett stort arbete på att bygga ut fackföreningsrörelsen.

Den s8 juni tog Social-Demokraten upp organisationsfrågan under rubriken ”Organisationsplan för Sveriges arbetarklass”. De grundläggande teserna lyder: ”Förtryck kan endast brytas med makt. Organisationen ger arbetarna makt. För att organisera sig behöver de endast vilja.”

I planen skisserades två organisationsformer för arbetarklassen. Å ena sidan den *fackliga*

organisationen. ”Den första formen för *självständiga* sammanslutningar mellan arbetarna är fackföreningar, som med sig bör söka införliva alla till samma fack hörande arbetare. Deras arbete går i samma riktning som socialdemokraternas: att bekämpa kapitalet, men dess mål kan självklart icke vara så högt. En fackförening kan och bör endast avse arbetarnas allra närmaste intressen, förhindra de grövsta utsagningsförsöken genom kapitalet och agitera för de värsta missförhållandenas avskaffande. Att angripa roten till det onda måste den överlämna åt den mera omfattande och mäktigare organisationen.”

Därmed kom *partiet* in i bilden eller, som det kallas i planen, ”den socialpolitiska organisationen”. Dessförinnan är dock klargjort, att fackföreningarna skall sammanslutas till centralstyrelser för varje fack och att även ”självförsörjare”, alltså inte endast hos bestämda arbetsgivare anställda arbetare utan även arbetare utan fast arbetsplats, bör vara med i fackföreningarna. Den politiska organisationen skulle bestå av mindre socialdemokratiska föreningar, ”vari medlemmar av de särskilda fackföreningarna bör ingå”, och dessa föreningar skall sedermera sammanslutas i förbund. När flera förbund finns i olika delar av landet bildas ”Svenska socialdemokratiska arbetarpartiet”, som skall utgöra en länk av en internationell socialistisk organisation. På medlemmarna i den politiska organisationen, d. y. s. partiet, ställdes enligt planen högre krav än på den fackliga organisationens, därför att partiet har högre uppgifter. Det skall nämligen leda hela arbetarklassens frigörelsekamp.

Att detta var den 23-årige Axel Danielssons första stora skapande insats i den svenska arbetarrörelsen råder inget tvivel om. Det finns anledning beklaga att partiet sedan mera kom att följa Sterkys än Danielssons linje i organisationsfrågan. Följderna därav är uppenbara.

Social-Demokratens program

Under Danielssons faktiska ledning framstår Social-Demokraten allt mer som en revolutionär socialistisk arbetartidning. Inför halvårsskiftet offentliggjorde tidningen en programförklaring av stort intresse. ”En tidning”, heter det däri, ”som kämpar för en helt ny världsåskådning, byggd på strängt vetenskaplig grund, för en enligt ett bestämt program företagen revolution på det andliga och ekonomiska området, och som bär fram denna idé till en publik, varav tusende omfattar den med hänförelse, en sådan tidning måste leva.” Mot maskinslaveriet under kapitalismen finns det ”intet annat botemedel än att göra maskinerna, jorden och alla övriga produktionsmedel till folkets gemensamma egendom och ordna allt arbete i samhället enligt gemensamhetsprincipen. Detta är vårt stora och sista mål, vartill de mindre och mera näraliggande mål, som vi har uppsatt på vårt program, är medel. Den sociala revolution vi avser skall ha till följd alla klass- och ståndsskillnaders utjämning ... Mot överklassen eller bourgeoisin skall vi städse uppträda fientligt, emedan dess intressen är motsatta arbetarnas och deras mål.”

Detta program är enligt samtidens uppfattning ett klart kommunistiskt program och utgör på så sätt samtidigt ett avståndstagande från en tidigare artikel av Sterky, där denne förklarat att den svenska socialdemokratin icke är kommunistisk. Sommaren 1886 översatte Axel Danielsson Kommunistiska Manifestet utan att ha läst den tidigare svenska översättningen. Manifestet började publiceras i Social-Demokraten den 3 september.

Det är inte svårt att iakttaga hur Kommunistiska Manifestet började att påverka Socialdemokratiska föreningens framträdande, kanske framförallt Danielssons. Nu heter det hos Palm inte längre ”Arbetets frigörelse ...” utan: ”Arbetarklassens frigörelse skall vara arbetarklassens eget verk.”

I en artikel 1889 skrev Danielsson: ”Det oinskränkta massväldet har alltid varit mitt element

... Där går vågorna i skum ibland, och man måste vara sjövan för att icke kantra, men jag tycker mera om det öppna havet, även om det är upprört, än styrelse- och intrigsystemets bakvatten. Därför går också mina nuvarande åsikter utöver den socialdemokratiska staten (kursiv av A. D.) till den kommunistiska självstyrelsen.”

I anslutning till sista meningen i citatet här ovan ur Social-Demokraternas programförklaring hade fogats en mening av tydlig palmsk extraktion och med otvetydig avsikt medtagen. Den innebar att det fientliga förhållandet till bourgeoisin ”skall icke hindra oss att i våra led med nöje mottaga enskilda individer av överklassen, blott de icke vilja tillvälla sig någon ledning, vilket vi icke tillåter, emedan vi av erfarenhet lärt oss att misstänka dem”.

Samfundet hade försökt sig på ett offentligt framträdande, men mötet vägrade att antaga dess föreslagna resolution. Därefter avstod samfundet från offentliga möten, men Åkerberg, som var ovanligt godtrogen, fick några samfundsmedlemmar med till ett av föreningens offentliga möten för att diskutera med Palm. Mötet beslöt efter diskussion antaga en resolution, i vilken det uttalades att det finns ”endast en socialdemokratisk arbetarorganisation i Stockholm, nämligen den som ledes av den socialdemokratiska föreningen, och det finns endast ett socialdemokratiskt arbetarorgan, Social-Demokraten”. I diskussionen hade särskilt Palm kritiserat Åkerbergs ”salongssocialism” och mot denna ställt arbetarklassens egen kamp.

Socialdemokratiska samfundet hade räknat med anslutning av fackföreningarna, och Nya Samhället skulle enligt deras planer bli centralkommitténs organ liksom Tiden varit. Det var från Socialdemokratiska föreningen de klara signalerna till fackföreningsfolket hissades. På några månader hade föreningen och dess medlemmar bildat 1 i nya fackföreningar i Stockholm medan samfundet blev mer och mer isolerat från arbetarna.

Första skandinaviska arbetarkongressen i Göteborg 1886

C. G. T. Wickmans förslag att Fackföreningarnas centralkommitté skulle ta initiativet till en skandinavisk facklig kongress under 1886 stötte på patrull i centralkommittén, framförallt bland de liberala ombuden. Det förbereddes ett så kallat svenskt arbetarmöte med de liberala organisationerna samma sommar och de liberala elementen lyckades att få Wickmans förslag avslaget. Det togs då istället upp i Fackföreningarnas centralkommitté i Göteborg, och där blev det positivt beslut.

Fackföreningarnas centralkommitté i Göteborg, som hade bildats i juli 1885, var synnerligen livaktig. På våren 1886 ökade antalet fackföreningar i staden från 11 till 25. I hela landet ägde flera öppna lönestrider och strejker rum. I Göteborg utmärktes de av särskild livaktighet. En brädgårdsstrejk blev segerrik och höjde kampmodet.

Där förekom 1886 den första regelrätta lockouten i vårt land. De på våren strejkande färgeriarbetarna hade återgått till arbetet på en liten kompromiss ifråga om arbetstiden. Vid ett mindre färgeri fortsatte dock arbetarna att strejka och tillkämpade sig en lönehöjning på tio procent samt 50-procentigt övertidstillägg. Arbetsgivarna förstod att detta skulle ytterligare öka stridsviljan bland arbetarna. En strejk för återtagande av tre avskedade arbetare togs till förevändning för allmän lockout mot Göteborgs 400 färgeriarbetare. Efter cirka 4 veckor slutade lockouten med en kompromiss.

Socialdemokratiska föreningen var den drivande kraften i arbetarrörelsen i Göteborg. Föreningen hade bildats våren 1884. Dess förste ordförande var korkskärare H. Menander, som emellertid efterträddes av C. M. Heurlin, när han blev Folkviljans redaktionssekreterare. Föreningen genomdrev en brytning mellan fackföreningsrörelsen i staden och de liberala.

Centralkommittén hade beslutat att antaga Social-Demokraten till fackföreningsorgan. Tillsammans med fackföreningarna genomfördes i maj 1886 ett festmöte med 10.000 deltagare.

Första skandinaviska arbetarkongressen hölls i Göteborg den 27 till 29 augusti 1886. Från Sverige deltog 44 ombud för 49 fackföreningar och fackförbund, från Danmark 15 för 13 organisationer och från Norge 2 för 19. De svenska liberala arbetarledarna hade 1885 uttalat farhågor för att danskarna skulle sluta upp i stort antal och driva igenom socialistiska beslut. Den danska delegationen blev oväntat fåtalig, men i stället hade en viktig förvandling ägt rum i den svenska arbetarrörelsen, sedan den stockholmska centralkommittén avlog förslaget om initiativ till en skandinavisk arbetarkongress. Den svenska arbetarrörelsen hade övergått till socialismen. Redan i kongressens första resolution heter det: ”Då det måste erkännas, att det privatkapitalistiska produktionssättet alltid kommer att vara ett hinder för åstadkommandet av lycka och tillfredsställelse i samhället, uttalar kongressen sitt godkännande av det socialistiska programmet.” Från denna kongress restes kravet på 8 timmars arbetsdag. Ett stort manifest till Skandinavien arbetare för facklig organisering antogs.

Socialdemokratiska samfundet hade icke sänt någon delegation till Skandinaviska arbetarkongressen. Socialdemokratiska föreningen i Stockholm hade som sitt ombud sänt August Palm. Han tog initiativet till ett beslut av kongressens svenska delegater, att Social-Demokraten skulle utgöra centralorganet för Sveriges arbetare. Förslaget antogs av den svenska delegationen med 22 röster mot 18. Ursprungligen hade föreningen på Palms initiativ föreslagit att en svensk socialdemokratisk kongress skulle hållas i anslutning till den skandinaviska arbetarkongressen. Palm tog flera sådana initiativ för att få ett parti bildat. Föreningen utsåg 4 ombud till en sådan kongress, men den kom inte till stånd, säkerligen med anledning av de förberedda förhandlingarna med samfundet i Stockholm.

Den liberala arbetarrörelsen hade inget egentligt tidningsorgan. Den hade aldrig lyckats att hålla någon av sina många tidningar vid liv någon längre tid. Fäderneslandet betraktades vid denna tid som dess språkrör men det urartade samtidigt med den liberala arbetarrörelsen och blev en sjunde klassens skandaltidning. Beslutet på kongressen riktade sig direkt mot Nya Samhället.

Socialdemokratiska förbundet

Socialdemokratiska samfundet hade redan förut förstått vad klockan var slagen. Den nya reformistiska organisationen fick av Göteborgskongressen nådestöten. Sterky hade insett sitt misstag och tog försiktiga initiativ till återförening. En väl ansedd medlem av Socialdemokratiska föreningen, J. F. Rylander, föreslog förhandlingar om sammanslagning med samfundet. Beslutet blev positivt och förhandlingarna ledde i första omgången till en preliminär överenskommelse att redaktionen för Social-Demokraten, som i förslaget förutsattes bli daglig från den 1 oktober, skulle bestå av 5 medlemmar, av vilka tre skulle väljas av föreningen och två av samfundet. Dessutom skulle en förlikning äga rum mellan organisationerna.

Detta förslag tilltalade inte föreningens medlemmar, som ville rent spel. Samfundets medlemmar hade enligt deras mening att nedlägga sin tidning och inträda i föreningen. Sedan ett sådant beslut fattats, antogs emellertid ett tilläggsförslag att genomföra en gemensam överläggning med samfundet om schismens biläggande. Denna överläggning ägde rum den 28 augusti. Axel Danielsson var utsedd att föra föreningens talan och från samfundet mötte överraskande Hjalmar Branting upp. Man enades om en sammanslagning av organisationerna,

vilken ägde rum en vecka senare, då de sammanslöt till *Socialdemokratiska förbundet*. Nya Samhället nedlades. Vid val av redaktion för den dagliga upplagan av Social-Demokraten, som enligt överenskommelse skulle börja utges den 1 oktober, fick Danielsson 621 röster, Branting 509, Palm 443, Nordman 368 och Sterky 287. De föreslagna Engström och Åkerberg från Nya Samhället blev icke valda.

Social-Demokratens utgivning som daglig tidning ställdes emellertid senare på framtiden. Det beslöts att först insamla 3.000 kronor och ha en förhandstecknad prenumerationsstock på 2.000 exemplar, innan man startade den dagliga upplagan. Medan detta arbete fortgick företogs i slutet av oktober val av redaktion för veckotidningen Social-Demokraten, alltså den gamla tidningen. Därvid fick Danielsson 621 röster och Palm 76, varigenom redaktionen alltså blivit återvald. Branting var även föreslagen, men fick endast 56 röster. Palm lämnade i början av november på eget förslag redaktionen och i hans ställe invaldes då Branting. Palm övergick helt till agitationsverksamhet. Snart övergick emellertid tidningen till en kontrahentförsamling, bakom vilken huvudsakligen fackföreningarna stod. Kontrahentförsamlingen beslöt efter några månader att välja Branting till huvudredaktör. Danielsson lämnade då Social-Demokraten och Stockholm för att på sommaren 1887 ta ledningen av arbetarrörelsen i Malmö och södra Sverige.

Tidsbilder och dokument:

Skandinaviska fackföreningarnas politiska program

Första skandinaviska arbetarkongressen i Göteborg 1886 antog följande resolution:

a: Då arbetarnas ekonomiska existens endast med lagens skydd kan anses betryggad, vill fackföreningarna söka öva inflytande på lagstiftningsarbetet genom att arbeta för dels att arbetarna blir politiskt likställda med samhällets övriga klasser, dels att folkrepresentationen behandlar arbetarnas ekonomiska ställning och antager lagar, som skyddar arbetarna mot hänsynslös behandling från kapitalisternas sida;

b: och bör fackföreningarna i överensstämmelse härmed vid varje tillfälle behandla spörsmål, som på grund av sin natur är av betydelse för arbetarna, vare sig dessa frågor är av social, ekonomisk eller politisk karaktär;

c: varjämte då det må erkännas att det privatkapitalistiska produktionssättet är ett ständigt hinder för tillvägbringande av lycka och tillfredsställelse i samhället, uttalar kongressen sitt erkännande av det socialistiska programmet.

Organisationsplan för Sveriges arbetare

Organisationsplan för den svenska arbetarklassen, publicerad i Social-Demokraten den 18 juni 1886, då Palm och Danielsson redigerade tidningen.

I ekonomiskt avseende utsugen av kapitalet långt över gränserna för de enklaste naturliga behovens tillfredsställande, i politiskt berövad andra samhällsklassers rättigheter, utan kommunal rösträtt, utan representationsrätt, utan något som helst medinflytande på ledningen i det samhälle, han genom sitt arbete underhåller, och i allmänt mänskligt avseende förtrampad och ringaktad och förbjuden tillträde till bildningens och vetandets frukter samt med en bitter erfarenhet om, att ingenting är att hoppas av de maktägande — finnes för arbetarklassen intet annat medel till frigörelse än *sammanslutning*.

Under ingen annan tidpunkt i mänsklighetens historia har arbetarnas ställning varit sämre än nu, ty nu räcker mången gång icke lönen för hans arbete till för de oundgängligaste

existensbehoven. Detta bevisas av den i förfärande grad tilltagande dödlighetsprocenten bland arbetarna.

Mer än någonsin måste därför alla länders arbetare vara beslutna att göra motstånd mot kapitalet och bli bärare för en ny samhällsordning, som icke tillåter fåtalet utpressa den stora massan. Dit kan arbetarna komma på organisationens väg. Må de icke underskatta den makt de besitter, när de en gång är organiserade! Det lilla för blotta ögat osynliga infusionsdjuret bygger genom samarbete med sina milliarder likar en hel övärld av korall, på vilken sedan mänskliga samhällen uppblomstrar. överallt i naturen och historien ser man de största resultat uppnås genom massarbetet! Huru mäktig skall icke även arbetarklassen bli, när den slutligen står fast sammansluten kring en och samma fana och med ett och samma klart medvetna syftemål!

Förtryck kan endast brytas med makt.

Organisationen ger arbetarna makt.

För att organisera sig behöver de endast vilja.

Men *vill* Sveriges arbetare göra sin plikt mot sig själva och sina efterkommande, så har de ingen tid att förlora. Vi är redan långt efter våra utländska bröder. De står snart färdiga med sin organisation och är inne i striden. Och när en gång det stora slaget utkämpas, skall då vi stå splittrade och vanmäktiga utan att kunna taga vår andel i frigörelseverket? Det vore skam!

Till ledning för dem av Sveriges arbetare, som vaknat till klassmedvetande och vill vara oss behjälpliga i vårt organisationssträvande, meddelar vi här nedan en plan för organisationen, vilken dock tills vidare endast har betydelsen av råd och upplysningar.

Arbetsorganisationen sönderfaller överallt i tvenne områden, som dock bör ha ett inre och nödvändigt samband med varandra.

A. Den fackliga organisationen

Den första formen för den *självständiga* sammanslutningen mellan arbetarna är *fackföreningen* som med sig bör söka införliva alla till samma fack hörande arbetare. Dess arbete går i samma riktning som socialdemokratins: att bekämpa kapitalet, men dess mål kan självklart icke vara så högt. En fackförening kan och bör avse endast arbetarnas allra närmaste intressen, förhindra de grövsta utsagningsförsöken genom kapitalet och agitera för de värsta missförhållandenas avskaffande. Att angripa roten till det onda måste den överlämna åt den mera omfattande och mäktigare organisationen.

I en fackförening bör intagas icke blott alla till facket hörande arbetare utan även s. k. *självförsörjare*, som i mängd uppträder inom en stor del yrken, i synnerhet i de land, där den ekonomiska utvecklingen ännu inte uppsugit de återstående kvarlevorna av den gamla medelklassen. Att vägra dessa självförsörjare inträde i fackföreningarna är oriktigt, ty skillnaden i intresse mellan dem och arbetarna är ringa eller ingen; båda har över sig kapitalet, som utsuger dem och trycker dem allt längre nedåt. De är ofta helt och hållet beroende av sina förlagsmän, och flertalet av dem går så småningom över bland de egentliga arbetarna. Huru nödvändigt det är, att dessa organiseras tillsammans med arbetarna, inses därav, att om t. ex. arbetarna genom sin organisation lyckats få sin arbetstid nedsatt till ett visst antal timmar, så kunde ju de förra motarbeta och förstöra frukterna av denna reform, därigenom att de arbetade längre än det bestämda antalet timmar.

För att organisationen skall bli så stark som möjligt, hör i varje fackförening finnas en bevakningskommitté, som äger att tillse dels, att inga medlemmar får utgå ur föreningen, dels

att alla utanför stående, män som kvinnor, ingår i föreningen.

Inom varje fackförening bör finnas sjuk-, begravnings- och understöds-kassor. Dessa har överallt visat sig vara ett kraftigt dragningsmedel på de eljest slöa och likgiltiga. I stadgarna bör naturligtvis bestämmas, att ingen får vara medlem i dessa kassor, utan att på samma gång vara medlem i föreningen.

Sambandet mellan de olika fackföreningarna tillhör det andra området av arbetsorganisationen. Det kan svårligen vara rent fackligt av det skäl, att ombud från olika fackföreningar vanligen icke känner förhållandena inom flera än ett fack, följaktligen icke kan utbyta meningar med varandra. Här i Stockholm finnes visserligen en centralkommitté, men denna har endast kunnat sysselsätta sig med politiska frågor och sådana ekonomiska frågor som varit gemensamma för alla fack.

Den svenska arbetarorganisationen kan aldrig bli så koncentrerad som t. ex. den danska. I Danmark är nämligen industrin till största delen inryckt inom en enda stad, Köpenhamn, med oproportionerlig storlek och folkmängd i förhållande till det övriga landet. Under sådana förhållanden var det naturligt att arbetarrörelsen därstädes, när den en gång började, skulle taga hastig fart. I Sverige är ytan större, på samma gång som proportionerna är jämnare: där är fabriksstäderna mindre, men flera, och stadsindustrin uppväges hos oss fullkomligt av *bruksväsendet*, som är egendomligt för vårt land, och som är ägnat att spela en stor roll i vår arbetarorganisation. Vi har strängt taget ingen industriell medelpunkt, varifrån arbetarrörelsen som t. ex. i Frankrike och Danmark kunde behärskas, utan vår organisation måste få karaktären av ett över hela landet utbredd nät. De stora och talrika bruken och bergverken måste lika mycket utgöra föremål för vår agitation som städerna. Till de talrikaste yrkena inom Sverige hör *sågverksarbetarna*, *bruksmederna*, *valsverksarbetarna*, *gruvarbetarna* m. fl. och av dessa finnes knappast några inom städerna. Alla dessa yrken måste sammanbindas medelst starka organisationer.

När inom samma fack (särskilt bland bruksarbetarna) en mängd platsföreningar bildats, bör dessa sammanbindas medelst en *centralstyrelse*, som då antingen kunde väljas särskilt eller utgöras av lokalstyrelsen för den starkaste och centralast belägna platsföreningen. Utan en sådan centralstyrelse blir ingen fast sammanhållning av facket möjlig. När ett fack sålunda blir organiserat kan det med kraft bistå medlemmarna vid strejker o. s. v. samt arbeta för en normalarbetsdag, för en ändamålsenlig fabrikslagstiftning och, där styckarbete är vanligt, för en minimilöntaxa.

B. Den socialpolitiska organisationen

Med arbetarnas sammanslutning i särskilda fack befinner sig emellertid arbetarorganisationen endast i sitt första stadium. Nästa steg blir, att de särskilda fackföreningarna sammanbindes medelst en mera omfattande och högre organisation: *den socialpolitiska*.

Någon torde då fråga, vilken karaktär denna organisation bör ha för att bäst befördra arbetarnas intressen?

Vi vet att fackföreningarna skiljer sig från de gamla arbetarföreningarna däri, att i dem för första gången motsatsen mellan kapital och arbete kommer till klart medvetande hos arbetaren. Fackföreningarna bekämpar kapitalet i smått utan att följa något bestämt program till omgestaltning av samhället. Men *socialdemokratin* gör detta i stort och vill fullkomligt tillintetgöra dess förstörande verkan genom att borttaga privatkapitalet, förvandla produktionsmedlen till folkstatens egendom och ordna arbetet efter gemensamhetsprincipen. Den är

således blott en följdriktig utvidgning av fackföreningsidén och bör därför ligga till grund för organisationen mellan de olika fackföreningarna.

Denna organisation förbereds bäst genom mindre *socialdemokratiska föreningar*, vari medlemmar av de särskilda fackföreningarna bör ingå, deltaga i diskussionen och sprida idéerna bland sina fackföreningskamrater. När på detta sätt jordmånen är tillräckligt förberedd bör fackföreningarna (på de platser, där det finnes flera sådana) tillsammans med den socialdemokratiska föreningen bilda ett *socialdemokratiskt förbund*, som ledes av ett visst antal representanter för alla föreningarna. När flera sådana förbund bildats i olika delar av landet, tillknytes organisationen ännu en gång därigenom, att dessa förbund tillsammans bildar *ett svenskt socialdemokratiskt arbetarparti*, vars angelägenheter avgöres på årliga kongresser. Därmed är den *nationella* organisationen fulländad för att sedan bli en länk i den stora *internationella*.

Vore vi så långt! Men ett ihärdigt arbete förestår oss. Mången av dem, som nu kämpar, skall kanske aldrig skönja morgonrodnaden till den nya dagen. Åratal kommer att förflyta, innan Sverige blir tillräckligt genomagiterat för att i stort kunna mottaga våra idéer. Låt oss därför modigt gripa oss verket an, vi alla, som fattat storheten i vårt mål! Låt oss icke förtrötts av det nuvarande motståndet! Låt oss göra vår plikt mot oss själva, våra bröder och den kommande generationen!

7. Kamp mot liberalismen i arbetarrörelsen

När den 23-åriga Axel Danielsson och den 3 år äldre Hjalmar Branting för första gången möttes den 28 augusti 1886 var det som representanter för två parter, den framryckande revolutionära socialismen och den tillfälligt kapitulerande reformismen. Danielsson ansåg att en ny revolutionär kris var i annalkande i de ledande kapitalistiska länderna på kontinenten och att den svenska arbetarklassen måste göras beredd för sin insats i detta samband, sitt eget lands befrielse från kapitalismen. Marxisterna ansåg som bekant på den tiden att revolutionen måste ske samtidigt i flera av de mest framskridna länderna i Europa för att segern skulle kunna befästas och bli varaktig. Danielsson behärskades av en revolutionär optimism, som emellertid inte hade något gemensamt med revolutionsromantik. Tvärtom var det hans uppfattning att den revolutionära klasskampens och socialismens idéer måste bringas ut till de största arbetande skikt och vinna deras aktiva anslutning.

Tillsammans med Palm, Nordman och andra förde han en oförsonlig kamp mot ledarna i den liberala arbetarrörelsen, vilka fullkomligt riktigt betecknade sig själva som ”arbetarrörelsens reformister”. Logiskt blev de arga fiender till den socialistiska arbetarrörelsen, när denna började att vinna terräng. Tapetseraren Erik Nordman hade tillhört ledningen för ringrörelsen och den liberala arbetarrörelsen, men övergick under år 1885 efter allvarliga självstudier till socialismen och blev genast en av den unga socialistiska rörelsens intelligentaste ledare och en god propagandist. Inte minst hans var förtjänsten att liberalismen helt förlorade ledningen över arbetarrörelsen i Stockholm på vintern 1885-86.

Nordman hade på nyåret valts till Socialdemokratiska föreningens ordförande och stod ständigt vid Danielssons och Palms sida på vakt mot de liberalas intriger. Förklarligt riktades vaksamheten också mot samfundet och dess främste ledare, som Sterky ansågs vara. I känslan av detta ställde Sterky inte själv upp i förhandlingarna med föreningen utan i stället sändes Branting, som i samfundet var en nybliven medlem och utåt inte visat någon påtaglig aktivitet där annat än i artiklar, bl. a. från och om det liberala tredje svenska arbetarmötet i Örebro vid midsommartid.

Hjalmar Brantings övergång till socialismen

1880 hade Hjalmar Branting som tjugooårig arvtagare till en burgen professor skänkt 3.000 kronor till Anton Nyströms då nystartade Stockholms Arbetareinstitut. 1882 satsade han pengar på ett av de misslyckade liberala arbetartidningsprojekten. Tidningen hette *Sverige* och denna gång behövdes det bara ett nummer för att den skulle bli nedlagd. Den angav sig vara organ för "Kommittén för utredandet av fackföreningsidén" och var en rent reformistisk historia, predikande samförstånd över klassgränserna. Efter ett par års tjänst på Stockholms observatorium inträdde Branting 1884 i den liberala pacifisten K. P. Arnoldsons tidning *Tiden*, vilken han således våren 1885 köpte och fortsatte att driva i liberal anda. Han skrev förresten vid övertagandet: "Redaktörsskiftet kommer icke att göra någon som helst förändring i tidningens program." Den liberala ledningen för Fackföreningarnas centralkommitté hade antagit *Tiden* som sitt organ, men detta accepterades inte i tillräcklig utsträckning av arbetarna och tidningen måste nedläggas i januari 1886.

Branting deltog i det av de liberala arbetarledarna arrangerade tredje svenska arbetarmötet i Örebro den 28-30 juni 1886. Det första arbetarmötet har redan behandlats. Det andra hölls 1882 i Norrköping och det uttalade sig för fackföreningars bildande, men sökte framställa hela arbetarfrågans lösning som en fråga om sparsamhet, flit, nykterhet med mera dylikt. I konsekvens med sin utveckling till antisocialistisk rörelse tog Örebromötet i en resolution avstånd från den socialistiska rörelsen. I diskussionen om denna fråga gjordes fula utfall mot den socialistiska rörelsens ledare och framförallt mot Palm. Branting, som var mötets referent och sekreterare, uppträdde, att döma av protokollet, i denna debatt utan att ta klar ståndpunkt och yrkade bordläggning av hela frågan om ett uttalande. Resolutionen antogs med 32 röster mot 23, som tillföll Brantings bordläggningsyrkande. Efteråt ansåg han i en artikel i *Nya Samhället* detta beslut "vara så mycket oklokare som mötets medlemmar väl visste att från ett håll bland de svenska socialdemokraterna man livligt agiterat för att riva upp alla broar, som kunde möjliggöra någon förbindelse mellan socialistiska och icke-socialistiska arbetare". Detta uttalande utgör faktiskt en bön till liberalerna om stöd mot Socialdemokratiska föreningen.

Hjalmar Branting hade sålunda inte slitit banden med den liberala arbetarrörelsen, när han inträdde i den socialistiska, vilket i själva verket skedde genom förhandlingarna med Socialdemokratiska föreningens ombud den 28 augusti 1886. Han räknades till och med som en av den liberala rörelsens mera prominenta ledare. Han kom in förhandlingsvägen i den socialistiska rörelsen för att genast bli en av dess ledare.

"Första gången jag mötte Hjalmar Branting på min bana", skriver Axel Danielsson i *Arbetet* den 20 augusti 1890, "var vi fientliga anförare för var sitt parti, men det betecknande var, att vi icke nalkades varandra för att leverera batalj utan för att sluta fred." Det var två framstående parlamentärer, som sänts fram från ömse håll. Mellan Palm, som var i Göteborg på den skandinaviska arbetarkongressen, och några andra, framförallt Sterky, rådde ett "olyckligt missförstånd", som Danielsson skriver och vars karaktär redan behandlats, och detta skulle lätt kunnat utvecklas "till en kronisk schism, som behövt årtal för att biläggas".

"Jag kände stundens betydelse, och man vet, att jag gjorde min plikt", skriver Danielsson i samma artikel. Förenandet fullbordades. Fred slöts. Men någon traktat, något program under-tecknades aldrig, och däri ligger verkets svaghet. Enandets karaktär är dock tydlig. Samfundet kapitulerade utan villkor. Sterky erkände sedermera enligt Palm att bildandet av samfundet och *Nya Samhället* "var det dummaste och oförskämdaste han i sitt liv gjort".

Om Branting skulle det visa sig, att han med detta verkligen tagit steget över till socialismen, även om han inte med ens slet alla band med den liberala rörelsen. Som liberal hade han varit förespråkare för samverkan med socialdemokraterna och som socialdemokrat startade han sin bana med att förfäkta samverkan med liberalerna. Den historiska handlingens logik ville något annat. Brantings övergång till den socialistiska rörelsen under föresatsen att skapa bättre samförstånd mellan de båda arbetarrörelserna ledde till dess motsats. Just hans övergång fördjupade klyftan dem emellan. Som alla fiender till den socialistiska rörelsen spekulerade de liberala i dess splittring. Förenandet av föreningen och samfundet var därför en svår missräkning för dem och gjorde dem desperata. Om Branting däremot kvarblivit i den liberala rörelsen hade han sannolikt haft större möjligheter att verka för samverkan om demokratiska målsättningar mellan den socialistiska och de dåvarande borgerligt demokratiska rörelserna.

Den 24 oktober 1886 antog arbetarföreningen ett uttalande, vari socialismen förklarades vara till stor skada för arbetarna. På detta svarade Socialdemokratiska förbundet och Fackföreningarnas centralkommitté med ett stort möte den 1 november, på vilket även Branting talade. Han förklarade samarbete vara uteslutet med en del av de liberala elementen. Därmed avsåg han i första hand de styrande i arbetarföreningen. Denna svarade med ett nytt möte den 7 november. Det var inbjudet till diskussion, och denna gick enligt Palms berättelse till en början rätt knaggligt. När Palm, Danielsson och Nordman anlände spändes uppmärksamheten. Alla tre begärde ordet med påföljd att ordföranden plötsligt förklarade mötet avslutat utan att ha låtit någon av dem komma till orda. Palm gick då upp i talarstolen och föreslog Nordman till ordförande för den fortsatta diskussionen och denne blev vald med stor majoritet. Den liberala mötesledningen sökte återerövra tribunen och tumultartade scener utspelades. Nordman blev neddragen men under tiden hade Danielsson och Palm författat ett resolutionsförslag, som Palm lyckades att få uppläst och antaget. Intermezzot broderades ut i den borgerliga pressen och fick väldiga dimensioner. När meddelandet nådde utlandet hade händelsen vuxit till ”revolution i Stockholm”.

Skärpning mellan socialister och liberaler

I Social-Demokraten för den 12 november 1886 heter det: ”Den meningsskiljaktighet, som opinionen antagit äga rum mellan Branting och Social-Demokraten finns i själva verket icke till eller är så obetydlig att våra motståndare sannolikt icke har skäl att glädja sig.” Vad man syftar på är ställningstagandet till en del liberala. En artikel i Social-Demokraten, där man å ena sidan konstaterar klyftan mellan de socialistiska och liberala arbetarrörelserna och å andra sidan propagerar för det nyströmska ”arbetarinstitutet”, väcker protester bland socialdemokraterna. Branting tar avstånd från positivismen, men söker ändå att skapa förståelse och aktning för Nyström. Samma är förhållandet beträffande nymalthusianisten Knut Wicksell. Dennes utläggningar blir utförligare refererade av Branting i Social-Demokraten än betydelsefulla socialistiska framträdanden. Med Wicksell lyckades det emellertid att få en fruktbringande diskussion. I december 1886 ägde en duell rum mellan Wermelin och Wicksell om den marxiska värdeteorin. Wermelin gjorde en briljant inledning. Året därpå utgavs talet bearbetat i hans broschyr ”Karl Marx värdeteori” på Bonniers, antagligen därför att det kritiserade formuleringar i det gällande ”partiprogrammet”, nämligen kvarlevor av den lassalleanska ideologin. Wicksell polemiserade mot teorierna om arbetet som det allena värdeskapande och om arbetskraftens utsugning i det kapitalistiska samhället. Han menade att den som skapar nya arbetstillfällen ej är utsugare eftersom han gjort en insats som ”idébringare”, d. y. s. initiativtagare. Wermelin konstaterade i sin replik att klyftan mellan Wicksell och marxismen var större än han förut antagit.

Sådana närstrider med tidens mest framstående borgerliga ideologer på olika områden fyllde naturligtvis sin roll att öka intresset för den vetenskapliga socialismen. Anton Nyström fortsatte dock på sin inslagna väg till allt hårdare kamp mot socialismen. Han utgav en rad stridsskrifter av vilka den avslutande ”Socialismens omöjlighet och den s. k. ’vetenskapliga’ socialismens ovetenskaplighet jämte praktiska vinkar om arbetarfrågans lösning utan socialism” kom att omöjliggöra allt vidare samröre med honom. ”Det är i sanning en märkvärdig vetenskap, som så lätt fattas av den stora massan”, var ett av hans lika håfulla som misslyckade försök att avfärda den vetenskapliga socialismen.

Även professor Pontus Fahlbeck ”gjorde upp” med socialismen i en omfattande ”avhandling” 1892. Som Nyström tar även han gärna olika utopier på allvar därför att de är lätta att bemästra. Den vetenskapliga socialismens grundare, Marx och Engels, avfärdas typiskt drygt och övermaga. Marx har enligt dem inte nyskapat någonting i sitt lärosystem, Marx är inte mer vetenskaplig än flertalet av sina föregångare, de utopiska socialisterna, ja, Marx är utopist. Fahlbeck ”erinrar blott om Marx” naiva föreställning, att en socialistisk ordning av produktionen skulle i alldeles otrolig grad öka avkastningen!” Fahlbeck var visserligen anhängare av Malthus” lära om barnafödandets tendens att öka fortare än försörjningsmöjligheterna, men under den ”familjeupplösande” (!) socialismen skulle det omvänt sättas för få barn till världen, spådde han.

Dr Nyström menade däremot att Malthus” lagar skulle gälla också under socialismen och för många barn komma till världen. Sådant lamenterande förtjänar bäst den kommentar det fick av Danielsson, som efter att ha refererat de båda ståndpunkterna skriver: ”Den kinkiga frågan för oss är nu: skall vi förlisa på Carybdis eller på Scylla? Skall människorna i det socialistiska samhället avla barn tills de svälter ihjäl eller skall de hastigt dö ut, emedan inga barn blir födda? Vi har inget annat svar än skaldens ord: ’I som älsken, I veten det, I!’ Det är väl också bäst att tills vidare överlåta den saken åt dem.”

Brantings socialistiska programförklaring

Sin första grundligare programförklaring som socialist och marxist gjorde Branting i ett tal i Gävle den 24. oktober 1886 med titeln: *Varför arbetarrörelsen måste bli socialistisk*. I talet förklaras arbetarklassens ledande roll i den fortsatta historiska utvecklingen och under den revolutionära övergången till det nya samhället, som måste vara socialistiskt. Han klargör arbetarorganisationernas och särskilt partiets roll för lösandet av dessa uppgifter.

Fackföreningarna och partiet måste vara skilda organisationer. Partiet har de större och längre siktande uppgifterna. Talet anslöt sig i denna del till den ovan refererade organisationsplanen i Social-Demokraten. Vidare förklarar Branting varför övergången till det socialistiska samhället måste ske genom den politiska maktens erövring på revolutionär väg. ”Minst av allt”, sade han, ”borde bourgeoisin, som själv icke har en utan upprepade revolutioner att tacka för sitt välde, 1789, 1830, 1848, taga så illa vid sig, om en och annan av proletariatets banérförare talar litet högljutt om den kommande sociala revolutionen, därvid utgående från det tyvärr allt för möjliga antagandet, att den härskande klassen aldrig skall godvilligt avstå sin makt, utan folket skall nödgas ge sina riksdagsrepresentanters fordringar eftertryck med vapen i hand.”

Till slut gör Branting följande betydelsefulla deklARATION i detta tal knappt två månader efter sin övergång till den socialistiska rörelsen: ”Vi måste således ha en *självständig, fullt medveten, socialistisk arbetarrörelse* till stånd i vårt land, det är det slutresultat, vartill vår undersökning lett oss. Socialismens röda, internationella fana, broderskapets och frihetens

symbol, är också redan planterad på svensk jord. I det tecknet, och endast i det, skall den svenska arbetaren kunna, i jämbredd med sina bröder i utlandet, gå fram till frigörelse från all trældom, social, politisk, ekonomisk och andlig.”

Efter detta programtal, som i hög grad stärkte Brantings auktoritet i förbundet, får programfrågan en märklig utveckling. Efter att man beslutat, att förbundet icke skulle övertaga föreningens program, inleddes förberedelser för ett nytt program, vilka blev mycket långvariga och ändade med att man antog en ordagrann översättning av Gothaprogrammet. Efter detta upphörde programmet att ha någon reell betydelse för organisationen.

Branting blir huvudredaktör för Social-Demokraten

Social-Demokraten hade till början av 1887 ägts och letts av den politiska organisationen. Socialdemokratiska föreningen och sedermera förbundet fattade alla beslut om tidningen och dess utgivning samt valde dess redaktion. Social-Demokratens redaktion var, innan partiet konstituerats, i själva verket hela den svenska socialistiska rörelsens politiska ledning. Genom tidningen höll de mestadels politiskt oorganiserade socialisterna ute i landet kontakten med varandra. I denna dryftades de politiska kampanjerna. Erfarenheter om arbetarrörelsens utbyggnad utbyttes. Enskilda socialister ute i bygderna fick råd och besked genom tidningen. Och det kan inte underställas något tvivel att duon Palm—Danielsson var som klippt och skuren för en sådan lednings uppgifter. Ingen kunde känna landet bättre än Palm efter alla hans turnéer.

I början av år 1887 inträdde de fackliga organisationerna som delägare i Social-Demokraten. Samtidigt med detta övergick tidningens ledning från den politiska organisationen till en kontrahentförsamling, bestående av ombud för de organisationer som tecknat andelar i tidningen. Denna sammanträdde oftast varje vecka och avgjorde alla frågor angående tidningen. Om förut de politiskt mest medvetna och avancerade arbetarna haft bestämmandet över tidningen genom den politiska organisationen, så kom nu genom kontrahentförsamlingen även ännu oerfarna och icke-socialistiska element med i tidningens ledning. De kom att återspegla ett småborgerligt missnöje med Danielssons konsekvent revolutionära linje och stil. Hittills hade ingen av de två redaktörerna Danielsson och Branting varit utsedd till chef. Nu blev Branting av denna kontrahentförsamling vald till huvudredaktör.

Axel Danielsson fritar Branting från misstanken att ha deltagit i någon sammansvärjning mot honom och skyller det hela på kontrahentförsamlingen, samtidigt som han ett par år senare skriver: ”Om man vill dödligt förolämpa en tapper officer, så *degraderar* man honom. Det gjorde Social-Demokratens kontrahentförsamling med mig, då den slutligen utnämnde Branting till huvudredaktör för en tidning, som jag mer än någon annan hade gjort till vad den var.”

Danielsson ryckte upp sina tältpinnar och drog bort tillsammans med ännu en annan av det hittillsvarande triumviratet, Erik Nordman, som åter var utan arbete efter att ha haft några månaders kondition i tapetseraryrket. På Palms inrådan ställdes färden till Malmö, där en enastående insats i den svenska arbetarrörelsens utveckling inleddes.

De steg i land i Malmö den 4 juli 1887 och uppsökte omedelbart Fackföreningarnas centralstyrelse. Denna accepterade ett förslag att ordna ett möte med Danielsson som talare om pressen och arbetarna. Ahörarkretsen var inte stor. ”Med beklämt hjärta” föreslog talaren att det skulle upprättas en arbetartidning för södra Sverige. ”Utan ovationer och hurrarop sade arbetarna sitt bestämda ja till förslaget och därmed var saken avgjord”, skriver Danielsson. Malmö arbetares tidningsförening bildades med Erik Nordman som ordförande och på ett

senare sammanträde valdes Danielsson till redaktör. Då det var avgjort att tidningen skulle utvisade det sig att man på grund av en formlig bojkott från tryckeriägarnas sida inte kunde få den tryckt i Malmö. Men Danielsson hade lärt vägen av Palm, for över till Köpenhamn med manuskripten och återvände någon dag senare, den 6 augusti 1887, med första numret av tidningen "Arbetet, organ för klassmedveten arbetarrörelse".

Två emigranter

Under förberedelserna för Arbetets utgivning gjorde *Erik Nordman* såsom tidningsföreningens ordförande avstickare till de skånska industrierna för att agitera för tidningen. Till tidningens expeditör valde tidningsföreningen en trakasserad socialistisk malmöarbetare S. Svensson. Han blev för övrigt genast efter anställningen anhållen och insatt på "arbetshuset" för att han under sin arbetslöshetstid mottagit bidrag av fattigvården. Tack vare en kampanj under Danielssons ledning blev han efter ett par veckor frigiven.

Även i Malmö var Nordman utan försörjningsmöjligheter och återvände till Stockholm. Där hade man passat på att ersätta honom med en annan i Socialdemokratiska förbundets styrelse. Efter att ånyo ha haft tillfälligt arbete i tapetserareyrket under några månader fann han 1888 som många andra av den tidens bästa arbetare ingen annan utväg än att emigrera till Amerika.

Den fine och begåvade arbetaren Erik Nordman hade med stor taktisk skicklighet tagit med sig den stockholmska fackföreningsrörelsen från liberalismen till socialismen och gjort det i avgjord kamp mot liberalismen i arbetarrörelsen. Han ledde också den fackliga rörelsens samtidiga utbyggnad och aktivering.

I Amerika fick man användning för hans talanger. Där anslöt han sig till *Socialist Labor Party*, USA:s dåvarande marxistiska parti, som stammade nästan direkt från Internationella arbetarassociationen, det vill säga Första internationalen. Den senare upplöstes officiellt den 15 juli 1876 på sin kongress i Philadelphia, där endast amerikanska delegater deltog. Några dagar senare, den 19 juli, hölls en ny kongress i samma stad, varvid ett nytt marxistiskt parti bildades. Detta fick namnet *Workingmen's Party of America*, men tog redan följande år det nya namnet *Socialist Labor Party*. Flera svenskar hade redan gjort aktiva insatser i detta parti, när Nordman kom till Amerika. Han var en av dem, som tog initiativ till att samla de svenska socialisterna i Amerika i en organisation. I New York startades den svenska socialistiska tidningen *Arbetaren*, för vilken Erik Nordman blev redaktör. I sin bok "Skandinaver på vänsterflygeln i USA" skriver Henry Bengston, att det under Nordmans ledning lades grunden till en tidning, som fullt ut kunde mäta sig i konkurrensen med de borgerliga svensk-amerikanska tidningarna även om den politiska färgen begränsade läsekretsen. Denna värdering av Bengston tyder på att Nordmans kapacitet verkligen var betydande och att den svenska arbetarrörelsen gjorde en stor förlust genom hans utvandring.

Några månader tidigare, i november 1887, hade en annan av de närmaste medarbetarna kring Palm emigrerat till USA. Det var Atterdag Wermelin. Han var prästson från Ny i Värmland, född 1861, och hade börjat studera i Uppsala, då han fick kontakt med den socialistiska idén. Han flyttade till Stockholm och tog ett enkelt referentarbete på Aftonbladet för att klara sin försörjning. I smyg kunde han hjälpa Palm med redigeringen av Social-Demokraten, men när han 1886 tog till orda i en liten församling, kom det till chefredaktörens kännedom och han avskedades huvudstupa. Det hör till historien att polisledningen gjorde ett misslyckat försök att utnyttja Wermelins nödläge för att värva honom till spion i arbetarrörelsen.

Han utförde under sin korta tid i den svenska socialistiska rörelsen ett betydande propagandaarbete. "Som föredragshållare var han den främste i partiet", skriver Axel Danielsson och

detta bekräftas av de två föredrag, som utgivits i broschyrform. Utom den tidigare nämnda broschyren om den marxiska värdeteorin utgavs hans föredrag ”Kan sparsamhet rädda proletariatet?”, vilket var det första svenska marxistiska originalarbetet av betydelse. Även det är en mästerlig skrift, som i skarpa färger framställer det kapitalistiska samhällets ekonomiska lagar. Han påvisar att den allmänna sparsamheten, som de liberala rekommenderar arbetarna, endast kan påskynda den ekonomiska krisen. Denna är ”det onaturligaste som finns, ty den är hunger mitt i överflödet, Tantali kval förverkligade ...” I detta samhälle kan den rikes ”begär efter sina fyrtio procent sätta produktionen i gång, men miljonernas rop på bröd kan det inte”. På ett slående och förutseende sätt påvisar han klart varför ekonomiska kriser är ”med nödvändighet uteslutna” i ett socialistiskt samhälle till följd av dess natur. Ingen av de socialistiska propagandisterna i Sverige, skrev Danielsson, förstod bättre än han Karl Marx och ingen kunde bättre tolka honom. Det var också genom Wermelin som Stockholms arbetare först lärde känna den store mästaren.

För att finna en utkomst lärde sig Wermelin typografyrket och emigrerade. En av hans kamrater i Amerika, den svenske arbetaren C. Alrik Hult, skriver om Wermelin: ”Vilket sorgligt misstag begicks ej, då Atterdag Wermelin drevs att emigrera till Amerika, det land där han minst av allt passade. Denne poet, drömmare, idealist och tänkare kunde aldrig inrangeras i det amerikanska samhällets business life.” Även Danielsson insåg klart hela meningslösheten i situationen: ”Nu är revolutionen i Sverige en tapper man mindre, arbetarrörelsen i Sverige en vetenskaplig banérförare mindre — och Amerika en typograflärling mer.” Det slutade också djupt tragiskt. 1904 kapitulerade Wermelin inför svårigheterna att slå sig fram i Amerika. Han hade blivit en skicklig ritare, men var ”radikal”, och möttes överallt av svaret: ”För gammal”. Från Colorado for han till Chicago, där han efter ett halvt år skar av sig pulsådern och kastade sig i Chicago River från bron vid Van Buren Street.

Den socialistiska rörelsens tyngdpunkt till Skåne

På detta sätt hade nästan hela den fasta kärnan i Socialdemokratiska föreningen kring Palm lämnat Stockholm. Palm själv fick nu börja försörja sig på skrädveri mellan mötesturnéerna och fängelsesejourerna. Han var den förste av rörelsens ledare som fängslades. Sedan skulle fler följa.

Genom att Branting blev huvudredaktör för Social-Demokraten betraktades han också som den främste. Sina medhjälpare valde han som regel inte bland de äldre och erfarna. Palm be-
gärde outtröttligt att Social-Demokraten enligt tidigare beslut skulle göras daglig och en konstituerande partikongress inkallas, men bland andra Branting motsatte sig förslagen. Följden av detta blev också att rörelsen i huvudstaden stagnerade, trots att de objektiva förutsättningarna synbarligen ökade vid denna tid.

Just vid övergången från den palmska till den brantingska ledningen sökte motståndarna att piska upp en fientlig stämning mot socialismen. En eldsvådeunge i slottets vedkällare framställdes i svensk och även utländsk press som ”socialistisk mordbrand”.

I Sanna utanför Hudiksvall dömdes Palm till 3 månaders fängelse för att han på ett möte i Åvik skulle ha fällt ”smädliga yttranden” om riksdagen. Sedan domen avkunnats antog det utanför rättssalen församlade folket ett uttalande för socialismen. Även i syfte att skrämma arbetarna dömdes på hösten 1887 sexton kanalarbetare i Örebro till sammanlagt över 44 års straffarbete för att de sökt att befria arresterade arbetskamrater.

1880-talet upplevde ingen verklig ekonomisk blomstring. Efter ett kortvarigt uppsving i slutet

av årtiondet började åter en ekonomisk kris med ökad arbetslöshet och nöd som följd. Och samtidigt med detta genomdrevs av den protektionistiska majoriteten, som tillkommit på olaglig väg, de höjda brödtullarna i riksdagen, vilket ledde till ökade priser.

De fackliga organisationerna övergick till aktiv lönekamp. Enligt Carl Axel Raphaels bristfälliga utredning steg det av honom registrerade antalet strejker i landet under 1880-talet på följande sätt:

År	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889
Antal strejker	3	4	5	6	10	29	16	41	30

Siffrorna omfattar inte alla strejker, men återspeglar stegringstendensen.

Sådan är situationen, när rörelsen av orsaker som framgått av det föregående stagnerar i Stockholm och allvarligt går tillbaka i Göteborg, där över hälften av fackföreningarna försvinner 1887. Sedan Axel Danielsson flyttat till Malmö och Arbetet startats, flyttades också den svenska socialistiska rörelsens tyngdpunkt ånyo till Skåne.

När Arbetet startade fanns det allt som allt en svag socialdemokratisk förening och 15 fackföreningar med tillsammans knappt tusen medlemmar i Malmö. Därtill var sämjan mellan å ena sidan den politiska organisationen och å andra sidan de fackliga inte god. Den förra förmådde inte alls fylla sin uppgift som ledande politisk organisation. Det fordrades en Danielssons ovanliga energi och skicklighet ifråga om organisation, agitation och propaganda för att få det hela att hålla ihop. Till skillnad från den nya stockholmsledningen förstod han vikten av samverkan mellan facklig och politisk organisation.

Första sydsvenska arbetarkongressen 1888

I slutet av år 1887 togs initiativ till *Första sydsvenska arbetarkongressen*. Inbjudan utfärdades av Fackföreningarnas centralstyrelse i Malmö. Däri framhölls som kongressens viktigaste uppgift att befordra "bildandet av ett starkt, politiskt arbetarparti, som värdigt kan framträda till kamp mot de förut varande partierna".

Första sydsvenska arbetarkongressen sammanträdde i Malmö den 6-8 januari 1888 besökt av 26 ombud, av vilka 15 var från Malmö, 8 från Hälsingborg och de övriga från Lund och Ystad. Efter en diskussion, inledd av Axel Danielsson, antogs redan första dagen en resolution, vari fackföreningsrörelsens roll och uppgifter bestämmes. De "utgör den naturliga och sig självmant erbjudande formen för arbetarnas fasta sammanslutning såväl av historiska som politiska skäl". Deras "närmaste mål måste vara arbetarnas skyddande mot kapitalmakten så långt detta är möjligt inom det nuvarande samhället samt i allmänhet förbättring av arbetarnas ställning inom respektive yrken". I en tilläggsresolution beslöts ålägga ombuden att "ofördröjligen ta initiativ till bildandet av nationella förbund mellan fackföreningarna inom samma yrke". Kongressens mycket livliga diskussioner leddes av Danielsson så att delegaterna blev på det klara med att man utom den fackliga kampen även måste föra en politisk kamp och att det för denna krävdes en ledande politisk organisation. Kongressen beslöt i detta samband att tillsätta en kommitté för att planmässigt förbereda och organisera ett politiskt arbetarparti. Till slut antog sydsvenska arbetarkongressen ett program, vilket på dess uppdrag utarbetades av Danielsson. Därigenom hade bestämts inriktningen hos det parti, som skulle förberedas.

Den principiella delen av programmet eller maximiprogrammet hade följande lydelse:

”Det borgerliga samhället i Sverige uppstod så småningom ur den gamla krigarstaten, där feodalklassen hade härskat socialt, politiskt och andligt, genom en rad av våldshandlingar från den borgerligt sinnade suveräna kungamakten (Karl X:s och Karl XI:s expropriering av adelsgodsen, Gustav III:s systematiska inskränkning av adelns makt m. fl.) samt på grund av den moderna industrins utveckling och borgarklassens därigenom förvärvade inflytande på lagstiftningen, vilken sedan i lång tid legat uteslutande i dess händer.

På våldsamt eller annat sätt har i detta samhälle en minoritet, borgarklassen, kommit i besittning av alla de produktionsmedel (maskiner, redskap och fabriker), utan vilka den industriella produktionen i samhället ej längre kan drivas. Denna besittning berättigar klassen, enligt samhällets lagar, att tillägna sig hela avkastningen av produktionen med frångång av den s. k. arbetslönen, vilken i bästa fall utgöres av ett existensminimum. Detta är urkällan till fattigdomen, arbetslösheten, slaveriet och förtrycket i alla dess former.

Men då arbetets hela avkastning rättvisligen bör tillfalla dem som arbetar, och då detta ej är möjligt förr än arbetsmedlen exproprieras från den härskande klassen, så uppställer kongressen såsom arbetarrörelsens slutliga mål *kapitalets socialisering* eller de industriella produktionsmedlens förvandling till samhällelig (gemensam) egendom.

Då vidare även jorden med alla för dess moderna bearbetande nödiga arbetsmedel befinner sig i en minoritets händer och då den fordom så talrika bondeklassen alltmera skuldsättes och upplöses eller förvandlas till en lönarbetarklass åt storkapitalet, samt då slutligen jordegendomen är att betrakta som ett produktionsmedel, vilket utan den levande arbetskraften icke lämnar någon avkastning.

Så beslutar kongressen att den klassmedvetna arbetarrörelsen även måste åsyfta *jordens socialisering* eller förvandling till gemensam egendom, varigenom massornas beroende av godsägarklassen för alltid upphör.”

Det politiska minimiprogrammet omfattade krav på allmän, lika och direkt rösträtt med hemlig röstavlämning för alla medborgare över 21 år, fullständig tryck-, organisations- och mötesfrihet, obligatorisk grundskola, statskyrkans slopande, enhetlig progressiv skatt, åttatimmarsdag, förbud mot barnarbete, arbetarskyddslag och human socialförsörjning. Minimiprogrammet med kraven riktade på det kapitalistiska samhället var som synes skickligt och riktigt formulerat.

Särskilt stor betydelse hade dock den ovan återgivna principiella delen av programmet, som tar sikte på övergången till socialismen. Vid bedömningen av denna del skall man minnas att Socialdemokratiska förbundet i Stockholm efter månaders förberedelser beslöt att antaga en ordagrann översättning av det lassalleanska tyska Gothaprogrammet, tydligen därför att det icke kunde bli enigt om de olika programsatserna. I den stockholmska programkommissionen, som enligt beslutet skall ha bestått av Åkerberg, Branting, Sterky, Danielsson och Palm, var stora meningsskiljaktigheter för handen.

Det sydsvenska programmet är tillkommet i stor hast och bär spår därav. Det är emellertid det första socialistiska programmet i Sverige, som helt befriat sig från lassalleanismen och låtit sig starkt påverkas av Kommunistiska Manifestets grundsyn. Bakom det första avsnittets sammanfattning av den svenska bourgeoisins historia ligger riktiga tankar, som skulle förtjänat en bättre utformning. Tyvärr kom Danielsson aldrig mera att sysselsätta sig med detta. Han underlät att återuppta detta ämne i det program, som han utarbetade till 1897 års kongress. Särskilt intressant är hans slutsats, att de svenska kungar, som oftast i eget intresse inskränkte adelns makt, samtidigt banade vägen för borgarklassens framträngande. Att ta in

jordfrågan i ett socialistiskt program var på den tiden även internationellt sett i varje fall ytterst sällsynt. Med detta avsnitt ville kongressen skapa en plattform, på vilken man skulle kunna vinna anslutning bland Skånes stora och gränslöst utsugna och fattiga lantarbetar-massor. Hos dem var det riktigt att krossa illusionerna om att kunna lösa sitt sociala problem under kapitalismen med jordförvärv. Socialismens lösning av landsbygdens problem anges också riktigt. Däremot är utvecklingen inom bondeklassen allt för schematiskt framställd och kunde därför inte bidra till att vinna insteg bland de stora småbondemassorna. Även Branting hade gett uttryck för en liknande fatalistisk inställning till småböndernas ödes-estämnda undergång under kapitalismen. Oförmågan att förstå den svenska bondeklassens utveckling och på ett riktigt sätt tillämpa den marxistiska politiska ekonomin på det svenska jordbrukets utveckling var en allvarlig svaghet i den svenska arbetarrörelsens ledning.

Sydsvenska arbetarkongressen var en viktig händelse i den svenska arbetarrörelsens utveckling. Den gav ny kraft åt det uppsving, som inleddes med tidningen Arbetets start. De socialdemokratiska föreningarna förvandlas till solida och aktiva politiska organisationer, som spelar en ledande roll i den lokala arbetarrörelsen. Hälsingborgsföreningen noterar i juni 1888 sin tvåhundra medlem på ett stort möte. I Malmö genomföres för demokratisk rösträtt de största demonstrationer, som till denna tid ägt rum i Sverige.

Den ledande själen i denna sjudande verksamhet är givetvis Danielsson. Han är tidningens ende redaktör, i början också expeditör. Ett par gånger i veckan höll han föredrag i distriktet. Före Sydsvenska arbetarkongressen höll han en serie föredrag om fackföreningsrörelsen.

John Lindgren riktar uppmärksamheten på hur Danielsson skickligt regisserat dagordningen på Sydsvenska arbetarkongressen. Först stod organisationsfrågan, varvid fackföreningsombuden, som utgjorde fyra femtedelar av kongressen, var för den fackliga organisationen. När det sedan fastslagits att enbart facklig kamp var otillräcklig, var det logiskt att kongressen instämde i förslaget att skapa ett parti för att leda arbetarklassens kamp.

Förföljelserna mot Axel Danielsson

Arbetet blev den bästa arbetartidningen i Sverige. Det var en välskriven tidning med sting och temperament. Den tog även upp arbetarnas personliga vardagsproblem, avslöjade livets små och stora motigheter för de fattiga och visade en väg till förbättring genom organiserad kamp. I särskilda artiklar gav tidningen perspektiv och vägledning för arbetarklassens kamp. Ofta var det översatta artiklar men många gånger fann Arbetets redaktör tid att ta upp ett samhällsteoretiskt tema till behandling på sitt lättfattliga men ändå rikt fasetterade språk. Främst var det dock tidningens kommentarer till dagshändelserna som slog och omtalades bland arbetarna. Ibland skedde det i Danielssons personligt hållna Brandsynspalter med signaturen Marat. ”Vi går på brandsyn i samhällsbyggnaden”, hette det i den första. Ibland gjordes välberäknade rundslag mot fienderna.

I november 1887 avslöjades att fängelsedirektören i Malmö, Pontus Lagerberg, av Arbetet efter detta kallad Pontus Lurifax, för egen del hade behållit ett öre på varje säck, som fångarna förfärdigat. Det blev i tidningen ett krasst exempel på hur arbetarna överallt i detta samhälle bestjäles på en del av sin lön. När så den ”prostituerade slinkan Justitia” avslutade ”sin oblyga kärlekshandel” med att tilldela fängelsedirektören 6 månaders suspension, kallade Arbetet till protestmöte. Kampanjen mot domen fick en sådan effekt, att närmast högre instans blev tvungen att höja straffet till 6 års straffarbete, vilket Arbetet betecknar som ”en folkopinionens seger”. En tid senare lyckades HD obemärkt ändra domen tillbaka till rådhusrättens taxering, varefter fängelsedirektören stillsamt förflyttades till Dalarna.

Axel Danielsson blev mycket omtyckt för sin djärvhets och handlingskraft. De reaktionära krafterna riktade sina vapen mot honom. Snart hade han sju åtal för tidningsartiklar och föredrag över sig. Bland det åtalade var en fredsdikt av en ”frivillig medarbetare ur studentvärlden”, som tvingades bevara sin anonymitet under signaturen Sigvald Götsson. Han skrev flera briljanta polemiska kulturartiklar och dikter i Arbetet. Hans verkliga namn lär ha varit Gottfried Björk, men Danielsson uttalade från fängelset sin fullständiga förståelse med att han bevarade sin anonymitet för att undgå onödiga repressalier. Sammanlagt dömdes Danielsson i sju åtal till 22 månaders fängelse, vilket i högsta instans rabatterades till 18 månader, som han avtjänade från augusti 1888 till januari 1890.

Det är typiskt för de dömande borgerliga organens feghet att de jävade Danielssons starkaste representanter i juryn, nämligen Strindberg och Branting. Beträffande den senare anfördes att resekostnaderna skulle ställa sig för dyra, eftersom han inte bodde på orten. Mot Strindberg anfördes att han vistades i utlandet. Han uppehöll sig nämligen just då i Köpenhamn. Att det var de för de härskande farligaste demokraterna man inte ville ha med, visar sig av att de istället godkände en skomakare, som dels bodde i Hälsingborg, alltså längre bort, och dels var dansk medborgare. Ett annat utslag av fegheten bland de härskande var att de sökte finna anledning att framställa åtalskampanjen mot Danielsson som om han skulle gjort sig skyldig till hån mot massornas religiösa tro. Såsom marxist var Danielsson medveten ateist och gudsförnekare och han skrev också sakliga och utredande artiklar på detta tema. Först när det blev tal om falska förkunnare av religion doppade han sin eleganta penna i sin satirs dödande gift.

Istället var det Danielsson som först av alla gjorde upp med den ytliga och på ärliga sinnen ofta utmanande utilismen, den som begäbar ärligt troende människor och stöter bort dem. Hjalmar Branting, som var tillräckligt omogen marxist för att i flera stycken göra vänsterradikala överslag, hade 1887 gått med i ledningen för Viktor Lennstrands utilistiska samfund tillsammans med bland andra Anton Nyström och Hinke Bergegren och stödde dess verksamhet i början. Det är bekant att inte bara Danielsson utan hela den palmska riktningen ogillade Lennstrands smädliga utfall mot de religiösa och hela hans ensidiga bekämpande av den kristna läran. Enligt en replik till Branting några år senare skulle denne på ett utilistmöte ha uttryckt sig mycket fränt om ”dessa herrar (Palm och andra socialistiska agitatorer), som söker spela radikala, men ej inser nödvändigheten av ett kraftigt bekämpande av den kristna fördummelsen”. Vid tidpunkten för detta senare möte hade emellertid även Branting insett det skadliga i den utilistiska propagandan. Särskilt utmanande var den genom att Lennstrand inte bekämpade religionen med saklig vetenskaplig upplysning utan genom att bolla med bibelcitater och dylikt. Till detta sade Palm att bara ”dåror och idioter sysselsätter sig med bibeln”, vilket djupt kränkte Lennstrand. Den sjuke Lennstrand dog i mitten på 1890-talet och med honom gick också den utilistiska rörelsen i graven. Den förste som slog larm mot dess skadliga ensidigheter var Axel Danielsson.

De härskande kretsarna sköt in sig på sin farligaste personlige motståndare, på den som mer än någon annan enskild person i vårt land hade de arbetande massornas öra. Att Danielsson besatt en oerhörd själsstyrka framgår inte minst av den omfattande skriftställarverksamhet han bedrev under fängelsetiden. Bland annat studerade han då Marx’ viktigaste verk, såsom första delen av ”Kapitalet”, och skrev flera aktuella polemiska och andra arbeten.

Att fängelsevistelsen utgjorde begynnelsen till att Danielssons till synes obändiga kroppskrafter bröts ned i förtid torde vara säkert.

Även om Danielsson blev den mest förföljde av de svenska socialisterna, drog åtalskampanjen

också med sig andra. Utom domen i Sanna, som Högsta domstolen minskat till en månad, fick August Palm sitta av böter i två månader redan i slutet av 1887. Huvudparten av böterna gällde personliga ärekränkningar i Social-Demokraten, för vilken Palm var juridiskt ansvarig även en tid efter det att redaktionen övertagits av Branting. 1888 blev Branting ansvarig utgivare och drabbades av 2 domar, 300 kronors böter för att tidningen infört en artikel av Lennstrand och tre och en halv månads fängelse för att Arbetets artikel ”Till världsalltets upphovsman” avtryckts i Social-Demokraten, sedan den blivit åtalad i Malmö. Även de socialdemokratiska tidningarna Folkets Röst i Göteborg och Proletären i Norrköping avtryckte denna åtalade artikel och deras ansvariga redaktörer Pehr Eriksson och C. A. Rydgren blev dömda. Sammanlagt dömdes kända socialdemokrater under ett par års tid till sammanlagt omkring sex års fängelse i politiska mål.

Tidsbilder och dokument:

Kapitalismens drivfjäder

Ur Atterdag Wermelins broschyr ”Kan sparsamhet rädda proletariatet?”

”Kapitalets förvärdningsbehov” är en term, som låter främmande, men den är i alla fall lätt att begripa. Då en kapitalist sitter med 30.000 kr. i hand, vill han icke lägga ned dem i sitt schatull och sedan dag för dag ta ut en tia att använda för sin konsumtion, till dess allt är

slut, utan han vill på ett eller annat sätt placera kapitalet, så att det ger honom vissa procent — utan att dock minskas till sitt belopp. *Kapitalet vill frambringa ett mervärde.* Detta är kapitalets förvärdningsbehov.

När nu förvärdningsbehovet grasserar riktigt oroligt i kapitalistens hug, går han omkring som en viss potentat, sökande, vad han uppsluka må. Och så fort det på något håll öppnar sig en ljusning, en utsikt ”etwas zu verdienen”, gör han ett grepp i pungen och slungar ut sin guldkrok mitt framför fisken mervärde. Nappar det då, varder det i kapitalistens inre en stilla frid, varom blott den kan göra sig en föreställning som själv erfarit densamma. Dock blir friden ej långvarig, ty förvärdningsbehovet är kroniskt. Kapitalisten måste därför åter ut på fiske. Om det däremot inträffar att inga mervärdesfiskar simmar i farvattnet, så blir kapitalistens guld vackert liggande i fickan. Mervärdesfiskarna har alldeles samma natur som sillen på västkusten. De går till under somliga år i stora stim, så man kan ösa dem med skopor; andra år åter uppträder blott en ensam stänkfisk här och där. När de uppträder så där enstaka, då är det de ”dåliga tiderna” inträder. Då är det alla människor klagar över, att det är omöjligt att förtjäna något. I sådana tider krymper guldets i hop i depoterna, och som guld är den enda smörja, som duger för produktionens hjul, så avstannar produktionen. När kapitalet kan förtjäna någonting, så strömmar det ut i rörelsen; när utsikt till förtjänst ej finnes, drar det sig ihop. Och allt efter som det strömmar ut eller drar sig ihop, kommer produktionen i gång eller avstannar. Här ser vi en annan sida av krisen. Nyss framställdes, på vad sätt den förstör värden, gör onyttigt det redan producerade; här ses, på vad sätt den *hindrar värden att uppkomma.*

Det förefaller efter allt detta en smula kostsamt att hålla sig med kriser.

Vad som här sagts om värdeförstörelse, gäller emellertid ej blott om de stora periodiska stockningarna. Krisens såväl negativa som positiva sida, bristande köpförmåga hos den stora massan såväl som den därav betingade, jag vill ej säga överproduktionen, utan onyttiga produktionen, finnes alltid i det nuvarande samhället. Detta samhälle är sålunda till sin natur ytterst slösaktigt, i det att det oupphörligt förstör värden. Värdeförstörelsen pågår endast i

mindre mån under den tynande sjukdomen än under de häftiga anfallen, de egentliga kriserna. Att förorda ett sådant samhälle anstår minst sparsamhetsivraren, och det är det absurdaste i världen att, då man uppmanar individerna till sparsamhet, likväl sträva att upprätthålla ett samhällsskick, som nödvändigt måste omintetgöra alla strävanden i dylik riktning, emedan det i och för sig utgör det vanvettigaste tänkbara slöseri.

Från det socialistiska samhällsskicket är kriser i följd av dess natur med nödvändighet uteslutna. Då var och en erhåller det fulla utbytet av sitt arbete, är det endast ett axiom, att alla samhällsmedlemmars tillbytningsförmåga, tagen såsom en enhet, är precis lika stor som massan av de genom deras arbete åstadkomna produkterna. Någoting motsvarande den bristande köpförmågan eller den onyttiga produktionen kan således här icke ifrågakomma. Båda måste täcka varandra.

Till sist ännu ett sant ord om det liberala samhället! Detta samhälle hopar produkter i överflöd, men det sätter flertalet av sina barn på förknappning, berövar dem förmågan att tillägna sig det producerade. Förnödenheterna får hellre ruttna ned i värdeförstörelsens dy, än de får mätta skrikande hunger. I detta samhälle kan den rikes begär efter sina fyrtio procent sätta produktionen i gång, men miljonernas rop på bröd kan det icke. Detta samhälle, för vilket sålunda procenten är den enda drivfjädern i allt dess görande och låtande, detta samhälle har intet modershjärta för sina barn. Det har blott ett kallt, skrumpet procentarhjärta. Och därför blir det samhället ej långlivat.

En episod ur den mänskliga intelligensens historia

Många, alltför många av den svenska arbetarrörelsens bästa ledande gestalter har gått förlorade genom att de brödlösa i sitt hemland tvingats att emigrera. Till de meningslösaste förlusterna hörde Atterdag Wermelins utvandring, som här behandlas i en för Axel Danielsson typisk skiss, i vilken man också kan spåra hans känslor över Erik Nordmans och inte minst sin egen "fördrivning" från Stockholm. Även rubriken är Danielssons.

Det sprang mycket häftigt i trappan och dörren slets upp så fullkomligt utan hänsyn till mina nerver, att jag fann för gott att vända en mulen profil mot den inrusande. Likväl steg jag upp fortare än vanligt och tryckte hand varmare än vanligt, ty den besökande hette *Atterdag Wermelin!* Om det verkligen fanns moln på min panna, så skingrades de ögonblickligen av en solskensblick ur ett par blå ögon i ett blekt ansikte av ett klotrunt huvud på en liten undersätsig figur, som för tillfället var litet medtagen av en kattergattresa. Han hälsade mig med en öm svordom över att jag icke var nere vid båten, förklarade sig hungrig, tog mig i släp till en källare och slet där i sig en biffstek, varefter vi andfådda hamnade i "Tunneln" på en soffa bakom en halva punsch och ett småningom tätande rökmoln.

— Först minnena! — sade jag.

Men det dröjde en god stund, innan vi hann riktigt gräva oss ned i dem. Jag kunde icke låta bli att känna mig ledsen, vred, upprörd eller något ditåt. Den *emigrerande Atterdag Wermelin, fördriven* ur Sverige och på en liten avstickare till Malmö under vägen till det stora anarkisthågnande frihetslandet väster om den döende europeiska civilisationen var det icke möjligt att gaska upp sig tillsammans med. Fördriven! heter det korrekt uttryckt, landsförvisad på samma sätt som systemet årligen gör med tusental av Sveriges proletärer. Här var det därjämte en *litterär* proletär som knuffades ut, ett sprängstoff som ränsades bort i tid, en pionjär i revolutionshären, som måste desertera, emedan hans ära förbjöd honom att taga värvning i det läger som har råd att betala sold.

Wermelin hade haft för stor specifik vikt för att kunna flyta ovanpå i samhället, utan i stället hade han sjunkit. Son av en präst, som dog i unga år lämnande efter sig en fattig maka med tre söner att uppfostra, fick han tidigt lära sig livet som ett krig. Först slogs han med den del av sig själv, sons skulle dräpas, innan den nya människan kunde bli färdig. Detta var det akademiska övergångsjaget, till hälften latin och romantik, till hälften osund naturalism. Knappt hade han övermannat det, förr än han redan var inne i kampen mot samhället. Han lämnade Uppsala och blev tidningsman. Professor Retzius, som just då realiserade sitt liberala tidningsideal, engagerade honom för 100 kronor i månaden. Därmed var han befriad från de omedelbara brödbekymren.

Han kunde nu på de lediga stunderna följa sina nya böjelser, och det gjorde han på det sättet, att han icke längre läste latin och gamla poeter utan socialistisk nationalekonomi. Språnget från Homerus och lord Byron till Karl Marx var stort, men han hade gjort det utan att bryta halsen av sig, och den kärlek, varmed han nu omfattade Karl Marx, var icke mindre lidelsefull än den han under sin informatorstid ägnat den vilde Byron.

Det dagliga umgänget med arbetarna, dels som referent i fackföreningarna, dels som medlem i Socialdemokratiska förbundet verkade antändande på den massa av eldfarliga ämnen varmed hans inre var uppfyllt. En dag kunde han icke längre hålla kontraktet med Retzius utan *talade*. Det var i sedlighetsfrågan, han angrep sjätte budordet och villa jaka där Moses och kyrkan nekade. *Naturens sjätte bud* hade i honom alltid haft en lidelsefull förkunnare, och vid ifrågasvarande tillfälle kunde Carl von Bergens och federationsdamernas närvaro endast ha till följd, att han bröt med Aftonbladsmoralen. Därmed var hans tidningsmannabana slut.

Redaktionsdirektören Byxlös, som ville bevara "homogeniteten" i redaktionen, dvs. *uteslutande* krukor till medarbetare, gjorde sig nu efter hand av med honom och till slut gick det så långt, att han icke ens ansågs värdig att skriva ett mötesreferat till den stora och ansedda tidningen.

Det var nu jag lärde känna honom. Vi genomlevde tillsammans vagabondlivet i Stockholm med dess hopp och förtvivlan, dess självmordstankar och dess oförgätligt lyckliga stunder. Vi levde ofta av samma middagskrischa, rökte ur samma pipa, älskade samma flicka. För Wermelin var det nu knalt. Att sitta och skriva socialistiska föredrag och läsa nationalekonomi inbringar ej mycket, och man blir ej särdeles fet av benig Adam Smith och osmältbar Stuart Mill. Likväl log han alltid när han träffade tillsammans med partivännerna och syntes till det yttre sorglös. På kapitulation tänkte han icke ett ögonblick, icke ens då, när den siste förläggaren visat honom på dörren.

Som föredragshållare var han den främste i partiet. Med sitt första föredrag, som han höll i Socialdemokratiska föreningen, "*Kan sparsamhet rädda proletariatet?*" tog han arbetarna med storm, och han vann snart allas hjärtan och erkännande. Ingen förstod bättre än han Karl Marx och ingen kunde bättre tolka honom. Det var också genom Wermelin som Stockholms arbetare först lärde känna den store mästaren. Två av hans föredrag är utgivna i tryck, det ovannämnda samt "*Karl Marx värdeteori*". Dessutom har han under en tidigare period skrivit en novell, kallad "*Ungdomssynd*", en oklar och halvt romantisk bok, som dock alltigenom förråder intelligens och passion. Ämnet har sedan upptagits av Gustaf av Geijerstam. Men Wermelins bok är glömd, blev aldrig ens omtalad med undantag av ett svinaktigt epigram i Söndags-Nisse och litet mopsglävs i landsortspressen.

Det var denne man jag nu drack den sista skålen tillsammans med. Det var en intelligens, som bojkottats av överklassen och nu måste rymma fältet. Han hade blivit utknuffad därför att han icke som vi andra kunde begagna armbågarna. Han kommer troligtvis aldrig mer tillbaka, han

är kanske *död* för oss, men minnet av Atterdag Wermelin skall likväl fortleva i mer än en arbetares hjärta, och om aldrig så många glänsande förmågor växer upp inom vårt parti, skall vi dock icke glömma *denna*, som vi låtit rycka ifrån oss.

Och nu har revolutionen i Sverige en tapper man mindre, arbetarrörelsen i Sverige en vetenskaplig banérförare mindre — och Amerika en typograflärling mer.

8. Det socialistiska partiet konstitueras

August Palm hade ända sedan sin ankomst till hemlandet arbetat på att få till stånd ett socialistiskt parti.

I maj 1888 föreslog han i ett brev från fängelset till Socialdemokratiska förbundets styrelse, att den skulle vända sig till de främsta socialdemokratiska organisationerna i Malmö, Göteborg och Norrköping för att höra deras mening i frågan om en svensk socialdemokratisk kongress borde hållas i samband med Andra skandinaviska arbetarkongressen i Köpenhamn samma år. Alternativt föreslog han att kongressen skulle hållas i Malmö omedelbart efter Köpenhamnskongressen. I Socialdemokratiska förbundets styrelse gick Engström och Sterky emot förslaget, som dock fick tillslutning med 4 röster mot 3. Detta var enligt stadgarna inte tillräckligt för beslut och frågan togs upp på ordinarie medlemsmöte den 4 juni, då Palms förslag åter segrade med en rösts övertikt. Minoriteten röstade för att kongressen skulle hållas först året därpå och i Stockholm. I en ny omröstning uttalade sig majoriteten för att kongressen under alla förhållanden skulle hållas i Stockholm och sålunda inte sammankopplas med arbetarkongressen i Köpenhamn.

Förslaget om konstituerande partikongress i Stockholm under 1888 utsändes därefter till de socialistiska organisationerna i landet och fick tillslutning från Hälsingborg, Norrköping, Sundsvall och Gävle. Från Göteborg och en del andra platser med föreningar hade inte kommit något svar, medan Ystad och Malmö hade föreslagit att kongressen skulle uppskjutas till 1889.

Den socialistiska rörelsen i Skåne

Danielsson hade alltid understött Palms yrkanden på partikongress och så snart dennes brev till Socialdemokratiska förbundet blev bekant meddelade Arbetet, att partikongress skulle hållas i Malmö efter Köpenhamnskongressen. Inom den socialdemokratiska föreningen där uppstod emellertid tvekan inför uppgiften att vara värd för en kongress. Man hade i början av året haft en kongress, som ju faktiskt bildat ett sydsvenskt particentrum med en vald ledning bestående av styrelsen för Malmö socialdemokratiska förening och representanter från Hälsingborg och Ystad. I Skåne utvecklades verksamheten och uppgifterna växte för den begränsade socialistiska kadern. Framgångarna uteblev inte heller, medan det gick baklänges i det övriga landet.

Denna tid var höjdpunkten i Danielssons korta liv. Han liknades vid en vulkan och sparade sig inte själv, men det drog även med sig ständigt nya uppgifter för kadern. Därtill bidrog inte minst de många åtalen mot Danielsson.

Med en enastående uppslagsrikedom och initiativkraft genomfördes en rad möten, som fick mycket god tillslutning från de arbetandes sida. Ett av dessa möten hölls i mitten på februari 1888 med anledning av riksdagens beslut att införa brödtullar. Tillkännagivandet om mötet hade följande innehåll: ”*Föredrag av A. Danielsson. Ångköks-Olle eller Den obetalda debetsedeln. Val-, regerings- och riksdagsfars i 5 uppträden. Första uppträdet: Den*

frihandelsvänliga kapitalräntan triumferar med Angköks-Olle som arbetarrepresentant. *Andra uppträdet*: En debetsedel stoppar triumfvagnen. Olles politiska bana slutar och ärkepappas vidtager. Jordmagnaterna stiger upp i triumfvagnen. *Tredje uppträdet*: Ärkepappa drar sig. En tullministär är omöjlig att trumma ihop. Folket gläder sig åt en riksdagsupplösning. *Fjärde uppträdet*: Konungens hovbalarrangör räddar tullvännerna. Frihandlarna åter slagna. Tullregeringen klar. Den stora tullfloden. Femte uppträdet: Arbetarnas hånskratt.” Detta var, drastiskt målat, händelseförloppet i tullstridens slutskede.

500 eller så många lokalen rymde var tillstädes, när mötet skulle börja. Poliskommissarie Bengtsson steg fram, tog den unge talaren i hand och manade honom till försiktighet med en antydning om de tidigare åtalen. Han måste strängt hålla sig till det angivna ämnet och naturligtvis inte komma in på rådhusrättens domar mot talaren.

Med poliskommissarien stående vid sin sida började Axel Danielsson sitt föredrag. Han höll sig mycket strängt till ämnet, men när han råkade dra in lantmannapartiet i sammanhanget, som för övrigt var helt naturligt och måste anses som nästan ofrånkomligt, avbröts han av poliskommissarie Bengtsson, som förklarade mötet upplöst. Arbetarpubliken reste sig och mullrande protester hördes från bänkarna. Då tappade poliskommissarien koncepterna och sade: ”Den som inte går riskerar straffarbete”, vilket enligt Arbetets referat besvarades av arbetarna med ett demoniskt hånskratt. Så hade polisen mot sin vilja sörjt för, att det sista ”uppträdet” på programmet, på ett annat sätt än som avsetts kom till stånd.

I Skåne var liberalerna i arbetarrörelsen ännu fientligare till socialismen än i Stockholm och Göteborg. Deras grand old man F. T. Borg, som varit en av den liberala arbetarrörelsens ledare ända sedan 1884, var redaktör för Öresundsposten i Hälsingborg och hade nyss utgivit sin antisocialistiska skrift ”De tre är ett: kommunismen, socialismen, socialdemokratin”, vari han gjorde grova utfall mot de svenska socialisternas ledare och särskilt mot Palm, samtidigt som han förklarade sig vara överens med de engelska tradeunionisterna. Socialismen hade en mycket stark påverkan på arbetarna, samtidigt som förföljelsen mot Danielsson och de ledande socialisterna överfördes till arbetsplatserna, där arbetsgivarna utnyttjade domarna till att skrämja för socialismen och avskeda de mest klassmedvetna arbetarna. Genom Arbetet insamlades inte mindre än 1.700 kronor till en processfond. Man byggde ut organisationerna, framförallt de fackliga, och det värvades nya föreningsmedlemmar och läsare på Arbetet, som från den 1 april 1888 utgavs tre gånger i veckan, medan Social-Demokraten åter blivit veckotidning. Arbetets upplaga överskred 3.000 exemplar.

I mitten på juni skriver Arbetet att partikongressen bör hållas men förläggas till Stockholm i stället för Malmö. Senare yrkade Socialdemokratiska föreningen i Malmö att kongressen skulle uppskjutas till följande år och för detta anfördes främst ekonomiska skäl. Trots de stora insamlingarna var ekonomin ansträngd. När Socialdemokratiska förbundet i Stockholm höll möte i början av juli beslutades att hålla partikongressen först under 1889. För detta talade bland andra Branting.

Andra skandinaviska arbetarkongressen

Malmösocialisterna var framförallt emot att sammankoppla en svensk partikongress med Andra skandinaviska arbetarkongressen i Köpenhamn. De kom nämligen mer och mer till den bestämda uppfattningen att Sverige och helst även Norge borde utebli från densamma. De socialdemokratiska ledarna i Danmark hade under den närmast föregående tiden utvecklats i reformistisk riktning. Om de svenska reformisterna i den då liberalt ledda fackföreningsrörelsen var tveksamma inför den första skandinaviska arbetarkongressen i Göteborg 1886,

för att de danska socialisterna skulle bli dominerande, så var nu de revolutionära socialisterna i Sverige, särskilt i Malmö och Göteborg, tveksamma inför den andra kongressen i Köpenhamn, därför att de danska ledarna hade blivit reformister eller ”halvliberala”, som Danielsson kallade dem.

En dag, när Danielsson höll föredrag i Hälsingborg, beslutade Socialdemokratiska föreningen i Malmö att uppmana de svenska arbetarna att icke delta i köpenhamnskongressen. Danielsson satte sitt namn under beslutet och solidariserade sig så fullständigt med detsamma, att han skrev att köpenhamnskongressen verkligen skulle bli epokgörande i Norden om Sverige och Norge beslöt att icke delta. Detta var i polemik mot Branting, som i Social-Demokraten kritiserat malmöbeslutet.

Den salva Arbetet levererade till svar på Brantings kritik var danielssonskt temperamentsfull i högsta grad. ”Nu är striden upplågad och vi skall föra den till slut”, heter det. Nu står frågan inte längre bara om kongressen i och för sig, utan nu gäller det ”rent principiella spörsmål för arbetarrörelsen, gäller den så kallade ledningen, med andra ord partiets taktik och framgångsätt”. Knappt hade den nuvarande partiregimen i Köpenhamn blivit ”lyckligt befriad från de farliga medtävlarna i arbetarrörelsens första grundläggare Pio, Brix och Geleff”, förrän de tog saken ”praktiskt” (ironiskt anföringstecken av AD). Den danska ledningen är inte socialistisk, den är reformistisk. Deras tidning Socialdemokraten har inte skrivit något om den sydsvenska arbetarkongressen, den har inte haft något om domarna över Axel Danielsson och den har inte meddelat något om rösträttsdemonstrationen i Malmö, ”den största som ägt rum i Sverige”. Den har satsat 10.000 kronor på ett bageriaktiebolag med fyra procents utdelning och t1.000 kronor på en kvarnaffär, men den har inte råd att sända en korrespondent till sydsvenska arbetarkongressen eller vid något annat tillfälle i Malmö och den har vägrat att låna Arbetet 500 kronor. Och när harmen nu brusar här, hämnas man genom att börja skriva om rörelsen i Stockholm, men fortfarande tuga om Skåne, skriver Danielsson och avrundar: ”Jag förklarar härmed det danska partiorganet ovärdigt att bära det namn som skyltar på dess första sida (Socialdemokraten K. B.) Det är i mitt tycke tarvliga socialister, som så behandlar motståndare.”

När enighet inte kunde nås om ställningstagandet till *Andra skandinaviska arbetarkongressen* i Köpenhamn blev det i alla fall svenskt deltagande, fast betydligt blygsammare än bestämmelserna medgav, nämligen ett ombud per 100 medlemmar. Från Malmö kom endast tre ombud och detta först sedan danska representanter varit över i Malmö för förhandlingar. Danskarna dominerade kongressen helt med sina 111 ombud för 85 organisationer, medan uppslutningen från Sverige endast blev 18 för 28 organisationer och från Norge 6 ombud.

Kongressen hölls den 16-19 augusti 1888 i enlighet med beslut av kongressen två år tidigare i Göteborg. Köpenhamnskongressen bar prägel av sin reformistiska dominans. Sedan man med tvekan beslutat att ånyo godkänna göteborgskongressens resolution om fackföreningarnas politiska program, behandlades så gott som uteslutande rent fackliga detaljproblem. Ifråga om åttatimmarsdagen beslöt man tillsätta en utredningskommitté, som skulle utarbeta ett lagförslag att tillställas de lagstiftande församlingarna i respektive land. Någon manifestation för stöd åt kravet beslöts däremot icke.

Att Danielssons kritiska inställning till de danska reformistledarna inte var obefogad visade sig också av att det inom den danska socialdemokratin vid den tiden uppstod en marxistisk opposition, som till och med började utge en egen tidning, *Arbejderen*, redigerad av Gerson Trier och Nicolai Petersen. I denna tidning kritiserades hösten 1889 också Branting för att han ånyo var i full färd med att närma sig de liberala och idka principiös samverkan med dem.

I polemiken åberopade sig Arbejdereren på de tyska marxisternas och den nybildade Andra internationalens inställning till samverkan med borgerliga partier och kom därigenom att inta ungefär samma ståndpunkt som Palm och Danielsson med flera.

Förberedelserna för den konstituerande partikongressen

Under förberedelserna för den konstituerande partikongressen hade Branting förordat ytterligare uppskov med densamma så att den skulle sammanfalla med det beramade liberala arbetarmötet, på vilket man för övrigt tänkt sig att bilda ett liberalt arbetarparti, förslagsvis kallat De svenska arbetarsamfundens förbund. Meningen var att kongressombuden även skulle deltaga i det liberala mötet. Nu blev det i stället så att kännedomen om det förestående inkallandet av det liberala arbetarmötet stärkte kravet i den socialistiska rörelsen på att den konstituerande partikongressen skulle hållas så fort som möjligt, i varje fall så att man förekom ett liberalt arbetarparti med ett socialistiskt. Socialdemokratiska förbundet beslöt att utfärda inbjudan till konstituerande partikongress att hållas under påskhelgen den 19-22 april 1889. I inbjudan, som publicerades på nyåret 1889, beklagas att åtminstone en av "våra främsta förkämpar" ej kommer att kunna vara närvarande. Därmed avsågs Axel Danielsson, som skulle sitta i fängelse hela året. Inte desto mindre ansåg man att det brådskade med att bilda partiet, emedan "det från liberalt håll förberedes till nästa sommar ett så kallat fjärde svenskt arbetarmöte med syfte att skapa ett slags svensk arbetarorganisation. Det kan då vara av viss vikt att det redan existerar ett verkligt arbetarparti, ett klart och medvetet uttryck för arbetarklassens självständiga politik, för dess från alla överklasspartier grundskilda intressen." Istället för att hålla kongressen i anslutning till det liberala "arbetarmötet" beslöt man sålunda att förekomma detsamma. Partiet tillkom alltså i kamp mot den liberala arbetarrörelsen och vann på förhand sitt syftemål. Liberalernas fjärde "svenska arbetarmöte" kom till stånd, men det blev det sista och något liberalt så kallat "arbetarsamfundens förbund" blev aldrig bildat.

Beslutet att inkalla kongressen hade föregåtts av diskussion inom Socialdemokratiska förbundets ledning om vilka organisationer, som skulle inbjudas till kongressen. J. M. Engström ansåg att kongressen skulle sammanställas av de socialdemokratiska föreningarna och därmed jämställda politiska organisationer samt att dessa sålunda skulle bilda partiet. Branting och Sterky yrkade bestämt på att även fackföreningar skulle inbjudas och de segrade på den punkten, främst för att Engströms förslag inte tog en klar principiell ståndpunkt utan talade om en senare sammanslutning mellan de politiska och fackliga organisationerna. Inbjudan ställdes till "alla arbetarkorporationer, som erkänner det socialdemokratiska programmet". Förutsatt var endast att de "står på klasskampens grund och vill vara med om att bilda ett svenskt socialdemokratiskt arbetarparti".

Denna sammanblandning av facklig och politisk arbetarrörelse blev aldrig helt upphävd i det socialdemokratiska partiet. Den formella enhet, som därmed till en tid åstadkoms, har alltid varit till förfång för strävandena att skapa verklig enhet i avgörande situationer.

Partiets stadgar

Kongressen kom till stånd på utsatt tid. Den hölls i Stockholm i en liten lokal prydd med röda fanor och allegorier över Pariskommunen och Chicagomorden år 1886. Enligt protokollet deltog 50 ombud för 72 organisationer, varav 16 socialdemokratiska politiska organisationer, 54 fackliga organisationer, en sjukkasse, som i själva verket var täckmantel för en av arbetsgivaren för-

bjuden fackförening i Stockholm, och en nykterhetsorganisation, som bar namnet Tyst. Ombud för den senare och andra arbetarorganisationer i Hälsingborg var för övrigt J. A. Berg

som var dömd till en månads fängelse för att han ur Arbetet läst upp en av jury frikänd travestering på "Fader vår", riktad till justitieminister Bergström. Sammanlagt hade de representerade organisationerna något över 3.000 medlemmar.

De flesta ombuden var redan kända socialister, som hade fått och tagit sina stötar i den socialistiska kampen. Socialdemokratiska förbundet, som var den faktiska värdorganisationen, hade valt Palm och Sterky. Branting hade fått ombudsfullmakt från den socialdemokratiska arbetarklubben i Östersund, som inte haft råd att sända ett lokalt ombud. Emedan sådana arrangemang med ombudsfullmakter tilläts och organisationerna, även de fackliga, var mycket fattiga, samtidigt som ingen res fördelning tillämpades, var inte mindre än 24 ombud stockholmare. I landsorten hade dessutom flera organisationer slagit sig samman om ett ombud, medan stockholmsorganisationerna till fullo utnyttjat rätten att sända ett ombud för varje påbörjat hundratal medlemmar. Ombuden hade heller inte mer än en röst vardera, oavsett hur många organisationer eller medlemmar de representerade. Skåne hade dubbelt så många organisationer som Stockholm företrädde på kongressen med endast 8 ombud eller en tredjedel så många som rörelsen i huvudstaden. Den av skånedistriktet anställde revolutionäre agitatorn F. V. Thorsson, barnhusbarnet som utstod utvecklingen till finansminister i Brantings regering på 1920-talet, representerade exempelvis alla arbetarorganisationer i Ystad, sammanlagt fem fackföreningar och den socialdemokratiska arbetarklubben. I referaten betonas att kongressen var alltigenom proletär till skillnad från de liberala arbetarmötena, där flertalet deltagare var allt annat än arbetare. Om man räknar hantverkarna Palm och Thorsson till arbetarklassen, vilket man gjorde i referaten, så var det endast Branting och Sterky, som inte var arbetare.

Efter de vanliga inledningsärendena och sedan man haft en kontrovers med polisen, som infann sig i stort antal därför att kongressen förklarats vara öppen men inte i vanlig ordning anmälts som öppet möte, övergick kongressen till att fastställa stadgar.

Partiets namn fastställdes till *Sveriges socialdemokratiska arbetarparti*. I första paragrafen förklarades att partiets ändamål skulle vara "att förverkliga de socialdemokratiska principerna, sådana dessa är uttalade i partiets program". Något program antogs emellertid inte. Socialdemokratiska förbundet i Stockholm hade som bekant antagit Gothaprogrammet och dess grundsatser ansågs vara gällande för de uppsvenska organisationerna utan att det fästes något större avseende vid det. Det program av annan och mera marxistisk typ, som Sydsvenska arbetarkongressen antagit, blev heller aldrig riktigt populariserat och utfört bland massorna. Som program kunde svårligen godkännas det flertal resolutioner i olika frågor, som kongressen antog och vilka enligt den frånvarande Axel Danielsson bildade "ett litet nätt reformprogram med den allmänna rösträtten i spetsen, men inga socialismens principer".

Lika oklar blev första paragrafens andra moment, där det sägs att partiet "skall bestå av sådana politiska, fackliga och andra föreningar, som bygger på klasskampens grund". Det senaste var Brantings idé. Palm ville att alla anslutna föreningar skulle erkänna det socialdemokratiska programmet, men detta fick bara 13 röster mot det antagna förslaget 29. En följd av beslutet om fackföreningarnas anslutning direkt till det nya partiet blev att Fackföreningarnas centralkommitté i Stockholm och Västra Sveriges arbetarparti i Göteborg upplöstes.

Den väntade motsättningen mellan de skånska och uppsvenska ombuden kom till uttryck vid behandlingen av frågan om partiets ledning. Socialdemokratiska förbundet hade föreslagit att en partistyrelse, bestående av 6 ledamöter, varav 5 från Stockholm, skulle tillsättas och utöva partiets ledning med den "partidisciplin" Branting redan vid denna tid började att hålla styvt

på och som skulle ta sig allt tydligare uttryck. Så skulle det enligt förslaget ingå i partistyrelsens befogenheter att upphäva alla lägre partiinstansers och medlemmars beslut och åtgärder, om den ansåg dem strida mot program och kongressbeslut. I praktiken åsyftades att ledningens tyngdpunkt skulle vara lokaliserad till Stockholm. Detta betecknades som "oberättigat" av Axel Danielsson i Arbetet eftersom Stockholm ej inom landet och ännu mindre i partiet hade en ställning, som kunde motivera detta. Han ansåg att ett mindre verkställande organ kunde vara förlagt till Stockholm men inte hela tyngdpunkten av ledningen och föreslog därför att endast 4 av partistyrelsens 9 ledamöter skulle vara stockholmare.

Malmöombuden gick emellertid längre än deras i fängelset isolerade ledare hade gjort och vände sig emot vad de kallade "oligarki" i partiet. Av den uppseglade partistriden i Danmark hade de dragit slutsatsen att vissa ledare hade benägenhet att dra partiet med sig på klassamverkans linje. Skåningarnas mening vann starkt gehör och kongressen beslöt med 40 röster mot 8 att istället för partistyreelse välja sju förtroendemän med i huvudsak rådgivande funktioner. Valda blev Hjalmar Branting med 46 röster, Axel Danielsson med 41, Fredrik Sterky 37, August Palm 31, Pehr Eriksson 27, J. M. Engström 27 och C. L. Lundberg med 21 röster. Den sistnämnde, som var från Gävle, blev senare gruvarbetarförbundets förtroendemän.

Partiet delades i tre distrikt, som blev tämligen suveräna. De valde distriktsstyrelser på egna konferenser under de närmaste månaderna. *Norra och mellersta distriktet* omfattade Östergötland, Närke, Dalarna och landet norr om dessa landskap, *södra distriktet* södra Halland, Småland, Skåne, Blekinge, Öland och Gotland och västra distriktet det övriga. Således blev landet uppdelat mellan tre centra i Stockholm, Malmö och Göteborg med var sin likaberättigad partitidning. Den fjärde partitidningen, Proletären i Norrköping, betraktades som lokalorgan. Ett förslag att Social-Demokraten skulle erkännas som huvudorgan avvisades av kongressen.

Det fastställdes i stadgarna att kongressen var *partiets högsta myndighet*.

Kongressens taktikbeslut

Den konstituerande kongressen antog en rad resolutioner i olika frågor, vilka till en del var av principiell karaktär.

I ett dagsprogram ställdes kravet på åttatimmars arbetsdag främst. Vidare krävdes förbud mot barnarbete, förbud mot natt- och söndagsarbete utom i lagbestämda särfall, åtgärder för bättre arbetsskydd och kontroll av arbetslokaler samt erkänd organisationsrätt.

I en särskild resolution om "våldsfrågan" föreslagen av Branting, fastställes att partiet i sin verksamhet för att organisera arbetarklassen för den politiska maktens erövring endast vill begagna sig av medel, som står i överensstämmelse med "folkets naturliga rättsmedvetande". Våldsamma kupper utan tillräckligt stöd hos folket fördömes, likaså oöverlagda våldsbrott av folkets missnöje, bakom vilka ingen tillräcklig makt skulle kunna ställas. Till slut framhålles att revolutioner inte "göres", men om en våldsam revolution skulle uppstå är partiets plats given "och vi redo att göra allt för att åt folket erövra och bevara så värdefulla frukter som möjligt av striden, på det att dess offer ej må ha skett förgäves". I denna resolution, som överensstämmer med Brantings uttalanden i Gävletalet 1886, fördömes anarkisternas planlösa kupper och våldsaktioner, medan det revolutionära våldet erkännes som berättigat. I resolutionen görs en sakligt onödig reservation om att våldet endast är berättigat i en revolution, som frammanats av de styrandes blindhet och egoism, det vill säga

med det antagonistiska samhället förbundna karaktärsdrag. Ett antireligiöst resolutionsförslag fick Branting inte antaget.

Största intresset tilldrog sig resolutionen om partiets taktik, speciellt i förhållande till andra partier. Branting lekte, trots motstånd från både socialistiskt och liberalt håll, med tanken på att åstadkomma valsamarbete mellan socialdemokraterna och de liberala. Hans förslag till resolution i denna fråga, som antogs av kongressen med 35 röster mot 11, sökte förena de olika synpunkterna.

”Kongressen”, heter det, ”erkänner fullt ut, att gentemot det revolutionära Socialdemokratiska arbetarpartiet, som det politiska uttrycket för den egendomslösa arbetande klassen i samhället, blir samtliga borgerliga partier alltmer en enda reaktionär massa. Men i ett land med efterbliven ekonomisk utveckling som Sverige anser kongressen dock att det vore för tidigt att driva den alltid nödiga självständigheten gentemot andra partier ända till vägran av allt samarbete under sådana förhållanden. Med sådana grupper som visar sig allvarligt vilja värna och utvidga folkets rättigheter, må därför tills vidare för bestämda, nära liggande syften samverkan vid val, rösträttsagitation och annat dylikt kunna äga rum, dock alltid under uttryckligt förbehåll, att denna sker med erkännande av socialdemokraternas likaberättigande som politiskt parti och att partiets förtroendemän, vilkas mening alltid till förebyggande av all ovärdig köpslagan med principer må inhämtas, finner villkoren i övrigt antagliga.”

Det var en typisk kautschukresolution, avsedd att inte väcka anstöt på något håll. Som ”elastisk” skulle även Branting själv i sin artikel om kongressen i Social-Demokraten bedöma den. Han ansåg att principuttalandena inte var bindande för medlemmarna. ”Så ock i den viktiga och med viss spänning motsedda frågan om vårt partis ställning till andra, äldre partier; det påbjöds varken absolut fientlighet eller — ännu mindre — samverkan när som helst och överallt, det bestämdes blott att samverkan kunde få ske, tills vidare inom vissa gränser, under så betryggande garantier som möjligt mot allt ovärdigt kompromissväsende, och det uttalades på samma gång för yttermera vissos skull i denna resolution uttryckligen att socialdemokratin är ett revolutionärt parti.”

Branting ville på kongressen förebygga motstånd och hade som alltid stor respekt för Danielsson. Han uppmanade honom att sända in ett förslag per brev. Detta kom också och hade följande lydelse: ”Svenska socialdemokratiska partiet förklarar sig som ett revolutionärt och icke ett parlamentariskt parti, samt betraktar som en följd därav alla borgerliga partier endast som reaktionära massor, med vilka kongressen principiellt förkastar all samverkan, överlämnar dock åt de respektive lokalförtroendemännen att avgöra huruvida i vissa närliggande syftens uppnående en tillfällig allians med demokratiska och radikala grupper kan anses vara ändamålsenlig och partiet värdig, likväl med rätt för partistyrelsen att öva kontroll över dylika förbindelser.”

Detta förslag kom aldrig upp till behandling. I Arbetets referat, som även i övrigt hade flera fel, heter det att Branting skulle ha sett en motsättning i Danielssons förslag, en beskyllning som torde härleda sig från dennes tänkande i ensidiga parlamentaristiska kategorier. Danielsson är i förslaget medveten om att kompromisser är nödvändiga, men att de icke får leda till att partiets ledande roll i arbetarklassens kamp suddas bort.

Sterky hade i sitt avslagna resolutionsutkast föreslagit att partiet framförallt skulle vara en propagandaorganisation, vilken skulle delta i valen för att utnyttja tillfället till agitation, men i övrigt var han emot samarbete med andra partier. Av ungefär samma innehåll var Palms förslag, som också avslogs. För en aktivt kämpande arbetarrörelse, som detta parti måste

eftersträva, var naturligtvis sådana taktikföreskrifter helt otillräckliga.

Brantings antagna förslag sökte förena hans egen och de övrigas uppfattningar. De borgerliga partierna "blir" alltmer en reaktionär massa, men ännu har de inte blivit det, därför att Sverige är ett ekonomiskt efterblivet land, hävdar han. Denna felaktiga uppfattning om Sveriges ekonomiska utvecklingsnivå hävdade Branting mycket konsekvent i olika sammanhang. Det skedde utan medhåll av övriga ledande socialister, men tyvärr utan att tesen diskuterades, vilket var skada eftersom den fick förlåta och förklara mycken ödesdiger opportunist framöver. Resolutionens så att säga positiva mening är synnerligen inlindad, men skiljer sig till exempel från Danielssons däri att den huvudsakligen inriktar sig på valsamverkan med borgerliga partier, medan Danielsson förordade tillfälliga kompromisser med andra partier men framförallt med andra grupper för uppnåendet av bestämda krav. Sannolikt var det de två stora revolutionära reformkraven, allmän rösträtt och åttatimmars arbetsdag, som i första hand föresvävade Danielsson. Även om han måste ha insett denna väsentliga skillnad fäste han inget avseende vid den genast i bedömningen av kongressen. Möjligen beror detta på att han, som i sin isolering kunde följa kongressen endast genom Arbetets bristfälliga referat, kom att skjuta bort krutet i huvudsak på sådant, som visade sig vara felrefererat. I sin första kommentar i Arbetet den 25 april är han synnerligen förbittrad över att ingen tog upp hans förslag och att "ingen vågade föreslå, att partiet var revolutionärt i princip". I följande nummer, fortfarande utan att känna annat än Arbetets felaktiga referat, tillmäter han det faktum att partiet bildats en synnerligen stor betydelse, därför att dess beslut i organisationsfrågor "bör vara i stånd att uppfylla sitt ändamål: massornas sammanförande i ett enda kamplager och de olika meningarnas fullständigast möjliga hopsmältning". Mindre tycker han om de "'principuttalanden' som ombuden i massörens namn gjort rörande olika viktiga frågor". I valet mellan Brantings och Sterkys förslag skulle han dock ha valt "massörens", därför att "det i alla fall är spakt att bestämma socialdemokratien till blott och bart ett propagandaparti, då hon minst lika mycket är ett kämpande parti". Med Danielssons egna kursiveringar heter det till slut i den ledande artikeln: "Vi är icke rädda för 'kompromiss' med nästan vem och vad som helst som vill hjälpa oss till en åsyftad fördel — blott man först tillåter oss ärligt säga ifrån, att vi är ett social- revolutionärt, och icke ett dagspolitiskt parti. Att icke den nyss åtskilda kongressen ville öppet uttala detta, utan hissade den röda fanan bara på halv stång — det tar vi oss friheten att betrakta som en brist."

Till Arbetets följande nummer den 30 april har Danielsson blivit övertygad om felaktigheterna i Arbetets referat. Sterky, som var kongressens ordförande, gjorde klart för honom att hans förslag icke figurerade i omröstningarna på kongressen och således icke var nedvoterat. Vidare var den antagna taktikresolutionen felaktigt återgiven i Arbetet, bland annat saknades ordet "revolutionära" i början, och då de danska opportunisterna gjort glädjeskutt över Danielssons antagna "nederlag" på kongressen kunde denne med tillfredsställelse konstatera att kongressen i alla fall enhälligt betonade socialismens egenskap att vara revolutionär, "något som man på andra sidan Sundet bör lägga väl märke till".

För demokratisk rösträtt

Även i en annan fråga kom meningsskiljaktigheterna mellan de så kallade sydsvenskarna och uppsvenskarna på kongressen till uttryck. Det var i rösträttsfrågan. På den stora *rösträttsdemonstrationen i Stockholm* den 10 juli 1887 hade antagits en resolution med följande lydelse:

"Då det är orättfärdigt att största delen av samhällets myndiga medlemmar skall ha tunga

skyldigheter men inga rättigheter,

att de skall vara avskurna från varje medinflytande på tillkomsten av de lagar, de själva skall lyda, på användningen av de skatter, de själva skall betala,

då ensamt den allmänna rösträtten kan göra slut på denna orättvisa,

då slutligen den allmänna rösträtten är en oundgänglig förutsättning för att folket på laglig väg skall kunna bli herre i eget hus och ombilda samhället efter sina behov, istället för att det nu väsentligen endast tjänar överklassens fördel,

då sålunda den allmänna rösträttens snara beviljande är den enda vägen till en fredlig lösning av den stora sociala frågan,

så fordrar mötet för sin del allmän, lika och direkt rösträtt, med tillräckliga garantier för denna rätts fria utövning, vid alla politiska och kommunala val för alla myndiga och välfredjade män och kvinnor utan några sådana inskränkningar och förbehåll, varigenom någon klass av oförvitliga medborgare allt framgent skulle förbli rättslös.”

På den stora *rösträttsdemonstrationen i Malmö* den 20 maj 1888, där än större massor av arbetande än i stockholmsmötet deltog, antogs följande uttalande, riktat till regering och riksdag:

”Genom edra hänsynslösa beslut i rösträtts- och tullfrågorna under den nu avslutade riksdagen har ni övertygat Sveriges klassmedvetna arbetare om eder bristande vilja och förmåga, att leda den sociala frågans lösning in på fredliga banor.

Istället för att medelst en utsträckning av de politiska rättigheterna till ett bredare folklager, än det varpå staten för närvarande vilar, ha förebyggt de våldsamma utbrott av hundraårigt missnöje, vilka var att förutse, har ni betraktat eder lagstiftande myndighet blott och bart som ett medel att med ytterligare privilegier rikta de klasser, vilka ni företräder. När folkets rop på det förhatliga streckets borttagande och den allmänna rösträttens införande lät höra sig som starkast, beslutade ni kallblodigt att beskatta arbetarnas livsmedel, varigenom arbetslönen blev mindre och strecket sålunda tvärtom höjdes. Då sedermera motioner om utsträckt rösträtt framställdes, gav ni nationens nyttiga flertal det oblyga svaret att makten bör ligga där den ligger, det vill säga hos de härskande klasserna.

Sveriges arbetare förstår att värdera denna eder uppriktighet. De vet vad de har att vänta sig av eder och inser till fullo att de endast kan räkna på sig själva och sin egen kraft i den kamp för medborgerlig likställighet, som de på allvar börjat.

Den reaktion på alla områden, som inlett det nya system ni grundlagt, kan blott med arbetarklassens hjälp nedbrytas. Ännu äger denna klass i sin hand ett vapen, som den skall med eftertryck använda. Detta vapen heter organisation. Genom arbetarnas organisationer skall det ”nya systemet” ramla och de demokratiska fordringar, som ni trampat under fötterna, genomföras även i detta land. Ni har genom edra beslut höjt den oförsonliga klasskampens fana. På denna utmaning skall arbetarna svara med att gripa till samma vapen. Och historien bör lära er, att en förtryckt klass, som gjort mänsklighetens befrielse till sitt eget mål, alltid gått ur striden med seger.”

Den principiella skillnaden mellan dessa båda resolutioner ligger i öppen dag. I Stockholm var det Hjalmar Branting som personligen föreslog uttalandet och att det är Danielsson som författat malmöuttalandet behöver ingen sväva i tvivelsmål om. Det brantingska uttalandet säger: giv allmän rösträtt så blir det fred mellan klasserna. Och malmöuttalandet förklarar, att de

härskandes utmaning att inskränka demokratin skall medföra än medvetnare kamp för att störta det kapitalistiska systemet. I kravet på allmän rösträtt är dock givetvis båda uttalandena helt ense.

Mellan de båda mötena låg nära ett år, under vilket de i malmöuttalandet påtalade inskränkningarna av demokratin för de arbetande ägde rum. Därför kunde heller icke Branting föreslå kongressen, att utan vidare bara instämma i stockholmsuttalandet. Då hade det givetvis varit riktigare att lägga malmöresolutionen till grund för ett kongressuttalande. Istället föreslog emellertid Branting stockholmsuttalandet med följande ingress:

”Ehuru kongressen fullt ut erkänner att klassförtrycket kan bestå lika väl i länder med som utan rösträtt och ingalunda gör sig några illusioner angående de omedelbara följderna av den allmänna rösträttens införande,

ehuru kongressen sålunda uttryckligen anser rösträtten blott som ett medel och icke som ett mål, fordrar dock kongressen den allmänna rösträtten som den viktigaste och mest uppfostrande politiska rätten i det nuvarande samhället och instämmer för sin del i stockholms-resolutionen av den 10 juli 1887.”

Med denna ingress, som förtager det mesta av stockholmsuttalandets illusionsbildande tendens om den allmänna rösträttens allena saliggörelse, blev stockholmsuttalandet godkänt av kongressen. Att i den tidens Sverige deklarerat att den allmänna rösträtten skulle utgöra ”vägen till en fredlig lösning av den stora sociala frågan”, varmed inte kunde avses något annat än den sociala revolutionen, var nämligen ett illusionsnummer. I denna fråga var Brantings åsikter olika de flesta andras. Den som skaffat sig den teoretiskt klaraste uppfattningen var Axel Danielsson. Han vidhöll alltjämt sin strategiska plan att den svenska arbetarklassen skulle göra sig beredd att ansluta sig till en social revolution i Europas ledande kapitalistiska länder och störta den svenska kapitalismen i detta samband. Ännu på den tyska partikongressen i Erfurt 1891 var August Bebel av den uppfattningen att den socialistiska revolutionen var nära förestående i Tyskland.

När i början av 1890-talet revolutionens flod tydligt förbyttes i ebb tog Danielsson sin ståndpunkt under omprövning. Han övergick till en annan revolutionär strategi. Han ansåg att det närmaste perspektivet måste vara att erövra den allmänna rösträtten och att detta måste ske under arbetarklassens egen ledning i samverkan med andra grupper i samhället. I första hand menar han därvid den demokratiska bourgeoisin, till vilken han också räknar intellektuella, den ”upplysta” eller ”intelligenta” bourgeoisin. Danielsson såg detta som en revolutionär etapp, från vilken det gällde att förbereda sig för nya revolutionära strider om de socialistiska målen. Branting övergick emellertid mer och mer till att betrakta själva erövringen av den allmänna rösträtten som det revolutionära målet, efter vilket utvecklingen skulle anta en fredlig karaktär. Eftersom Branting och Danielsson blev allt enigare om de närmaste uppgifterna och deras lösning, ökade också respekten och aktningen dem emellan. Också Palm hade respekt för Branting och fann anledning bedyra att denne icke leddes av något annat än en ärlig övertygelse.

Brister i partiets organisation

Sveriges socialdemokratiska arbetarpartis konstituerande kongress gav den svenska arbetarklassen ett samlande parti. Det var ett genuint arbetarparti, som utan tvivel i sina leder hade arbetarklassens mest klassmedvetna och kampbeprövade element. Bland dess medlemmar och kadrer fanns många svenska arbetare och hantverkare med erfarenhet av den marxistiska arbetarrörelsen utomlands och utom dem många andra, som vetgirigt sökt sätta sig in i den

vetenskapliga socialismens lära. Det nya partiet hade förutsättningar att bli den svenska arbetarklassens ledande revolutionära kampparti.

Det nya partiet kom redan i början att lida av vissa brister. För att bli ett verkligt ledande parti hade behövts en enhetlig och fast organisation med organisatorisk boskillnad från fackföreningsrörelsen. Nu bildades fackföreningarna oftast på socialisternas initiativ. Det var nämligen de socialdemokratiska föreningarna, som organiserade upp fackföreningsrörelsen i vårt land under dessa år, och det låg därför nära till hands att kräva deras anslutning till partiet. Senare ställdes krav på att alla fackföreningar skulle inträda i partiet inom tre år efter deras bildande. Liberala, religiösa och andra oliktankande arbetare tvekade under sådana förhållanden att gå in i fackföreningarna. I strejker blev de utan stöd och det hände att de fortsatte arbetet därför att de inte fått tillfälle att delta i beslutet om strejken. De stämplades då som strejkbrytare och fackföreningen krävde vid uppgörelsen ofta att de skulle avskedas som sådana. Danielsson hade blicken öppen för faran att splittringen inom arbetarklassen skulle skärpas av en sådan taktik och ansåg att avsked inte skulle begäras mot dem, som under sådana förhållanden stannat kvar i arbetet under en konflikt, utan endast mot dem, som tagit ny anställning som strejkbrytare under densamma.

Sådana problem kunde uppstå på grund av att man organisatoriskt sammankopplade fackföreningarna med den politiskt ledande socialistiska organisationen. En sådan organisationsform för partiet kan bidra till skärpning av splittringen bland arbetarna, medan det är den självklara plikten för arbetarklassens ledande parti att finna former och metoder som stärker enheten kring de krav, som är gemensamma för hela arbetarklassen, även för den del som inte nått och av fullt begripliga skäl ännu inte kunnat nå socialistisk klassmedvetenhet. Att denna organisationstaktik över huvud taget var genomförbar i den svenska arbetarrörelsen redan från partiets start visar vilken mognad vår arbetarklass nått.

A andra sidan visade erfarenheterna från andra länder att en sådan organisationsform medförde en ständig fara för att de efterblivna elementen i arbetarrörelsen skulle ta överhanden under perioder, då arbetarklassens kampvilja är i avtagande. I sådana situationer blir det lättare för de opportunistiska elementen att inbilla partiet att det är möjligt att lösa arbetarklassens livsproblem inom det kapitalistiska samhällets ram eller i varje fall att undvika revolutionära omvälvningar.

En annan brist hos den konstituerande kongressen var att den inte förmådde att skapa en fast och enhetlig partiledning. Detta är så mycket mera anmärkningsvärt som det ej berodde på ideologisk upplösning. Orsaken torde istället få sökas i det stockholmska Socialdemokratiska förbundets förslag till stadgebestämmelser, som förlade hela tyngdpunkten i praktiken okontrollerad till Stockholm med ”rätt till desavuering för svåra dumheter”, som Branting skrev i ett ”lugnande” brev till Danielsson.

Det var en i själva verket sund kritisk inställning till ledning ibland delegaterna, som stälpte förslaget till fast partiledning under sådana betingelser. Väl känd var ju Brantings ökade fraternisering med olika liberala element, också med dem som var den socialistiska rörelsens hetsigaste ideologiska motståndare. Den kritiska inställningen hindrade dock icke att Branting i hela rörelsen åtnjöt oomtvistad respekt och aktning för sin skicklighet och sin ledartalang. Hans övergång till den socialistiska rörelsen hade uppskattats i alla kretsar inom det nu bildade partiet. Men man var kritisk gentemot vissa dispositioner i centrum, bakom vilka man framförallt såg Branting som den ansvarige. Vid sidan om den sunda kritiska inställningen gjorde sig också en begynnande sekterism och vänsterradikalism gällande, vilken snart skulle slå ut i full låga.

Den svenska arbetarklassen hade sent omsider fått det socialistiska partibygget färdigt. Den 40-årige ”nestorn” August Palm hade fått uppleva den dag han i många år sagt skulle bli den skönaste i hans liv. Delegaterna hade deltagit mycket aktivt i överläggningarna. De klassmedvetna arbetarna mottog budskapet om de revolutionära marxistiska signalerna från det nya partiet med glädje. Danielsson hade varit litet skeptisk i sin isolering, men de andra parti-redaktörerna Branting och Pehr Eriksson var positiva i sina kommentarer. Den förre ansåg att ”verkligheten överträffade de bästa förhoppningar”. Han fann det angeläget att lugna dem, som befarade en för stark centralisering av partiet till Stockholm och därvid slog över.

En misslyckad antidemokratisk attack mot partiet

Den borgerliga pressen var på den tiden vida sakligare än vad den sedan blivit. Med undantag för strejkbrytartidningen Den svenske arbetaren, som betecknade det hela som en ”kongress av politiska vildhjärnor”, och någon mer tidning av samma skrot och korn, hade man respekt för det nya partiet. Regeringsorganet Nya Dagligt Allehanda ansåg att den socialistiska propagandan och särskilt partibildningen ingav allvarliga farhågor och den förberedde folket på vad som komma skulle.

Regeringen tog nämligen partibildandet till intäkt för att skyndsammast utarbета och för riksdagen framlägga en proposition. Redan den i maj eller föga mer än en vecka efter kongressens avslutning var den klar. Förslaget fick genast namnet ”socialistlagen” efter Bismarcks tvångströja på den socialistiska rörelsen i Tyskland. Propositionen innebar att yttranden i tal och skrift, som ”söker förleda till ohörsamhet mot lag eller laga myndighet eller eljest uppviglar till åtgärd som innebär hot mot samhällsordningen eller fara för dess bestånd”, skulle straffbeläggas efter nya, skärpta normer. Efter första yran upptäckte alla, som inte var beredda att blint underkasta sig den sittande reaktionära regeringsmakten, att lagförslaget inte bara riktade sig mot socialisterna utan lika gärna kunde riktas mot vem som helst, som hade en annan mening än regeringen. Då greps de av eftertankens kranka blekhet, döpte om socialistlagen till ”munkorgslagen” och började bekämpa den. Sedan fick det stå i motiveringen så mycket som helst, att det var socialisternas framträdande och särskilt ”Tunnelgatsmötet”, det vill säga den socialistiska partikongressen, som krävde sådana åtgärder. Skalden Daniel Fallström kommenterade:

”Ryk, Örbom, ryk åt häcklefjäll
med preussisk pickelhuva på,
men våga ej att fläcka ned
vår gamla duk, den gula, blå.”

Dagens Nyheter var ironisk över regeringens sätt att fira hundraårsdagen av den borgerliga franska revolutionen. Publicistklubben gick enhälligt emot förslaget och alla icke alltför reaktionära tidningar fördömde det. Det nya partiets organisationer genomförde flera protest-manifestationer mot förslaget.

I riksdagen uppträdde särskilt bondeledarna, med Carl Ifvarsson i spetsen, med skärpa till den demokratiska yttrandefrihetens försvar. Ifvarssons modiga tal, som mycket uppskattades bland arbetarna, blev faktiskt hans testamente. Han dog kort tid därefter.

Förre justitieministern ”kung Bergström”, även kallad ”kvarstadsministern”, som stått bakom de många åtalerna mot de socialistiska föreningarna och ledarna året förut, sökte skrämman fram ett positivt beslut. ”Huru länge skall vi nu vänta med att antaga en lag som den föreslagna? Skall vi vänta till dess agitatorernas läror resulterat i mordattentat ... Står icke fienden mitt ibland oss? Organiserar han sig icke? Koncentrerar han inte sina stridskrafter? Uppgör han

icke fullständiga fälttågsplaner? Såvitt jag kan finna, gör han allt detta; och därför skulle säkerligen många ha önskat att lagförslaget framkommit något tidigare”, mässade före detta justitieministern. Det var i första kammaren och där var säker majoritet för propositionen.

I andra kammaren föll den emellertid. Majoriteten röstade för en reservation, i vilken just det som speciellt riktade sig mot den socialistiska rörelsen hade strukits. Där låg nämligen den unga socialistiska rörelsens stora seger, att så kallat ”hot mot samhällsordningen” genom regeringens och justitieminister Örboms faute tydligt och klart blev förklarad icke straffbart. Genom reaktionens förhastade angreppsförsök hade det öppnats nya möjligheter att skapa demokratisk enhet för bestämda uppgifter.

Tidsbilder och dokument:

Manifest till Sveriges klassmedvetna arbetare

På nyåret 1889 publicerade styrelsen för Socialdemokratiska förbundet i Stockholm följande manifest, varigenom den konstituerande partikongressen inkallades:

Blott några få år har socialdemokratins läror förkunnats för Sveriges proletariat, men redan ser vi att de över landet fallit i god jord. Varhelst våra agitatorer drager fram mötes de nu av de djupa ledens sympati, socialistiska eller av socialism genomträngda arbetarorganisationer har växt upp på de flesta större orter, och — framförallt — den ständigt växande utbredningen av den socialistiska *pressen*, som nu räknar 4 organ, visar att ett självständigt arbetarparti äntligen är på god väg att även här växa fram.

Det fattas nu endast en sak: att vi organiserar oss som parti.

Hittills har i detta fall sambandet varit löst, organisationen ingen. I de skilda delarna av vårt vidsträckta land har olika grupper energiska partivänner gått var på sitt håll till arbetet för våra idéer, endast sammanhållna av gemensamheten i program och enheten i syften. Någon plan till samarbete har inte funnits, och att samverkan ändå blivit så god vittnar bäst om allvaret och redligheten i vars och ens uppsåt.

Men på detta sätt bör det dock ej längre få fortgå, allraminst nu, när *förföljelse mot socialdemokratin* uppenbarligen bildar en viktig punkt på den härskande klickens regeringsprogram, och vi sålunda kan vara beredda på alla slags försök att spränga eller kväva vår rörelse. Vi som predikar för hela arbetarklassen sammanslutningens evangelium, skulle vi glömma våra egna lärdomar om organisationens makt, när det gäller oss själva! Nej, förvisso icke. Må vi nu, när det begynner finnas socialdemokrater litet varstades i Sverige, också sluta oss tillsammans till ett fast organiserat parti. Må vi svara på våra fienders försök att täppa munnen till på arbetarklassens missnöje genom ett steg, som visar att nu har socialismen slagit upp sina bopålar för alltid här i gamla Sverige: här är vi och här tänker vi förbli, och framtiden skall tillhöra oss.

I sådan avsikt har Socialdemokratiska förbundet i Stockholm beslutat inbjuda alla arbetarkorporationer, som erkänner det socialdemokratiska programmet

till en konstituerande partikongress

i Stockholm nu i påsk.

Socialdemokratiska föreningar, arbetarklubbar, fackföreningar, alla slags samfund av arbetare är välkomna, om de nämligen står på klasskampens grund och vill vara med om att bilda ett svenskt socialdemokratiskt arbetarparti. Ty *detta* är kongressens syfte.

Vi har för vår del inte ansett oss kunna stå till svars med ett ytterligare uppskov med denna länge påtänkta, konstituerande kongress, då vi dels tror oss veta att partivänner litet varstädes ganska allmänt önskar att den snart kommer till stånd, dels hänsynen till de stora internationella arbetarkongresser, som från flera håll förberedes till nästa sommar, synts oss innebära en maning att nu snart göra vår nationella organisation i ordning. Ingen kan mera än vi beklaga att på denna vår första kongress åtminstone säkert en, kanske flera av våra främsta förkämpar icke kan få vara närvarande, men dessa personliga hänsyn vill de åsyftade helt visst själva ha satta i andra rummet. Även bör kanske icke alldeles förbises att från liberalt håll förberedes till nästa sommar ett s. k. 4:e svenskt arbetarmöte, med syfte att skapa en slags arbetarorganisation; det kan då vara av en viss vikt att det redan existerar ett *verkligt* arbetarparti, ett klart och medvetet uttryck för arbetarklassens självständiga politik, för dess från alla överklasspartier grundskilda intressen.

Därför, partivänner överallt i landet, förbereden er att, om det på något vis är er möjligt, antaga vår inbjudan och låta er representeras på vår första svenska partikongress. Bringa frågan på tal i de föreningar, som ni vet står på vår sida. Börja redan nu att agitera för kongressen: ju starkare den blir, desto lyckligare återverkan kommer den att få på vår rörelses snabba utveckling.

Stockholm den januari 1889.

Socialdemokratiska förbundets styrelse.

Jönsson

Axel Danielsson skrev 1889 detta porträtt av en modigt kämpande arbetare före den socialistiska organisationen.

Jag observerade honom första gången på ett arbetarmöte, då han yttrade sig i rösträttsfrågan och bemötte den liberale rösträttskandidatens oförsiktiga fråga till ytterlighetspartiet, bestående huvudsakligen av grovarbetare, ”om herrarne ansåge att idioter även skulle ha rösträtt?” med att plötsligt skjuta upp ur åhörarekretsen kring talarestolen, sträcka ut sin magra hals och klippa med ögonlocken, i det han replikerade:

— Ja, den ena idioten såväl som den andra, herr redaktör! Och med hänsyn till det beståendes trygghet vill jag bara säga, var inte rädd för konsekvenserna, ty idioter skall rösta på idioter!

Därpå satte han sig lika plötsligt igen. Ordföranden gav honom en läxa för parlamentariskt oskick och gjorde en erinran därom, vilket nödvändigt villkor för de oförytterliga människorättigheternas utsträckning det vore, att de rättslöse iakttog ett värdigt och hovsamt upprådande. Men publiken applåderade ursinnigt och den liberale kandidaten måste kompromissa för att slippa undan outvisslad.

Det ögonblick jag sett mannens konstiga huvud var nog för att väcka mitt intresse. De anförda orden var allt vad han sade, men det förekom mig, som de innehållit mera sanning än alla de långa föredragen tillsammans, och de hade uttalats med en sarkastisk överlägsenhet, som skrek alltför mycket mot hans ytterst tarvliga klädsel och kuvade, nästan ödmjuka hållning för att icke ge omedelbar anledning till frågan:

— Vad var det för en man?

Arbetaren, som stod bredvid mig, svarade:

— Jo, det var Jönsson!

Jag förstod, att det var en märkvärdighet, eftersom det ansågs nog att upplysa om, att det var Jönsson. När mötet avslutats, sökte jag upp honom i trängseln. Jag fann honom inuti en cirkel av mötesdeltagare, som bildats omkring honom. Han bjöd ut broschyrer, som han hade i en läderkappsäck, och tycktes göra lysande affärer. Då kretsen minskats litet, gick jag fram till honom och köpte en broschyr.

Jag försökte komma i språk med honom, men han intog en reserverad misstänksam hållning och sköt en skarp blick förbi mig ur sitt oinslagna öga. Först när han fick veta, att det var jag, som skulle bli redaktör för den nya arbetartidningen, blev han meddelsam och öppnade sitt otillgängliga ansikte till ett fult men ärligt leende. Jag gav honom min adress och bad honom besöka mig morgonen därpå.

Han kom punktligt. Jag satt vid skrivbordet och hörde bullret med ett par träskor, som lämnades i förstun. Därpå gled han ljudlöst in, barfotad.

— Har inte Jönsson några strumpor? frågade jag med en blick på hans smutsiga fötter, ty det var mitt i kalla hösten.

— Nej, vad skulle jag med sådana att göra?

Det lät avvisande, och jag släppte genast denna tråd till ett samtal.

— Har Jönsson något för sig, jag menar något regelbundet arbete? — Jag, nej! Och jag lär aldrig få heller, åtminstone inte här i stan. Har inte herrn hört talas om mig däruppe i Stockholm?

— Nej, sade jag.

Han blev en smula förvånad, liksom besviken. Synbarligen gjorde han räkning på att vara allmänt känd. Det var alltså en svag sida hos honom, som jag lade på minnet.

— På vad sätt skulle jag ha hört talas om Jönsson?

— Ah ja, man skrev en hel hop saker om mig i tidningarna i vintras. Det var under rörelsen bland de arbetslösa, jag ...

— Jaså, uppmuntrade jag honom att fortsätta.

— Ja, herrn har nog hört talas om mig, när herrn får veta vem jag är. Om herrn då vill, skall jag berätta ...

Jag pekade på en stol och han satte sig mitt emot mig. Det ena benet lade han över det andra och gungade med sin nakna fot fram och tillbaka i olika takt under det han talade. Hans enögda blick tangerade hela tiden oavbrutet mitt ena öra.

— Mitt namn är Jönsson, började han. Redan mitt yttre tror jag skall antyda grovarbetaren. Jag blev också född till grovarbetare och har varit grovarbetare hela mitt liv, till dess jag kastade mig i politiken.

— Har Jönsson kastat sig in i politiken?

— Ja, och se'n dess är jag arbetslös, på bättre svenska och i böckerna nere på rådstun kallad kringstrykare eller lösdrivare.

Ett år i vintras var arbetslösheten bland grovarbetarna här i staden ovanligt stor. Dels hade under sommaren en massa lantarbetare dragits hit in av den stora byggnadssvindeln och dels nedlades på hösten en mängd arbeten, som annars brukade fortvara även under vintern ...

Här avbröt han sig för att öppna dörren och spotta ut i trappan.

— Det står en spottlåda där, Jönsson!

— Jaså ... Nu förstår herrn, att när byggnadsarbetet tog slut för bonddrängarna, så reste de inte tillbaka ut på bygden, där hungern hotade dem ännu bistrare, utan stannade kvar i staden, där det redan utom dem var så många för många. Trängseln blev därför så stor, att flera hundra trängdes ut på gatan och flera tusen ur sitt arbete. Jag själv hade den tiden sysselsättning och ganska bra ställt och borde inte ha lagt mig i saken på det sätt jag gjorde, men jag kunde inte låta bli. Jag visste att det fanns mera elände, än människorna hade reda på, och jag fick lust att dra fram det. Hustrun min grät och bad mig vara lugn, men jag kunde inte. Jag hade upptäckt ett hål i samhället, som man stoppat igen med trasor, och jag trodde inte det var så fasligt att blotta det. Jag ville inte göra revolution, bara dra ut trasorna och sondera såret.

— Ni är en kunnig och märkvärdig karl, Jönsson, anmärkte jag.

— Jag är endast — sit venia verbo — lösdrivare, herr redaktör!

— Kan Jönsson latin också?

— Lite! Men nu fortsätter jag. — Under det jag om söndagarna gick omkring i husen på värnarna, fick jag en inblick i arbetarnas värld, som jag förut endast känt till inom min egen och grannarnas familjer. Ja, herrn kan nog inte fatta, att flera tusen arbetare går sysslolösa större delen av vintern. Detta är den svårtroddaste av alla sanningar, som jag upptäckt. Det beror därpå, att arbetslösheten inte syns, den gömmer sig undan. Vet herrn varför? Emedan det anses för ett brott, ett ont, som man begått. Arbetaren, som inte kan förtjäna bröd åt sin familj, döljer sig hemma rädd för fördomar och viker undan, när han möter en poliskonstapel. Så dumma är arbetarna. Om inte nöden hade ont samvete, skulle våra gator inte vara så tomma och fredliga som de är under de kalla vinterdagarna.

Slutligen hade jag min plan klar. Jag höll först några möten utan polisens vetskap och sökte samla en del av de arbetslösa. Det lilla jag visste om samhället, försökte jag lära dem. Jag sade dem, att det inte var deras fel, att de inte hade arbete, utan samhällets, och att samhället borde försörja dem. Då frågade de mig, varför icke samhället gjorde det, och jag svarade, att det antagligen var därför, att man inte hade reda på dem, att man inte trodde det fanns någon arbetslöshet. Då förstod de mig, och vi beslöt att på något sätt locka fram de arbetslösa för att visa dem.

Det märkvärdiga hände, att stadens myndigheter inte lade något hinder i vägen utan tvärt om uppmuntrade mig. Likaså tidningarna. Jag fick affischer tryckta gratis och drätselkammaren upplät stadens stora torg till samlingsplats. Så skulle vi mötas en lördags förmiddag. Kvällen förut blev jag kallad till samtal med stadsfiskalen, som intresserade sig varmt för saken och lovade göra allt vad han kunde för de arbetslösa. Till en början skulle listor för frivilliga bidrag spridas bland stadens förmögna klasser, därefter en konsert givas till förmån för de arbetslösa, och sedermera möjligen även en basar anordnas. Han hade talat med flera högt uppsatta herrar och damer, som med mycket deltagande omfattade det oförvållade armodets lott, ehuru de hittills icke kunnat göra något i större utsträckning. Men de var villiga att taga verksamma steg till nödens avhjälpande, så snart någon bland arbetarna själv kom dem till mötes.

På lördagsförmiddagen kom vi. Först hundra, så två, tre och fyra hundra. Vi blev tusen, två tusen, ja herre, vi blev till slut tre tusen män, som icke haft arbete sedan första snön föll. Myndigheterna stod i början och gapade, detta var ett underverk för dem, dessa figurer hade

de aldrig sett. De promenerande herrarna och damerna i pälsverk stannade på trottoaren och betraktade oss nyfiket, men kallt, som om vi varit av en främmande ras och exponerade till beskådan. Men ju mer man beskådade oss, desto obehagligare fann man vår åsyn. Poliskammaren sammanträdde. Man kunde icke uthärda anblicken av flera tusen par armar, som sträcktes ut efter bröd, inte med hopknäppta händer utan med knutna nävar. Och ännu förhatligare blev tavlan, sedan jag från en droska hållit ett tal, förklarat arbetslösheten vara ett samhällsont och talat om de arbetslösas rätt. Då blev vi bortkörda.

— Hur kunde välviljan så där plötsligt förvandlas i raseri?

— Helt enkelt därför, att vi var så många. Det hade aldrig varit meningen, att vi skulle utgöra mer än ett par hundra stycken, som kunde födas av konserter och basarer, och hade vi icke varit fler, skulle vi gjort nytta, emedan man just gick och var ängslig över att icke kunna hitta på någon lämplig förevändning för stora stadshusbasaren detta år, sedan barnsjukhuset och dövstumskolan och idiothemmet och soppkokningsanstalten var färdiga. Men nu vågade vi vara lika många tusen, och dem kunde inga basaröverskott mätta! Och så talade vi om rättigheter, då vi endast skulle varit stumma föremål för offentlig välgörenhet.

Verkan av demonstrationen blev tvåfaldig. För min del fick jag avsked från mitt arbete, förklarades misshaglig och farlig och ställdes under bevakning av bylingar. För de arbetslösas räkning förstärkte man ordningspolisen

— Ursäkta, herrn! avbröt han här och vände sig bort för att ta in färskt snus.

— Sedan sökte jag naturligtvis nytt arbete. När jag då märkte, att alla dörrar stängts för mig, att alla, som hade mer än till maten för dagen, betraktade mig som anföraren för ett rövarband, vilken ville plundra dem, då beslöt jag göra buller av mig. Jag föresatte mig att åtminstone icke svälta ihjäl med hustru och barn i tysthet. Jag gav ut en liten broschyr, vari jag bevisade, att det var kommunens plikt att antingen underhålla mig eller bereda mig arbetsförtjänst. Jag gjorde saken till personlig. Broschyren spreds bland stadens alla arbetare och väckte ett misshagligt uppseende. Men man kunde inte komma undan mina förföljelser, utan måste till slut lova skaffa mig arbete.

Jag förstod, att man endast ville tysta munnen på mig. Det arbete jag fick var stenkackning ute på slätten, där nya stadsdelen planeras. Tillsammans med ett hundratal andra arbetslösa placerades jag därute i nordanvinden utan skydd, utan ett skjul att krypa in i under måltiderna. Jag höll ut några veckor, men sedan kastade jag bort släggan och gav ut en ny broschyr. Den handlade om stenkackning för 50 öre om dagen såsom medel att avhjälpa arbetslösheten. Även den fick strykande avgång. Men nu var jag färdig. Jag fick formligt avsked från allt arbete i kommunens tjänst och ålades att försörja min familj vid äventyr av arbetshuset i kraft av kungl. majestäts nådiga fattigvårdsförordning och lösdrivarstadgan.

— Nu har herrn hört min historia. Sedan dess har jag svultit mig fram och även lyckats hålla mina barn vid liv dels genom att sälja broschyrer, dels genom tillfälligt arbete, som välvilliga människor givit mig. Min hustru har också haft litet inkomster för skurning och städning, så att vi tills dato icke behövt anlita fattigvården. Därför befinner jag mig ännu på fri fot. Så snart vi bett fattigvården eller någon enskild om en kaka bröd, hade jag försvunnit i arbetshuset. Detta visste vi alla. Vi har därför kämpat en dubbel kamp: mot hungern och polisen.

— Men är det möjligt, invände jag, då han slutat, att man utan vidare kan spärra in en frisk karl, som icke brutit mot den borgerliga lagen, och som sökt arbete utan att få? Det kan jag

inte tro!

— Inte! Jo, herrn kan vara övertygad om, att i samma ögonblick min hustru ber vår barmhärtighetsinstitution om hjälp, sätter man in mig i arbetets bastilj.

— Arbetets bastilj! upprepade jag.

— Ja, och dit kommer jag med all säkerhet en dag.

— Det skall vi försöka hindra, Jönsson.

— Jag tror inte det kan hindras, vet herrn. När planet lutar måste man rulla. Så föreskriver tyngdlagen.

Jönsson sade sedan farväl och satte på sig trätofflorna. Jag kan ännu i dag, när jag vill, höra honom bullersamt slamra i väg utför trapporna och sedan klappa gatan framåt i sävlig takt, höra träskorna slå hårt mot den dåliga stenläggningen, tills ljuden så småningom mattas och plötsligt upphör då han viker om hörnet och försvinner — en skepnad bland tusen likartade men ändå originell.

9. Den proletära internationalismen och uppgörelsen med anarkisterna

Sedan August Palms första tid bar den socialistiska arbetarrörelsen i Sverige en klart internationalistisk prägel. Den hämtade impulser och lärdomar från den socialistiska rörelsen i andra länder och framförallt från den tyska arbetarrörelsen, som var den tidens mest avancerade och klassmedvetna. Kommunistiska Manifestet blev ånyo översatt till svenska. Populära skrifter av Liebknecht, Bracke och Kautsky utgavs. Partitidningarna införde regelbundet artiklar ur den socialistiska pressen i utlandet. Flera artiklar av Karl Marx och Friedrich Engels fanns bland dem. Redan på 1880-talet utgavs skrifter om Marx' ekonomiska teorier, utom Kautskys, även av Wermelin och Danielsson.

För vänskap med ryska folket

I Social-Demokraten och Arbetet infördes ofta artiklar om den demokratiska och revolutionära rörelsen i det stora ryska grannlandet. Den leddes ännu av narodnikerna* och av dem var det särskilt den gamle Lavrov och hans lärjungar som intresserade. Lavrov var ju också den av narodnikerna, som sökte finna en ideologisk syntes med marxismen, vilket utifrån narodnikernas idealistiska grundsyn naturligtvis inte kunde lyckas. Framförallt informerades den socialistiska pressen dock om strejker och andra kamprörelser i Ryssland.

Av särskilt intresse är en artikel i Social-Demokraten hösten 1889 av en till Ryssland nyligen utvandrad svensk arbetare, som under signaturen K. E. H. gör jämförelser mellan dåtida ryska och svenska förhållanden. ”De ekonomiska förhållandena”, skriver han, ”är ojämförligt bättre här än hemma. I många avseenden står Ryssland mycket före Sverige, ehuru detta senare av ålder varit ansett som ’frihetens stamort på jorden’, då det förra däremot alltid ansetts som barbariets och despotismens rätta fädernesland.” Den svenske arbetaren beskriver den ryska fabrikslagstiftningen, som enligt hans mening ”övergår den som Sverige nu som bäst förbereder”. Han ger exempel på hur de ryska arbetsgivarna är tvungna att dra försorg om

* Narodnikerna i Ryssland hade tagit sitt namn av narod = folk, varmed de främst menade bönderna, som de inriktade sig på att vinna för socialismen. De underskattade arbetarklassens ledande roll i den socialistiska kampen och satte sin lit till enskilda personligheter.

exempelvis invalidiserade arbetare.

Även de mest framskridna demokratiska gestalterna i vårt land bekämpade med mod och övertygelse de reaktionära krafternas hetspropaganda mot Ryssland. Som bekant stack inte Strindberg under stol med sina sympatier för det ryska folket och den ryska kulturen. "Hans socialism fick ett utpräglat ryskt drag", skriver Erik Hedén. För Strindberg blev läsningen av den i Sverige alltför tyvärr alltför okände store ryske revolutionären och demokraten Tjernysjevskijs roman "Vad göra?" en väldig, berikande upplevelse, som han i flera år hänfört delgav sina vänner. Att han skulle hysa den allra största aktning för Lev Tolstoj är blott helt naturligt.

I ett tal 1892 förklarade den demokratiske dr Knut Wicksell, att "... på det andliga området står Ryssland helt visst högre än något västeuropeiskt land", och beklagade bittert att han inte lärt att "hjälpigt kunna läsa och tala Turgenjevs och Dostojevskijs språk" istället för att ha pluggat "latinska genusregler och grekiska paradigmer". I en artikel i den socialdemokratiska "Lucifer" 1893 skrev han, att det "inte är en timme för tidigt att det gamla oförnuftiga och obefogade rysshattet tager en ända".

Redan 1889 skrev Axel Danielsson att den socialistiska rörelsen i Ryssland "är av långt större betydelse än hos oss". "De modernaste och djärvaste tankar cirkulerar där i en lämplig beklädnad långt allmännare och livligare än bland vårt folk", tillägger han och anser detta vara ett avgörande bevis på den ryska nationens andliga hälsa och livskraft.

Partiets röst mot den internationella opportunismen

Av de många svenska socialister, som genom trakasserier och förföljelser tvingats att lämna sitt hemland, höll flera regelbundet kontakt med partitidningarna. Under Social-Demokratens första tid sågs ofta artiklar av Frans Norén i New York om Socialistiska arbetarpartiets verksamhet. Senare blev Erik Nordman en flitig och talangfull korrespondent. Från Paris medarbetade framförallt den svenskfinske skraddaren C. Palmgren, vilken presenterade sig som "gammal revolutionär" och angrep de reformistiska tendenserna i den franska arbetarrörelsen. Han hade kommit till Paris strax efter Pariskommunen och kom att stanna där. C. Palmgren blev det svenska partiets delegat på Andra internationalens konstituerande kongress, som öppnades i Paris den 14 juli 1889 - hundraårsdagen av Bastiljens stormning. Således blev det svenska arbetarpartiet årsbarn med Andra internationalen.

Den konstituerande partikongressen hade beslutat sända en rundskrivelse till de socialistiska arbetarpartierna i utlandet. I denna gavs en kort sammanfattning av kongressens arbete samt anhölls om sympati "för det nya parti som beslutat tjäna som förtrupp för de socialistiska revolutionära idéernas tåg mot Norden!" Kongressen hoppades att det nya partiet skall ge "Sveriges proletariat sin plats i den internationella socialdemokratiska organisationen".

Den svenska socialistiska arbetarrörelsen hade icke kunnat vara med i den av Marx ledda Första internationalen, men det fanns givetvis all möjlighet att ta del av dess lärdomar. Den var framförallt en propagandaorganisation, som banade vägen för en revolutionär socialistisk, kämpande arbetarrörelse. Den gjorde upp med de borgerligt ledda arbetarrörelserna liksom med de olika anarkistiska strömningarna. De sista åren före sin död 1883 hade Karl Marx inriktat hela sin verksamhet på att fullborda det väldiga livsverket "Kapitalet", som lade den politiskt ekonomiska grunden för den vetenskapliga socialismen. Omedelbart efter hans död övertog hans närmaste medarbetare Friedrich Engels arbetet på att färdigställa detta verk för trycket och arbetade intensivt med detta. Även om han föga syntes i den socialistiska rörelsens praktiska och politiska ledning, är det känt att Engels, trots sitt väldiga arbete, var den

som tog initiativet till den nya Internationalen och genom en livlig korrespondens med socialistiska ledare i Europa och Amerika verksamt bidrog till att den kom till stånd och fick en revolutionär inriktning i början.

Marxismens motståndare inom arbetarrörelsen — anarkisterna, tradeunionisterna och possibilisterna — var också i livlig verksamhet för att söka förekomma en marxistiskt ledd arbetarinternational. Engels måste använda hela sin övertalningsförmåga för att förmå de franska revolutionära socialisterna att ta initiativet till den första kongressen i stället för att gå tillsammans med de franska possibilisterna om ett sådant initiativ, som därmed skulle ha blivit förfuskat.

Possibilisterna var den tidens franska opportunister. Dess ledare ansåg program och därmed naturligtvis också revolutionära partier överflödiga. Överhuvudtaget var klasskampen för dem ett otyg, som man skulle kunna eliminera genom att förvandla de kommunala organen till socialistiska ”härdar”. Possibilisterna var ett öknamn, som den franske socialistledaren Guesde givit dem, därför att de förfäktade ”la politique des possibilités”, det vill säga ”det möjligas politik”. Namnet slog så starkt igenom, att de själva måste acceptera det. Engels karakteriserade deras verksamhet i ett brev sålunda: ”De avyttrar principerna till bourgeoisin mot koncessioner i detalj, nämligen mot att ledarna får väl avlönade poster i stadsstyrelser, arbetsbyråer etc.”

När possibilisterna inte ville nöja sig med att vara vanliga kongressdeltagare på den förberedda internationella arbetarkongressen, inkallade marxisterna sin egen socialistiska kongress och båda hölls samtidigt i Paris. Bland dussinett inbjudare till den senare var också Sveriges socialdemokratiska parti, för vilket uppöppet undertecknats av Hjalmar Branting, Axel Danielsson och August Palm. För det norska partiet hade dess ordförande Carl Jeppesen skrivit under det internationella uppöppet. Däremot saknades det danska socialdemokratiska partiet, som tillsammans med belgarna varit verksamma för att söka medla mellan possibilisterna och marxisterna. När detta misslyckades sände den socialdemokratiska partiledningen i Danmark två delegater till vardera kongressen. Till den socialistiska kongressen sände den marxistiska oppositionen i det danska partiet dessutom en av sina ledare, Nicolai Petersen, vilken för övrigt blev den ende som senare inbjöds att rapportera från pariskongressen i de sydsvenska partiorganisationerna.

Den socialistiska världskongressen blev en stor framgång. 300 delegater från 20 länder i Europa och Amerika deltog. Däremot blev possibilisternas kongress ett ynkligt fiasko, även om dess förhandlingar refererades utförligast i världspressen. I deras kongress deltog inte ett enda av de mera kända partierna. Den socialistiska kongressen öppnades av Marx’ svärson Lafargue med ett anslående tal. Även Marx’ dotter Eleanor Aveling var närvarande. Däremot saknades Engels, emedan han i känslan av att inte ha så lång tid kvar att leva ville trygga avslutningen av sitt arbete med ”Kapitalet”. Bland deltagarna på kongressen märktes framförallt Bebel, Liebknecht och Clara Zetkin från Tyskland, Plechanov från Ryssland och utom Lafargue var Guesde och pariskommunarden Vaillant, en av ordförandena på kongressen, närvarande från Frankrike.

Den svenske delegaten C. Palmgren meddelade i ett tal på kongressen att det tre månader gamla parti han representerade hade samtliga sina fyra huvudredaktörer och partiledare i fängelse och därför haft svårigheter att sända en delegation. I detta samband hyllades det svenska partiet med starka applåder. Palmgren och norrmannen Jeppesen anslöt sig till dem, som bestämt varnade mot sammanslagning med possibilisterna. De svenska och norska delegaterna framlade ett resolutionsförslag av följande lydelse: ”Det är överflödigt att försäkra

att de norska och svenska socialisterna vill en förening av alla länders arbetare, men de vill blott godkänna en sådan förening, som vilar på en den beslutsamma revolutionära klasskampens grund. Då vi inte tror, att en sådan grundval skall komma till stånd om en sammanslagning av de båda kongresserna genomföres, röstar vi emot varje förslag, som går ut på detta.”

Internationalens beslut och den svenska arbetarrörelsen

Andra internationalen skulle enligt sina initiativtagares avsikt bli en ledande kamporganisation. Den skulle vägleda och samordna den internationella arbetarklassens kamp och i praktisk handling skola arbetarna till internationalism. Betydelsefullt i detta hänseende blev kongressens beslut att arbetarklassen årligen den maj skall genomföra massdemonstrationer av sina krav och framgångar. Under det revolutionära uppsving, som då rådde bland massorna, fick denna paroll en väldig anslutning. 1890 blev det mäktiga demonstrationer i alla länder, där arbetarklassen hade styrkan att tillkämpa sig rätten till gatuprocessioner.

I Sverige blev det glänsande manifestationer. I Stockholm marscherade 20.000 i tåget och på mötet beräknade man 50.000. Utom Branting och Palm talade Hinke Bergegren och två förgrundsfigurer i rösträttsrörelsen, de demokratiska liberalerna David Bergström och Fridtjuf Berg. Förstamajdemonstrationerna blev mäktiga manifestationer för allmän rösträtt i vårt land. De svenska socialisterna fyllde sin internationalistiska plikt. Den andra huvudparollen i demonstrationerna var *8-timmars arbetsdag*, även den ett av huvudkraven på Andra internationalens konstituerande kongress. Denna beslöt nämligen att i internationell skala ta upp kampen för en rad krav, bland vilka åttatimmarsdagen var det första. Därefter följde krav på förbud mot nattarbete för kvinnor och ungdom, förbud mot barnarbete och kortare arbetstid för ungdom. I resolutionerna till dessa frågor poängterades att kraven icke var bara självändamål utan nödvändiga förutsättningar för arbetarklassens befrielse.

Ifråga om den allmänna *rösträtten* beslöt den internationella kongressen att arbetarklassen i de länder, där allmän rösträtt ännu saknades, ovillkorligen skall ta upp kampen för den och där allmän rösträtt finns skall den utnyttjas för erövringen av den politiska makten.

I en annan resolution framhölls att det i alla länder måste skapas politiska arbetarpartier och att dessa måste kämpa för proletariatets erövring av den politiska makten. Detta var början till en uppgörelse med anarkisterna. I övrigt företog sig kongressen och dess ledning mycket litet för att dra upp de ideologiska skiljemurarna eller lägga den ideologiska grundvalen för kamp mot opportunisterna till höger och vänster i den internationella arbetarrörelsen, vilket också skulle komma att hämna sig. Man var så försiktig på den punkten att man i kongressens dokument inte gjorde någon värdering eller drog några lärdomar av Pariskommunen, som ju ändå var den ditintills enda gången i historien, som arbetarklassen upprättat sin egen statsmakt, det vill säga upprättat proletariatets diktatur.

Andra internationalens *första* kongress hade trots sina brister en övervägande positiv betydelse för den internationella arbetarklassen. Att betydelsen skulle bli särskilt stor för vårt nybildade svenska parti var naturligt.

Kamp på två fronter

När planen på att åstadkomma något slags organisatoriskt samröre med den liberala arbetarrörelsen gick om intet och Socialdemokratiska arbetarpartiet i själva verket tillkom i kamp mot liberalismen inom arbetarrörelsen tillfogades den tidens reformism ett allvarligt slag. Det beramade fjärde liberala ”arbetarmötet” ägde rum i Stockholm sommaren 1890, men

det blev det sista istället för ett planerat liberalt arbetarpartis första kongress. Branting hade fått med sig en del socialdemokrater till mötet och spelade själv en framträdande roll, men det fanns inget att uträtta. Faran att arbetarnas parti skulle bli en filial till en allmän borgerligt ledd centralorganisation var avvärd. Det revolutionära socialistiska partiet kämpade som en självständig politisk faktor i arbetarklassens ledning.

Ett marxistiskt parti måste emellertid vara vaksamt åt mer än ett håll. Kampen för att bevara partiets medvetet revolutionära linje måste föras på två fronter. Samtidigt som den liberala reformismen blev slagen, uppstod inom partiet en ny riktning, nämligen anarkismen.

De klassiska anarkisterna i Europa betraktades till en del som ”stora andar”, även om de mest teoretiserade lösryckta från verkligheten. Medan Danielsson satt i fängelse publicerade den vikarierande redaktören Nils Wessel, som orienterade sig åt anarkismen, artiklar av den ryske kommunistiske anarkisten Peter Kropotkin, utan att det lär ha åstadkommit förargelse någonstans, men de gav heller ingen ledning till någonting.

I Sverige hade anarkismen inga egentliga traditioner att bygga på. I mitten av 1800-talet hade Proudhon haft en lärjunge, C. W. Bergman, men denne övergick snart till vanligt borgerligt skriftställarskap. Befryndad med Bergman var dåvarande rabulisten F. T. Borg, som nu var redaktör för den liberala Öresundsposten och frenetiskt bekämpade den socialistiska arbetarrörelsen. När anarkismen återkom till Sverige omkring 1890 var det den principiösa rabulismen, som har sina klassmässiga rötter hos förvildad småbourgeois, radikala intellektuella och förkomna proletära element, det så kallade trasproletariatet. Anarkismen hade också sin största spridning i de sydeuropeiska länder, framförallt Frankrike, Spanien och Italien, där dessa skikt var större. Anarkister började driva sitt ofog på de internationella kongresserna, utan att Andra internationalen på allvar gjorde upp med dem. På kongressen 1893 i Zürich gick de fyra första av kongressens sex dagar åt till förhandlingar med dem. På nästa kongress, 1896 i London, kom det till tumult och vanligt simpelt slagsmål med anarkistiska element.

I själva verket *avväpnar* anarkisterna arbetarklassen genom att de ignorerar partiet och den politiska kampen. De avvisar deltagande i den parlamentariska kampen och uppger därigenom viktiga vapen i arbetarklassens kamp. I Andra internationalen förfäktade de att man istället för politisk kamp skulle övergå till direkt aktion med terror, sabotage och dylikt samt med den ekonomiska generalstrejken som enda medel genomföra en social revolution. Historien har sedermera tillräckligt klarlagt att denna taktik inte endast är oframkomlig utan dessutom skadlig och farlig för arbetarrörelsen. Här skall bara parentetiskt inflickas, att när det 1909 blev generalstrejk i Sverige, så försvann de svenska anarkisternas ledare Hinke Bergegren hastigt ur landet och stannade borta tills strejken var över.

Schismen mellan Branting och Palm

Det var Hinke Bergegren som blev de svenska anarkisternas företrädare. Han hade varit en av bakblåsarna till fraktionstidningen Nya Samhället och blev på Brantings förslag invald i den dagliga Social-Demokratens redaktion, när den började utkomma den 1 april 1890. Samtidigt anställdes dessutom C. N. Carleson som redaktör.

Palm var mycket kritisk mot valet av Bergegren, för vilken han inte kunde få något förtroende. Palm kom också i ökad motsättning till Branting vid denna tid. I ett helt år hade han slagits för att Social-Demokraten skulle bli daglig, men Branting höll mycket styvt på att de beslutade garantierna ifråga om kapital och upplaga för att starta den dagliga upplagan först skulle uppfyllas och hotade att avgå som redaktör ifall besluten ginge honom emot i den frågan. Även en del andra drag hos Branting gjorde Palm kritisk. Han kritiserade Brantings

val av mindre erfarna medarbetare, huvudsakligen ur de unga intellektuellas kretsar och han tyckte inte om att Branting hade extra inkomst som riksdagsreferent i den liberala Dagens Nyheter.

När Social-Demokratens dagliga upplaga började utkomma, blev Palm vald till redaktör för veckoupplagan, men när det efter ett par månader blev klart att denna upplaga av ekonomiska skäl inte kunde utges längre, blev det slut på Palms anställning i Social-Demokraten. Branting föreslog enligt Palms uppgifter, att han i stället skulle få halv partilön som agitator i det försvagade västra distriktet, där tidningen Folkets Röst låg i själåtåget. Det underförstods att det på sin tidning ekonomiskt ruinerade distriktet skulle komma att betala halv lön. När frågan sedan blev känd, förklarade Sterky på kontrollkommitténs uppdrag, att frågan om Palm inte var avgjord och att det varit på tal att ge honom partilön. Då hade emellertid Palm hunnit att förnärmad dra sig tillbaka och på nytt under olyckliga omständigheter starta tidningen Folkviljan. Vid sidan om Social-Demokraten blev den ovillkorligen ett fraktionsorgan. De som i en sådan situation var mest energiska att ge honom råd var naturligtvis den socialistiska rörelsens fiender. Palm kunde därför inte undvika att begå svåra fel. En annan missnöjd funktionär, Anton Andersson, skrev under signatur en liten broschyr åt honom, som fick den anspråksfulla titeln: "Några drag ur socialismens historia i Sverige", men är en blandning av skvaller och förtal om enskilda ledare i arbetarrörelsen. Efter ett par år säljer Palm så gott som hela upplagan som makulatur för 30 öre. Då har han redan kommit till sans om vilka farliga vägar han var ute på. Folkviljan är nedlagd och ibland kliver han ned från skräddarbordet för att göra en föredragsturné åt partiet. Han skulle ännu komma att göra socialismen betydande tjänster, fast hans auktoritet i partiet hade lidit svårt avbräck med långvariga konsekvenser.

På hösten 1892 skriver Axel Danielsson att "Palm blivit utstött ur partiet för ärelöst privat uppträdande". Detta var icke alldeles riktigt. Genom en omröstning i norra och mellersta distriktet hade en stor majoritet röstat för hans uteslutning ur distriktsstyrelsen men icke ur partiet.

Anarkisterna i partiet

Naturligtvis var Palms kritik inte helt utan grund. Branting hade bättre kunnat utnyttja den oformliga kontrahentförsamlingen än han kunnat göra med den egentliga partiorganisationen Socialdemokratiska förbundet, som i början bestod av de mest medvetna socialisterna. Att Branting i sin tämligen principlösa radikalism skulle låta sig frestas av Hinke Bergegrens formella talanger var i själva verket inte så märkligt.

Samtidigt förde organisationsbesluten på den konstituerande partikongressen med sig, att Socialdemokratiska förbundet, som varit den ledande kärnan i rörelsen, förlorade i betydelse. Den försumrades av de ledande och blev en tummelplats för allsköns element av det slag, som inte kunde tillhöra fackföreningar, vilka nu även betraktades som partiorganisationer och överflödiggjorde dubbelt medlemskap. I den situationen var det möjligt för Bergegren att erövra inflytandet över Socialdemokratiska förbundet i Stockholm. Så kom det sig att denna organisation, som varit värd för den första kongressen, som sitt ombud till den andra partikongressen kom att sända Hinke Bergegren. Han fick 17 röster, medan till exempel Branting fick en enda.

Sedan Bergegrens medarbetarskap i Social-Demokraten kritiserats på ett av kontrahentförsamlingens möten hösten 1890 lämnade han redaktionen och ägnade sig sedan helt åt fraktionskamp mot partiets linje, sådan den fastställdes på första kongressen. Framförallt strävade han efter att bli betraktad som antiparlamentarist, därtill animerad av sina antagligen

slugare och erfarna rådgivare i förbundet, bland andra målaren A. Luthman. För många kom därigenom anhängarna av partilinjen att onyanserat framstå som ”parlamentaristerna”, vilket då var mindre gynnsamt. Till de sorglustiga manövrerna i riksdagen kring brödtullsfrågan kom, att de nyligen genomförda riksdagsvalen hade blivit en svår missräkning för socialdemokraterna. Väljarna ansåg dem vara utan chans att bli valda och röstade i stället på den enligt deras mening bäste liberalen. Så fick Branting bara 186 röster mot över tusen för den liberale kandidaten. I Malmö fick Danielsson 303 röster, vilket också var åtskilligt mindre än väntat. Missräkningen med utgången av valen var anarkisterna inte sena att utnyttja.

Danielsson hade obestriddligen rätt när han skrev: ”Det är verkligen synd om anarkismen, som fått dylika representanter i vårt land ... Är herr Hinke en slyngel eller är han en så plakat dummerjöns eller är han en sällsynt blandning av båda?”

Hinke Bergegren utgav till exempel omedelbart i början av 1891 en översättning av Marx” kritik över Gothaprogrammet, vilket de tyska socialdemokraterna på Engels” långvariga och envisa krav gett ut efter 15 års väntan. I brist på annat program anlidade de socialdemokratiska debattörerna i vårt land ofta den översättning av Gothaprogrammet, som Socialdemokratiska förbundet antagit, och detta blev därigenom mer eller mindre betraktat som partiprogram, trots att de allra flesta var medvetna om många av dess fel och svagheter. För nöjet att söka blamera detta ”partiprogram” utgav Bergegren sålunda en kritik av detsamma från utgångspunkter som var diametralt motsatta hans egna åsikter. Hans översättning är utförd på ”judsvänska” och det är naturligtvis svårt att fatta vad hans förord har med den marxiska kritiken att göra, när han exempelvis skriver: ”Politiskekonomisk bildning nås icke jenom någonslags jupsinnig granskning av andra kammarens bondmotsjoner ock första kammarens godsjunkrardito.” I Arbetet gav Danielsson också en skarp replik: ”Herr Bergegren begriper naturligtvis inte Marx och vill inte begripa, att den socialistiska rörelsen i Sverige byggt upp direkt på det kommunistiska manifestets och Internationalens grund men aldrig varit inne i någon lassalleansk övergångsperiod.” Bergegren trodde, när han läste Marx” kritik av Gothaprogrammet, fortsätter Danielsson, ”att den store organisatören och vetenskapsmannen i likhet med den lille Bergegren var en principiell föraktare av den allmänna rösträtten, normalarbetsdagen och alla övriga arbetarrörelsens nutidsmål. Men så dum var inte Marx. Hans mål var en stark revolutionär regering, sedan proletariatet bemäktigat sig den politiska makten efter att först politiskt ha fostrats och fysiskt stärkts genom en sträng arbetarskyddslagstiftning.” Än en gång hade Danielsson hävdats sig som den främste kändaren av marxismen i den svenska arbetarrörelsen. Bergegren var givetvis oförmögen att polemisera.

1891 började Bergegren att utge en egen tidning: *Under röd flagg*. I dess första nummer den 15 mars presenteras ett slags programartikel under rubriken ”Förbannelsens treenighet”. Den karaktäriseras bäst av följande citat: ”Arbetets förbannelse är liktydig med den förbannelse, som heter *privat äganderätt* ... Den privata äganderätten har en dräng: *religionen*... För att fullborda treenigheten sluter sig stilenligt till de båda nämnda klassamhällets förbannelser *äktenskapet* . . . Den privata äganderätten, religionen, äktenskapet, det är förbannelsens treenighet, mot vilken *Röd flagg* först och sist vill rikta sina skarpaste hugg.” Branting replikerade pricksäkert att den första definition av socialismen, som mötte honom i livet, var i biskop Cornelius” kyrkohistoria, där det hette att socialisterna är de som ”anse religion, äktenskap och privat egendom för källan till allt ont”.

På samma sätt gav även övriga framträdanden av anarkisterna vapen i händerna på motståndarna. Anarkisterna kom att grundligt avslöja sig själva inför och på kongressen genom sina principiöst radikala förslag. De ville att partiet skulle förklara stöld berättigad, när den

hade sociala orsaker. De uttalade sig för den individuella terrorn. ”För min del”, sade Bergegren, ”anser jag småmord vara alldeles utmärkta, och sådana attentat sätter skräck i de härskande i samhället. Vi skall ingjuta det gift som heter hat, så att vi blir mogna för vilket våld som helst.” Vidare var de mot deltagande i val under alla förhållanden och luftade tanken på generalstrejk, till och med internationell sådan.

Uppgårelsen med anarkisterna på partikongressen 1891

Mot anarkisterna kom huvudstriden att stå på partiets andra kongress, som hölls i Norrköping 17-20 maj 1891. Det då rapporterade medlemstalet var cirka 7.500 eller mer än dubbelt så stort som vid kongressen 1889, men denna ökning motsvarades inte av ett reellt uppsving för den socialistiska arbetarrörelsen.

Den konstituerande kongressen hade gett en omedelbar impuls till aktivitet, men denna motverkades av att det nya partiet kom att sakna en faktisk ledning, som kunde styra och samordna verksamheten, och flera, till och med de flesta ledande socialdemokraterna befann sig i fängelse mot slutet av 1889. Danielsson sökte att hålla god kontakt med ledningen i Malmö från fängelset, men han hade också sina svårigheter med Wessel och andra anarkistiska element i föreningen. Där hölls dock ställningen rätt bra, medan Stockholm var sämre och Göteborg rentav på nedgång. Till en del berodde detta på att fackföreningarna och de mest klassmedvetna arbetarna nötte ut sina krafter på en mängd otillräckligt organiserade strejker, vilka för övrigt sammanföll med ökad arbetslöshet och skärpta attacker från klassfiendens sida. I Raphaels omnämnda undersökning räknas med 105 strejker i Sverige under 1890. Axel Danielsson sökte för övrigt vid denna tid att något dämpa strejkglädjen bland de socialistiska arbetarna. Han var den förste här i landet att inse att strejkvapnet som alla andra vapen måste användas med förstånd och inte nötas ut i meningslösa och oorganiserade strider.

En av de ryktbaraste strejkerna det året var en liten träarbetarstrejk på ett bygge vid Södergatan i Malmö centrum. Byggmästaren hade lurat dit strejkbrytare från andra håll och det uppstod spontana demonstrationer mot dem. För att hindra detta tillkallades polis och militär med påföljd att sju till åtta tusen arbetande samlades vid strejkplatsen dagen därpå. Myndigheterna rekvirerade då ytterligare 200 väl beväpnade artillerister från Landskrona. När detta blev bekant utsände Arbetet ett extranummer, där det bland annat hette: ”Den bästa demonstrationen i dag är att Gustav Adolfs torg och angränsande gator blir så tomma som möjligt. Arbetarna rådes därför att hålla sig hemma. Men om underhandlingen icke leder till något resultat, så skall nog Malmö arbetare veta att ge sin mening tillkänna. Må arbetarna uppfatta situationen rätt och se till att *polisen och husarerna blir ensamma* om demonstrationen i afton!” Effekten blev enastående. Polis och husarer blev verkligen ensamma. Arbetarna var inte att se. Det var en seger för den proletära kampdisciplinen, som lät tala om sig, i samband med denna ursprungligen lilla konflikt. Dagen efter, den 5 juni 1890, skrev Danielsson under rubriken ”Massans makt!”: ”Massan, pöbeln, dräggen, man må kalla det vad som helst, så är det ett underbart väsen, finkänsligare, ömtåligare, modigare, med säkrare instinkter än den fullkomligaste individ. Och dessa som går i spetsen under hästhovarna och batongerna och river upp gatstenarna, dessa så kallade busar, som ingenting har att förlora och icke värderar sitt liv en vitten, emedan det är så fattigt och eländigt — må vi befria oss från gamla fördomar och ta hatten av för dem!” Arbetarfronten undgick att krossas och vann istället en betydande strejkseger.

1890 blev ett år av skärpta klasstrider. Ingen kan undra över varför svenska folket hänlog åt

hovskalden C. D. af Wirsén, när han till Oscar II:s sextioårsdag det året kvad:

”Det sjuder under blad och bark,
O, konung, i din kronopark!”

”Det är sant”, sade Branting, ”fast i annan mening än den stackars skalden trodde.”

I en sådan situation är det inte så ovanligt att radikala skrikhalsar anmäler sin existens. Eftersom de kan anställa störst ohägn just då, blev det klart för partiet att man måste göra upp räkningen med dem på en gång. Lejonparten av bataljen under Norrköpingskongressen tog Axel Danielsson på sin lott. Det var hans första partikongress, men han var dess mest dominerande gestalt.

Danielsson gick i principstrid med de principlösa och avslöjade förvirringen i deras påståenden. Partiet ”genomgår för närvarande ett slags barnsjukdom, som yttrar sig i hög feber och vilda åthävor”, sade han. ”Under inflytande av denna mera besvärande än farliga sjukdom utstöter de därav angripna en hop osammanhängande ord, som kallas anarkism eller den politiska mässlingen.” Anarkismen är inte, som många låtit inbilla sig, något som kommer efter socialismen. Anarkism och socialism är inte två sidor av samma sak, utan två mot varandra fientliga världsåskådningar.

Så tog Danielsson upp den ena frågan efter den andra. Parlamentarism i meningen demokratiskt vald folkrepresentation är nödvändig också efter revolutionens seger för att genomföra folkets vilja. Denna idé är i sig själv ingen humbug, som anarkisterna förfäktar, och om den blir det i klassamhället är det inte en allmän rösträtts fel. På samma gång betonade Danielsson att det inte är parlamenten, som *genomdriver* reformer, utan det göres framförallt genom trycket underifrån. Talaren avfärdade småmordsteorin och ”dolkballaderna” och sade att man lika gärna kunde besluta göra uppror beväpnad med åsnakindbogor. Om vi skulle gå med på förslaget att anse stöld berättigad av sociala skäl, sade han, så skulle alla kapitalister kunna motivera sin dagliga stöld med att de aldrig lärt att arbeta och att den således är socialt betingad. Han hänvisade också till Pariskommunens paroll på husväggarna: *Död åt tjuvarna!* Även den anarkistiska åsikten att man passivt skulle kunna strejka bort kapitalismen gjorde Danielsson upp med. Inför kongressen skrev han i en artikel: ”Utan kamp är den allmänna strejken ogenomförbar. Går det så långt att en någorlunda fredlig utveckling blir omöjlig, så måste proletariatet bereda sig att stiga ut på gatan och med våld sätta sig i besittning av varulagren och produktionsmedlen. Det vore ingen nöd, om arbetaren blott hade att lämna fabriken och gå hem och vänta med armarna i kors på bourgeoisins sociala kapitulation.”

Hinke Bergegren undvek att gå i polemik och tycks endast ha betonat att målsättningarna var gemensamma för anarkismen och socialismen och följaktligen skulle dess anhängare enligt hans mening kunna tillhöra samma organisation. Även hans närmaste man, Luthman, sökte bagatellisera motsättningarna i partiet och ville göra gällande att de huvudsakligen var av personlig karaktär.

Palm, Sterky och Branting hade skarpa inlägg mot anarkisterna. Palm betecknade dem som snyltgäster i partiet och Branting ansåg att de inte kunde tillhöra de socialdemokratiska organisationerna.

Att säga sig vilja till samma mål är givetvis inte tillräckligt för organisatorisk enhet. Det är den politiska organisationens uppgift att leda arbetarklassen till målet och därför måste i det ledande partiet råda enighet om vägarna dit.

Diskussionerna blev mycket långvariga. Till dagordningspunkten om taktiken pågick debatten

i 11 timmar. Från fråga till fråga blev majoriteten på kongressen mot anarkisterna större och större. Den första resolutionen gällde ställningen till anarkismen, där kongressen fastställer att partiet ”suger sin ideella styrka ur den vetenskapliga kännedomen om lagarna för det kapitalistiska samhällets uppkomst, utveckling och förfall”. Den anarkistiska samhällsteorin förklaras vara antidemokratisk och en ”ensidig utveckling av liberalismens grundtankar”. Till slut tog den bestämt avstånd från de anarkistiska partibildningarna. Denna resolution antogs med 28 röster mot i i, som gavs för ett förslag av anarkisterna om att de borde få anses vara ”goda medhjälpare”, samt 12 som förklarade sig ”neutrala”. Enligt vad Bergegren uppger i det sista numret av Under röd flagg var de ”neutrala” i början av voteringen så många, att delegaterna fick en särskild anmaning av Branting att ta bestämd ståndpunkt.

I taktikfrågan antogs med 38 röster mot 10 och 3 neutrala följande resolution, vilken liksom den förra skrivits av Axel Danielsson.

”Då det socialdemokratiska arbetarpartiet är ett revolutionärt parti, som eftersträvar en grundlig omvälvning av det bestående borgerliga samhället, måste det ta i betraktande möjligheten av att det organiserade våldet kan bli det lidande proletariats slutliga förlösare.

Men så länge ännu inte den allmänna rösträttens fredliga medel är prövat, uttalar kongressen på det bestämdaste sitt ogillande av all slags dynamitagitatorer och stämplare som förrädare mot våra principer sådana agitatorer, som upphetsar massorna till våldshandlingar mot enskilda.

I betraktande av att den parlamentariska verksamheten på grund av erfarenheter i andra länder måste betraktas som ett gott agitationsmedel och även ur andra synpunkter såsom mäktigt befordrande partiets utveckling, beslutar kongressen, att partiet bör delta i valen till riksdagen och kommunalrepresentationerna, så snart den allmänna rösträtten är genomförd eller rösträtten i väsentlig mån utsträckt, dock endast såsom fullt självständigt parti och utan att för arbetarnas ögonblicksfordringar uppge något av sin principiella motsättning till de borgerliga partierna. Vad beträffar partiets verksamhet under 800-kronorsstreck (så länge det krävs 800 kronors årsinkomst för rösträtt. K. B.) överlämnar kongressen åt de särskilda socialdemokratiska kommunerna att avgöra om det kan anses klokt att delta i valen till andra kammaren. För övrigt beslutar kongressen att under avvaktan på den allmänna rösträtten uppfordra partiets agitatorer att energiskt och systematiskt bedriva den rent socialistiska propagandan.”

Med 29 röster mot 19 beslöts därefter att ånyo antaga samma resolution i frågan om våldet som på den föregående partikongressen.

Ifråga om den allmänna strejken beslöts med 34 röster mot 2 att godkänna ett förslag som gick emot anarkisternas, men som samtidigt givetvis inte tog avstånd från detta vapen utan ansåg att det kan användas i en lämplig situation.

Med alla röster mot Hinke Bergegrens antogs sedan en resolution med riktlinjer för kampen om den allmänna rösträtten. Bland annat beslöt man att förbereda en folkriksdag till 1893 och, om denna ej får avsedd effekt och om det allmänna läget så medger, en politisk storstrejk för allmän rösträtt, vilket betraktades som det främsta revolutionära reformkravet.

Och till slut avvisades med alla röster mot två anarkisternas förslag att godkänna ”socialt motiverade” stölder.

Anarkisternas minoritet blev således mindre för varje fråga som kom på dagordningen. De som lät sig förledas av dess fraser såg dem brista som såpbubblor en efter en, när de utsattes för den marxistiska kritikens vassa vapen, och till slut kapitulerade de förvillade anhängarna.

Detta var ett resultat av att striden fördes principiellt av den marxistiska majoriteten och dess anförare på kongressen.

Danielsson gav i sitt första stora inlägg inriktningen för diskussionen. Man uppfattade att han lade det personliga åt sidan, ty man visste väl att han inte var utan anledning att gräva upp stridsyxan mot dem som förnärvat honom. Han gjorde inte detta och ett av kongressens stora plus var att Branting nu närmade sig Danielssons revolutionära linje. Han gjorde det så mycket hellre som något samarbete med de liberala var uteslutet för överskådlig tid med undantag för rösträttskampen. Och att upprätta enhet med alla demokratiska krafter i kampen för allmän rösträtt var alla utom anarkisterna överens om. För de senare blev kongressen nära nog dödsstöten. Efter ytterligare ett nummer blev tidningen *Under röd flagg* nedlagd.

Anarkisternas främsta organisatoriska kraft, bagaren A. Luthman, kapitulerade genom att strax efter kongressen emigrera till Amerika. Ännu förmådde de dock ställa till en del ofog i Socialdemokratiska förbundet i Stockholm och Socialdemokratiska föreningen i Malmö. Dessa föreningar gick starkt tillbaka och anarkisterna förblev en betydelslös sekt i den svenska arbetarrörelsen.

När Hilding Nordström och andra historiker betecknar norrköpingskongressen som en seger för reformisterna över de revolutionära sker det helt utan grund. Besluten på denna kongress var tvärtom de mest konsekvent revolutionära och marxistiska, som någon partikongress före det kommunistiska partiets bildande antagit. Att betrakta det högljuddaste och fraseradikalaste som revolutionärt är minst sagt ovetenskapligt; ljudvolym och fraser har ingenting med den vetenskapliga socialismen att göra.

I organisationsfrågorna gjorde kongressen inga framsteg. De kom att spela en underordnad roll vid sidan om de politiska och principiella besluten. Inte heller nu var man beredd att skapa en fast partiledning. Vid valen till förtroendemän blev Palm utslagen, vilket hade samband med det lågsinta personförtal han låtit sig förledas till. I ett uttalande varnade kongressen mot personliga utfall, särskilt i pressen.

Kongressen ägnade uppmärksamhet åt den ideologiska kampen. Det beslutades att endast sådana agitatorer kunde användas som hävdade partiets världsåskådning. Därmed var anarkisterna ur leken. Den uttalade också att Karl Marx' viktigaste arbeten borde utges på svenska.

Anslutningen till partiet kom att stagnera efter kongressen och 1892 sjönk medlemsantalet med nära 2.000 till 5.600, varefter det började att stiga igen så att det inom två år åter kommit upp till 7.500. Bland annat var det olusten över de personliga motsättningarna med Palm i ledningen som invercade. Men det berodde också, som Danielsson hävdade, på att partiet "icke lyckats uträtta något allvarsamt". Endast på den ekonomiska kampens fält var framgångar att notera och medlemsantalet i fackföreningarna steg också oavbrutet från 8.400 år 1890 till 11.500 under 1894. Men fackföreningarna underlät i allt högre grad för enhetens skull att anmäla sitt inträde i partiet.

Tidsbilder och dokument:

Andra partikongressen om anarkismen

Socialdemokratiska partiets andra kongress i Norrköping 1891 antog följande resolution om anarkismen:

Det socialdemokratiska arbetarpartiet suger sin ideella styrka ur den vetenskapliga kännedomen om lagarna för det kapitalistiska samhällets uppkomst, utveckling och förfall. Kapi-

talets koncentrerings och den allt ödesdigrare anarkin inom produktionen i förening med storindustrins successiva utveckling är de orsaker, som nödvändiggör en social revolution i riktning av det samhälleliga arbetets organisation i enlighet med socialismens principer, vilka går ut på gemensam nyttjanderätt till produktionsmedlen och samhällelig kontroll över produktionen.

I betraktande av att dessa socialismens internationella grundtankar är absolut oförenliga med de oklara tankeriktningar och försök till partibildningar, som under namn av anarkismen framträtt och i de flesta länder spelat en övergående, bullersam roll i den praktiska agitationen, åsyftande att uppoffra den socialistiska organisationen av arbetet för den absoluta och orimligt överdrivna individuella självbestämmanderätten, förklarar partikongressen denna anarkistiska samhällsteori för antisocialistisk. Den är ingenting annat än en ensidig utveckling av den borgerliga liberalismens grundtankar, om den också i sin kritik av den nuvarande samhällsordningen utgår från socialistiska synpunkter. Framför allt är den oförenlig med socialismens fordran, att produktionsmedlen skall övergå i hela samhällets hand och samhället reglera produktionen, och den löper ut i en olöslig motsägelse, därest icke produktionen skall föras tillbaka till det lilla hantverkets dvärgmåttstock.

På grund av denna principiella skillnad mellan socialdemokrati och anarkism beslutar kongressen att det socialdemokratiska arbetarpartiet bör bestämt taga avstånd från de anarkistiska partibildningarna och vid lämpliga tillfällen sakligt bemöta de anarkiserande teorierna.

Allmänna rösträttens erövring

Folkrikstag 1893 — storstrejk — skytteföreningar

Andra partikongressen antog med alla röster mot Hinke Bergegrens en resolution i rösträttsfrågan, som här återges med dess rubriker:

Hänvisande till förra partikongressens och den internationella socialdemokratiska Partikongressens uttalande om gagnet och nödvändigheten för arbetarklassens och för hela samhällets demokratisering av att nutidsprogrammets första punkt: den allmänna rösträtten, snarast möjligt förverkligas, beslutar kongressen, att det svenska socialdemokratiska partiets agitation ute bland folkets massor för den allmänna rösträtten skall med all kraft fortsättas.

För att kunna öka folkmeningens påtryckning i denna sak å riksdag och regering ger kongressen förtroendemännen i uppdrag att genast börja förbereda och under sommaren eller hösten 1892 anordna runt om i landet val efter allmän rösträtt till en folkrikstag, som skall sammanträda i Stockholm samtidigt med 1893 års riksdag och vidta de åtgärder omständigheterna påkallar för rösträttssakens genomförande. Samtidigt ålägger kongressen förtroendemännen, att för den möjlighet att även 1893 års riksdag trots detta icke skulle besluta sig för att medgiva den allmänna rösträtten, dels vidtaga en förberedande agitation för igångsättande — därest den allmänna ställningen så medgiver — till valsommaren 1893 en storstrejk, om möjligt särskilt riktad mot den samhällsklass, varifrån motståndet mot reformen förnämligast utgått, dels söka göra följande årets folkrikstag så allmänt omfattad och imponerande att på något vidare motstånd från den ”lagligas” sida icke vore vidare att tänka.

Även beslutar kongressen att under denna mellantid — denna frist för de härskande i samhället — partiets agitatorer skall förbereda och i vidaste utsträckning organisera Sveriges arbetarklass för möjligheten att tillgripa de ovannämnda maktmedlen.

Kongressen riktar slutligen med hänsyn till det nit, varmed ivras från vissa håll för det vackra

syftet ”fosterlandets försvar”, till Sveriges arbetare den uppmaningen att, varhelst någon möjlighet finnes, ordna och utbilda sig i frivilliga skytteföreningar.

10. Partiets organisation och program

Partikongressen i Norrköping 1891 beslöt att ge förtroendemännen i uppdrag att förbereda program för partiet. Dessa lär ha enats om att ge Danielsson uppdraget att utarbeta det första utkastet.

Programfrågorna hade 1891 bland annat aktualiserats genom att det tyska partiet på sin kongress i Erfurt samma år antagit ett nytt program och att Marx’ utförliga kritik mot Gothaprogrammet blivit offentliggjord. I Sverige ville man dock avvakta mottagandet internationellt, innan man utformade ett nytt partiprogram. Annars rådde det fullständig enighet i partiet om att Gothaprogrammet var otillfredsställande.

Det tyska Erfurtprogrammet

Den förste i Sverige att kommentera det nya tyska programmet var Axel Danielsson. ”Det var hög tid”, skriver han, ”att den tyska socialdemokratin omsider beslöt sig för en omredigering av partiprogrammet, ty detta program har skaffat våra agitatorer såväl i Tyskland som i Skandinavien mycket obehag.” Sedan han framhållit att det svenska partiet aldrig antagit Gothaprogrammet, även om det spritts av Socialdemokratiska förbundet i Stockholm, fortsätter han: ”Karl Marx själv har aldrig gillat kompromissen i Gotha. Sträng kommunist som han var kunde han naturligtvis endast med missnöje se arbetarrörelsen i teoretiskt hänseende, såvitt programmet skulle vara dess sanna uttryck, sjunka långt under den vetenskapliga nivå, som det kommunistiska manifestet representerade ... Man har därför av hans hand en skoningslös och drastisk kritik av Gothaprogrammet ... *Skärpning av fordringarna, strängare precision i uttrycken och större klarhet i tanken* — det är i korthet vad som utmärker det nya programmet och skiljer det från det gamla.”

Det så kallade *Erfurtprogrammet* kom till sedan den reaktionära socialistlagen i Tyskland blivit upphävd. Detta skedde efter en hård och långvarig kamp av den tyska arbetarklassen, varvid den fick stöd av övriga demokratiska krafter i landet. Men det skedde dock formellt genom beslut i den tyska riksdagen och efter ett val, i vilket socialdemokraterna vunnit en stor valseger.

Antalet socialistiska väljare steg i Tyskland från en halv miljon 1884 till en och en halv miljon 1890. I Tyskland fanns det nämligen vid denna tid allmän rösträtt för männen. Denna seger över den bismarckska socialistlagen bidrog till en överskattning av de parlamentariska möjligheterna i Tyskland. Då slutet på den långvariga perioden av ekonomiska kriser och stagnation nu begynte skönjas, luckrades också grogrunden för opportunistiska avvikelser. Erfurtprogrammets svaghet var att det inte klart tagit ställning till frågan om den sociala revolutionen och upprättandet av arbetarklassens egen statsledning, vilket skulle hämna sig. Högeropportunisten fick snart en teoretisk grundval utarbetad av Eduard Bernstein genom hans revision av marxismen. Efter ett par års ekonomiskt uppsving i Tyskland tog han itu med att korrigerade Marx’ ekonomiska läror och ville till och med att partiet skulle stryka bort passusen om de ekonomiska krisernas oundviklighet under kapitalismen i partiprogrammet. Som Kautsky ett par år senare spydigt anmärkte, skulle partiet snart ha tvingats revidera programmet på nytt, om Bernstein fått sin vilja fram. Längre varade inte högkonjunkturen.

Denna utveckling i det tyska socialistiska partiet hade inflytande på det svenska. Särskilt stor inverkan hade det att perspektivet på en socialistisk revolution i västra Europas ledande in-

dustriländer tills vidare försvann ur det närmaste blickfältet. Detta föranledde Axel Danielsson att ompröva sin uppfattning om den svenska arbetarrörelsens strategi. En isolerad socialistisk revolution i Sverige skulle icke kunna leda till varaktig seger, även om den socialistiska rörelsen vore aldrig så stark och hade aldrig så mäktiga och pålitliga bundsförvanter inom landet. Den vore beroende av stöd, framförallt moraliskt-politiskt, från en segrande socialistisk revolution i ett mäktigare grannland. Redan under år 1891 började Danielsson att tala om nya närmre målsättningar. Kampen skulle tills vidare inriktas på att driva igenom de två stora revolutionära reformkraven *allmän rösträtt* och *åtta timmars arbetsdag*. Dessa var genomförbara och kunde erövas inom ramen för det kapitalistiska systemet. Längre kunde man tills vidare inte sträcka målsättningarna för den politiska kampen. För dessa krav var det dessutom möjligt att vinna bundsförvanter utanför arbetarklassens led. Att vinna den allmänna rösträtten var inte minst viktigt för att övervinna de vanliga illusionerna hos massorna, att om den vanns, så skulle det andra komma som ett brev på posten. För Danielsson ökade detta förutsättningarna att uppnå enighet med Branting om de närmaste uppgifterna och taktiken i kampen för deras lösning.

Kampen mot socialismen hade brutit ut på alla fronter och det blev lättare att fastställa de demokratiska krafter, som kunde bli bundsförvanter i kampen för den allmänna rösträtten.

Diskussion om målsättningarna

Denna taktik, att upprätta en kämpande demokratisk enhetsrörelse, blev inte genast enhälligt antagen i partiet och dess ledning. Fredrik Sterky hade förut alltmer närmat sig Danielsson. Han hade tröttnat på Stockholm och efter ett par års vistelse i Danmark åtog han sig att starta en ny socialistisk tidning i Göteborg, nämligen *Ny Tid*. Den började utkomma regelbundet den 9 juni 1892. Innan dess hade i Göteborg utgivits en arbetartidning med Pehr Eriksson som redaktör. Den hette *Folkets Röst* och började utkomma i slutet av 1886, när den göteborgska arbetarrörelsen hade ett uppsving. Tidningen anslöt sig till den socialistiska arbetarrörelsen först efter två år och måste nedläggas i slutet av 1899 då Pehr Eriksson satt i fängelse för s. k. tryckfrihetsbrott. Sterky var medveten om den pågående omsvängningen i Danielssons strategiska och taktiska ställningstaganden. ”Vi har alla”, skriver han, ”måst flyga från dessa illusionens höjder ned på fasta marken, men väl ditkomna blev vi ej som sig bort eniga om vägen.” Han säger sig tillhöra den riktning, som fortfarande bygger allt på arbetarklassen, medan den andra riktningen vinner terräng i pressen, varmed naturligtvis menas *Arbetet*, och han försäkrar att ”*Ny Tid* vill bidra till upplärning”.

Det får han snart anledning till. Den 2 juli 1892 på femårsdagen av sin landstigning i Malmö publicerade Axel Danielsson ett av sina politiska kåserier i *Arbetet* under den stående rubriken ”*Brandsyn*”. ”Låt mig genast uttala den obehagliga sanningen”, skriver han. ”Jag har under dessa fem år inte förblivit densamme, som jag var då jag debarkerade från *zEolus*.”

Han förnekar det dygdiga i att fasthålla en viss mening. ”Isidor Kjellberg har t. ex. förblivit sina ungdomsideal obrottsligt trogen, det måste den argaste socialist medge. Men nu är Isidor ändå reaktionär ... För fem år sedan tänkte jag som så många andra, att man ganska snart skulle bli färdig med bourgeoisin och att det var ett brott mot våra principer att inleda någon slags bekantskap med andra partier. Och ingen har kunnat hugga ikring i högen med större tapperhet än jag. Nå, jag skulle tro att huggen i de flesta fall också träffade och jag ångrar ingenting av vad jag som tidningsman och folktalare gjort, ty det var nog alltsamman naturligt och bra. Men jag gjorde erfarenheter. Jag gjorde erfarenheter om både bourgeoisin och arbetarna. Och jag började inse att om även socialdemokratin är den oundgängliga, allt rörande

grundströmmen, som bestämmer den politiska nålens riktning, så arbetar med eller mot sin vilja även andra partier på de stora kulturuppgifterna.

Jag är absolut frigjord från tron på den 'enda reaktionära massan'. Jag har blivit en lidelsefri men deciderad anhängare av parlamentarismen, och jag vågar till och med hysa den kätterska meningen att man på parlamentarisk väg möjligen, märk väl möjligen, kan 'lösa den sociala frågan' — i vissa land åtminstone. Jag tycker inte en hund bär sig klokt åt, när han sätter sig och skäller på månen, och jag begriper inte heller förnuftet i ett dådlöst revolutionsgräl, vars innersta karaktär är teoretikerns och vagabondens hat till det lilla besväret att lägga sin röst i valurnan — när man har någon rösträtt.

Jag har börjat kompromissa med den intelligenta bourgeoisin, emedan jag lärt mig inse, att det mellan kapital och kroppsarbete finns en gränsklass, som arbetarna ovillkorligen måste ha med sig, när de går att bygga upp det nya samhället. Jag tror härvidlag på möjligheten av mycket fruktbringande politiska kombinationer.

Jag förkastar den blinda läran om reformarbete blott som agitationsmedel. Jag har redan börjat visa, att jag vill reformera, därför att vissa reformer tillskyndar den stora massan och därmed i längden hela samhället, positiva fördelar ...”

Om dessa reflektioner skriver Branting, att ”Danielssons Brandsyn lider av felet att se olikheten mellan förr och nu under alldeles för stor synvinkel. Jag tror att den överdriver för Danielssons personliga del, och jag vet att den högst betydligt så gör, om man ser på partiet i dess helhet.”

Danielsson slutade emellertid sin Brandsyn med en lassalleanskt statsocialistisk slutsats, att han nu snarast trodde att vägen till socialismen skulle gå ”genom den nuvarande staten och kommunen”. Till detta genmålde Branting: ”Vårt mål är precis detsamma, precis lika fullständigt revolutionärt, d. y. s. nydanande och icke lappande på det gamla, som det varit hela tiden.”

I sitt svar till Branting vidgår Danielsson att han kanske något för starkt ironiserat om en signaländring, men det får under inga förhållanden betraktas som något slags syndabekännelse, som de borgerliga tidningarnas förtjusning förrådde att de trodde. Det var egentligen inget nytt, menade han, som sades. Det har ”jag sagt många gånger i denna tidnings spalter”. Och så upprepar han att avståndstagandet framför allt gäller de frasrevolutionära: ”Frågan om jag fortfarande är 'revolutionär' eller inte måste bli olika besvarad allt efter den frågandes begrepp om en revolution.

Jag tror icke mycket på barrikader, ännu mindre på småsten och revolvern, men jag tror så mycket mer på den allmänna värnplikten. Men skulle situationen en gång bli gynnsam för ett väpnat angrepp på någon bourgeoisins förskansning, så skall icke jag bli den siste att omgjorda mina länder. *Revolutionär* är envar som vunnit en teoretisk övertygelse om socialismens förestående seger över de gamla borgerliga frihetsbegreppen. Och den som icke har det, han är reaktionär, även om han går ut på gatan och piskar upp poliser och husarer.”

Betydelsen av detta, som blivit kallat Danielssons ”avfall”, har överdrivits. Framför allt rör det sig om vändningen beträffande de strategiska perspektiven och de därav följande taktiska förändringarna. Man kan hålla med Z. Höglund om att det blott är ett avståndstagande ”från ohållbara dogmer och en omöjlig taktik”, om man håller i minnet att det skett sedan Danielssons bedömning av den internationella situationen blivit en annan. Fullt märkbart är emellertid att kåseriet icke är skrivet med Danielssons tidigare verv. Det är en trött och

möjligen misräknad kämpe, som inte haft lika lätt som tidigare att föra pennan.

Axel Danielsson 1892

Att från fängelsecellen leda det dagliga arbetet på en varannandagstidning, sköta polemik och kommentarer, skriva tungt vägande politiska artiklar och samtidigt vara utsatt för småaktighet inte bara från den fientliga sidan utan också från oförstående vänner var en hård pärs.

”Friheten” väntade med ny oförståelse i den tidens små förhållanden. Malmö var ändå inte Stockholm och ännu mindre ett världscentrum, där en offentlig person vid något ögonblick kan dra sig tillbaka för att vila. Och offentlig person var Danielsson mer än det kanske är möjligt att föreställa sig nu.

Han som stod massorna mer nära än de allra flesta, som förstod dem och skiftningarna i deras tankar och handlingar så väl och som genom sina tändande inspirerande ord levde i medvetandet hos de bästa av dem, han själv var personligen en alltför isolerad människa. Visst var han översvämmad av bjudningar till familjehögtider hos sina meningsfränder, mången gång kallades han också till ett samlat ”glatt lag” någonstans, men den verkliga, oumbärliga kontakten med jämställda förstående vänner saknades i för hög grad.

Därtill kom ekonomiska bekymmer och småsnålhet från kontrahentförsamlingen, såsom när den vägrade att höja hans och hans fästmö, sedermera hustrus, gemensamma lön från 25 till 30 kronor i veckan och Danielsson i en lång promemoria slår fast att de båda med 12 kronor och 50 öre vardera i veckan är de sämst avlönade av alla på tidningen Arbetet. Därför att kontrahenterna vägrade att gå med på drägligare villkor för honom sade han två gånger upp sin anställning i den tidning, som han själv skapat och som till anda och innehåll var hans så mycket som en tidning egentligen kan bli någon enskilds. Båda gångerna passade också motståndarna på att sprida rykten om att han tänkte fly från kampen. För dem var det inte möjligt att förstå att denna stora begåvning ändå höll ut. Som en arbetares son hade han dock varit nära att gå under på grund av det kapitalistiska samhällets skrankor, innan han genom Palm fick kontakt med den socialistiska rörelsen.

I ett bittert ögonblick 1895 hade han sagt upp ”en plats”, som han säger sig aldrig ha ”sökt”, utan med Malmöarbetarnas hjälp ”tillkämpat mig”. Branting hade då avgått som redaktör för Social-Demokraten för att kunna öka inkomsterna med annan skriftställarverksamhet. Om stämman ville skulle Danielsson vara redo att snöra ränseln, men ”jag gör det ej med det glada mod, som då jag kom vandrande hit”. Då hade någon Lundaeskapat varit på tal i kontrahentförsamlingen. Danielsson var inte den som himlade med sina svagheter under denna tid. Det hände att han gick till Tunneln och det tyckte en del av kontrahenterna inte om. Men bara någon dag efter en sådan kritik i kontrahentförsamlingen skriver Danielsson i ett kåseri om hur servitrisen kommit fram till honom i Tunnelns källare, triumferande lagt fram Arbetet och sagt att ”ni kan visst göra fel ni också”. Genom ett korrekturfel råkade det i stället för Nordamerika stå Mordamerika.

Till det övriga kom, att han för några år övergavs av hustru och barn. För att finna omväxling i annan miljö lät han sig dras in i det förtärande så kallade studentlivet i Lund, där han fick ”vänner”, som skulle påskynda det påbörjade förstörelseverket. Och så nya futtigheter och oförståelse i den gamla omgivningen. Den sjukdom hade börjat, som på några år skulle bryta ner den till synes urstarke arbetarledaren. ”Allt verk kräver sitt offer”, skrev han en gång, ”och det första vi måste offra, vi som vandrar omkring i den brinnande ugnen, är sinnets friska vårstämning och den eldiga riddarsjälen.”

Diskussioner om staten och klasserna

Sterky tog mycket allvarligt på Danielssons ”bekännelse” 1892 och i första upphetsningen krävde han att extra partikongress skulle inkallas för att göra klart ”vad partiet vill”. Själv ansåg Sterky sig stå i opposition mot både Danielsson och Branting. I Danmark hade han haft lärrika kontakter med den marxistiska oppositionen i därvarande parti. ”Vi anser”, skrev han, ”arbetarklassens historiska uppgift vara att genomföra ett socialistiskt samhälle. Men vi anser att det varken kan låta sig göra nu genast eller på en gång eller *på den parlamentariska vägen*. Vi skiljer skarpt på två, om vi så får säga, huvudavdelningar (etapper. K. B.) av vägen till det socialistiska samhället, den ena: arbetarklassen övertar den offentliga makten, *den andra*: arbetarklassen omdanar det nuvarande samhället till ett socialistiskt. Vi menar, när arbetarklassen har den offentliga makten i sina händer, så kan den så småningom avveckla det nuvarande samhället ... m. a. o. vidtaga alla åtgärder för att på kort tid få igenom ett fullt socialistiskt samhälle.”

Danielsson avfärdade Sterkys häftiga polemik med att de snart skulle träffas på den fjärde skandinaviska arbetarkongressen i Malmö och då kunde resonera om saken, så att Ny Tid inte skulle bli belastad med programgräl. Diskussionen mellan de två tidningarna skulle snart ta fart i alla fall, men då i lugnare former.

Sterky förnekade ännu tillvaron av gränsklasser. ”Både Sterky och undertecknad”, svarade Danielsson, ”och många med oss i partiet har tillhört denna mellanklass och det är icke välbetänkt att förneka sin egen existens.” Sterky sökte sig faktiskt tillbaka till den gamla uppfattningen att alla andra klasser var ”en enda reaktionär massa” gentemot arbetarklassen, medan Danielsson i sin ”starkt ironiserande signaländring” dragit uppmärksamheten till detta problem. Den gränsklass han åsyftade var ”den intelligenta bourgeoisin”. Ännu var klassbegreppen föga differentierade. Mest såg man å ena sidan *proletariatet* och å den andra *bourgeoisin*. Till den senare räknades oftast alla, som inte var arbetare. Den gränsklass Danielsson menar med ”den intelligenta bourgeoisin” är i själva verket de intellektuella och tjänstemännen. Genom egen praktisk politisk verksamhet i rösträttsrörelsen skulle Sterky snart övertygas om att Danielsson hade rätt i denna fråga. Bristen var dock även denna gång att man bortsåg för mycket från den stora bondemassan.

I frågan om statens karaktär skulle det bli tvärtom, även om den frågan inte på samma sätt skulle kunna prövas av erfarenheten. Danielsson hade senast i samband med andra partikongressen anslutit sig till Marx” tes i ”Till kritiken av Gothaprogrammet” om oundvikligheten av *proletariatets revolutionära diktatur*. ”Staten är nämligen den härskande klassens eget organ, en produkt av dess klassintressen, och blir aldrig i evighet något annat, förrän en internationell social omvälvning gjort slut på klassväldet”, skrev han redan 1889. Danielsson såg nu inte längre klart, att det är nödvändigt för arbetarklassen att skapa sin egen statliga ledning för att trygga övergången till socialismen och kommunismen. Sterky förklarade i en ledarartikel i Ny Tid inför tredje partikongressen under rubriken ”Proletariatets diktatur”: ”Utan organisation kan aldrig den makt skapas, som är nödvändig för att bryta kapitalväldets nu så länge utövade diktatur över arbetarna och i stället sätta proletariatets diktatur, som ingenting annat är än ordnandet av de egna angelägenheterna till lycka och båtad för hela mänskligheten.”

Liksom den tyska partiledningen hade Danielsson givit ett finger åt det opportuna genom att ur marxismen söka suddas ut något, som Marx ansåg vara en av de viktigaste lärdomarna av Parisupproret 1871. Möjligen kan denna villfarelse härleda sig av att den tidens marxister ansåg att den demokratiska republikens form skulle vara den lämpligaste för den proletära

staten. Man hade kommit till slutsatsen att tiden ännu inte var mogen för en sådan statsform som Pariskommunens. Den mest näraliggande uppgiften just vid den tiden i Sverige var inte heller att propagera för den socialistiska revolutionen och dra upp riktlinjerna för densamma. Då gällde det framför allt för partiet att visa sig som arbetarklassens politiska ledare i kampen om den tidens revolutionära huvudkrav. Men Danielsson var av den riktiga meningen att partiet samtidigt måste kunna ange de vidare perspektiven och också ge offentlighet åt dem. De måste ligga till grund för den momentana politiska verksamheten, men också förklaras för arbetarna.

Hur Danielsson tänkt sig utnyttjandet av de nuvarande statsorganen för övergången till socialismen är inte klart. Det slags ”statssocialistiska” uppfattningar, som just vid den tiden började utbredas i den tyska socialdemokratin, framför allt av Vollmar, förkastade han i otvetydiga ordalag. De skulle icke leda till målet utan i stället ”motarbeta den från de djupa lagren framträdande socialismen” och sålunda utgöra ett hinder för den socialistiska kampen. Branting hade då redan hunnit att skjuta Danielsson framför sig för ett besvärat första närmande till den vollmarska ”statssocialismen”. Huruvida Branting tänkt sig den som steg till socialismen framgår emellertid inte alldeles klart. I själva verket rörde det sig om statsorganens övertagande av allt större del av produktionsapparaten. Detta är naturligtvis marxister i och för sig icke i princip motståndare till. Men vad som är helt otillbörligt är att framställa sådana steg som socialistiska eller som led i en stegvis övergång till socialismen. Redan från början avvisade marxisterna beteckningen ”statssocialism” på denna verksamhet och använde i stället det adekvata begreppet *statskapitalism*, varmed avses en kapitalistisk verksamhet ledd eller kontrollerad av staten.

Tredje partikongressen 1894

Fredrik Sterky stod fast vid sitt krav på omedelbar partikongress. Enligt beslut på norrköpingskongressen skulle nästa ordinarie kongress hållas 1896 i Stockholm. Men för ett i alla avseenden så nytt och ungt parti som Socialdemokratiska arbetarpartiet var detta en orimligt lång kongressperiod, allra helst som kongressen i Norrköping 1891 blivit allt för ensidigt inriktad på uppgörelsen med anarkisterna. Det var därför naturligt att Sterkys initiativ skulle komma att få stöd. Sterky hade ställt kravet framför allt för att få klarhet i programfrågorna, så att hela partiet skulle kunna enas och arbeta enligt på grundvalen av fastställda politiska grundsatser. På så sätt skulle de olika uppfattningarna, bland annat i partipressen, om grundläggande problem för den socialistiska rörelsen finna sitt slutgiltiga svar, vilket var synnerligen viktigt för partiet, helst som det inte hade en enhetlig ledning. I stället stod dess tre förgrundsfigurer Branting, Danielsson och Sterky i spetsen för var sitt suveräna distrikt med var sin tidning, vilket oundvikligen förde med sig vissa provinsialistiska slitningar i partiet. Även om det rådde god och vänskaplig kontakt mellan dem alla var det naturligt att var och en framför allt intresserade sig för sitt eget distrikt och sin egen tidning.

Sterky fick så starkt stöd för sitt krav om *partikongress*, att en sådan inkallades till Göteborg den 23-26 mars 1894.. Till densamma kom 61 ombud från 80 organisationer. Partiet hade vid denna tid cirka 7.000 medlemmar. En av de företrädde organisationerna var *Göteborgs arbetarkommun*. Den hade bildats redan i november 1890 på förslag av Axel Danielsson under ett kort besök i Göteborg. Sitt förslag skall han ha motiverat med att Göteborgs socialdemokratiska förening icke respekterades av stadens övriga arbetarorganisationer. Arbetarkommunen, som fått sitt namn av Pariskommunen, medförde en uppräckning av arbetarrörelsen i Göteborg, men den hade icke riktigt funnit sin form innan Sterky flyttat dit. Den förenade de politiska partiföreningarna och de till partiet anslutna fackföreningarna under

en gemensam lokal ledning. Så valde Göteborgs arbetarkommun hela göteborgsdelegationen till 4:e allmänna skandinaviska arbetarkongressen 1892, liksom till 3:e partikongressen.

Huvudpunkten på kongressen blev *inte* programfrågan, som dess initiativtagare Sterky tänkt sig. Det blev i stället *organisationsfrågan*. Men Sterky kom därigenom inte att spela en mindre roll på kongressen. Tvärtom. Trots att man inte heller nu skapade en organisatorisk skiljelinje mellan de politiska och de fackliga organisationerna, betydde kongressen ett steg framåt i denna fråga. Nya stadgar antogs. Liksom i Göteborg skulle de till partiet anslutna organisationerna sammanfattas i lokal måttstock, varvid alla politiskt intresserade partimedlemmar uppmanades att ansluta sig till de politiska socialdemokratiska föreningarna, även om de tillhörde partiansluten fackförening. Därmed hade principerna för en lokal ledning av partiarbetet knätsats. Kongressen uttalade sig för lokala fackutskott, bestående av ombud för de fackliga och politiska ledningarna.

Kongressen införde också en *central partiledning*, som kallades partistyrelsen. Till den första partistyrelsen valdes främst de tre redaktörerna för partiorganen, vilka då var C. N. Carleson, Axel Danielsson och Fredrik Sterky. Branting hade nämligen under förebärande av ekonomiska skäl avgått som huvudredaktör för Social-Demokraten och ersatts med Carleson, som innan dess varit tidningens utrikesredaktör. Beslutet tillkom efter kritik mot en del mindre lyckade personval för funktioner i tidningen, för vilket Branting moraliskt fick bära ansvaret medan de till stor del oerfarna "kontrahenterna" bar ansvaret för kontrollen. På grund av den bristande kontrollen hade kassören för tidningen på ett par års tid förskingrat cirka 3.000 kronor, vilket för den skadeglade Palm blev ett gefundenes fressen i hans tillfälliga principiösa kamp mot de ledande i partiet. Saken förvärrades av att Social-Demokraten blev tvungen att täcka en del av de förskingrade medlen ur sin insamling för de trakasserade Norbergsarbetarna. Branting tog hårt vid sig av kritiken för detta och avgick strax efteråt som redaktör, men kvarstod som politisk medarbetare och skrev tidningens viktigaste artiklar. Han valdes in i partistyrelsen. Till den nya partisekreterarposten och medlem av partistyrelsen valdes K. M. Ziesnitz. Andra i partistyrelsen blev K. J. Gabrielsson, som av kongressen valdes till redaktör för partiets nya veckotidning Folkbladet, samt ytterligare en medlem från vardera Stockholm, Göteborg och Malmö. Således fick Stockholm i alla fall övervikt i partistyrelsen, trots att detta varit huvudanledningen till att ingen partistyrelse kommit till på den konstituerande partikongressen. Stockholm hade nu erkänts som huvudstad även i partiet.

Tredje partikongressen gjorde ett uttalande i *strejkfrågan*, som bringade en viss organisatorisk reda i de olika, ofta allt för oorganiserade strejkerna. Före en strejk skulle fackföreningen vända sig till förbundet, som om det icke hade medel att föra strejken först måste ha den sanktionerad av de lokala fackliga utskotten. Det beslöts också att uttala sig för en allmän strejk för demokratisk rösträtt om även påtryckningarna från 1896 års folkriksdag skulle visa sig fruktlösa.

På grundval av erfarenheterna från Malmö och Göteborg, där Elma Danielsson och Anna Sterky ledde organisationer av kvinnliga arbetare, beslöts att förordna bildandet av sådana *fackliga och politiska kvinnoorganisationer*.

Eftersom förtroendemännen icke utarbetat något programförslag beslöts att överlåta denna uppgift till den nya partistyrelsen. Det beslöts samtidigt att utkastet skulle vara färdigt för publicering senast tre månader före nästa partikongress, så att det kunde komma till behandling i partiets organisationer.

På grund av att partiet från denna tid allt klarare framstod som arbetarklassens verkliga ledare

både i den politiska och fackliga kampen uteblev icke framgångarna. Medlemsantalet tredubblades fram till den fjärde partikongressen i Stockholm 1897, det vill säga på tre år, och utgjorde vid tiden för kongressen över 21.000. Då hade valkretsarna Maria och västra Kungsholmen i Stockholm hösten 1896 satt in den förste socialisten i riksdagen, nämligen Hjalmar Branting, som under sin första riksdag 1897 med frejdigt mod gick i elden för arbetarklassens och de demokratiska krafternas intressen. Han motionerade om den hundragradiga skalans slopande i stadsfullmäktigeval, försvarade arbetarnas föreningsrätt, yrkade att en del av militäranslagen, som då uppgick till cirka 10.000.000 kronor per år, skulle användas för sociala ändamål och yttrade sig i en hel rad frågor. Som arbetarklassens politiska ledare hade partiet emellertid framför allt och med stor framgång visat sig i kampen för den allmänna rösträtten.

Femte skandinaviska arbetarkongressen 1897

Femte skandinaviska arbetarkongressen hölls i Stockholm den 19-21 juli 1897. Trots de dyrare resekostnaderna för ombuden från Norge, Danmark och södra Sverige blev det betydligt ökat deltagande jämfört med tidigare kongresser. Sammanlagt deltog 176 ombud för 266 organisationer, de allra flesta fackliga. 101 ombud var svenska, 52 danska och 23 norska. I kongressen deltog arbetarpartiernas styrelser och en del partiföreningar. Från Danmark rapporterades att partiet där hade över 25.000 medlemmar och att det vid sidan om sig hade en facklig landsorganisation med 63.000 medlemmar. Det norska partiet räknade 70 fackliga och politiska organisationer med sammanlagt 12.000 medlemmar. Det hade ungefär samma organisatoriska uppbyggnad som det svenska partiet. De svenska fackföreningarnas medlemsantal befann sig i snabb stegring och var vid årets slut över 37.000. Redan följande år steg det till cirka 60.000.

I den skandinaviska arbetarkongressen deltog de socialdemokratiska partierna men också fackliga organisationer som icke tillhörde eller stödde dessa partier. Bland de viktigaste antagna resolutionerna märks särskilt den som fastställer den moderna arbetarrörelsens målsättningar. I denna framhålles att de fackliga organisationerna är nödvändiga för att avtvinga kapitalet en anständig lön och kortare arbetstid, varigenom exploateringen blir mildrad men icke avskaffad. Kongressen förklarade att arbetarna ”må sträva till att uppnå den politiska makten i samhället för att medelst den genomföra produktionens, transport- och fördelningsmedlens socialisering och produktionens organisation under hela samhällets demokratiska kontroll, varigenom arbetarklassen och alla undertryckta befrias från kapitalets herravälde.”

I samband med unionskrisen, som redan börjat kasta mörka moln över horisonten, konstaterades att den i Sverige och Norge medfört ett starkt uppsving för militarismen och mindre intresse för de sociala frågorna samt blivit en ständigt hotande fara för de båda folkens fred och frihet. ”Kongressen ser häri den starkaste uppfordran att sätta igång ett kraftigt agitationsarbete för att skapa en folkopinion, som helt ut erkännande båda folkens fulla självbestämmanderätt äger kraft nog att nedslå alla planer, vilka med unionsstriden som täckmantel lägges mot bägge folkens demokratiska utveckling.” I en annan resolution uppmanade kongressen den svenska arbetarklassen att genomföra en omfattande arbetsnedläggelse för rösträttens erövring och uppfordrade Norges och Danmarks arbetare att i denna kamp på det kraftigaste moraliskt och materiellt understödja den svenska arbetarklassen. Denna fråga hade inletts av Branting. Danielsson tog upp tullfrågan, och i kongressbeslutet karaktäriseras livsmedelstullarna som en orättvis livsmedelsbeskattning. Småbönderna varnas för samröret med de reaktionära storagrarna och partierna manas att

visa dem vägen till social frigörelse så att de får garanterad bruksrätt till sin jord. Beträffande industritullar tillråder kongressen noggrant övervägande i varje särskilt fall huruvida vissa industrigrenar i efterblivna länder till allmän fördel kan uppmuntras medelst måttliga, successivt fallande skyddstullar.

Även ifråga om den fackliga organisationen tog kongressen ett betydelsefullt steg framåt jämfört med tidigare. Som allmän riktlinje rekommenderades fortsatt bildande av landsomfattande fackförbund med övergång till industriförbundsprincipen. Storindustrins framgång vill efter hand nödvändiggöra arbetarnas sammanslutning i stora industriförbund, omfattande alla branscher inom en viss industri. Kongressen rekommenderade de tre ländernas fackförbund och fackföreningar i branscher utan förbund att sammansluta sig i var sina landsorganisationer med sekretariat i spetsen. De tre landsorganisationerna, heter det i resolutionen, ”är förpliktade att understödja varandra då så stora lönestrider uppstår att vidkommande lands organisation icke ensam förmår att bära utgifterna vid densamma”. På kongressen valdes tre personer från varje land att gemensamt utarbeta stadgar för den ömsesidiga verksamheten och sedan utgöra sekretariatet var i sitt land tills sådana hunnit att bli valda på kongress. Från Sverige valdes Ernst Blomberg, Herman Lindqvist och Claes Tholin.

Fjärde partikongressen

Omedelbart efter femte skandinaviska arbetarkongressen vidtog *den fjärde svenska partikongressen*, som pågick från 22 till 24 juli 1897. Med erfarenhet av den framgång, som organisationsfrågans behandling på föregående kongress lett till, blev den ånyo en av huvudfrågorna. Det fastställdes att blott en ringa minoritet var med i de politiska organisationerna, medan majoriteten tillhörde enbart de fackliga organisationerna. Man sökte finna en förklaring till detta däri, att den politiska livaktigheten inte var så stor bland arbetarna, därför att de inte hade rösträtt. Samtidigt hade partiet en politisk och icke fackligt betonad ledning. I början var den lagd i de tre distriktsstyrelsernas händer. Partistyrelsen tillkom på kongressen 1894 som en förbindelselänk mellan distrikten. Däremot fanns inget centralt ledande organ för den fackliga verksamheten. På partikongressen i Göteborg hade man sökt finna en lämplig form för detta slag av samarbete, ”men blev förslaget härom, på grund av att våra kongresser är politiska kongresser, ej föremål för beslut”, heter det i organisationsutskottets utlåtande. Följande beslut fattades: ”Fjärde svenska socialdemokratiska partikongressen bemyndigar de fackliga organisationerna att inom sig själva ordna sitt fackliga samarbete på ett bättre sätt; dock så att samarbete med det socialdemokratiska partiet tryggas.” Konkret beslöt kongressen att överlåta denna fråga till en konferens med alla fackförbundsordförande och ordförandena för 2 fackföreningar i Stockholm som inte hade något förbund att tillhöra, nämligen gasverks- och bryggeriarbetarfackföreningarna. Konferensen sammanträdde dagen efter kongressen och beslöt att 1898 grunda ”Sveriges samverkande fackförbund och fackföreningar”, de senare endast då de inte hade något förbund att tillhöra. Därmed hade initiativet tagits till att bilda den fackliga landsorganisationen.

Partiprogram antages

Den andra stora frågan på 4:e partikongressens dagordning var programmet. Partistyrelsen hade inte publicerat något programutkast i förväg som den föregående kongressen beslutat. Ja, det fanns inget utkast färdigt, när kongressen började. Partistyrelsen gav då Danielsson uppdraget att över en natt skriva ett utkast, vilket han också gjorde. Det kom sålunda aldrig till någon förberedande behandling. Efter en till omfånget mindre retusch av kongressen blev

utkastet antaget och låg sedan till grund för det socialdemokratiska partiets program i nära 50 år. Även det vänstersocialistiska partiet byggde sitt program 1917 på det danielssonska. När detta parti 1921 antog det kommunistiska namnet, antog det dock ett nytt program, som utfyllde det gamlas brister, vilka framför allt bestod i att det inte tog ställning till de två för ett socialistiskt arbetarparti avgörande programproblemen: den sociala revolutionen och upprättandet av arbetarklassens statsmakt för övergången till socialismen. Denna stympning delade det 1897 antagna programmet med det tyska Erfurtprogrammet, som Danielsson naturligtvis haft till förebild, även om varken konstruktion eller någon tes lånats därifrån.

Det av fjärde partikongressen antagna programmet hade följande lydelse:

”Socialdemokratin skiljer sig från andra politiska partier därigenom, att den vill helt omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation och genomföra arbetarklassens sociala frigörelse, till betryggande och utveckling av den andliga och materiella kulturen.

Huvudorsaken till de lyten, som vidhäftar våra dagars civilisation, är nämligen det privatkapitalistiska produktionssättet, som upplöst de gamla småborgerliga samhällsförhållandena, samlat förmögenheten i ett mindretals händer och delat samhället i arbetare och kapitalister, med mellanliggande lager av dels försvinnande äldre samhällsklasser — småbönder, hantverkare och småhandlare — dels uppkommande nya.

Den privata äganderätten till produktionsmedlen var i forna tider en naturlig betingelse för produktionen, i det den tillförsäkrade producenten hans produkt. Men i samma mån stordriften undantränger hantverket, arbetsmaskinen verktygen, världshandeln och massproduktionen nedbryter alla marknadsgränser, i samma mån blir de verkliga producenterna förvandlade i en klass av lönearbetare, som i sig upptager den gamla medelklassens nedsjunkande rester och har till sitt sociala kännetecken egendomslöshet med därav följande beroende och förtryck.

Arbetsprocessens utomordentliga tekniska utveckling, den oerhört stegrade produktiviteten hos det mänskliga arbetet, det ständigt pågående öppnandet av nya produktionsfält, allt detta, varigenom nationalförmögenheten mångdubblats medför blott å ena sidan ett onaturligt hopande av rikedomar, å andra sidan en kolossal tillväxt av arbetarklassen.

Men samtidigt tvingar dessa förhållanden och denna ödesdigra tendens i samhällets utveckling arbetarna till en motverkande rörelse. De organiserar sig som klass för att av arbetsprodukten tilltvinga sig så stor del som möjligt i arbetslön. Sålunda uppstår fackföreningarna och den alltjämt fortgående, allt väldigare former antagande kampen på den nationella och internationella arbetsmarknaden mellan arbetare och arbetsköpare, en kamp, som aldrig skall upphöra, förrän arbetarklassen upphör att vara en klass av lönearbetare.

Detta åter kan endast ske genom upphävandet av det privatkapitalistiska monopolet på produktionsmedlen och dessas förvandling till gemensam, hela samhället tillhörande egendom, samt den planlösa varuproduktionens ersättande med en socialistisk, samhällets verkliga behov motsvarande produktion.

Socialdemokratin vill därför genomföra även arbetarklassens politiska organisation, sätta sig i besittning av den offentliga makten och efter hand förvandla till samhällelig egendom alla produktionsmedlen — transportmedlen, skogarna, gruvorna, bruken, maskinerna, fabrikerna, jorden.

Arbetarklassens intressen är desamma i alla land med kapitalistiskt produktionssätt. Med utvecklingen av världshandeln och produktionen för världsmarknaden blir arbetarnas ställning i varje land beroende av deras ställning i övriga land. Arbetarklassens frigörelse är därför ett

verk, vari alla kulturfolk måste deltaga. Med erkännande härav förklarar sig Sveriges Socialdemokratiska parti vara ett med socialdemokratin i andra länder.”

Programmets stora förtjänst ligger i att det ger en kortfattad marxistisk analys av utvecklingen under kapitalismen, påvisar hur stordriften tränger ut smådriften, storkapitalet växer på folkets bekostnad och klasskampen därigenom skärpes. Här har fackföreningarnas roll klarlagts, vilket inte gjorts i det tyska programmet, men å andra sidan är det politiska partiets roll otillräckligt förklarad i det svenska programmet. Denna fråga blev nämligen aldrig tillfredsställande utredd i det socialdemokratiska partiet. Däri får man söka den främsta orsaken till att det växte ut till en konturlös rörelse utan den fasthet i ideologi och verksamhet, som arbetarklassens ledande revolutionära parti måste ha. Annars torde ingen bestrida att Branting har rätt, då han betecknar programmet som revolutionärt i ordets djupare mening.

Branting underströk också en annan förtjänst hos programmet, nämligen att det talade om uppkomsten av nya mellanskikt. Han skriver: ”Marx har själv uttryckligen fäst uppmärksamheten på hur själva storindustrin skapar nya mellanklasser, fastän nu i beroende av kapitalet, utan den gamla småborgerliga självständigheten.” I stället för att försvinna, har mellanskikten vuxit under monopolkapitalismens stadium. För att ta ut mera av arbetskraften anställdes växande skaror av tjänstemän som driftsledare, tekniker, övervakare och så vidare. Stats- och kommunalbyråkratin sväller ut och antar allt större format. Också småföretagarnas antal ökar. De är emellertid inte längre enskilda och självständiga producenter utan de sitter fast i klorna på de stora monopol, vars reparatörer, bensinförsäljare eller dylikt de till stor del är. I stället för de gamla småborgerliga mellanskikten av hantverkare, handlare och annat har det uppstått nya svällande mellanskikt, som ännu mer hör ihop med arbetarklassen och alltmer inser denna sin sociala situation. Det är de nya mellanskikt Danielsson och Branting hade i blickfältet, medan denna utveckling ännu låg i sin linda.

11. Fackföreningsrörelsens formering

I mitten av 1890-talet börjar ett nytt uppsving för den svenska arbetarrörelsen. Från att bara ha varit cirka 6.000 i början av nittiotalet och 7.000 ännu 1894, steg partiets medlemstal till 44.000 vid sekelskiftet, då den femte partikongressen sammanträdde. Därvid utgjordes det stora flertalet av kollektivanslutna fackföreningar. Fackföreningsrörelsens medlemstal hade stigit från mellan 8.000 och 9.000 i början av årtiondet till 66.000 vid sekelskiftet. Särskilt stormande hade utvecklingen varit åren 1895 till 1898, då medlemstalet steg från 15.000 till 60.000 eller med genomsnittligt mer än 50 procent om året.

Det är intressant att fastställa att dessa framgångens år för arbetarrörelsen sammanfaller med det första egentliga ekonomiska uppsvinget för svensk industri på ett kvartssekel. Det ekonomiska uppsvinget i slutet av åttiotalet blev nämligen varken långvarigt eller särskilt märkbart. De ekonomiska kriserna var vid denna tid icke heller så katastrofala, som de vi sedan fått uppleva. Trots kriser och stagnation skedde det ständigt en viss upprustning av industri och transport. Järnvägsbyggandet, framför allt i Norrland, låg aldrig nere. 1880 understeg järnvägarnas sammanlagda längd i Sverige 6.000 km., medan den ökat till 11.300 km. år 1900. Handelstonnaget, som ökat explosivt i början på 1870-talet, låg sedan vid en halv miljon nettoton i tjugo år och började ånyo öka först inför sekelskiftet. Den befolkning, som var knuten till industrin, utgjorde 1870 endast 9,5 procent av landets invånarantal. 1880 hade andelen stigit till 11,5 procent, 1890 till 16,2 och år 1900 till 21,8 procent.

Nytt uppsving för arbetarrörelsen

Uppsving försiggick sålunda samtidigt inom industri och arbetarrörelse, vilket givetvis har sin förklaring. Arbetarrörelsens uppsving hade inte bara en kvantitativ sida utan fastmer en kvalitativ. Den sammanhänge med stigande kampvilja hos arbetarna. De hade kämpat under hotet att bli arbetslösa så länge och under så vidriga sociala förhållanden, att de nu ville ta igen skadan.

Graden av den stegrade kampviljan hos arbetarna kan utläsas ur Raphaels strejkstatistik för 1890-talet. Ur de tre tidningarna Stockholms Dagblad, Social-Demokraten och Göteborgs-Posten har han noterat följande antal strejker under dessa år:

År	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Antal strejker	63	26	53	44	65	102	114	163	105	133

Statistiken omfattar, som framgår av sättet varpå den blivit sammanställd, inte alla strejker, men visar klart tendensen till ökade strider. Dessa fick alltmer en offensiv karaktär. Det är också betecknande att i 23 *lockouter* under denna tid utgick arbetarna som segrare i fem och arbetsgivarna i en, medan fyra lett till delsegrar för arbetarna. Resultatet av de andra hade inte bekantgjorts, sannolikast till stor del för att resultatet blivit positivt för arbetarna, där inte konflikten runnit ut i sanden.

För övrigt hade arbetarna redan före denna tid haft mest positiv erfarenhet av sina strider med arbetsgivarna. Ur en sammanställning som Ragnar Matsson gjort av hela Raphaels statistik, omfattande över 1.197 av honom noterade strejker i Sverige åren 1863 till 1900 har det meddelats om seger för arbetarna i 290 fall och nederlag i 138. 194 anges ha slutat med kompromiss, vilket säkert kan betraktas som delsegrar för arbetarna i de allra flesta fall.

Redan vid denna tid stod det klart att arbetarna inte fick något utan att tillkämpa sig det. Innan arbetarna exempelvis i Stockholm hade skapat sina första klassorganisationer och visat den första spirande kampviljan i slutet av 1840-talet hade de levat i svår nöd. Fattigdomen hade i årtionden varit det stora sociala problemet. Borgerliga filantroper och klassförsonare hade utan framgång sökt åstadkomma lindring för arbetarna. Först organisationerna och kampsignalerna omkring 1850 medför den första påtagliga förbättringen i arbetarklassens allmänna läge. När det sedan inträder en ny period av stiltje i klasskampen börjar åter de arbetandes läge att försämras, särskilt i senare hälften av 1860- respektive 1870-talen. Av högkonjunkturen i början av 1870-talet fick arbetarklassen mycket liten tilldelning. Först sedan arbetarrörelsen förenats med socialismen och den ekonomiska kampen började bli mera organiserad och medveten kunde förbättringar börja uppnås.

Allt detta är viktig erfarenhet, som den svenska arbetarklassen magasinerat och som den förmådde att dra nytta av, när den var nyorganiserad, hade kampfrihet och det rådde efterfrågan på arbetskraft, särskilt på kvalificerad i industrin.

Några av nittiotalets strejker

Den mest omskrivna strejken från början av nittiotalet är Norbergsstrejken. Strider, som inte leder till seger, blir som regel de mest omskrivna. Norbergsstrejken tål emellertid verkligen att såsom skett bli besjungen för de kämpande gruvarbetarnas osvikliga sammanhållning, mod och uthållighet. I sju månader, över en hel lång bergslagsvinter, varade strejken. De strejkande levde på vad arbetare över hela landet, ofta trots hot om repressalier, samlade in till dem, och organiserade gemensamt sin proviantering på billigaste sätt. Gruvägarna, som organiserat en privat poliskår, gav inte efter och på sommaren 1892 drog de flesta arbetarna en för en till

andra gruvor för att få arbete. Där fann de att lönen i många fall under tiden höjts godvilligt av gruvägarna för att de inte velat ha en ”norbergshistoria” på halsen. I Norberg fick konflikten aldrig något riktigt slut.

Redan tidigare, år 1890, strejkade 500 gruvarbetare i *Grängesberg*. Curry Treffenberg, som då blivit landshövding i Kopparberg, råkade tillfälligt vara i Stockholm. Han for i sporrsträck till Grängesberg och hade inte ens tid att få fram sin uniform från Falun, utan lånade civilministerns eget attribut för maktutövning. När han kom fram hade disponenten redan gjort en del utfästelser till de strejkande arbetarna, vilka hade folkets odelade sympati på sill sida. Landshövdingen, som tillkallat militär med skarpa skott, domderade i nu känd stil om det skadliga i att ”nedlägga arbetet i massa”, men för arbetarna betydde det mera att den urusla timpenningen efter strejken blev 30 procent högre än förut. Den steg nämligen från to till 13 öre. Även ackordspriserna höjdes något, och man var överens om att man inte kunnat uppnå det utan strejk.

I Stockholm strejkade arbetarna vid Bolinders och bagarna utan att kunna vinna gehör för sina krav, som i bagarnas fall gällde sloandet av nattarbetet, om vilket många sega strider sedan fördes.

I Bjuv, Skromberga, Lomma och Billesholm fördes åren 1886 till 1890 föreningsrättsstrider, i vilka arbetarna tillfälligt tvingades att retirera. I Lomma hade arbetsgivarna tagit initiativet genom att lockouta de 500 arbetarna, för att det stora flertalet av dem gått med i en socialistisk arbetarklubb. Mellan 30 och 40 arbetare blev avskedade och klubben måste nedläggas, men i stället fick arbetsgivarna med R. F. Berg i Skånska Cementbolaget i spetsen gå med på cirka 20 procents lönehöjningar. Efter en sådan utgång dröjde det naturligtvis inte länge förrän en ny socialistisk arbetarorganisation kom till. Lommaarbetarna fick för sin strid solidariskt stöd av arbetarorganisationer även på avlägsna orter och i Danmark.

1891 genomfördes stora strejker i den norrländska träindustrin. I Kubikenborg och Nyhamn blev det svåra nederlag, men de cirka tusen brädgårdsarbetarna i Gävle lyckades förhindra en dekreterad lönesänkning.

Segerrika lantarbetaraktioner

1890 började den socialistiska arbetarrörelsen att tränga ut på landsbygden och få kontakt med *lantarbetarna*, framför allt med statarna, vilka var anställda på helårskontrakt och fick större delen av lönen in natura, en form som skulle bli synnerligen seglivad. Socialistiska agitatorer, mest arbetare från städernas industri, vilka i allmänhet väl kände lantarbetarnas usla tillvaro, for ut på söndagarna till godsens och byarna och talade med sina proletära bröder. Många gånger hölls det riktiga möten för lantarbetarna. Främst agiterade man inte för socialismen utan man talade om vad godsägare och storbönder hade tjänat på spannmålstullarna, hur de fördyrat brödet och inlett en allmän prisstegring. Nu infördes den ena industritullen efter den andra, när lavinen väl kommit i rullning. Särskilt var godsägarnas vinster stora nu, sedan agrarkrisen släppt sitt tag. Men lantarbetarna hade inte fått något med av ”de goda tiderna”. Nu hade de chansen.

Tiotala strejker bröt ut det året bland lantarbetarna. Raphael, som anger att Social-Demokraten var en av de tre tidningar, ur vilka han hämtat materialet till sin statistik, har registrerat 24 lantarbetarstrejker under 1890, medan en granskning bara av Social-Demokraten ger den ungefär tredubbla siffran. ”På klasskampens slagfält”, skrev Viktor Larsson några år senare, då en ny strejkvåg på landsbygden inträdde, ”har de sista åren nya mörka kolonner ryckt upp av helt annan typ än de storindustriella trupper, som kämpar sin blodiga, men alltjämt alltmera

segerrika kamp därstädes”.

Och lantarbetarna vann sin strid i denna första omgång. De vann inte löneförhöjning i så många fall, men de vann i allmänhet förkortning av arbetstiden med en till en och en halv timme om dagen, vilket var första steget till ett människovärdigare liv för denna eftersatta arbetargrupp. I en del fall kunde de också tillkämpa sig övertidsersättning, som i annan form än brännvin var ett för lantarbetare dittills okänt begrepp. Lantarbetarna hade därmed fått pröva de moderna kampformerna och vunnit de första segrarna. Några godsägare, som ville ha namn om sig att vara humana nu, sedan patriarkalismen inte mer kunde återuppväckas, och som väl även fruktade ökad konkurrens om arbetskraften från industrins sida, gjorde fort upp med sina arbetare, men de flesta gav efter endast för enigt maktspråk. Naturligtvis rasade den press, som stod godsägarna nära, om ”skördestrejk” och ”djurplågeri” redan då. Men lantarbetarna gjorde rika erfarenheter och började bli värdiga och stridbara bundsförvanter till industrins arbetare.

Arbeterskorna kommer med

På nittioalet började *de kvinnliga arbetarna* att visa en allt medvetnare kampanda. 1890 hade 500 väverskor i Malmö hemburit segern i en defensivstrejk. De hade inte bara lägre lön än de manliga arbetarna, det förekom att de också hade längre arbetstid. På Malmö yllefabrik var väverskornas arbetstid 13 timmar, men på våren 1893 började de att utan vidare gå hem klockan halv sju samtidigt med de manliga arbetarna. Det väckte stort uppseende, och de vann sitt syfte. I Malmö hade Elma Danielsson till dess stått i spetsen för en socialistisk kvinnoorganisation.

1897 gjorde *Anna Söderberg* en undersökning, baserad på intervjuer med 3.200 arbeterskor i Stockholm. Undersökningen bearbetades sedan av dr Johan Leffler och utgavs under titeln ”Det industriella kvinnoarbetet i Stockholm”. Utredningen visade att sjukligheten snabbt grep kring sig i industriarbetet. Av de nyanställda kvinnorna var 73 procent friska, men redan efter sju år hade de friskas andel sjunkit till 54,6 procent. Av cirka 3.000 arbeterskor i 46 olika yrken, som besvarat dessa frågor, hade 30 procent 470 kronor och däröver i årsinkomst, 32 procent hade mellan 365 och 470 kronor och 38 procent hade mindre än 365 kronor. Att leva på mindre än 9 kronor i veckan ansågs vara ett konststycke. För att få debet och kredit att gå ihop måste många ensamstående kvinnor leva på 20 öre om dagen, medan anslagen till fångkosten uppgick till över 27 öre. Bötessystemet var utbrett i industrin och särskilt i hemarbetet. Om det förekom ett fel i nåtlingen drogs av för ett helt dussin par skor plus en bestämd bötessumma. Kvinnor sattes ännu vid denna tid på tunga och hälsofarliga yrken. Till dessa räknades inte det då vanliga grovarbetet för kvinnor vid byggen utan främst arbetet i tobaksfabriker och bryggerier, där sjukligheten bland de anställda kvinnorna var mycket stor.

Utredningen blev en viktig tillgång i kampen för arbetarkvinnornas intressen i vårt land men också i utlandet. Den utgavs även på tyska och vann internationell uppmärksamhet.

På nittioalet började *Kata Dalström* sin banbrytande agitationsverksamhet bland arbeterskorna. Hösten 1896 talade hon för 200 ännu oorganiserade trikåstickerskor i Stockholm. Sedan tio år hade deras löner ständigt sjunkit, i en del fall till hälften. Kata Dalström gjorde framför allt en stor insats för att organisera textilarbeterskorna, bland annat i Norrköping.

Anna Söderberg gjorde betydande insatser för kvinnornas fackliga organisering, framför allt bland städerskor och kafépersonal samt bland tvätteriarbeterskorna, som var hennes eget yrke.

Partiet som facklig ledning

Under arbetarrörelsens uppsving i mitten av 1880-talet började man att bilda landsomfattande fackförbund. På tio år hade ett tjugotal sådana yrkesförbund formerats, men de var i allmänhet nästan utan kassor och hade svaga ledningar. I stället blev partiet den ansvarige och direkte ledaren för arbetarnas ekonomiska kamp. Så besökte Danielsson Billesholm var och varannan dag under strejken 1890. När Göteborgs murare efter segslitna förhandlingar med krav om löneförhöjning 1893 gick i strejk hos 2 byggmästare, svarade alla 25 byggmästarna i staden med lockout. Partiorganisationen tog ansvaret för ledningen och startade en stor insamling. Ny Tids redaktör, Sterky, gjorde en rundresa till de skandinaviska huvudstäderna för att få stöd, då man förutsåg att lockouten skulle bli långvarig. Bland annat erhöles dansk hjälp. Efter ett par månader slutade striden med seger för arbetarna.

Ungefär så gick det till i de flesta konflikter. Stridskassor fanns det nästan inga, utan de strejkande stöddes genom insamlingar, vilket hade det goda med sig att de samtidigt utgjorde ett handgripligt medel att höja solidariteten bland arbetarna så länge det inte missbrukades. Det måste finnas en instans, som förhindrade missbruk, och denna blev partiorganisationen och dess ledning.

En översikt över det aktiva strejkåret 1895 visar, att av 24 öppna konflikter i huvudstaden slutade 11 med full seger för arbetarnas lönekrav. Även en del andra segrar noterades, såsom återintagning av avskedade arbetare. Endast fem ledde till nederlag för arbetarna. 112 konflikter av 20 i norra Sverige avgick arbetarna med full seger i lönekraven. Endast ett nederlag noterades. Av 5 strejker i Malmö samma år misslyckades bara grovarbetarnas.

Ju mer de fackliga organisationerna blir rustade för sina uppgifter, desto framgångsrikare blir strejkerna. Detta illustreras i den sju veckor långa rörarbetarstrejken i Stockholm 1896. Den sköttes till en början av partidistriktet med föga framgång, men när Järn och metall med dess förtroendemän Ernst Blomberg tog hand om ledningen kunde den föras till seger. En annan strejk som leddes av Blomberg med stor målmedvetenhet var den mycket långvariga delstrejken vid Kockums i Malmö, som slutade i januari 1898 med en kompromiss. Förbundet hade här tagit ut en grupp på 150 arbetare för att tillkämpa sig höjda löner, som avsågs bli normgivande för hela industrin. Därigenom ville man uppnå början till en sanering av arbetsförhållandena i hela metallindustrin, till vilken hörde ett myller av småverkstäder, vilket försvårade lönekampen.

Andra partikongressen i Norrköping 1891 tog ”vid sidan om dagordningen” ställning till arbetsgivarnas ultimatum i den pågående tobaksarbetarkonflikten. Detta ansågs icke acceptabelt, men en delegat sändes genast till Stockholm för att leda förhandlingarna och uppgörelse träffades redan dagen därpå. Branting medverkade ofta som arbetarnas representant i förhandlingarna. Första gången torde det ha skett i Norbergsstrejkens inledningsskede. Stockholms hamnarbetare, som dittills varit en missaktad grupp, vann med en gång anseende och respekt för en väl genomförd strejk 1895.

1896 blev ett ansträngande år för partiet. Det var inte bara antalet arbetskonflikter som ökade, utan de blev dessutom mera segslitna. Den segaste konflikten ägde rum i tobaksindustrin. Ett billigt krav från Göteborgs tobaksarbetare avvisades och de lade ned arbetet. Fabrikerna gjorde då beställningar i Stockholm, vilket arbetarna där inte ville vara med om. Arbetsgivarna utfärdade då den första landsomfattande lockouten i Sverige. Partiet tog ledningen av arbetarnas kamp, som pågick i tre och en halv månad, och insamlade 140.000 kronor, varibland bidrag även kom från Danmark och Tyskland. Efter kontakt med partistyrelsens

ledamöter slöts en kompromiss, till vilken Branting medverkade som arbetarpartens ombud.

Första initiativet till facklig landsorganisation

Dessa alltmera betungande uppgifter för partiet på det ekonomiska kampavsnittet var bakgrunden till besluten på Femte skandinaviska arbetarkongressen 1897, om bildandet av fackliga landsorganisationer och Fjärde svenska partikongressens beslut att de fackliga organisationerna i samråd med partiet måste ordna sitt fackliga samarbete på ett bättre sätt.

Den på partikongressen beslutade *konferensen* för att behandla det stadgeutkast, vilket utarbetats av den på skandinaviska arbetarkongressen tillsatta initiativkommittén för ”Sveriges samverkande fackförbund och fackföreningar”, genomfördes dagen efter kongressens avslutning. Ordförande för konferensen var Ernst Blomberg, Järn och metall förtroendeman. Att en facklig landsomfattande centralorganisation skulle bildas var alla överens om. En stark opinion krävde dock att de enskilda fackföreningar, som ännu inte hade något förbund att ansluta sig till, borde ordna den saken, eventuellt genom anslutning till det i Skåne bildade Grovarbetarförbundet, innan de kunde påräkna konfliktstöd. Beslutet blev att även enskilda fackföreningar kunde vinna anslutning till ”Sveriges samverkande fackförbund”.

Allvarligare diskussion blev det i den viktiga frågan om relationerna till partiet. I denna fråga menade Ernst Blomberg, Herman Lindqvist och Claes Tholin, att fackföreningarna skulle ges full frihet. De skulle själva få avgöra om och på vad sätt de ville stödja partiet. Emot detta talade framför allt A. C. Lindblad från Göteborg, som var Skoarbetarförbundets förtroendeman och Sterkys främste medarbetare i *Ny Tid*. Lindblad föreslog att de fackföreningar, som ville ansluta sig till den nya landsorganisationen, skulle förpliktas att inträda i partiet inom två år. Detta förslag bifölls av konferensen med 9 röster mot 8.

Konferensen tillsatte ett *interimistiskt landssekretariat*, till vilket Ernst Blomberg från Järn och metall, Herman Lindqvist, träarbetarna, Claes Tholin, skräddarna, Elof Svensson, gjutarna, och Otto Dahlkvist, snickarna, valdes. När de skickade ut stadgeförslaget på remiss till förbunden, medsändes en lugnande kommentar beträffande den obligatoriska anslutningen till partiet. ”För närvarande bör emellertid detta inte hindra någon fackorganisation att ingå i landsorganisationen, och då de två åren gått torde måhända en sammanträdande konferens för de i landsorganisationen sammanslutna organisationerna, då stödd på större erfarenhet, kunna vara beredd att ytterligare besluta över både denna och andra i stadgarna berörda frågor”, heter det i interimssekretariatets kommentar.

Remissutlåtandena bestyrkte betänkligheterna. Bara två förbund, Järn och metall och Gjutarna, gav sin anslutning oreserverat. Särskilt bland sågverks- och brädgårdsarbetarna hade man reagerat mot den obligatoriska partianslutningen och ansett denna bestämmelse ”särdeles hinderlig för förbundets vidare utbredning i Norrland”.

I Malmö och Göteborg var man i allmänhet emot förslagens bestämmelser om de lokala samorganisationerna. I förslaget hade de tillmätts existensberättigande på platser, där det fanns fackföreningar, som inte kunde tillhöra något fackförbund. Existerande samorganisationer kunde bibehållas, men skulle huvudsakligen ha agitationsuppgifter. Detta motsvarade meningen i Stockholm, där det inte ens fanns någon samorganisation, men i Göteborg och Malmö ville man ge samorganisationerna betydligt större befogenheter.

Eftersom den av partikongressen inkallade fackliga konferensen inte förutsatt att den nya fackliga centralorganisationen skulle behöva hålla någon konstituerande kongress, hade det

interimistiska sekretariatet vid utsändningen av konferensens stadgeförlag anmärkt att det endast kunde antagas i sin helhet eller förkastas. Då de flesta fackförbund hade invändningar att göra mot en eller annan bestämmelse i förslaget, uppstod faran att hela initiativet skulle förfalla. Mot detta varnade framför allt Axel Danielsson. Han fick stöd av murarnas förtroendeman Nils Persson, som föreslog att man skulle göra som danskarna, inkalla en konstituerande kongress.

Frågan om obligatorisk anslutning till partiet

Interimssekretariatet behandlade den uppkomna situationen i januari 1898 och konstaterade att konferensförslaget förkastats. Det beslöts att utarbeta ett helt nytt stadgeutkast och inkalla en allmän fackföreningskongress för att ta ställning till hela frågan. När stadgeförlaget förelåg på våren, visade det sig att interimssekretariatet hade tagit hänsyn till kritiken från många fackföreningars sida mot det förra och slopat bestämmelsen om tvåågsanslutning till partiet. Däremot hade man inte gjort några större förändringar i sak beträffande de lokala samorganisationernas uppgifter och befogenheter. Man hade tagit stort intryck av det nyligen publicerade stadgeutkastet för den danska landsorganisationen och lagt huvudansvaret för fackföreningsrörelsens ledning på förbunden och deras styrelser. Vidare fastställdes att den högsta beslutande instansen var periodiskt återkommande kongresser. Några sådana hade inte förutsatts i konferensens utkast. Landsorganisationens ledning skulle enligt stadgeförlaget bestå av ett landssekretariat och ett representantskap. Det senare skulle sammansättas av representanter för de anslutna fackförbunden och ha till uppgift att mellan kongresserna övervaka verkställande utskottets verksamhet. Landssekretariatet skulle bestå av fem kongressvalda funktionärer och två representanter för partistyrelsen. Det senare uppslaget var hämtat från den danska förebilden och avsåg samtidigt att mildra den förutsedda kritiken för att klausulen om den obligatoriska anslutningen till partiet slopats. Slutligen föreslogs riktlinjer för konfliktunderstöd och en mindre kontingent för att bestrida administrationskostnaderna.

Även om detta nya förslag skulle det uppstå mycken debatt. A. C. Lindblad hade under mellantiden, i början av februari 1898, blivit redaktör för Ny Tid. Sterky hade nämligen av sagt sig redaktörskapet på grund av överansträngning och ohälsa och tagit anställning som expeditionschef på tidningen Arbetet. Ny Tid ansåg nu att en landsorganisations bildande, utan skyldighet för fackföreningarna att tillhöra partiet, skulle innebära ”en allvarlig fara för den svenska arbetarrörelsen, så länge denna saknade förutsättningar att utöva politisk verksamhet”, och menade att det lämpligaste vore att förbunden i sin helhet anslöts till partiet. Som vanligt gjordes också i Ny Tid begreppet politiskt synonymt med parlamentariskt, vilket föranledde felaktiga slutsatser. Faktum var att partiet bedrev en stor politisk verksamhet, framför allt i rösträttsrörelsen, och just därför inte förmådde fortsätta att samtidigt utgöra organisatorisk ledning för den fackliga rörelsen.

I Malmö vände man sig med skärpa mot den centralism, som karakteriserade stadgeförlaget. Arbetet ansåg att fackförbunden borde tillsätta ett gemensamt sekretariat som skulle motsvara namnet och bli ett kansli men icke ett exekutivt organ. Från Malmö ställdes ett helt nytt stadgeförlag av Nils Persson. I det skånska förslaget till stadgar fanns det en passus som lydde: ”Varje ansluten fackförening bör tillhöra Sveriges socialdemokratiska parti.” Detta var endast ett icke förpliktande erkännande av kollektivanslutningsprincipen i partiet. I övrigt innebar det skånska förslaget att de lokala fackliga samorganisationerna skulle ges större befogenheter än vad som avsetts i sekretariatets förslag. De skulle bland annat få ta ställning i strejkfrågor och sända ombud till den fackliga landsorganisationens kongresser.

Alldeles inför kongressen skrev Hjalmar Branting en stor artikel, där han sökte skrämja med tradeunionismen som spöke, vilket naturligtvis inte var på sin plats, eftersom i tradeunionismen ingår att man icke erkänner den politiska arbetarrörelsens ledande roll och betydelse. Här var det aldrig fråga om annat än att det skulle råda samverkan mellan det socialistiska partiet och fackföreningsrörelsen och att partiet skulle betraktas som den ledande organisationen. Frågan var i stället om fackföreningarna skulle vara skyldiga att ingå kollektivt i det politiska partiet eller om detta beslut skulle vara fackföreningens ensak. Blomberg och andra som var emot denna tvångsanslutning var väl så goda socialister som någon av de andra. Eskilstuna-Kuriren hade just refererat ett tal av Ernst Blomberg i Eskilstuna, vari han bland annat sagt: ”Då den moderna arbetarrörelsen kom till vårt land profeterade dess motståndare att ‘denna importerade rörelse’ ej hade att påräkna någon mark bland Sveriges arbetare ... Maningen ‘Proletärer i alla länder, förena er!’ har börjat följas av allt fler och fler och ännu fler skall följa den.”

Landsorganisationens första kongress

Landsorganisationens konstituerande kongress hölls i Stockholm den 5-8 augusti 1898. I densamma deltog inte mindre än 268 ombud för över 50.000 fackligt organiserade arbetare eller så gott som hela den då i rask frammarsch stadda svenska fackföreningsrörelsen. Bland de representerade organisationerna var 24 fackförbund, 13 fristående fackföreningar och 19 lokala samorganisationer. Det var den största arbetarkongress, som dittills hållits i vårt land, och i stadens centrum kunde icke uppbringas en tillräckligt stor lokal, utan man måste sammanträda i en teater på Djurgården.

Kongressen öppnades av Ernst Blomberg, som också valdes till en av kongressens ordförande. Den andre ordföranden blev Emil Söderström från Typografiska föreningen. Till sekreterare valdes K. J. Gabrielsson och Pär Axelsson, den senare från Söderhamn. Stadgedebatten inleddes av Ernst Blomberg på uppdrag av interimissekretariatet, som visade sig vara enhälligt emot tvångsanslutning till partiet. Det fick kraftigt stöd av Arvid Björklund från Stockholms Metallarbetarfackförening, som tyckte det skulle vara ovärdigt att tvinga in människor i partiet. Stenhuggarnas ombud Wilhelm Olsson ansåg att två år var en för kort tid att göra många av arbetarna till socialister. Det finns platser, ”där man borde vänta i tjugo år” med anslutningen. Charles Lindley i Transport ansåg att beslut om tvångsanslutning skulle stöta bort stora organisationer.

Bland dem, som talade *för* tvångsanslutning, var F. V. Thorsson, Kata Dalström och Fredrik Sterky, vilka aldrig stått på någon arbetsplats, samt bagarnas förtroendeman Anders Sjöstedt. Det ”tyngst vägande inlägget” för denna uppfattning gjorde den nyvalde partisekreteraren K. M. Ziesnitz, som i enlighet med sin naturell dundrade våldeliga om att partiet skulle komma att arbeta i fackföreningarna ”utan att bekymra sig om förtroendemännen”, ifall tvångsanslutningen avsågs.

Sammanlagt inte mindre än ett 70-tal ombud hade ordet i diskussionen om relationerna till partiet. Med partipiskans hjälp genomtrufades beslut om att till Landsorganisationen anslutna fackföreningar inom tre år skulle anmäla sitt inträde i partiet. ”I annat fall anses fackföreningen från Landsorganisationen skild.” I principfrågan om tvångsanslutning röstade 175 för och 83 emot, men när det sedan blev votering om fristen skulle sättas till tre eller två år, röstade alla ombud utom tre för den längre betänketiden åt medlemmarna.

Pressen ägnade kongressen mycket stor uppmärksamhet och kommenterade den livligt. I den liberala Hallandsposten, där Viktor Larsson just hade tagit spiran, blev bedömningen undan-

tagsvis vettig och riktig. Den skrev att tvångsanslutningen smakade för mycket av ”religionsfanatismens tvångsdop” och ansåg att ”detta maktspråk” var onödigt, eftersom arbetarna i alla fall går åt det hållet utan tvång. Samtidigt gratulerades Sveriges arbetare till den nya organisationen, därför att de nu med stolthet kunde säga att de blivit en man. Men i de flesta andra borgerliga tidningar, liberala som konservativa, sökte man skrämman arbetarna för socialisterna och de socialistiska fackföreningarna. Nu hade man fått se hurdan demokratin skulle bli i det samhälle socialdemokratin ville ha, hette det som regel.

Offentligt kände sig Branting förpliktad att ställa upp bakom Ziesnitz. Med anledning av presskommentarerna höll han ett föredrag redan en vecka efter kongressen. Den annonserade titeln för hans tal var ”Tvång till frihet”, och han försvarar beslutet reservationslöst. ”Det är icke tal om någon individuell trosbekännelse”, säger han och raljerar malplacerat om att fackföreningsmedlem icke behöver ”med två fingrar på Marx” ’Kapitalet’ svära på en socialdemokratisk dogmatik.” Det var undanflykter. I de inre cirkelarna gav Branting i stället uttryck åt uppfattningen, att tvångsanslutningsbeslutet skapat en ”ohållbar situation”. Det var svårt att försvara. Branting ansåg på ett gemensamt sammanträde med partistyrelsen och landssekretariatet efter kongressen, att man i stället borde försett Landsorganisationens stadgar med en inledning, vari skulle ha framhållits att arbetarrörelsen även hade politiska uppgifter.

Snart skulle eftertankens farhågor hos Branting besannas.

De övriga meningsbrytningarna om stadgarna vållade inga större strider på kongressen. Den följde Nils Perssons förslag att Landsorganisationen endast skulle befatta sig med defensiva strider. Lindley och några till ville att den skulle förpliktas att även stödja anfallsstrider. Blomberg ville undvika strid i den frågan och förklarade därför att det endast var en tidsfråga, innan Landsorganisationen komme att ges större fullmakter. Kongressen nöjde sig med denna förklaring av den, som man trodde skulle bli organisationens ledare och beslutade enhälligt att en landsorganisation skulle bildas. Det skånska förslaget om vidsträcktare befogenheter åt de lokala samorganisationerna avsågs.

Det blev beslutat att landssekretariatet skulle bestå av endast fem ledamöter och av dessa skulle partistyrelsen ändå utse två. När val till ordförande skulle företas föreslogs ett tjugotal olika kandidater, vilka avsåg sig på löpande band. Detta berodde mest på, att de betvivlade att deras förbund skulle komma att ansluta sig eller att de ansåg det stöta på för stora svårigheter att leda organisationen till framgång på grundval av de fattade besluten om partiens anslutningen. Detta förklarar valet av *Fredrik Sterky* till *ordförande*. Han hade aldrig haft ett arbete som möjliggjort hans inträde i en fackförening. Han härstammade tvärtom från arbetsgivarklassen. Sterky var en framstående och modig arbetarledare, men att han skulle bli ledare just för den svenska fackföreningsrörelsen, som redan hunnit fostra mycket erfarna och kampbeprövade ledare ur arbetarklassens egna led, var sällsamt.

Allt tyder på att exempelvis Ernst Blomberg skulle varit den borne LO-ordföranden. Han hade också lett hela förarbetet för den konstituerande kongressen. Ragnar Casparsson hävdar att det berodde på Branting att valet blev ett annat. ”Branting hade inte något allt för tydligt uttalat förtroende för de ’renodlade’ fackföreningsmännen.” Han ville ha en utanför fackföreningsrörelsen stående och då föll valet på Sterky. På så sätt blev partistyrelsens ledning av fackföreningsrörelsen bekvämare.

I en historik har John Lindgren betecknat kongressen som ”1898 års s. k. fackföreningskongress”. Detta kan, utom av det redan anförda, även illustreras med att man

antog en resolution, enligt vilken det utlystes en pristävlan om den bästa populärskriften, dock icke om fackföreningsrörelsen och dess uppgifter, utan om socialismen, ”för att framskynda anslutningen till Sveriges socialdemokratiska arbetarparti”. Det utlysta priset var 130 kronor och upplagan skulle bli 30.000. Av tre inkomna manuskript antog majoriteten av priskommittén ett med titeln ”Socialismen — arbetarklassens befriare”. När namnsedeln bröts, bar den LO-ordföranden Sterkys namn. Broschyren svarar på en mängd angrepp mot socialisterna och svarar i allmänhet bra. Författaren anför bland annat ett drastiskt exempel från Billesholm på vad utsugning är. Arbetarna framforslar dess fina lera i säljbart skick till i krona och 20 öre för vagn om 450 liter, varefter bolaget säljer leran direkt utan att göra någonting åt den för 5 öre litern eller 22 kronor och 50 öre för varje sådan vagn. Författaren redogör för rösträttskampens uppgifter och målsättningar, för vad en politisk storstrejk är, för partiets grundsatser och nutidsprogram, han talar om vad som måste bort och vad som skall komma i stället, bara icke om hur det skall gå till, vilket är svagheten i partiets propaganda över huvud taget vid denna tid. En annan anmärkningsvärd brist i broschyren var, att den icke innehöll mer än ett par rader om fackföreningsrörelsens och den nya Landsorganisationens uppgifter och betydelse.

Arbetsgivarna till motattack

Samtidigt med den konstituerande landsorganisationskongressen höll Sveriges arbetsgivare en konferens i Malmö och planlade sin kamp mot fackföreningsrörelsen. Konferensens resultat skulle snart bli synliga.

1899 tog arbetsgivarna initiativ till en rad stridsåtgärder mot arbetarrörelsen. Bland annat bildades *Svenska arbetarförbundet* med uppgift att anskaffa strejkbrytare under arbetskonflikter. Organisationen leddes av en ingenjör Josef Nilsson, som efter detta allmänt kallades ”Gule Josef” liksom strejkbrytarna fick namnet ”gulingar”.

Till strejkbrytarnas skydd stiftades samma år en ny lag, som fick namnet *Åkarpslagen* efter dess motionär, bonderiksdagsmannen Per Persson i Åkarp. De härskande var angelägna att söka skjuta bönder framför sig i kampen mot arbetarna för att provocera ytterligare splittring mellan dessa båda stora arbetande klasser, som i själva verket har de mest naturliga förutsättningar för samverkan.

Denna gång var det dåvarande landshövdingen i Malmöhus län med det bekanta skotska kapitalistnamnet Dickson, som var den verkliga initiativtagaren. Han hade överläggningar om saken med justitieminister Annerstedt, vilken författade lagförslaget, men menade att man borde finna en lämplig enskild motionär. Han ville icke lida samma smälek som hans företrädare Örbom gjorde med förslaget om munkorgslagen 1889. Dessutom hade Annerstedt misslyckats ett par år tidigare, när han sökte genomföra en antistrejklagstiftning. Sedan skrev Dickson en färdig motion och förmådde Persson i Åkarp att väcka den i sitt namn. Den sedan antagna lagen, som i årtionden var den mest förhatliga bland arbetarna och tydligt avslöjade statens klasskaraktär, föreskrev upp till två års straffarbete för försök att tvinga någon till deltagande i arbetsinställelse eller hindra någon att arbeta under konflikt. Lagen blev ersatt först 1938.

Samtidigt upptog arbetsgivarna den ena aktionen efter den andra mot *arbetarnas organisationsrätt*. Redan i mars 1899 började sågverksägarna i Sundsvallsdistriktet att hota 2.000 fackföreningsmedlemmar med avsked och vräkning om de inte lämnade fackföreningen. Här var det den nya Landsorganisationens uppgift att träda till, eftersom förbundet icke självt hade medel att finansiera en sådan storkonflikt, som nu var under uppsegling. Men anslutningen till

Landsorganisationen hade gått dåligt på grund av den genomtrufade paragrafen om tvångsanslutning till partiet. I mars 1899, när sågverksägarna ställde sitt ultimatum, hade endast tre fackförbund förklarat sin anslutning och däribland var just Sågverks- och brädgårdsarbetarförbundet. De andra var Träarbetarförbundet och Bleck- och plåtslagarförbundet. På dessa kunde en storkonflikt inte finansieras. Landssekreteriatet vände sig därför med en appell till alla fackföreningar i landet och ett dussin förbund förklarade sig genast beredda att bidra. Grovarbetarförbundet signalerade emellertid samtidigt att det stod inför situationen att själv behöva stöd i en liknande situation. Det var dess medlemmar vid jutefabriken i Oskarström och hattfabriken i Halmstad med sammanlagt nära 1.000 arbetare, som hotades med avsked och vräkning.

Insamlingsaktionen gav ett gott resultat och inbringade nära 240.000 kronor, av vilka över 200.000 kom från fackförbunden. Men trots detta kunde striden icke föras till seger. Landsorganisationens ledning hade trots sitt handikapp visat stark handlingskraft, men arbetarfronten kunde inte hållas samman inför de väldiga påfrestningarna, framför allt genom vräkningarna.

Följderna av beslutet om obligatorisk anslutning till partiet

Det genomtrufade beslutet på Landsorganisationens konstituerande kongress 1898 om obligatorisk anslutning till partiet stred mot vad den socialistiska rörelsens pionjärer i vårt land förut förfäktat. Axel Danielsson hade flera gånger framhållit att fackföreningarna skall leda kampen för arbetarklassens dagskrav och följaktligen omfatta alla arbetare, medan partiet ställer betydligt mera långsiktiga uppgifter och därför omfattar arbetarklassens mest avancerade och klassmedvetna element. Samma åsikter hade Hjalmar Branting gjort sig till tolk för i det bekanta Gävletalet strax efter sin övergång till socialismen 1886. "Fackföreningarnas mål", sade han, "bör vara att omfatta ett yrkes så vitt möjligt alla arbetare på en ort. Meningsskiljaktigheter och olika uppfattningar i olika politiska och religiösa frågor bör härvid icke få utgöra något hinder ... Jämte fackföreningen ... måste arbetarna ha en annan, en politisk partiorganisation, vars mål kort och gott är, att erövra åt arbetarna den politiska makten i samhället." Till denna senare organisation ansluter sig de klassmedvetna, socialistiska arbetarna.

Att man genom beslutet 1898 avlägsnat sig från denna princip, så långt som det över huvud taget var möjligt att komma, skulle snart visa sina skadliga verkningar. Trots arbetarklassens fortsatta tillväxt och den alltjämt skärpta klasskampen upphörde den stora medlemstillströmningen till fackföreningarna. Ännu under 1898 ökade de fackligt organiserades antal med cirka 60 procent eller från 37 till 59,5 tusen. Redan 1899 var medlemstillströmningen så försvagad att den endast utgjorde 8 procent, 1900 blev ökningen inte mer än 2,5 och 1901 endast 2,3 procent. LO-kongressens olyckliga beslut skadade sålunda hela den fackliga rörelsen.

För den nya Landsorganisationen skulle följderna bli ännu påtagligare. Den i juli 1899 hade sammanlagt endast 13 förbund och två enskilda mindre fackföreningar, med allt som allt 37.523 medlemmar, förklarat sin anslutning. Den första ansökan om inträde kom för övrigt från en av de senare, Sundsvalls sömmerskeförbund med 25 medlemmar. Vid samma tidpunkt fanns det 32 fackförbund med 64.201 medlemmar, varför 60 procent av förbunden med nära hälften av det sammanlagda medlemsantalet hade ställt sig utanför tills vidare. Bland dem var framför allt Järn- och metallarbetarförbundet. Dess kongress hade tills vidare krävt att Landsorganisationen på sin andra kongress 1900 skulle upphäva tvångsanslutningsklausulen

samt föreslog vissa ändringar ifråga om uttaxeringarna till Landsorganisationen. Förbundet ansåg sig missgynnad av dessa uttaxeringar jämfört med förbund, som i hög grad bestod av säsongarbetare eller ännu inte påtagit sig förpliktelser gentemot utländska kolleger. Förbundet stannade utanför LO till 1904. Dess förtroendeman Ernst Blomberg avgick som LO:s sekreterare den 7 juli 1899.

Även typograf- och transportarbetareförbunden tillhörde dem, som vägrat sin anslutning.

Andra LO-kongressen korrigerar delvis misstagen

De skadebringande verkningarna av tvångsanslutningsklausulen blev snart så otvetydiga att landssekreterariatet i ett cirkulär antydde att den sannolikt icke skulle komma att behöva användas. *Landsorganisationens andra kongress* sammankallades innan treårsfristen för den obligatoriska anslutningens verkställande utgick. Den hölls den 19-22 juli 1900 i Malmö omedelbart efter femte partikongressen.

Till partikongressen hade den bortgångne Axel Danielssons efterträdare som redaktör för *Arbetet*, August Nilsson, inlämnat en motion, vari han föreslog att kollektivanslutna organisationer skulle meddela om någon av dess medlemmar reserverat sig mot parti-anslutningen och dennes avgift skulle i så fall användas till andra ändamål än rent socialistisk propaganda, t. ex. "partiets rent vetenskapliga förlagsrörelse". Inte ens detta gick kongressen med på. Den antog en resolution, i vilken inte togs avstånd från de LO-anslutna fackföreningarnas tvångsanslutning till partiet. Den meddelade Landsorganisationens kongress att den beslutat organisera *arbetarkommuner* såsom de lokala sammanslutningar, till vilka "alla partiföreningar, fackliga såväl som rent politiska", skall anslutas. Partikongressen uppmanade Landsorganisationen att inverka på sina organisationer så att de inträdde i partiet genom arbetarkommunerna. "Och härvid måste för varje förening gälla den demokratiska princip att minoriteten i allt som rör föreningens uppträdande som sådan underordnar sig majoritetens beslut."

På Landsorganisationens kongress blev det en häftig diskussion. Nils Persson fastslog att tvångsanslutningen skadade fackföreningsrörelsen, som "ej hållit jämna steg med utvecklingen i övrigt". Olof Danielsson, Sägverks, ansåg att sammankopplingen icke främjat fackföreningsrörelsen. Ett av bevisen var bildandet av strejkbrytarorganisationen Svenska arbetarförbundet för att locka till sig de icke socialistiska arbetarna. Med 103 röster mot 73 beslöt kongressen att upphäva tvångsanslutningsbestämmelsen. Därefter beslöt man med 79 röster mot 64 att antaga ett uttalande, som skrivits av Branting och som fastställde att en av LO:s uppgifter var "att verka för varje fackförenings anslutning till sin ords arbetarkommun och genom denna till Sveriges socialdemokratiska arbetarparti". Det dröjde ända till 1909, innan ens reservationsrätten mot kollektivanslutning blev erkänd.

Landsorganisationens kongress beslöt vidare att utvidga antalet ledamöter i landssekreterariatet från fem till sju och upphäva partistyrelsens rätt att utse två av dem. Till ny *ordförande* efter den bortgångne Fredrik Sterky valdes *Herman Lindqvist*.

Kongressen beslöt också att sekretariatet skulle utröna huruvida det skulle lyckas att insamla medel till en reservfond för kommande strider. I en omröstning röstade 9.000 för och 3.000 mot en uttaxering av en krona per medlem för ändamålet, men insamlingen gick mycket trögt och på två år hade inte stort mer än 10.000 kronor mot beräknade 40.000 influtit. Fackföreningsfolket hade åtskilliga gånger tidigare åstadkommit betydligt mera lysande resultat, då det gällt insamlingar till konkreta aktioner. Medan uttaxeringen pågick insamlade för övrigt partiet huvudsakligen i fackföreningarna omkring 100.000 kronor till rösträttskampen.

Det dåliga resultatet av uttaxeringen kan näppeligen betraktas som annat än ett tecken på att medlemmarnas förtroende för ledningen vacklade efter manövrerna i tvångsanslutningsfrågan. Arbetarnas sunda vaksamhet mot dylikt har ofta kommit till uttryck.

12. I spetsen för den demokratiska kampen

Andra internationalens konstituerande kongress 1889 hade uttalat sig för att arbetarklassen ovillkorligen måste kämpa för införandet av allmän rösträtt i alla länder, där den inte redan införts. Där den allmänna rösträtten finns måste den utnyttjas av arbetarklassen för erövring av den politiska makten.

Vid denna tid var Sverige ett av de mest efterblivna länderna i Europa ifråga om demokratisk rösträtt. Av de länder, som över huvud taget hade valda parlamentariska institutioner, stod Sverige nästan längst ned i tabellen. Av landets 4,8 miljoner invånare hade cirka 288.000 eller 6 procent rösträtt i riksdagsvalet. Betydligt över 2 miljoner myndiga svenska medborgare saknade politisk rösträtt. 800-kronorsstrecket gick framför allt ut över arbetarklassen i stad som på land. Redan 1887 och 1888 hade de socialdemokratiska organisationerna fått stor tillslutning till sina rösträttsdemonstrationer.

Folkriksdagsidén lanseras

Allmän rösträtt var ett av huvudkraven på den konstituerande partikongressen 1889. Andra partikongressen 1891 tog bestämt avstånd från de anarkistiska motståndarna till rösträttskampen och beslöt konkreta åtgärder i denna kamp. Kongressen tog i en resolution sikte på att under 1892 genomföra allmänna val till en *folkriksdag*, som skulle hållas samtidigt med att rösträtsfrågan kom upp till behandling i 1893 års riksdag. Om denna opinionsyttring skulle visa sig otillräcklig, skulle man därefter vidtaga förberedelser för en politisk storstrejk i samband med riksdagsvalet på hösten samma år, ”därest den allmänna ställningen så medgiver”.

Den därmed lanserade folkriksdagsidén vann stark ankläng hos den demokratiska folkopinionen. Stora rösträttsmöten anslöt sig enhälligt till densamma.

I den av Andra partikongressen antagna resolutionen om kampen för allmän rösträtt hette det: ”Kongressen riktar slutligen med hänsyn till det nit varmed ivras från vissa håll för det vackra syftet ‘fosterlandets försvar’, till Sveriges arbetare den uppmaningen att, varhelst någon möjlighet finns, ordna och utbilda sig i frivilliga skytteföreningar.”

Militär- och rösträtsfrågorna hade länge sammankopplats och använts som skiljemynt i den politiska kohandeln. Men nu ställdes folkbeväpning som ett medel för demokratiska reformers erövring. Därmed hade partiet på nytt knäsat folkbeväpningsidén efter ungefär samma linjer som de demokratiska arbetarföreningarna nära fyrtio år tidigare. Även då hade den samband med kravet på allmän rösträtt. Detta var i båda fallen det mest revolutionära reformkravet, vilket endast kunde erövrats med utomordentliga maktmedel. Kravet var revolutionärt därför att dess genomförande var en etapp i arbetarklassens kamp för socialismen.

Så länge den allmänna rösträtten inte erövrats hyser arbetarna och andra exploaterade klasser i stor utsträckning illusionen, att denna erövring skulle vara tillräcklig för att man sedan med röstsedelns hjälp skulle kunna uppnå tillfredsställande lösningar på alla sociala problem. Med allmän rösträtt i ett land, där de arbetande var i stor majoritet skulle exempelvis exproprieringen av bourgeoisin vara en enkel sak trodde stora massor. Utan att den allmänna rösträtten prövats kunde sådana illusioner svårligen bli skingrade.

Den allmänna rösträtten och andra demokratiska fri- och rättigheter är därjämte utomordentligt viktiga tillgångar för arbetarklassen i dess förberedelse för övergången till socialismen. Ju större demokratiska rättigheter arbetarklassen har, desto smärtfriare kan övergången till socialismen bli. Denna övergång, som alltid innebär en revolution, kan under vissa förutsättningar ske på fredlig väg, vilket redan Marx lärde och Lenin i den konkreta situationen efter den borgerligt demokratiska revolutionens seger i Ryssland i februari 1917 ansåg möjligt.

I Ryssland rörde det sig om den borgerligt demokratiska revolutionens fredliga överväxande i den socialistiska revolutionen. I nittioalets Sverige hade det varit orealistiskt att anlägga ett sådant perspektiv.

Ur den revolutionära utvecklingens synpunkt var det riktigt att ställa kampen för den allmänna rösträtten i förgrunden på det sätt och med de medel, som anvisades av Andra partikongressen i Norrköping. För denna revolutionära uppgift är det nödvändigt och möjligt att vinna bundsförvanter bland andra samhällsklasser. Redan Marx ansåg att bönderna var arbetarklassens viktigaste bundsförvant. ”Hela utvecklingen i Tyskland kommer att vara beroende av möjligheten att stödja den proletära revolutionen med en andra upplaga av bondekriget”, skrev han 1856 i ett brev till Engels. Även denna slutsats har konkretiserats av Lenin. Inte heller i denna viktiga kamp uppskattade det svenska partiet bondeklassen tillräckligt högt som bundsförvant för att vidtaga speciella ansträngningar för dess vinnande.

Den borgerliga rösträttsrörelsen

I Sverige fanns vid denna tid en borgerligt ledd rösträttsrörelse. Den bestod av rösträttsföreningar, av vilka den första bildades i Linköping på sommaren 1887 med 19 medlemmar. Formell initiativtagare var redaktören A. Edling i Isidor Kjellbergs tidning Östgöten. När föreningen blivit en framgång framträdde Kjellberg själv i dess ledning. Inom ett år hade föreningen fått inte mindre än 7.000 medlemmar, varav 700 var soldater. Inom ytterligare ett år hade den 11.000 medlemmar. Den utfärdade då ett upprop om bildandet av liknande centrala föreningar över hela landet, vilket snabbt vann genklang. 1890 sammanslöt föreningarna till ”*Sveriges allmänna rösträttsförbund*”. I dess ledning valdes liberaler med Julius Mankell och Mauritz Hellberg i spetsen. Året därpå, då föreningarna redan hade cirka 50.000 medlemmar, hölls ett *allmänt svenskt rösträttsmöte* i Göteborg, till vilket Hallands rösträttsförbund föreslagit, att man skulle behandla frågan om en folkriksdag 1893, det vill säga i överensstämmelse med Andra partikongressens beslut. Isidor Kjellberg och Anton Nyström förde en frenetisk kamp mot detta förslag på mötet och det blev till slut nedvoterat av en liten majoritet, emedan många avstod från att rösta. Emellertid invaldes dr David Bergström i ledningen för förbundet och detta var början till en omsvängning inom detsamma till förmån för idén om en folkriksdag. Under trycket av den starka anslutning partiets initiativ fick bland allt större arbetande skikt, svängde även en del liberala tidningar om, bland annat Dagens Nyheter och något senare Göteborgs Handelstidning. I december 1891 hade beslutsheten blivit så stor i rösträttsrörelsens ledning, att den utfärdade ett upprop till rösträttsföreningarna att diskutera frågan om att sammankalla en folkriksdag eller eventuellt ett förstärkt rösträttsmöte.

På *rösträttsmötet i april 1892* beslöts villkorligt att sammankalla en folkriksdag i början av 1893. Den skulle bestå av 123 medlemmar eller hälften av andra kammarens antal och endast ha till uppgift att framföra de icke röstberättigades krav på politiska rättigheter, men däremot icke behandla andra politiska intressefrågor. Överstyrelsen skulle vara bemyndigad att

föranstalta val till folkriksdag året därpå om minst 200.000 svenska medborgare som fyllt 21 år krävt detta genom att skriva sina namn på särskilda listor. Av dessa namn skulle minst hälften komma från landsbygden. Detta var hårda villkor för socialdemokraterna, som var väl medvetna om att det var arbetarpartiet, som måste ta huvudbördan på egna axlar.

Som rösträttsrörelsens historiker Erik Thyselius fastställer, var socialdemokraternas arbete i rösträttsrörelsen det verksammaste och en nödvändig förutsättning för att en verkligt stor folk-rörelse skulle uppstå och utvecklas. Branting framhöll på mötet att 75.000 namn på listorna borde räcka för att folkriksdagen skulle kunna genomföras. Allt som allt hade endast 110.000 personer deltagit i valen till riksdagens andra kammare året förut. I partiledningen visste man också vilka krafter, som skulle sättas i rörelse för att söka skrämja de arbetande från att sätta sina namn på offentliga listor. Branting vann dock inget gehör för sin ståndpunkt. Likaledes avlogs hans förslag till resolution, som manade rösträttsrörelsen att rusta sig för väpnad kamp mot kränkningar av folkets frihet och rätt ifall rättvisans mål ej ernås på fredlig väg. Kjellberg och Bergström visade förståelse för Brantings förslag och ansåg det måttfullt, men Knut Wicksell fick mötets majoritet med sig på avslagslinjen.

Kampanjen för folkriksdagen

Överstyrelsen för rösträttsrörelsen tog rundlig tid på sig. Inte förrän i slutet av juli sände den ut cirkulär och listor för namninsamlingen och däri bestämdes att hela kampanjen skulle vara slutförd till den i oktober eller på endast två månader. Trots detta klarades uppgiften, fast partiorganisationerna fick dra det mesta av lasset. I Stockholm insamlades 29.000 namn, av vilka socialdemokraterna svarade för 23.000. Av lite mer än 5.000 i Göteborgs stad svarade socialdemokraterna för 3.500 och i Malmö var insatsen ännu större. På sina håll, bland annat i Kalmar, vägrade de borgerliga rösträttsföreningarna att ta befattning med listorna, varför partiorganisationerna och fackföreningarna fick göra allt arbetet.

Demokratins fiender, vilka alla var att söka i det borgerliga lägret, vidtog som beräknat sina mått och steg. De stora borgerliga tidningarna, också många liberala, hetsade i allmänhet mot dem som skrev under och antydde att repressalier skulle tillgripas. Arbetsgivare utfärdade förbud mot att skriva under och hotade med avsked.

I god tid var dock uppgiften genomförd. När namnen räknats kunde det konstateras att de var 205.000. Det var en glänsande prestation, som bland annat jämfördes med de borgerliga kvinnornas stort upplagda namninsamling 1892 för ökade rustningar, vilken inte samlade mer än 10.400 namn.

Främst var det en seger för arbetarklassen och dess parti vunen i hård kamp mot storbourgeoisin. De socialistiska arbetarna sporrades i övertygelsen om att det var den sista chansen att på fredlig väg vinna den avgörande demokratiska seger, som folkriksdagens genomförande skulle betyda. Samma dag rösträttsledningens cirkulär kom sammankallades en extra generalförsamling med Göteborgs arbetarkommun, på vilken Sterky förklarade att detta skulle bli ”det sista fredliga försöket att driva igenom den allmänna rösträtten”. Hilding Nordström betonar att förberedelserna för folkriksdagen inom arbetarklassen ytterligare aktiverades av Brantings tal i Uppsala på hösten 1892 mot upprustningarna, varvid han förklarade att det ”blir en av folkriksdagens viktigaste uppgifter att, om den icke själv förmår att föra sitt värv till slut, staka ut vägen för en ännu mycket starkare påtryckning; ty endast så skall ändå till sist målet vinnas”

För att ekonomisera folkriksdagen genomfördes en landsomfattande insamling, för vilken de liberala ävenledes visade ett svalt intresse. Till de mera uppmärksammade bidragen hörde

Gustaf Frödings. Han skänkte hela det stipendium på 1.000 kronor, som han fått av Svenska akademien för sin diktsamling ”Guitarr och dragharmonika”.

Under förberedelserna av valen till folkriksdagen, vilka var utsatta att äga rum den 6 januari 1893, det vill säga trettondagen, föreslog socialdemokraterna att de på listorna insamlade namnens antal skulle vara riktninggivande vid fördelningen av mandat på valdistrikten och att socialdemokraterna skulle få mandat i proportion till de namn, som insamlats på deras listor. Liberalerna avvisade båda förslagen. Landsortsdistrikten, där liberalerna var starkast, erhöll proportionellt fler mandat än storstäderna. Däråt var inget att göra. Däremot fanns chansen att delta med egna listor i de olika distrikten och detta utnyttjades. Valen var öppna för alla.

Sammanlagt avgavs cirka 150.000 röster i folkriksdagsvalet. I Stockholm hade avgetts 23.000 röster, av vilka ungefär 14.000 tillfallit den socialdemokratiska listan, som upptog sju socialdemokrater och fem borgerliga demokrater. Några av namnen, såsom Mankell och Branting, förekom på båda listorna. I Malmö

var valdeltagandet skralt, emedan socialdemokraterna var ensamma om att ställa upp, och de fick sina båda kandidater valda. I Göteborg utföll valet i överensstämmelse med den socialdemokratiska listan, som upptog i liberal och 3 socialdemokrater, fastän även andra listor figurerade. Sammanlagt blev endast ett tjugotal kända socialdemokrater valda, men i en provvotering röstade 28 på Sterky som folkriksdagens ordförande, vilket denne tydde så att det måste finnas 2g socialdemokrater bland medlemmarna.

Folkriksdagen 1893

Folkriksdagen öppnades den 13 mars 1893 av den gamle demokraten Julius Mankell, som fått det högsta röstetalet av de valda och som också valdes till folkriksdagens ordförande. Den ende socialdemokrat, som den liberala majoriteten lät komma med i folkriksdagens utskott var Axel Danielsson. Inte desto mindre spelade socialdemokraterna en stor roll under folkriksdagen.

Folkriksdagen begärde företräde för en deputation hos statsminister Boström, men blev avsnäst. Liknande försök hos ledande riksdagsmän gav också klen utbyte. En tjugofemmannadeputation med David Bergström som ordförande fick däremot företräde hos Oscar II och överlämnade en adress, som efter alla konstens och formens regler sammanställdes av Axel Danielsson. Denne har om audiensen skrivit en respektlös skildring, som avslutas med följande rader:

”När David slutat, tog kungen fram papperet och läste, fast icke med den ‘sonora’ stämman:
— Sveriges konung ...

Ja, vi känner svaret. Det löd, översatt från det diplomatiska språket: ‘Sverige har icke någon konung, blott en civillista och en talande docka, vars ord och gester bestämmas av herrarna bakom draperiet.’ Karl XI såg ju en förfärlig syn på slottet rörande en hans efterföljare, men tänk om han sett denna syn!”

Besvikelsen och bitterheten bland många av de borgerliga demokraterna i folkriksdagen över de styrandes avvisande hållning fick den effekten att de alltmera anslöt sig till socialdemokraternas ståndpunkter. I valet mellan den av Danielsson efter kungaaudiensen föreslagna betydligt skärpta tonen i en hänvändelse till Norges vänsterförening och en mildare utformad av Bergström antogs den förra med 78 röster mot 23.

En motion av C. N. Carleson om att folkriksdagen skulle låta utreda frågan om vilka *ytterligare påtryckningsmedel*, som skulle kunna användas i rösträttskampen, varvid han bland annat nämnde de allmänna demonstrationsdagar i hela landet, allmän arbetsnedläggelse, lantarbetarstrejk, transportarbetarstrejk, stöd åt skytterörelsen och skattevägran, blev genast avstyrkt i utskottet av dess majoritet, men föranledde sedan en långvarig och livlig diskussion in pleno, vilken ändade med ett positivt beslut att frågan skulle utredas till nästa folkriksdag, som beslöts hållas 1896. Genom votering antogs slutligen en av Branting föreslagen resolution, i vilken det heter att ”det mottagande, som kommit denna folkriksdags vördsamma framställningar till del från de härskande klassernas olika representanter, tydligt nog visar, att de nu orepresenterade icke har mycken utsikt att nå den allmänna rösträtten — denna reform, vilken ensam möjliggör en fredlig ombildning av samhället — med mindre de visar sig fast beslutna att för detta sitt måls vinnande anlita i nödfall varje påtryckningsmedel, som godkännes av folkets allmänna rättsmedvetande ...”

För varje dag den veckolånga folkriksdagen fortsatte växte insikten hos de ärliga demokratiska representanterna för intellektuella och småborgerliga kretsar om hur nödvändiga arbetarklassens insatser var för att man skulle kunna uppnå seger i rösträttskampen. Det vanliga liberala kompromissförslaget om en sänkning av inkomststrecket till 500 kronor vann ingen ankläng. Folkriksdagens ordförande Mankell, som inte blivit omvald till riksdagens lagutskott för sitt engagemang i folkriksdagen, begärde efter folkriksdagens avslutning att få framställa en interpellation i andra kammaren om några initiativ var att vänta från regeringens sida i rösträttsfrågan, men kammaren avtog hans begäran. Ett sådant bemötande gentemot nestorn bland de borgerliga demokraterna och mot hela den demokratiska rörelsen väckte stark indignation i breda kretsar och redan nästa sammanträde sökte man gjuta olja på vågorna genom att bevilja samma interpellations framställning i en annan kammarledamots namn. Själva saken blev inte mindre sjuk för det, helst som statsminister Boströms svar blev intetsägande.

Folkriksdagen krävde rösträtt för varje medborgare som fyllt 21 år, man som kvinna, och utlyste första söndagen i juni till årlig demonstrationsdag för demokratisk rösträtt. Den genomfördes med stor framgång redan samma år, efter att riksdagens kamrar just hunnit åtskiljas utan att ha tagit några som helst initiativ i rösträttsfrågan.

Nu stod uppgiften för arbetarpartiet att utnyttja situationen och ytterligare bygga ut den mäktiga demokratiska enhetsrörelsen. Det måste ställa sig i spetsen för hela rörelsen och ständigt se till att man inte ryckte fram för långt. Om detta var man enig, vilket inte hindrade ännu mycken diskussion om vilka utomparlamentariska påtryckningsmedel, som var lämpligast med hänsyn till både effekten och den demokratiska enhetens bevarande.

Tredje partikongressen i Göteborg 1894 beslutade att partiet skulle ”uppbjuda all sin kraft för att bakom 1896 års folkriksdag må stå en så kompakt, enig och kraftig massopinion som möjligt”. Partikongressen beslutade även att förbereda masstrejk till 1896 om inte heller nästa folkriksdag skulle lyckas att tillvinna sig respekt för folkets demokratiska krav hos regering och riksdag. Man skulle därvid inte dra in lantarbetarna som flera, framför allt vänsterelement, föreslagit. Kongressen menade att en lantarbetarstrejk vore varken möjlig att genomföra i tillräcklig omfattning eller tillräddlig ur socialpolitisk synpunkt. I stället borde strejkparollen i första hand ställas inom storindustrin, om möjligt med understöd av transportarbetarna. Den mycket utförliga resolutionen hade utformats av Axel Danielsson, som hänvisade till erfarenheterna av den belgiska arbetarklassens imponerande generalstrejk för allmän rösträtt året förut. Den hade där framtvingat de första kompromisserna, som hur otillfredsställande de

än var, dock bevisade strejkaktionens effekt.

På Brantings förslag valdes Danielsson på rösträttsföreningarnas fjärde möte i Örebro i augusti 1894 till medlem av en kommitté med uppgift att utreda frågan om vilka extra påtryckningsåtgärder, som skulle tillgripas ifall folkriksdagen 1896 ej skulle få åsyftad verkan. På detta och rösträttsmötet 1895 diskuterades storstrejken och på det senare beslöts enligt förslag av Mankell att undersöka stämningen för en sådan. Till rösträttsföreningarna utsändes ett ”*Frågeformulär rörande lagliga påtryckningsåtgärder för den allmänna rösträttens vinnande*”, innehållande 25 frågor om storstrejk, konsumtionsstrejker, folkbeväpning, anskaffning av gevär och ammunition o. s. v. En av frågorna lydde: ”Kan det väntas att å Eder ort eller i Edert yrke flera rösträttsvänner skulle underkasta sig militär formation upp till bataljon med självvalt befäl för en självständig och kraftig folkbeväpning?” Tanken på sådana ”lagliga” påtryckningsåtgärder framkallade våldsamt oro bland Mankells liberala partivänner och de flesta liberala tidningar rasade.

Oenighet om taktiken i rösträttskampen

Samtidigt uppstod det oenighet i arbetarpartiets ledning om taktiken i rösträttskampen. Danielsson, som kände läget bland de borgerliga demokraterna och i Arbetet positivt gick in för att upprätthålla den faktiska demokratiska enhetsfronten så länge som möjligt, ville tills vidare avföra storstrejksförslaget ur diskussionen. Social-Demokraten och Ny Tid var inte ense med honom om detta. Danielsson var som vanligt inte sen att svara och polemiken var ibland mycket häftig. I Arbetet kunde man läsa: ”Vår mening var att ge partivännerna en vink om att de i sin ängslighet att icke bli olika alla andra håller på att göra storstrejken till det väsentliga.” Här tryckte Danielsson på en av den unga revolutionära rörelsens ömma punkter, innan den övervunnit barnsjukdomarna. Då tror många att konsten är att ovillkorligen vara radikalare än alla andra, medan det viktigaste och svåraste oftast är att åstadkomma bredaste möjliga enhet om paroller och krav, som befördrar revolutionens utveckling.

Det påpekades i Arbetet att partiet inte var moget att leda en storstrejk, så länge det hade endast 8 medlemmar i Sundsvall och inga norr därom. Tredje partikongressens beslut att ägna särskild agitation åt Norrland hade tydligen ännu inte burit frukt. Till detta kom emellertid att de borgerliga demokraterna, med få sådana undantag som Mankell och Bergström, var emot en storstrejk sammankopplad med rösträttsrörelsen. Det bör noteras att Branting, som till frågan om storstrejksvapnet intog en mycket reserverad hållning på partikongressen 1894 och även fick sin reservation intagen i resolutionen, när Danielsson föreslog att man skulle förbereda sig på den, nu var för storstrejksparollen.

I överensstämmelse med sin åsikt att bevara den demokratiska enheten ansåg Danielsson även att hela dagsinkomstinsamlingen för folkriksdagen skulle gå till de gemensamma kassorna, medan partiledningen i övrigt menade att partiorganisationerna skulle behålla det de insamlat för den egna valagitationen.

När valen skulle företagas till andra folkriksdagen kom skiljelinjen inte att gå mellan partierna utan mellan anhängare och motståndare till storstrejksparollen. I städerna rymde de borgerliga i allmänhet helt enkelt fältet för socialdemokraterna medan landsbygdens rösträttsföreningar mobiliserade sina krafter emot storstrejken. Tillsammans med oenigheten i arbetarpartiet gjorde detta att valdeltagandet blev ganska svagt, särskilt i städerna. I Stockholm segrade den socialdemokratiska listan, som bland annat upptog Mankell, Bergström och — för första gången på länge i liknande sammanhang — August Palm, med bara 11.000 röster mot de borgerligas 1.500. I Göteborg valdes endast socialdemokrater och i Malmö röstade blott

1.500, varav Danielsson fick så gott som alla röster.

I folkriksdagens utskott hade Branting och Danielsson enats om att yrka på att storstrejksfrågan inte skulle bli föremål för beslut och åtgärder av folkriksdagen utan överlämnas till arbetarnas organisationer. Folkriksdagen beslutade emellertid med 67 röster mot 63 att fördöma storstrejken. Därmed förklarade folkriksdagen att den saknade existensberättigande. Ett kamporgan kan icke utan fara för sin existens avlysa kampen och bannlysa kampmedlen. Den borgerliga rösträttsrörelsen hade icke mera att uträtta. Den hade dock redan medfört splittring i de liberala leden och bildade utgångspunkten för Frisinnade landsföreningen. De första förberedelserna gjordes, medan medlemmarna av folkriksdagen var samlade.

Att denna från början betydelsefulla form för demokratisk kampenhet, som folkriksdagen utgjorde, skulle misslyckas så kapitalt, berodde främst på oenigheten i arbetarpartiet och dess ledning. En socialdemokratisk partikonferens omedelbart efter den andra folkriksdagen drog också denna slutsats och uttalade som sin mening att partiets pressorgan såväl som dess organisationer och enskilda medlemmar bör ställa sig partikongressernas beslut till efterrättelse. Efteråt gjorde Danielsson den lugnande kommentaren: ”Partiet behöver nu inte frukta söndersplittrande polemik mellan Social-Demokraten och Arbetet. Men skiljaktigheter kan ju alltid uppstå och diskussioner är nästan alltid nyttiga. Men det höll på att bli formlig missämja ett ögonblick och det skulle vi nu för framtiden söka att förebygga. Våra beslut på partikonferensen är goda garantier mot ett upprepande av misshälligheterna men den bästa garantin vore dock om, som meningen är, Branting snart intog sin plats som ledare för norra distriktets organ.” — På hösten invaldes Branting i andra kammaren och återinträdde snart därefter som huvudredaktör för Social-Demokraten.

Skadan av splittringen i arbetarpartiet och dess vacklan var emellertid redan skedd. Av skadan blir man vis. En trupp som skall gå i spetsen får inte vackla eller springa isär. Den kan samla sig igen, vilket partiets ledning nu gjorde, och återvinna sin forna ställning. Men det kostar krafter och tar sin tid.

Socialdemokratiska arbetarpartiet skulle än en gång, innan dess ledning helt ramlade in i den reformistiska lunken, ställa sig i spetsen för en väldig revolutionär aktion av arbetarklassen för den demokratiska rösträttsparollen. Arbetarklassen skulle slutgiltigt överta ledningen av den demokratiska kampen.

Arbetar partiet proklamerar storstrejk för allmän rösträtt

Inför sekelskiftet togs arbetarpartiets krafter helt i anspråk för att leda försvaret av fackföreningsrörelsen mot de kapitalistiska arbetsgivarnas attacker. Under tiden genomförde de härskande politiska krafterna en ny härordning, som lade tunga bördor på folket. Det hade förutsatts att den skulle förknippas åtminstone med en utvidgning av rösträtten. De liberala hade krävt det, en del med motiveringen att den nya härordningens bördor då lättare skulle fördragas av folket. Därav blev dock intet.

I trontalet 1902 nämndes för första gången att en rösträttsreform skulle framläggas av regeringen. Den nye justitieministern med det sedan mycket bekanta namnet Hjalmar Hammarskjöld framlade propositionen i mars och åstadkom därmed en ny besvikelse för alla demokratiskt stämde människor. Inkomststrecket skulle sänkas från 800 till 600 kronor, men i stället skulle åldersstrecket höjas från 21 till 25 år. Ungkarlar skulle bara få halv rösträtt tills de fyllt 40 år. För att det skulle låta bättre, hette det att den som gifte sig eller fyllde 40 år skulle få en tilläggsröst. Kvinnor skulle alltså inte få någon rösträtt alls. Även skattestrecket

skulle skärpas. Följden av förslaget skulle ha blivit att valmanskåren till andra kammaren i hela landet skulle ökat med endast 45.000 väljare, om man även räknar med dem, som skulle ha halv rösträtt. Att det nya förslaget var till nackdel för arbetarklassen framgick av att så gott som hela ökningen av valmanskåren skulle falla på landsbygden, under det att ökningen i Stockholm, Göteborg och de stora industristäderna bleve ingen eller nästan ingen i en tid då städernas invånarantal var i ständigt stigande på landsbygdens bekostnad.

Bland arbetarna steg förbittringen. Året förut hade vissa förberedelser för en aktivering av rösträttskampen vidtagits. På *Sjätte skandinaviska arbetarkongressen* i Köpenhamn den 22-24 augusti 1901 antogs ett uttalande, som hade följande lydelse: ”Då den svenska underklassen gång på gång under en följd av år med användande av alla medel förgäves krävt införandet av allmän rösträtt, lovar kongressen Sveriges arbetare att de, ifall rösträtten alltjämt kommer att förvägras dem och de till följd därav tvingas att använda ett så allvarligt medel som allmän arbetsnedläggelse, skall få det kraftigaste och mest energiska stöd, både moraliskt och pekuniärt, av Danmarks och Norges arbetarorganisationer. Hela ansvaret för de olyckor över land och folk, som följer med en allmän arbetsnedläggelse, bäres av de oförstående, reaktionära svenska makthavarna.”

På genomresa till Sjätte skandinaviska arbetarkongressen i Köpenhamn hade de svenska delegaterna hållit en konferens i Malmö den 21 augusti 1901. Stämningen för politisk storstrejk såsom taktiskt kampmedel för allmän rösträtt var mycket stark. Konferensen beslöt därför att organisera en storstrejksfond och ålägga medlemmarna att betala var sin dagsinkomst till densamma. Insamlingens förvaltning uppdrogs åt partistyrelsen och landssekreterariatet. Partiets verkställande utskott ålades samtidigt att inkalla extra partikongress under 1902 för att behandla frågan om rösträttsaktioner.

Kort tid efteråt beslöt partistyrelsen och landssekreterariatet att vid sidan om insamlingen företa en allmän omröstning bland medlemmarna om huruvida storstrejk borde tillgripas i kampen för allmän rösträtt.

Så fort regeringens proposition i rösträttsfrågan blev känd utsände partistyrelsen kallelse till den förut beslutade extra partikongressen. Den ägde rum den 10-13 april och räknade 160 ombud. Det meddelades på kongressen att go procent av de cirka 20.000 partimedlemmar, som deltagit i den allmänna omröstningen, hade röstat för att storstrejk skulle tillgripas, och att insamlingen ditintills inbringat 60.000 kronor. Den steg sedan till cirka 100.000.

Ställd inför det faktum, att storstrejken skulle bli verklighet, hesiterade ånyo Branting. Inför kongressen hade han skrivit en artikel, vilken Kata Dalström karakteriserade som ”misstänningsogräs”. I artikeln skrev han att läget var tilltrasslat och invecklat och att det erbjöd betydande svårigheter att öva det tryck på makthavarna, som man önskat och hoppats att arbetarklassen skulle prestera. På kongressen beklagade han sig över att de insamlade medlen inte var tillräckliga för att genomföra en storstrejk och föreslog att aktionen skulle begränsas till demonstrationer.

Landsorganisationens nye ordförande Herman Lindqvist erinrade om besluten på föregående års Malmökonferens och ansåg att man icke fick tveka, när det gällde att handla. Han föreslog en veckas strejk, vilket väckte starkt bifall hos kongressen. De allra flesta yrkade på storstrejk, för vilken den övervägande arbetarmajoriteten i partiet givit ett klart votum, och Branting blev nästan ensam om sin ståndpunkt. På tredje dagen antog kongressen en detaljerad aktionsplan, vilken gick ut på att genomföra massdemonstrationer varje söndag från den 20 april till den dag konstitutionsutskottets beslut beaktgjorts. Därefter skulle möten genomföras varje kväll

och medan riksdagen behandlade frågan skulle allt arbete i hela landet ligga nere. Kongressen valde ett storstrejksutskott att leda aktionen. I detta valdes Hjalmar Branting, Herman Lindqvist, Kata Dalström, Charles Lindley, C. G. T. Wickman, August Palm, Gerhard Magnusson med flera.

Aktionsplanen sättes i verket

Planen bekantgjordes omedelbart på söndagseftermiddagen genom flygblad och på ett i förväg sammankallat möte, till vilket 15.000 personer infunnit sig. Redan i det nummer av Social-Demokraten, där Brantings kritiserade defaitistiska artikel var införd, annonserade stockholmskommunen detta möte under parollen ”Rösträtt eller storstrejk!” Efter mötet uppstod spontana demonstrationer genom huvudstadens centrum till den stockholmska arbetarklassens stolthet, det nya Folkets hus.

Kongressens beslut om kampen för allmän rösträtt hälsades med stor entusiasm. Viktor Larsson, som då var liberal riksdagsman, skrev i Hallandsposten: ”Gårdagen kan bli en märkesdag i vår svenska historia. För första gången trädde då Sveriges organiserade arbetarklass fram som en ny kämpe på den riksdagspolitiska arenan, färdig att med sin järnhandske direkt gripa in i tornérspelet därstädes. Den nye riddaren är icke så värst skolad i den finare parlamentariska fäktkonsten, men hans arm är stark och hans vapensköld bär ett tecken, i vilket han måste segra, nämligen rättvisans. Det beror endast på hans motståndare hur pass dyrköpt segern skall bli.”

De demokratiska kraven möts med polisterror

Nästa söndag, den 20 april, blev den första stora demonstrationsdagen. Det beräknas att 75.000 svenskar den dagen demonstrerade för demokratisk rösträtt. 25.000 arbetare deltog i mötet på Lilljans i Stockholm. När det var slut tågade deltagarna i olika kolonner genom stadens centrum för att liksom efter föregående söndags spontana demonstrationer samlas vid Folkets hus. När kolonnerna nått stadens centrum blev de slagna i blod av den beväpnade polisen. Ett rätt polisöverfall gjordes vid Jakobs kyrka i närheten av Gustav Adolfs torg, varefter demonstranterna förföljdes upp i gatorna, där polisen fortsatte att slå och anhålla. Senare, när stora massor samlats utanför Folkets hus och till trängsel fyllt gatorna, gjorde polisen från Drottninggatan ett nytt väpnat överfall på denna massa. Även kvinnor och barn förföljdes på trottoarerna med polisbatonger.

Regeringen hade förberett sig för rösträttsstriden i huvudstaden genom att inför densamma utnämna Akarpslagens tillskyndare, dåvarande Malmölandshövdingen Robert Dickson till överståthållare. Sedan flera år låg den svenska arbetarrörelsens tyngdpunkt inte längre i Skåne utan avgjort i Stockholm. De härskandes pålitligaste redskap måste sålunda placeras där och han tillträdde alldeles inför rösträttsaktionen. ”Herr Dickson är oss påtvungen mot hela stockholmsopinionens protest”, konstaterade Social-Demokraten. Denne Dickson var det som låg bakom den lömska och brutala polisterrorn mot stockholmsarbetarnas demonstrationer för ökad demokrati.

Stockholms stadsfiskal som av Social-Demokraten betecknats som en ”fara för allmän ordning och säkerhet”, ingrep personligen med sin käpp, bland annat utanför Folkets hus, och fick resten av sitt liv bära namnet ”Stendahl med käppen”. Av de många anhållna blev 42 häktade och åtalade av stadsfiskalen, de flesta för ”ledning av upplopp och anstiftan av uppror”, för vilket domar på upp till 10 års straffarbete kunde utmätas. Bland de anhållna var Kata Dalström, som förts till polisen för att hon vid utgången ur Folkets hus frågat polismästaren, med vilken rätt han låtit driva bort arbetarna från deras eget hus.

När rådhusrätten efter omkring en månad övertog saken, satte den genast alla häktade på fri fot. Den första domen kom först i mitten av augusti och den löd på 10 kronors böter. Även alla övriga domar utom en blev obetydliga bötesbelopp, vilket den demokratiska pressen och gemene man väl förstod att värdera som ett svidande nederlag för reaktionen. Domarna ville icke riskera sin auktoritet genom att utmana hela folkopinionen.

De reaktionära krafterna hade dock tvingats till reträtt långt tidigare. Adolf Hedin begärde genast i riksdagen att få interpellera regeringen om polisöverfallet i Stockholm, men det vägrades av andra kammarens majoritet. Detta bara ökade protesterna. Bland annat uppvaktades statsministern von Otter av samtliga *stockholmsriksdagsmän* i andra kammaren, vilka krävde demonstrationsfrihet och slut på polisterrorn. Protesterna blev så många och mäktiga att regeringen mot slutet av veckan tog sitt förnuft tillfång och gav sin överståthållare Dickson befallning att tillse att polisen i fortsättningen för egen del iakttog lugn och ordning under de fortsatta rösträttsaktionerna.

Söndagen den 27 april blev en ny stor märkesdag för den svenska arbetarklassen. Erik Thyselius betecknar den 20 april som ”en vanärens och skammens dag för den stockholmska ordningsmakten” och den 27 april som dess ”bot- och bättringsdag” och en ”hedersdag för huvudstadens organiserade arbetare”. ”Av förra söndagens blodiga sådd hade spirat upp ett säde, som lovar en vacker framtidsskörd”, skrev Viktor Larsson. Uppslutningen var enastående. Uppemot 40.000 personer deltog i mötet och demonstrationerna, vilka i själva verket blev de första legala, av polisen tillåtna arbetardemonstrationerna i Stockholm. Med arbetarna för rösträtt och särskilt i protest mot den föregående söndagens övergrepp mot arbetarnas demonstrationer slöt en kolonn på 300 studenter i vita mössor upp i demonstrationen. Med arbetarna gick också en stor del av den svenska kultureliten, däribland en rad professorer, författare och konstnärer. Så sågs i tåget flera medlemmar av den berömda konstnärgruppen *Opponenterna* med Richard Bergh, Karl Nordström och Nils Kreuger i spetsen. Även flera riksdagsmän marscherade med.

Arbetarnas organisationer hade själva tagit ansvaret för ordningen på de gator, genom vilka demonstrationen drog fram. Polisen höll sig enligt order helt passiv.

Även ute i landet var tillslutningen större än föregående söndag. I Göteborg deltog denna gång 25.000 mot förut 3.000. I Malmö deltog 15.000. Där talade dr Knut Wicksell och varnade mot ”rysskräcken, som för närvarande är på väg att omintetgöra alla kulturframsteg i vårt land”.

1 maj lades arbetet allmänt ned och det blev trots snö och regn nya imponerande uppmarscher.

Den politiska storstrejken

Aktionerna fortsatte och stegrades planerligt. Den 15 maj började diskussionen i riksdagen. Storstrejksledningen underrättade de lokala organisationerna genom telegram. Arbetarna lämnade sina arbetsplatser. På många platser blev strejken så total den över huvud kunde bli. I Stockholm arbetade endast vattenledningsverket och belysningen för riksdagshuset. I övrigt låg allt arbete nere. Trafiken stod stilla. Inga tidningar kom ut. Arbetarna samlades på gatorna och diskuterade. Den gamle demokratiska liberalen Adolf Hedin, som var ytterst klen och led av partiell förlamning, ringde som vanligt efter en droska för att komma till rösträttsdebatten i riksdagen. Hyrkuskverket förklarade älskvärt men omedgörligt att det inte kunde stå till tjänst. Till slut förklarades att de inte fick köra annat än vid begravingar. ”Men jag skall just till en begraving”, förklarade Hedin och efter kontakt med strejkutskottet i Folkets hus lär han ha fått en droska.

Även i landsorten var strejkenheten storartad. Sammanlagt strejkade enligt rapporterna till storstrejkutskottet 120.000 arbetare de tre dagar som diskussionen pågick i riksdagshuset. I Stockholm var antalet deltagare 42.600, i Malmö 13.000, Göteborg 12.000, i vardera Eskilstuna, Hälsingborg och Gävle 4.000. Cirka hälften av de strejkande var ännu oorganiserade och Landsorganisationens medlemstal var inte ens tredjedelen så stort som antalet strejkande. Aktionen var grandios och gjorde ett mäktigt intryck. Strejkledningen höll styvt på att mönstergill kampdisciplin skulle råda, vilket även blev fallet och ökade effekten.

Det var partiorganisationerna som ledde strejken. På sina håll underlät de lokalt att ta initiativ, men i allmänhet lade arbetarna ändå ned arbetet. Så skedde bland annat i Örebro, där 1.500 arbetare på eget initiativ strejkade, trots att den socialdemokratiska arbetarkommunen inte efterföljt partiets paroll. På en del platser kunde den politiska strejken genomföras i samförstånd med arbetsgivarna, som hade förståelse för arbetarnas demokratiska krav. Så fick arbetarna vid Stockholms skofabrik full betalning för strejkdagarna och Pilsnerbryggeriet i Stockholm hade dukat kaffe och avec som en välkomst till arbetarna, när de återkom från den politiska strejken. Enligt uppgift i Social-Demokraten blev endast cirka 1.600 arbetare i hela landet trakasserade. Av dessa kom cirka hälften på landets största maskinverkstad Separator i Stockholm, där allmän återgång för de 825 arbetarna vägrades. Här blev konflikten långvarig och först sedan det misslyckats att få ny arbetskraft från Tyskland eller annat håll tillerkändes arbetarna återanställnings- och organisationsrätt. Arbetarna hade hållit tappert stånd och endast i ett par fall hade någon gett efter för firmaledningens olika trick att spräcka arbetarfronten och att få dem att börja enskild återgång till arbetet. Det skulle visa sig, att avtalet blev slutet utan fullgoda garantier, för vilket sedan organisationsledningen fick uppbara kritik. Denna kritik passade en del anarkistiska element med Hinke Bergegren i spetsen på att söka utnyttja för att utså splittring i kampen för den allmänna rösträtten. Bergegren, som strax förut skrutit med att han inte värdigades tillhöra partiet, trängde nu in på organisationsmötena och bedrev sin demagogiska trafik, dock utan att vinna framgång.

Den tre dagar långa politiska strejken var en imponerande manifestation av arbetarklassens och den revolutionära arbetarrörelsens beredskap att ställa sig i spetsen för den demokratiska kampen. Under riksdagens sammanträden för behandling av rösträttsfrågan hade överståthållaren genom en dagorder låtit avspärra hela Riddarholmen, där riksdagen då sammanträdde. Den fick inte störas, men den kunde inte undgå att ta intryck. Branting redogjorde i sitt första tal för stämningen ute i landet och läste upp ett flertal telegram och uttalanden. Debatterna blev mycket segslitna.

Konstitutionsutskottet hade visserligen underkänt regeringspropositionen, men dess majoritet hade kommit med ett förslag som var ännu mera utmanande för arbetarklassen. Branting hade motionerat om allmän och lika rösträtt för män. Motionen fick 68 röster mot 155 för avslag. Dåvarande liberalen Carl Lindhagen hade motionerat om allmän rösträtt även för kvinnor och fick på detta förslag 64 röster. Det var imponerande siffror för båda motionerna i en så odemokratiskt sammansatt församling. Varken regering eller utskott kunde genomdriva sina förslag. De demokratiska riksdagsmännen ansåg det bättre att inget förslag antogs än en dålig kompromiss, då den blott skulle fördröja en verklig reform. Följden blev att riksdagens båda kamrar antog förslag om återremiss till regeringen. I riksdagens skrivelse till regeringen begärdes förslag om proportionella val i stället för de dåvarande majoritetsvalen och att de skulle vara baserade på allmän rösträtt för män med bestämda garantistreck.

I alla kretsar bedömdes dessa beslut så, att frågan fallit framåt och att detta var ett oväntat gott resultat av arbetarklassens grandiosa aktion. Arbetarklassen hade avgett sitt votum och vunnit

en betydande politisk seger utom att den blivit mycken kamperfarenhet rikare.

Regeringen von Otter föll och drog mycken glad självtillit hos de härskande kretsarna med sig i fallet. I stället hämtade de senare på nytt fram sin pålitlige Boström, som skulle sitta tills den svenska arbetarklassen efter ett par år gick ut i en stor politisk aktion av helt annat slag. För att genomdriva en demokratisk rösträtt i vårt land skulle det emellertid fordras maktspråk av än större mått från det arbetande folkets sida.

Tidsbilder och dokument:

Kampen för allmän rösträtt

Denna resolution antogs på extra partikongressen den 11-14 april 1902 som ledning för arbetarklassens kamp för den allmänna rösträtten:

Inför en situation, då Sveriges regering och riksdag än en gång synes ämna undanskjuta eller förfuska rösträttsfrågan, denna hela svenska nationens livsfråga, har kongressen tagit del av den undersökning, som verkställts angående stämningen bland de organiserade arbetarna, rörande påtryckningsåtgärder, samt av det resultat, vartill insamlingen för en storstrejksfond hittills lett.

Med stöd härav fastslår kongressen, då det synes sannolikt att ännu kraftigare påtryckning kan komma att erfordras för att folket skall erhålla fullt ut sin rätt, att fortsatt, energisk rustning för en omfattande storstrejk skall bedrivas, dels genom fortlöpande insamlingar till storstrejksfonden och dels genom ytterligare stärkande och utvidgande av arbetarnas organisationer.

Men för ögonblicket anbefaller kongressen Sveriges arbetare samt alla andra för rösträttsfrågans lösning intresserade medborgare att genom alltjämt upprepade möten och demonstrationer tydligare än någonsin förut visa de maktägande, att arbetarklassen tröttnat att längre vänta på sin alltjämt förhållna medborgarrätt.

Dessa folkdemonstrationer, som skall ordnas och ledas av arbetarkommunernas styrelser, må begynna söndagen den 20 april samt därefter upprepas minst varje söndag, intill dess konstitutionsutskottets utlåtande i rösträttsfrågan är känt.

1 maj skall i år, med hänsyn till rösträttsfrågans allt dominerande betydelse för Sveriges arbetare, överallt hållas som fridag och helt ägnas åt demonstrationer för den allmänna rösträtten.

Så snart konstitutionsutskottet sagt sitt ord, anordnas dessa demonstrationsmöten varje afton. När riksdagen börjar behandla rösträttsfrågan, skall demonstrationerna på alla orter, där detta är görligt, i största utsträckning utvidgas genom nedläggande av arbetet, framför allt i städer och större industricentra samt i övrigt på alla platser, där en sådan arbetsinställelse anses kunna verka som påtryckningsåtgärd.

Kongressen anbefaller de för sin rätt demonstrerande arbetarna att överallt hålla sig inom laglighetens ramar. Härvid förväntar kongressen, att dessa berättigade, fredliga demonstrationer icke skall obefogat förhindras eller trakasseras, och betonar kraftigt myndigheternas ansvar i sådant fall.

För att i samråd med partistyrelsens verkställande utskott ordna denna folkrörelse, tillsätter kongressen en kommitté på 5 personer.

Kongressen uttalar sin bestämda förhoppning om att de organiserade arbetarna, medvetna om

betydelsen och vikten av frågans lösning för icke endast sig själva utan för nationen i sin helhet, nu skall utveckla all den kraft de förmår för att göra påtryckningarna på de maktägande så effektiv som möjligt.

Maj på heden

Denna dikt skrev August Strindberg de stora demonstrationernas år 1902.

Solen lyser på lärkväg! Hå!
 Heden sträcker sig brun och dyig.
 Inga blomster i gräset stå,
 ingen lärka ännu hörs slå,
 sjön i fjärran är svart och byig.
 När man plöjer och sår
 ifrån år och till år,
 är väl skörden vår?
 Eller är den ej?
 Säj! Nej!

Heden ligger så tung! O!
 Karlar komma med läkt och bräder,
 timra, snickra som till en bro,
 måla sedan med rött som blod —
 rött är grundfärg, det syns och kläder!
 Den är lik en schavott,
 den bådar ej gott
 men står där den står.
 Bådar den gott?
 Säj?
 Nej!

Solen lyser på lärkväg! Hör!
 Heden av kaserner är kransad,
 ibland trupper man trumman rör
 och trumpeten vår högtid stör —
 stora staden är väl förskansad.
 Och soldater till fot
 se ut som ett hot.
 Är det krig eller fred?
 Vred
 säg ut eller tig!
 Det är krig!

Skaror tåga i rad! Framåt!
 Röda fanor de föra!
 Utan vapen och utan ståt,
 ingen mäktar dem skilja åt,
 ingen vågar de tysta röra!
 Då höras där ord
 från talarebord,
 ej om brand eller mord,

blott om orätt och rätt!

Rätt

vill vi ha!

Ja!

13. Vid en milstolpe

Vid sekelskiftet hade den svenska arbetarrörelsen och dess socialistiska parti lagt grunden för en mäktig revolutionär kamprörelse i vårt land. På ett årtionde hade partiet nått ett medlemstal på 44.000. När femte partikongressen sammanträdde i Malmö den 15-18 juli 1900 kunde den konstatera att den föregående kongressperioden varit den framgångsrikaste i partiets historia. Bara tre år tidigare på den fjärde partikongressen hade det ännu haft endast 20.000 medlemmar. Ett ökat tempo i medlemsökningen kunde sålunda noteras, samtidigt som de kapitalistiska företagen gick till attack mot arbetarnas organisations- och kampfrihet.

Redan i början av nittiotalet prövade arbetsgivarna sin styrka i småstrider för att söka tvinga arbetarna att lämna och nedlägga sina kamporganisationer. Tillfälligt lyckades arbetsgivarna i en del fall med sitt uppsåt, men fackföreningarna och de socialistiska organisationerna uppstod snart igen mycket erfarna och enhetliga och därför svårare för arbetsgivarna att bemästra.

I Landsorganisationens statistik uppskattas de fackligt organiserade arbetarnas antal vid sekelskiftet till omkring 66.000. Denna siffra är dock ofullständig eftersom det ännu fanns ett ganska stort antal fristående kämpande fackföreningar, som icke heller senare kommit att bli medräknade. På grund av beslutet om obligatorisk anslutning till partiet blev Landsorganisationens medlemstal under de första åren icke högre än 43.500.

Den nya konsumentkooperationen

Under sitt socialistiska partis ledning trängde arbetarrörelsen ut på en mängd olika områden. Dess verksamhet blev allt mångsidigare.

De liberala arbetarledarna hade försökt att skapa en kooperativ rörelse. "Associationer" eller "ringar" kallade de dem och avsikten var att de skulle motverka den socialistiska rörelsen. Sin största utbredning fick dessa genom den smithska ringrörelsen.

Från början tog socialdemokraterna initiativ till att skapa en *arbetarkooperation*, d. y. s. en konsumentrörelse anpassad till arbetarklassen och framför allt till dess kamp. Det hände ofta att de privata handlandena genom sina organisationer förbjöd kredit till strejkande arbetare, vilket var till stort förfång eftersom arbetarna i vanliga fall ofta "köpte på bok". Arbetarkooperationen tog till sin uppgift att skaffa nödvändighetsvaror till fasta, billiga priser och genomföra kontanthandel. Men i flera fall var huvudargumentet för den nya kooperativa föreningen att den skulle bidra till strejkandes försörjning.

En rad kooperativa organisationer bildades under 1890-talet. En av de främsta personliga initiativtagarna till dem var den dugande socialistiske publicisten och propagandisten Axel Rylander. Bland annat gick han i bräschen för Arbetarnas konsumtionsförening i Stockholm, som efter flera års förberedelser började sin verksamhet 1897. I Göteborg började man som på många andra platser mycket blygsamt med att ta beställningar och köpa gemensamt i parti för att på så sätt komma förbi onödiga och fördyrande mellanhänder. I Malmö fick man efter långa förberedelser Kooperativa föreningen Pan färdig 1898. På en kongress i Stockholm den 4-6 september 1899 med 41 sådana kooperativa organisationer bildades Kooperativa

förbundet.

Den socialistiska arbetarrörelsen hade tagit ledningen av konsumentkooperationen och de liberala försöken att skapa en kooperativ rörelse, som skulle träda i stället för den socialistiska rörelsen, hade ändat med fiasko.

Folkets hus och Folkets parker

För den unga revolutionära arbetarrörelsen var lokalfrågan ett mycket svårt problem, trots att det under 1800-talets senare del rådde mötesfrihet i gammal borgerligt demokratisk mening. Vem som helst fick hålla offentliga möten. De behövde bara anmälas till polismyndigheterna, som inte kunde förbjuda dem. För mötena måste man emellertid ha en lokal eller åtminstone en plats. Över sådant förfogade inte arbetarna eller deras organisationer. Det stora flertalet av dem, som hade en samlingslokal, en äng eller annan passande jordtorva vägrade att hyra ut den till socialisterna. Om någon bonde var villig till det, blev han i allmänhet utsatt för så starka påtryckningar genom polisen eller direkt av de maktavande, att han inte vågade att låta socialisterna hålla möte på sin jord. Till och med de liberala arbetarföreningarnas hus, som uppförts för förmögnares pengar eller banklån, var oftast stängda för de socialistiska organisationerna, särskilt när det var fråga om offentliga möten och sammankomster.

August Palm beskriver ofta hur han löste mötesplatsproblemet genom att ta reda på någon medborgare, som kommit på kant med kommunalpamparna. Han sökte upp denne och fick ibland hyra en mötesplats mot att de styrande i kommunen fick några extra varma fiskar i föredraget.

Särskilt prekärt var läget i brukssamhällen, där bruken ägde all mark i vid omkrets. Detta bidrog för övrigt till att den nya socialistiska rörelsen hade svårare att tränga igenom i bruksdistrikten än i industristäderna. Så skulle Bergslagen, som uppvisat det första stridbara svenska proletariatet, bli mycket svårt att erövra till den marxistiska arbetarrörelsen.

I Malmö togs initiativ till att skapa ett arbetarnas eget samlingshus. Ett Folkets hus hade redan förut kommit till stånd i Kristianstad, därför att arbetarnas organisationer var alldeles utan tak över huvudet. Där byggde man om ett gammalt envåningshus, men i Malmö förberedde man sig för ett Folkets hus i större skala. Vid dess invigning den 2 april 1893 yttrade Axel Danielsson:

”Yttranderätten, ehuru i lagen medgiven, är beroende av tid och rum, liksom allt annat i denna världen, och rummets betydelse har vi på ett mycket smärtsamt sätt lärt känna. Vi har därför byggt oss ett eget hus, där vi ostörda kan samlas till möte och överlägga om våra gemensamma angelägenheter samt upplåta en säker tillflyktsort för förföljda tankar. Det är ett stolt verk, som härmed fått sin fullbordan, ett stort verk, utfört av de små. Inga myndigheter och inga enskilda kapitalister har sitt finger med, och måtte den tid aldrig komma, då denna arbetarrörelsens fasta borg i södra Sverige blir intagen av arbetets och ljusets fiender.”

Nya Folkets hus beslöts, planerades och byggdes på allt fler platser i landet. Bland de första var Luleåarbetarnas samt gruvarbetarnas i Grängesberg och stenhuggarnas i Söndrum. I Göteborg beslöt man att tills vidare köpa ett gammalt hus, som inreddes till möteslokaler, och i Stockholm välvdes planer i flera år, innan man 1898 satte i gång det stora folketshusbygget, som blev färdigt 1901.

För att ge de arbetande en bättre fritidsförströelse än de kommersiella etablissemangen bestod, startade den socialistiska arbetarrörelsen även en parkrörelse. Landets första Folkets park invigdes i Malmö 1892. På den illuminerade arkaden över ingången lyste Kommunistiska

Manifestets paroll ”Proletärer i alla länder, förenen Eder!”

Nya Folkets parker uppstod snart runt om i landet. Ibland utgjorde de första steget till ett Folkets hus. Såsom i Billesholm kunde man inte samla tillräckligt med medel för att bygga ett hus, utan man anlade en dansbana, som sedan byggdes in så snart man fått in pengar till väggar.

Både Folkets hus och Folkets parker uppstod i kamp mot de borgerliga makthavarna. Där bolagen, bankerna eller enskilda brukspatroner behärskade tomtmarken vägrade de ofta att sälja eller arrendera ut jord för en folkpark eller ett Folkets hus. Ibland hade de också möjlighet att utöva ekonomisk påtryckning på bönderna. Bankerna vägrade vanligen krediter, så snart de misstänkte att de skulle komma att användas till Folkets hus. Varken borgen eller andra säkerheter godkändes då.

Anläggnings- och byggnadsarbetena på platsen utfördes till stor del som frivilligt och obetalt arbete av de organiserade arbetarna. Någon gång ordnades en enkel måltid med sill, potatis och svagdricka. De kronor, som arbetarna offrat av sina små inkomster till Folkets park eller Folkets hus är svåra att beräkna, men de timmar arbetarna tagit från den korta fritid en arbetsdag på tio och flera timmar lämnar kan aldrig räknas. Sådana arbetsskift vid grundläggningen av ett nytt Folkets hus eller en Folkets park fostrade till sammanhållning och solidaritet för kommande strider.

Genom skapandet av sina Folkets hus och Folkets parker gjorde arbetarrörelsen en verkligt betydande kulturinsats. Tillsammans med den socialistiska arbetarrörelsens press, förlagsverksamhet, bibliotek och självbildningsrörelse togs striden upp mot det skadliga inflytandet av borgerlig dekadans, superi och dålig litteratur bland arbetarna. Genom folkparkerna skapades kring sekelskiftet i denna kamp en faktor, som vid den tiden saknade motstycke utomlands.

Kvinno-, barn- och ungdomsorganisationer

Redan i början av nittioalet togs initiativ till att skapa socialistiska kvinno-, ungdoms- och barnrörelser

Den socialistiska arbetarrörelsen befriade sig fort från fördomarna mot kvinnornas deltagande i det offentliga livet. Det fanns dock fackföreningar och även socialdemokratiska föreningar, som inte ville ha kvinnor med på sina möten, och första gången det ställdes förslag i Socialdemokratiska förbundet i

Stockholm att bilda särskilda socialistiska kvinnoorganisationer blev det avslag.

De första kvinnoorganisationerna var fackföreningar för kvinnliga yrken. De leddes av Elma Danielsson i Malmö och Anna Sterky i Göteborg.

Den 11 juni 1892 bildades den första socialistiska kvinnoorganisationen, nämligen *Stockholms Allmänna kvinnoklubb*, som inom ett år hade ett par hundra medlemmar. Dess första styrelse bestod av Amanda Horney, ordförande, Elsa Löfgren, sekreterare, och Anna Söderberg, kassör. Denna organisation blev utgångspunkten för en socialistisk kvinnorörelse i landet.

Redan på sin första kongress 1889 riktade partiet sina organisationers och medlemmars uppmärksamhet på frågan om barnens fostran. Folkskolorna ansågs olämpliga för sin uppgift, och för att i någon mån råda bot på detta uppmanades medlemmarna att stödja ”upprättandet av rationalistiska skolor samt att, om så ske kan, upprätta socialistiska skolor”. Det var ett

första försök att slå ett slag mot den starkt religiösa och borgerliga påverkan, för vilken barnen utsattes i folkskolorna. I Stockholm startades i början av 1891 en *socialistisk "söndagsskola"* med snickaren Otto Dalkvist som ansvarig ledare. I början visade också de mera avancerade partimedlemmarna stort intresse för saken och bland föreläsarna i söndagsskolorna återfinns bland andra Sterky och Carleson. Andra partikongressen 1891 beslöt att ytterligare uppmuntra och stödja denna verksamhet.

Det var till allra största delen deltagare i dessa söndagsskolor, som hösten 1892 bildade den första socialistiska ungdomsorganisationen i vårt land, *Stockholms socialdemokratiska ungdomsklubb*. Dess medlemmar var sålunda mycket unga. I ett första beslut bestämdes att åldersgränsen uppåt skulle vara 15 år. Även om den så småningom höjdes är siffran inte så onaturlig, om man betänker dels att det gällde att ta hem frukterna av söndagsskolornas arbete och dels att partiet självt och dess medlemmar var mycket unga. Klubben kom emellertid att lämnas allt för mycket åt sig själv och fick inte de råd och den ledning den i början behövde. Detta förde med sig att de oppositionella elementen i partiet, som valde klubben till operationsbas, fick fritt spelrum där. En av dem som ägnade sig mest åt klubben var August Palm, som med några och 40 år på nacken var en av de äldsta i partiet. Detta inföll samtidigt med att han blev utesluten ur Norra och mellersta distriktets styrelse för odisciplinerat uppträdande och illojala angrepp på partikamrater. Senare skulle de anarkistiska elementen ta överhand i klubben och från denna tid daterar sig beteckningen ungsocialister om de hinkeanska anarkisterna.

Den socialdemokratiska ungdomsklubben i Stockholm var i två år den enda i landet. 1894 bildas det en liknande i Göteborg och strax efteråt även i Malmö. Sedan bildades nya klubbar i de viktigaste industristäderna, i Västerås, Eskilstuna, Gävle o. s. v. 1897 meddelades att *Svenska socialistiska ungdomsförbundet* bildats och fått en centralkommitté, bestående av bland andra Karl Börjesson, bokhandelsbiträde och senare känd bokförläggare, Knut Wicksell, en ung stockholmsarbetare, och den intelligente järnarbetaren Olof Kronow, som dog mycket ung.

Förbundet höll kongress den 24-25 maj 1899, med 15 ombud från 8 klubbar närvarande. Enligt Tage Lindbom torde detta förbund aldrig ha haft mer än 600 medlemmar.

I brist på stöd och ledning från partiet blev förbundets stundom aktiva verksamhet ganska konturlös och det förvånar inte att de anarkistiska elementen utnyttjade situationen för att få en organisatorisk plattform. Detta är anledningen till att de många och intensiva försöken att få till stånd en större propagandaverksamhet inte kröntes med framgång. Efter ett antal tillfällighetstidningar av blygsam karaktär startades tidningen *Brand* 1898, men den utkom endast med ett tiotal nummer under de närmast följande två åren, varefter den upphörde. Tidningen led av samma brist som förbundets verksamhet. Den saknade politisk och ideologisk ledning och den blev icke en arbetarungdomens kamptidning vare sig på det ideologiska eller det ekonomiska området, och fyllde alltså icke sin uppgift.

Det socialistiska ungdomsförbundet hade sålunda allvarliga brister och svagheter, som delvis förklaras av partiledningens bristande intresse för denna organisation. Som den första socialistiska arbetarungdomsorganisationen i vårt land hade den dock sin betydelse. Framför allt utgjorde den en organisatorisk bas för socialistiskt inflytande bland ungdomen, även om denna bas blev bristfälligt utnyttjad.

Den socialistiska arbetarrörelsen hade på ett årtionde skapat ett vittfamnande organisationsnät, som spände om arbetarklassens olika intressesfärer och sträcktes ut över hela landet. Dessa

organisationer hade skapats därför att arbetarna blivit medvetna om att de hade gemensamma klassintressen, som stod i direkt motsättning till den härskande kapitalistiska klassens intressen. Klassmotsättningarna hade skärpts. Företagen hade blivit större och ökade sina profiler. Bland arbetarna ökade nöden och otryggheten, utom i de sällsynta fall då de förmådde tillkämpa sig en bättre levnadsstandard. Allt starkare kändes behovet av slagkraftiga kamporganisationer, vilka partiet gick i spetsen för att skapa. Det var emellertid arbetarna själva som byggde upp organisationsnätet under stora risker och försakelser. För dess ledning fostrades en kader av tusende pålitliga, offervilliga och hängivna funktionärer, som utgått från arbetarklassen och till övervägande delen ännu stod kvar på arbetsplatserna, såvida de inte trakasserats och avskedats av arbetsgivarna för sina socialistiska insatser.

Förluster i ledningen

I den socialistiska arbetarrörelsens början spelade de enskilda personerna för att inte säga personligheterna en relativt större roll. Socialismen i Sverige ansågs liktydig med en verksamhet, som bedrevs av Palm, Danielsson, Sterky, Branting och några till. Den socialistiska rörelsens liv eller död hängde till en början på dem.

Deras kamp och verksamhet var förbunden med stora offer och ansträngningar. De möttes inte endast av trakasserier och förföljelser från myndigheter och företagare, utan även med misstro från majoriteten av de arbetande. Men deras verksamhet bar frukt. Socialismen slog rot hos den svenska arbetarklassen. Alla de bästa, intelligentaste och modigaste arbetarna anslöt sig till den socialistiska rörelsen, bar upp den och ägnade den all sin kraft och kunskap.

Som vanligt krävde den unga stormande revolutionära rörelsen sina offer också på annat sätt. Av rörelsens första ledare hade det stora flertalet av de allra bästa försvunnit före sekelskiftet eller däromkring. En del emigrerade till Amerika. Utom Erik Nordman och Atterdag Wermelin for även August Palm över Atlanten för ett par år vid sekelskiftet. Just kring sekelskiftet dog en hel rad av de allra bästa. Den förste var Axel Danielsson, den från början kraftfulle anföraren i den sydsvenska arbetarrörelsen, som den 29 december 1899 gick bort endast 36årig i en svår sjukdom, nedbruten och pessimistisk. Fredrik Sterky, som också fått sin hälsa undergrävd, tålde inte påfrestningarna vid Danielssons begravning och dog några dagar senare på sin 40-årsdag den 1 i januari 1900. Den 23 februari samma år dog en annan av rörelsens finaste och dugligaste ledare, Axel Rylander, i den så kallade proletärsjukdomen lungshot bara 35 år gammal. Snart följde den energiske, handlingskraftige partisekreteraren Karl Magnus Ziesnitz, som efter några år i partiets ledning hade slitit ut sig och dog 42 år gammal den 5 oktober 1901. Den 31 i samma månad dog Karl Johan Gabrielsson, skalden Karolus, av lungtuberkulos efter nyss fyllda 40 år. Han hade under ett liv av svåra umbäranden lyckats att genom självstudier skaffa sig en god bildning och valdes 1894 till redaktör för partiets då nystartade veckotidning Folkbladet, ett uppdrag som han skötte med flit och förstånd. Han tillhörde både partistyrelsen och LO:s landssekreterariat.

Dessa förluster för det unga partiet betydde en svår åderlätning i den marxistiska arbetarrörelsens ledning. En efter en hade de gestalter i densamma, vilka ifråga om partiålder och erfarenhet var Hjalmar Branting jämbördiga, emigrerat eller gått bort. Detta stärkte Brantings självkänsla och påverkade hans vidare utveckling som den socialistiska arbetarrörelsens främste i vårt land.

Branting och Bernstein

Ett viktigt moment i Brantings utveckling var hans utländska orientering. Redan som ung var han angelägen att hämta impulser och erfarenhet från andra länder. Innan han ännu hade över-

gått från den liberala till den socialistiska arbetarrörelsen hade han på en resa från Frankrike uppsökt redaktören för den tyska tidningen *Der Sozialdemokrat*. Den utgavs på grund av den tyska socialistlagen från Zürich och dess redaktör var *Eduard Bernstein*. Med honom hade Branting ett längre samtal, som enligt Bernstein rörde sig om olika riktningar i den internationella socialistiska rörelsen, särskilt den franska.

Eduard Bernstein blev i allt högre grad den tyska opportunistens teoretiker. Under 1890-talet företog han en systematisk revision av marxismen. Han uppträdde emot marxismens lära om klasskampen och kapitalismens oundvikliga undergång. Han gick emot läran om den socialistiska revolutionen och förfäktade den reformistiska åsikten att man genom successiva reformframsteg skulle kunna uppnå socialismen. Han sade, att för honom betydde socialismens slutmål intet, rörelsen allt. Bernstein avvisade den dialektiska materialismen och sökte i stället att förena socialismen med den kantska idealismen, en uppgift som sedan dess många revisionister och reformister förgäves ställt sig. Framför allt är det läran om de revolutionära sprången i utvecklingen, som marxismens revisionister vill revidera.

Bernstein publicerade sin opportunistiska teori strax före sekelskiftet, då det rådde några års högkonjunktur i Tyskland liksom i Sverige. ”Det behövdes bara tre, säger och skriver tre fulla år av högkonjunktur för att den marxistiska teorin 1898 skulle bli förklarad falsk”, skrev Karl Kautsky ett par år senare i sina kommentarer till det tyska socialdemokratiska partiets program. Kautsky försvarade jämte Bebel den revolutionära marxismen vid denna tid i den tyska arbetarrörelsen.

I ett tal inför den lundsiska studentföreningen DYG (”Den yngre gubben”) i november 1900 under titeln ”Nyare riktningar inom socialdemokratin” tog Hjalmar Branting ställning till den bernsteinska revisionismen. Det var året efter att den tyska partikongressen i Halle tagit avstånd från Bernsteins teorier efter ett sex och en halv timmar långt tal av Bebel. Branting tar med mycket stor försiktighet på Bernsteins åsikter. Hans framställning får formen av ett referat, som går ut på att minska eller helst sudda bort motsättningarna mellan marxismen och revisionismen. I en revolutionär rörelse är emellertid en sådan försonlig inställning till revisionistiska och reformistiska inställningar inte möjlig. Försöken att försona innebär ständig risk för vederbörande att hamna i det andra lägret, eftersom en verklig ideologisk försoning inte är möjlig utan endast övergång från den ena riktningen till den andra så snart det gäller kampen för eller mot de socialistiska målsättningarna. Ett annat förhållande är det givetvis i kampen för näraliggande mål eller för att hindra reaktionära framstötter, då ideologiska skillnader ej utgör hinder för enig handling.

Även om Hjalmar Branting konstaterar, att den ”förändring inom den moderna socialismen, som konstateras, är ingenting annat än en *mognadsförändring* och bör betraktas som en sådan”, så måste han i punkt efter punkt medge att Bernstein i själva verket inte har rätt, om man ”skall ta honom efter bokstaven”. Branting sammanfattar dock: ”Vi har lärt oss under senare år att se med tolerans på *alla* rörelser i den väldiga, breda socialistiska världsströmningen, att se det berättigade i strävandena även när det är förknippat med missgrepp och taga vara på det goda i vissa detaljriktningar, vilkas ensidighet vi för övrigt inte kan godkänna.”

Imperialismen och arbetarrörelsen

Bernsteinismen var i själva verket ett försök att likvidera den revolutionära marxismen i den tyska arbetarrörelsen och införa en reformism av det slag, som präglade den brittiska arbetarrörelsen och som de liberala arbetarledarna på sin tid förgäves sökte införa i Sverige i stället för marxismen och socialismen. Reformismen i den engelska arbetarrörelsen var av så

gammalt datum, att den med stort intresse studerats av Marx och Engels, vilka funnit att den stod i samband med den engelska kapitalismens imperialistiska karaktär. Engels skrev 1858 i ett brev till Marx: ”Det engelska proletariatet blir faktiskt mer och mer borgerligt, så att det ser ut, som om denna den mest borgerliga av alla nationer sist och slutligen skulle vilja komma därefter att den vid sidan av bourgeoisin äger en borgerlig aristokrati och ett borgerligt proletariat. Men hos en nation, som exploaterar hela världen, är ju detta i viss mån logiskt.” I den sista meningen av citatet inlägger Engels förklaringen till fenomenet med den engelska arbetarrörelsens reformism eller opportunistism. Den sammanhänger med de imperialistiska särdragen hos den brittiska bourgeoisin, det vill säga dess kolonialvälde genom vilket främmande folk och nationer utplundrades.

Lenin har studerat detta förhållande i sitt arbete ”Imperialismen som kapitalismens högsta stadium” och fastställer att det i England skapas ett överskikt inom arbetarklassen, som ”levererar huvudmassan av medlemmarna i de kooperativa och fackliga organisationerna, idrottsföreningarna och de talrika religiösa sekterna”. Till detta övre arbetarskikt eller arbetararistokratin var rösträtten begränsad. Därför att det saknar rösträtt har ”det egentliga proletära undre skiktet ... i politiskt hänseende ringa betydelse”, citerar Lenin den tyske borgerlige nationalekonomen Schulze-Gaevernitz.

Vid sekelskiftet hade den tyska kapitalismen fått bestämda och mycket starka imperialistiska karaktärsdrag, som utgjorde grundvalen för den bernsteinska revisionismen. Den tyska imperialismen hade på allvar gett sig i striden om kolonier och inflytelsesfärer. Det hade däremot inte den svenska. Och det skulle inte lyckas för Branting att utan vidare övertyga någon större del av den svenska arbetarklassen om fördelen av samverkan mellan arbetarklassen och den härskande bourgeoisin. Därför måste också hans närmande till bernsteinismen ske med mycket stor försiktighet.

Även om partiets ledning lidit allvarlig avtappning på revolutionära, marxistiska medlemmar, så var den svenska socialistiska arbetarrörelsens bredare kader inte bara oanfrätt av opportunistisk tveksamhet utan fostrad till oförsonlig klasskamp. I denna rörelse fanns vid sekelskiftet ringa jordmån för opportunistisk vacklan eller för försoning gentemot dylika riktningar. Den som sökte sig ut på sådana vägar riskerade att komma bort sig och tappa kontakten med den socialistiska rörelsen. Den svenska bourgeoisin hade ännu inte på allvar börjat delta i jakten efter monopoliserade marknads- och råvaruområden, den var ännu inte som senare sammanflätad med världskapitalismen och den hade inte funnit det möjligt eller lönande att liksom den engelska utbilda en särskild arbetararistokrati i vårt land. Den svenska arbetarklassen var en i stort sett enhetligt kämpande arbetarklass och någon annan arbetarrörelse än den revolutionära, socialistiska kom icke i fråga.

Vid sekelskiftet inträdde kapitalismen i ett nytt stadium av sin utveckling, nämligen det imperialistiska stadiet. Därmed menades att kapitalismen i stort sett utvecklats till monopolkapitalism sammansluten i karteller och trustar, att bank- och industrikapital sammansmält och att världen i stort sett redan är uppdelad mellan de imperialistiska makterna.

Skulle detta medföra att motsättningarna inom kapitalismen skärptes eller kunde de övervinnas? De tyska marxisterna med Karl Kautsky i spetsen drog så småningom slutsatsen att kapitalismen skulle uppnå en ny ”fas”, nämligen ”ultraimperialismens” eller överimperialismens fas, vilket skulle medföra en sammanslutning i stället för ökade motsättningar inom den kapitalistiska världen. Därur drog de också slutsatsen att utvecklingen skulle bli mera harmonisk i den kapitalistiska världen och krig och kriser skulle kunna förebyggas och undvikas.

De ryska marxisterna med Lenin i spetsen drog den motsatta slutsatsen. Under det imperialistiska stadiet ökar motsättningarna, faran för krig mellan de imperialistiska makterna är större och kapitalismens sönderfall blir intensivare. Detta innebär att det imperialistiska stadiet utgör inledningen till de socialistiska revolutionernas epok.

Även om respektive slutsatser drogs först senare är det givet att arbetarrörelsen vid sekelskiftet dock stod på tröskeln till en ny epok, som — ehuru ännu icke analyserad — dock ställde högre fordringar på rörelsen än tidigare

Arbetarrörelsens organisationstaktik

I Sverige hade skapats en socialistisk arbetarrörelse med olika förgreningar, som bildade hävstänger för att sprida och förankra den socialistiska idén bland arbetarna. Detta var ett stort plus. Däremot hade partiets egen organisation försumrats.

I partistyrelsen invaldes på Femte partikongressen 1900 17 representanter från landsorten. Arbetarkommunsformerna började att vinna spridning. Många arbetarkommuner var representerade på kongressen, bland annat från Eskilstuna, Gävle, Malmberget, Norrköping, Västerås, Sundsvall, Luleå, Örebro, Hässleholm och Kävlinge.

Genom kollektivanslutningen till arbetarkommunerna åsidosattes emellertid partiarbetets betydelse. Det fick ingen riktig organisation med fast struktur och partidisciplin. Ansvarigheten för rätt genomförda beslut var obefintlig, en viss anarki i genomförandet av viktiga beslut blev oundviklig. Allmänna medlemsmöten blev sällsynta. Partiarbetet blev byråkratiskt lett och den politiska verksamheten saknade partimässig ledning, vilket ledde till att exempelvis riksdagsgruppen så småningom blev partiets egentliga politiska ledning.

A andra sidan var den socialistiska rörelsen i Sverige en genuin arbetarrörelse. Det saknades organ och organisationer för att utveckla samverkan med övriga arbetande klasser, såsom bönderna och tjänstemännen. Denna sida av partiarbetet blev därför i hög grad försummad och en viss klassmässig självtillräcklighet utvecklades inom rörelsen. Även om sammanhållningen bland arbetarna därvid stärktes fick den dock ofta en något missriktad inställning. Föraktet för bönder i allmänhet och för ”manschettproletärer” fick allt för stor spridning och skymde utsikten för den egna rörelsen och dess målsättningar.

Den organisationstaktik, som därmed utformades, var samtidigt sekteristisk och opportunistisk och överensstämde i hög grad med den som Bernstein rekommenderade för rörelsen, nämligen att tyngdpunkten av det organisatoriska arbetet skulle läggas på fackföreningsrörelsen och Kooperationen och icke på partiorganisationen. Det var ett steg på vägen till den brittiska reformismens organisationstaktik. Detta satte Branting i samband med att huvudvikten enligt hans uppfattning ”alltmer måste läggas på den praktiska verksamheten för näraliggande mål”, vilket han underligt nog ansåg vara ”en direkt följd av partiets tillväxt i de olika länderna”.

Sådant var läget i den socialistiska arbetarrörelsen, när den vid sekelskiftet nådde sin första milstolpe. Rörelsen var uppbyggd och hade utvecklats till en massrörelse. Det var en kämpande revolutionär rörelse, som skolats i marxismens anda av sina pionjärer. Och den hade stora framtidsutsikter i vårt land, där den kapitalistiska industrin och arbetarklassen nu började att i hastig takt utvecklas.

Litteratur

Eftersom detta arbete är avsett för en bredare läsekrets och framför allt vill tjäna studierna om

arbetarrörelsens historia enskilt och i cirklar, ges här en förteckning på lättare åtkomlig tillägglitteratur för dem som önskar ytterligare material eller något mera vill fördjupa sig i ett avsnitt. Utom här nämnd litteratur finns framför allt den politiska tidnings- och tidskriftspressen att tillgå. Deras titlar finns angivna i texten och det är lätt att finna vilka årgångar, som intresserar. Någon bedömning eller kritik av här nämnd litteratur har inte gjorts.

Den ekonomiska bakgrunden under den tid, som första kapitlet omspannar, behandlas i Eli F. Heckscher: *Sveriges ekonomiska historia* i 4 böcker utgivna 1935, 1936 och 1949, där man lätt finner de avsnitt, som intresserar. Av samme författare finns en kortfattad översikt om ”Industrins historiska förutsättningar och allmänna karaktär” i *Sveriges industri*, utgiven 1935 av Sveriges industriförbund.

Bergshanteringen och bergslagsarbetarnas läge och kamp behandlas i Bertil Boëthius: *Gruvornas, hyttornas och hamrnarnas folk*, 1951.

Per Nyström: *Stadsindustrins arbetare före 1800-talet*, 1955, ger material om arbetarna i städernas manufakturindustri och Gustaf Utterström: *Jordbrukets arbetare*, 1957, om lantarbetarna. Bjarne Beckman: *Dalupproret 1743*, 1930.

Om stånd och klasser läses hos Sten Carlsson: *Svensk ståndscirkulation*, 1950. Stor- och enskiftena behandlas i Alf Åberg: *När byarna sprängdes*, 1953. För första och de närmast följande kapitlen ger Alfred Kämpe: *Svenska allmogens frihetsstrider, 1918-1920*, en del material, framför allt om de tidigare klassförhållandena på landsbygden. Axel Strindberg: *Arbetare och radikaler i 1700-talets Sverige*, 1935.

Av översatt litteratur bör i första hand studeras V. I. Lenin: ”Kapitalismens utveckling i Ryssland” samt ”Agrarfrågan i Ryssland mot slutet av 1800-talet”, vilka bl. a. finns i *Samlade skrifter i urval*, band 1, 1942. Karl Marx: *Kapitalet*, 1930, band i, 7:e avsnittet: ”Kapitalets ackumulationsprocess”. Förordet till Marx: Till kritiken av den politiska ekonomin, 1955.

Till andra kapitlet kan utom en del av det ovan nämnda studeras H. Rubinstein: *Klasserna och demokratin*, 1955, sid. 87-125, där författningsreformen 1809 och inledningen till kampen för demokrati på 1840-talet skildras. Carl Landelius: *1840-1850-talets bildningscirklar och arbetarföreningar*, 1936, är rik på material. Ivar Vennerström: *Svenska utopister*, 1913. Nils Wessel: *Typografiska föreningen i Stockholm 1846-1926*, 1926.

Frilansens urkundsamling nr i till 4, 1942-1944, återger skrifter av Götrek, Agardh och Ellmin från 1830- och 1840-talen samt ett samtida referat av Arbetarföreningens första sammanträde 1850. Av Erik Gustaf Geijer intresserar främst *Om vår tids inre samhällsförhållanden i synnerhet med avseende på fäderneslandet* (första föreläsningen) samt *Fattigvårdsfrågan*, vilka finns i olika upplagor och kan sökas i Geijer: *Samlade skrifter*, 1923-1931. Om Geijers övergång till det demokratiska lägret skrives utförligast i C. A. Hessler: *Geijer som politiker*, främst i del II, 1947. Av samtida litteratur bör studeras (Per Götrek) *Om proletariatet och dess befrielse genom den sanna kommunismen*, 1847. Översatt litteratur: Karl Marx och Friedrich Engels: *Kommunistiska partiets manifest*, finns i flera översättningar och utgåvor, varav den senaste på svenska, 1947. Friedrich Engels: *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*, 1938 och *Anti-Dühring*, 1955. Marx och Engels: *Kommunisternas förbund*, 1925.

Om den liberala arbetarrörelsen är litteraturen mycket mager. En del data finns i J. P. Velanders: *Stockholms Arbetarförenings femtioåriga verksamhet 1866-1916*, 1916.

Protokollen från de nämnda arbetarmötena är tryckta. Dessutom finns en särskild redogörelse av Isidor Kjellberg: *Svenska arbetarmötet och dess män*, 1879.

Den ekonomiska utvecklingen från mitten av 1800-talet behandlas hos Heckscher: *Industrialismen 1750-1914*, 1931. Brödoroligheterna behandlas av Landelius i anförda arbete. Om och kring Sundsvalls-strejken utgavs den närmast följande tiden flera broschyrer. En sammanfattning görs av Alfred Kämpe: *Den stora strejken*, 1929. Norrlands kolonisering och industrialisering och följderna av detta har skönlitterärt behandlats av bl.a. Ludvig Nordström, Olof Högberg och Martin Koch, av den senare i *Timmerdalen*, 1913.

Till fjärde kapitlet kan utom en del av ovan nämnda litteratur läsas August Palm: *Ur en agitators liv*, 1905, ny upplaga med biografi av John Lindgren, 1931. Om Palm har Lindgren skrivit flera skrifter, främst *Det socialdemokratiska arbetarpartiets uppkomst i Sverige 1881-1889*, 1927. I denna bok finns material även för de närmast följande kapitlen. Lindgren har även ombesörjt utgivningen av Palms första tal i originalstavning: *Hvad vil Sosialdemokraterna?*, 1932. Ännu har ingen författare behandlat den så sammansatta och intressanta personligheten August Palm i något betydelsefullare litterärt verk.

Bäckström: *Socialismens programfrågor*, 1943, behandlar Första internationalen och de första programmen. Marx: *Pariskommunen*, 1946.

Citat ur auktoritativa uttalanden från olika riktningar inom arbetarrörelsen i mitten av 1880-talet finns hos Anton Nyström: *Reformerande eller revolutionär socialism? Det är frågan*, 1886. Den socialistiska rörelsen behandlas framför allt i Lindgren: a. a. samt i sammes *Socialdemokratiska föreningen 1884-1934*, 1934. I *Minnesskrift 1916-1926* utgiven av Marxsällskapet 1926 kan läsas artiklarna: Sigfrid Hansson: "Svensk fackföreningsrörelse och socialism på 1880-talet" samt Rickard Lindström: "Till det socialdemokratiska partiprogrammets historia". Av utländsk litteratur: Marx: *Kritik av Gothaprogrammet*, 1945. J. Stalin: *Anarkism eller socialism*, 1956. Lenin: "Vad bör göras?" i *Valda verk*, I, del i, 1956.

Förhållandet mellan arbetare och bönder har för litet beaktats i den tidigare svenska arbetarrörelsen. Hos Viktor Larsson: *Skrifter*, 1910, är frågan ställd också i samband med tullpolitiken för denna tid. Linderots *Bondefrågan i Sverige*, 1943, behandlar senare tid.

I den marxistiska litteraturen är det främst Lenin som behandlat problemet arbetare-bönder. Artikeln "Arbetarpartiet och bönderna" finns i *Urval...* band 3 och i band 5 är en rad principiella bondeproblem utredda.

Fraktionsorganisationen Socialdemokratiska samfundet förtiges helt eller nästan helt av de nuvarande historikerna med undantag för Lindgren.

För sjunde och åttonde kapitlet kan utom redan nämnd litteratur läsas Hilding Nordström: *Sveriges Socialdemokratiska arbetarparti under genombrottsåren 1889-1894*, 1938. Därutöver kan man i Brantings *Tal och skrifter* läsa t. ex.: Band 1, 1927, "Varför måste arbetarrörelsen bli socialistisk", och i band 2 "Socialismen". V. I. Lenin: "Ett steg framåt, två tillbaka", i *Valda verk*, första bandet, 1957.

Om Andra internationals första tid kan läsas i Danielsson-Brantings Socialdemokratin, införd i Brantings *Tal och skrifter*, band 2. Om anarkismen i *Urval av Axel Danielssons skrifter*, 1908, artikeln "Anarki eller socialism", sid. 568, samt hos Branting *Tal och skrifter*, band 8, 1936, artikeln "Under ren flagg".

Programfrågor kan studeras i artikeln "Det nya socialdemokratiska programmet" i

ovannämnda *Urval av Axel Danielssons skrifter*, i Branting: *Tal och skrifter*, band i, från sidan 291, samt Bäckström a. a. Av marxismens klassiker kan främst nämnas Marx: *Kritik av Gothaprogrammet*, 1945, och av Lenin framför allt ”Revolutionen och staten” i *Valda verk*, II, del 1, 1956.

Om den fackliga rörelsens historia finns en mängd minnesskrifter för olika fackförbund och fackföreningar med intressant material. Mera översiktliga är Sigfrid Hansson: *Minnesskrift. Landsorganisationens första kvartssekel 1898-1923*, 1923, och Den svenska fackföreningsrörelsen, 1927, samt Ragnar Casparson: *LO under fem årtionden*, 1947.

Rösträttskampens historia till 1902 är sammanfattad av Erik Thyselius: *Kampen för allmän rösträtt*, 1902, och den demokratiska kampens principiella sida av Rubinstein: a. a.

Revisionismen och opportunismen i arbetarrörelsen har kortfattat behandlats av Lenin i artikeln ”Marxismen och revisionismen”, som finns i *Valda verk*, del i, 1956.